

Jog

történeti szemle

2006
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Magyarország
1956-os eseményeiről
– kínai szemmel

A nemesség helyzete
a középkori szerb jogban

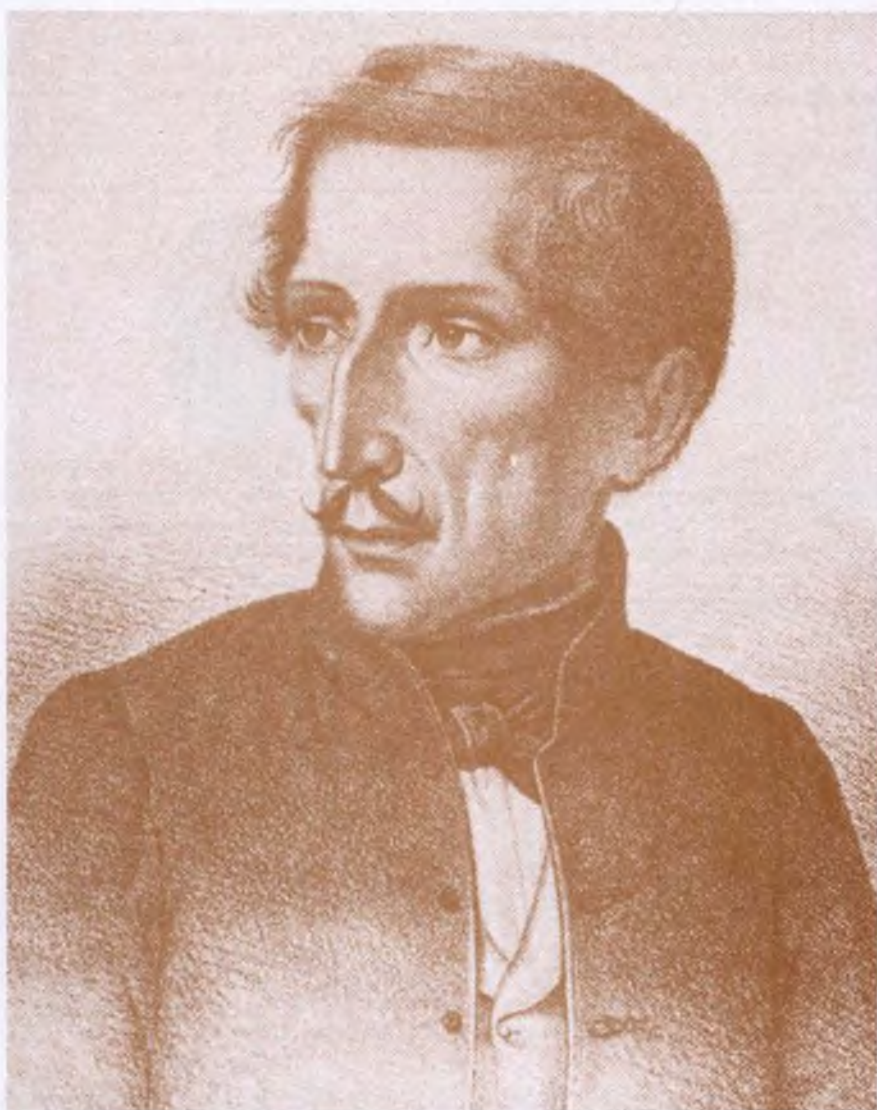
A Pápai Állam
alkotmányfejlődése
a kezdetektől
az olasz egységig

Váltóelméletek
a 16–19. században

A többségi elv
és a bizalmi kérdés
az 1848-as forradalom
kormányzati rendszerében

A halálbüntetés
szabályozása
a középkorban

A jogállam válaszol

Bölöni Farkas Sándor

TARTALOM

ÉVFORDULÓ – 1956

Wang Yu: Magyarország 1956-os eseményeiről – kínai szemmel1

TANULMÁNYOK

Babják Ildikó: Váltóelméletek a XVI–XIX. században4

Srdan Šarkić: A nemesség helyzete a középkori szerb jogban13

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.: A Pápai Állam alkotmányfejlődése a kezdetektől az olasz egységig20

Wiener György: A többségi elv és a bizalmi kérdés az 1848-as forradalom kormányzati rendszerében24

MŰHELY

Bató Szilvia: Az osztrák és magyar büntetőjogi szakirodalom a 19. század első felében32

Georg Ambach: A függetlenné vált balti államok büntetőjogának fejlődése a huszadik század elején43

Szádeczky-Kardoss Irma: A középkori krónikák és a korai magyar heraldika, mint jogtörténeti forrás46

DISPUTA

Kahler Frigyes: A jogállam válasza58

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban, különös tekintettel a Német-Római Birodalomra68

ARCKÉPCSARNOK

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése75

SZEMLE

Varietas delectat – Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok – Balogh Elemér76

Debreceni jogtudósok – Megyeri-Pálffy Zoltán77

A Magyar Jogtudósok sorozat harmadik kötetéről – Boóc Ádám80

Igazságot a magánjognak – Koltay András84

Paternalizmus és jog – Lenkovics Judit86

Szabó István habilitációs előadásai a Miskolci Egyetemen – Sárosi Pál88

A birodalom kormányzása – A Keletrómai Császárság igazgatástörténete – Élesztős László89

Emlékezet és felejtés a jogtörténet tükrében – Fiala Jogtörténészek Európai Fóruma Frankfurtban – Mázi András91

Musée National des Prisons (Fontainebleau) – Südi Gergely93

Texas Prison Museum (Huntsville) – Elek Péter94

Amerikai jogász elnökei – Elek Péter95

HÍREK

Kötetünk szerzői96

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Cimlapkép: Bölöni Farkas Sándor (Bölön, 1795. december 14. – Kolozsvár, 1842. február 3.)

jogász, jegyző, útirajz- és naplóró, a magyar büntetőjogi szakirodalom egyik úttörője. Fő műve: Utazás Észak-Amerikában (Simó Ferenc litográfiája nyomán)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srdan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László, Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Az 50 évvel ezelőtti Magyarországon lezajlott események előzményeinek elemzéséhez figyelembe kell venni a XX. század közepének hidegháborús helyzetét és az akkori nemzetközi kommunista mozgalom alkotta történeti háttérét is. Magának az esemény-sornak és következményeinek fontos tanulsága, hogy az állami függetlenség, a nemzeti szabadság, a különböző nemzetiségek kölcsönös tiszteletben tartása fontos alapja minden ország társadalmi felvirágzásának, gazdasági fejlődésének és az életszínvonal fenntartásának.

Egy tudós mondta egyszer: egy óriási hiba, amelyen hibás politikai filozófiát és programot értett, csak hosszú idő után, fájdalomteli gyakorlatok révén válik felismerhetővé. Ennek következtében az emberi civilizáció fejlődését mindig hibakövetés, szabotálás és fájdalmas áldozat kíséri. A történelem olyan, mint egy nagyméretű olajfestmény, amely, ha közelről nézzük, az olaj és a vászon egyenetlenségeit is megmutatja, viszont, ha messziről szemléljük, gyönyörködhetünk a képen a színes, szép tájban. Fél évszázad múltán, a messzi Keletről mi is visszaemlékszünk az 1956. évi magyarországi eseményekre. Ezek a második világháborút követő hidegháború, illetve a XX. századi nemzetközi kommunista mozgalom rendkívül fontos időszakában zajlottak. Fél évszázada az egész világon, természetesen Magyarországon is, vita folyik az 1956. évi magyar eseményekről. Nézőponttól függően más és más vélemény hangzik el róluk, de abban sokan megegyeznek, amit Kádár János is mondott 60. születésnapján, évtizedekkel az eseménysort követően: az a nemzet tragédiája volt. Az azóta eltelt hosszú idő alatt az országban reformok zajlottak, sok résztvevőt rehabilitáltak, a politikai rendszer megváltozott. Ami régen titoknak minősült, mára már nem az. A történetek tanulságai nyomán, más szemszögből ugyan, de manapság újból méltatjuk ezt az eseménysort, ami nemcsak Magyarországnak, Kelet-Európának hasznos, hanem a kelet-nyugati kapcsolatok fejlődésének és a kommunista mozgalom történeti összefoglalásának, a harmonikus világ felépítésének, az emberiség fejlődésének is.

Azonban a tragédia az tragédia, ne bocsátkozzunk feltételezésekbe, mert a történelmet nem lehet megismételni. Ma az a fontos, hogy józanul felismerjük az események véletlenségét és elkerülhetetlenségét. Az 1956. évi magyarországi események előzményeit és következményeit elemezve-tanulmányozva kiderülhet számunkra, hogy a kommunista pártnak, mint forradalmi pártból lett kormányzó pártnak, hogyan kell elrendeznie nemzetközi, illetve hazai viszonyait más pártokkal, az állam szervezetével, valamint a kormány és nép között, továbbá láthatjuk az eseményeknek a kelet-európai országokra az elmúlt 50 év alatt gyakorolt hatását is.

AZ 1956. ÉVI ESEMÉNYEK ELŐZMÉNYEI

A második világháború után a magyar nép a szocialista társadalmi rendszert választotta a következő té-

ÉVFORDULÓ – 1956

Wang Yu:

Magyarország 1956-os eseményeiről – kínai szemmel

nyezők miatt: a Szovjetunió szocialista táborát akart létrehozni a kelet-európai országokból, s bonyolult kapcsolatok voltak a magyar és a szovjet kommunista párt között. Magyarország szinte teljesen átmásolta a sztálini modellt saját gyakorlatába, ennek következtében elnyomta a párton belüli eltérő véleményeket, korlátozta a polgárok jogait, a nép akarata és az ország lehetőségei ellenére gyors ütemben fejlesztette a nehézipart, kényszerűen végrehajtotta az agrár-kollektivizálást és ideológiai monopóliumot gyakorolt. Miután Sztálin személyesen aláírta a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, Rajk László elleni ítéletet, fokozatosan kialakult Rákosi Mátyás személyi kultusza és a diktatórikus hatalom, ezzel egyidejűleg azonban a néptömegek elégedetlensége napról-napra nőtt. 1953-ban Nagy Imre lett a miniszterelnök, Rákosi azonban megmaradhatott a párt első titkári beosztásában. Mivel a két vezető személyiség közötti ellentétek egyre jobban kiéleződtek, 1955 januárjában a Szovjetunió értesítette Nagy Imrét, hogy kizárta őt a párt politikai és központi bizottságából, felmentette a miniszterelnöki tisztség alól, és megfosztotta minden tudományos címétől. 1956 júniusában a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának sürgős értekezletén, a Szovjetunió javaslatára, Rákosi „betegsége” miatti nyugállományba vonulásáról döntöttek, s utódjául a Rákosi-klikk tagját, Gerő Ernőt jelölték. Az ezt követő pártkongresszuson Kádár Jánost választották a párt Központi Bizottságának titkárává. Mindezek a történések alapot szolgáltatnak az események kitöréséhez.

AZ ESEMÉNYEK ÉS KÖZVETLEN HATÁSUK

A Párt tiszteletteljes temetést rendezett 1956 októberében a Rákosi-klikk által halálra ítélt Rajknak, s a tömegek felszólítására helyreállította Nagy Imre párttagságát. Október 23-án budapesti egyetemisták és lakosok, több mint húszezen, tüntető felvonulást tartottak a demokráciáért és a szovjet beavatkozás ellen. Aznap este fegyverek ropogtak a Magyar Rádió épülete előtt, s tömegzavargás tört ki. 24-én hajnalban a Párt Központi Bizottsága Hegedűs Andrást felmentette miniszterelnöki tisztségéből, és helyére Nagy Imrét állította, míg Gerő továbbra is a Párt első titkára maradt. 24-én reggel a pesti utcákon szovjet tankok

gördültek végig. Az állami rádió két rendeletet hirdetett ki: tilos a tömeggyülekezés, illetve a közrend helyreállítására behívják a szovjet csapatokat. Valójában a szovjet katonák már a magyar kormány hívása előtt megérkeztek Budapestre. Hegedűs András akkori miniszterelnök önéletírásában ezt írta: „a segítséget kérő iratot október 26-án én írtam alá, de akkor már fel voltam mentve”. A szovjet katonai beavatkozás erős ellenállásra talált a magyar nép és a Nagy Imre vezette kormány részéről. Október 30-án a Szovjetunió kormánya közzétette nyilatkozatát a Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti barátság és együttműködés további erősítésének és fejlesztésének alapjairól. Ebben többek között az állt: tekintetbe véve, hogy a szovjet katonai egységek további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet további kiéleződéséhez, a szovjet kormány utasítást adott katonai parancsnokságának, hogy vonja ki a szovjet csapatokat Budapestről, miként azt a magyar kormány szükségesnek tartja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész megkezdni a tárgyalásokat a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződés többi tagállamával a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának kérdéséről. Ennek ellenére október 31-én a Szovjetunió Kommunista Pártjának Elnöksége elhatározta a szovjet katonai alakulatok újabb bevonulását Magyarországra. Nagy Imre nyomtatékosan követelte a szovjet csapatok azonnali visszavonását, és kijelentette, hogy a magyar kormány azonnal kilép a Varsói Szerződésből. November elsején Kádár Jánost és Münnich Ferencet a Szovjetunióba hívták, ahol a Nagy Imre-kormányval szemben új magyar kormányt alakítottak, amely már együttműködően viszonyult a szovjet csapatok Magyarországra való bevonulásához. Nagy Imrét ellenforradalmárnak bélyegezték, és eltávolították a miniszterelnöki székből.

AZ 1956. ÉVI ESEMÉNYEK TÁVOLABBI ELŐZMÉNYEI

A magyarság történelme során az idegen agresszorok ellen, valamint a nemzeti függetlenségért és szabadságért harcoló nemzet volt. A XVII. században kikergette a török hódítókat az országból, 1848-ban megindította a szabadságharcot. Mindezek ragyogó fejezeteket nyitottak a magyar népnek a nemzeti függetlenségért vívott küzdelmében. Az 1956-os események is ezen nemzeti szellemben törtek ki.

A második világháborút követően a világban két fő tábor alakult ki: a kapitalista tábor, élén az Egyesült Államokkal, illetve a Szovjetunió vezette szocialista tábor. Ezek a hidegháború időszakában a világ két pólusát alkották. Az 1956-os eseménysor és a magyar nép további ellenállása, amelyet a hidegháború körülményei között a nemzeti függetlenség és szabadság eléréseért és megvédéséért tanúsított, a következő öt fő okból indult meg:

1. *A hidegháború időszakában meglévő hegemon nagyhatalmak.* A világháború befejezése után eltelt tíz esztendő folyamán az USA és Szovjetunió vezette hidegháború fokozatosan élesedett. A hidegháború kezdetben csak a kapitalizmus és a marxizmus között folytatott ideológiai harc és konfliktus következménye, illetve a kapitalizmus és szocializmus, e két politikai és gazdasági rendszer közötti küzdelem volt. Azonban a két szuperhatalom, a hidegháború kiterjesztése során, saját befolyásának fenntartása és szélesítése érdekében lábbal tiporta a nemzetközi politikai játékszabályokat, eltakarva külpolitikájuk igazi célját és igényeit. A jaltai és a potsdami konferencián a „világbéke és nyugalom megvalósítása” ürügyén tulajdonképpen elosztották a háború eredményeit, meghatározták a kétpólusú világ-rendszert, mintegy meghúzva uralmuk határait. A hidegháborúnak, az erőfölény hosszan tartó harcának fő színtere mindig Európa volt. Az USA, mint kapitalista nagyhatalom, erőszakosan tartotta fenn befolyását, megnyirbálta más országok szuverenitását, rákényszerítve másokra saját akarátát. Ebben a Szovjetunió sem maradt el mögötte; szép szavakkal, ideológiai prédikációkkal ugyanezt valósította meg. Az 1956-os események előtti tíz évben történtek – a NATO bővítése, Nyugat-Németország amerikai felfegyverzése, a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti konfliktus, a Varsói Szerződés létrehozása – mind objektív hajtóerejei voltak a magyarországi eseményeknek. E folyamatban a Szovjetunió egyre jobban fokozta beavatkozását, és erőltette a szovjet modellt a kelet-európai országokban, így egyenlőtlen viszony alakult ki a szovjet párt és a kelet-európai pártok között.

2. *Sztálin diktátori uralma és Hruscsov politikai fordulata.* Az egyre hevesebb hidegháború a Szovjetuniót a katonai és nukleáris versengésre ösztönözte az USA-val szemben. Sztálin a személyi kultuszban értelmezte a marxizmus-leninizmust, amiből elkerülhetetlenül dogmatizmus született. A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása idején már Lenin is figyelmeztetett: „A magyarországi forradalom különleges körülményei között változtatás nélkül és teljesen követi Oroszországunk politikáját, ami hibákat eredményezhet”. Mivel a szocializmus építése különböző adottságok között folyt, annak feltételei és formái átmenetileg különbözőek, ami természetes – mondta Nagy Imre. Azonban 1947 után a Szovjetunió saját modelljét kényszerítette rá a kelet-európai országokra, erőszakosan megváltoztatta azok népi demokratikus rendszerét, amely eredetileg független volt a nyugat-európai parlamentáris demokráciától és a Szovjetunió rendszerétől is. Ezekben az országokban egypártrendszer, tervgazdaság és szocialista állami tulajdonlás érvényesült. Jugoszláviát ki szorították a baráti országok sorából, politikai tisztogatást folytattak – egy kalap alá véve az igazságot és igazságtalanságot. Diktátori munkastílust gyakoroltak, amivel meggyengítették a kormányzó párt népszerűségét. A SZKP XX. kongresszusa után Hruscsov külpolitikájában az enyhülés jelei mutatkoztak; ez hozzájárult ahhoz, hogy a kelet-európai országok szabadabbnak érezhették magukat. Ugyanakkor a szovjetek egyes nemzet-

közi kérdések megoldásában tanúsított kiszámíthatatlan magatartása csökkentette a kelet-európai országok bizalmát. A sztálinista diktatúra és Hruscsov külpolitikai manőverei megrengették a gyenge alapra épült szocialista tábort.

3. *Mao elnök mondta: a „változás feltételeit a külső okok, a változás alapját pedig a belső okok képezik.”* A hidegháború idején a nagyhatalmi hegemonia, a Szovjetuniónak a szocialista tábor fölötti önkényes politikája az 1956-os eseménysor külső oka, a magyar pártvezetésben született ellenmondások és szeparációk pedig a belső okai. A Rákosi–Gerő-klikk nemcsak a Szovjetunió parancsára tevékenykedett, hanem átvette a szovjet diktatórikus rendszert, akár egymás felőrlésében, a tisztogatásban, akár igazságtalan börtönbüntetések kiszabásában is. A „Rajk-per” veszélyeztetett minden magas rangú politikust, ami semmi más nem volt, mint tisztogatás. A Magyar Kommunista Párt átszervezése és Nagy Imre tragikus sorsa azt tükrözte, hogy egy belső ellentéttekkel küszködő és egy másik ország parancsára cselekvő kormány nem képes elhárítani a tragédiát, ami előbb vagy utóbb, de mindenképpen megtörténik.

4. *Hazai társadalmi megrázkódtatások és nyugtalan-ságok.* Az 1956. évi eseménysor azért is lett tragédiává, mert a sok-sok probléma és ellentmondás mögött az emberek akkor ugyanúgy gyanították az igazságot, mint ahogyan ma is.

5. *A sikertelen gazdasági gyakorlat kiélezte a társadalmi ellenmondásokat.* A szocialista tábor megalakítása eredményeként a Szovjetunió a saját gazdasági modelljét ráerőltette a kelet-európai szocialista országokra. A KGST-ben a Szovjetunió a „nemzetközi munkamegosztás” eszközeként vezényelte – és korlátozta – a tagországok fejlődését, azonban a szovjet modell szerint, a hazai adottságok közepette, nem lehetett a tagországok saját gazdaságát eredményesen fejleszteni. Az így létrejött mesterséges elmaradottság, a nép elszegényedése kiélezte a társadalmi ellentéteket, ennek következtében fellángolt a kormánnyal és a Szovjetunióval szembeni ellenszenv.

1956 ÚJRAÉRTÉKELT TÖRTÉNELMI JENTŐSÉGE

Ne feledjük el a történelmet, hiszen az a jövő tanítója. Ahhoz, hogy helyesen és pontosan megismerjük a mai helyzetet, és elkerüljük az újabb hibákat, józan ésszel kell kritizálni és összefoglalni a történeteket. A következő tanulságokat vonhatjuk le:

Az 1956. évi események során Magyarország saját szuverenitása megvédésének áldozata lett. A szovjet hegemoniával való szembenállásban a magyar eseménysor nem volt egyedülálló. A nyolc évvel korábban történt jugoszláv–szovjet konfrontáció, az 1956-ban, Poznańban kitört lengyel események, az 1968 tavaszán Csehszlovákiában, Prágában történtek mind ellenállásnak tekintendők, más-más mértékben és formában. A hidegháború idején a Szovjetunió a maga javára korlá-

tozta a kelet-európai országok szuverenitását, és brutálisan beavatkozott azok belügyeibe. Az 1956. évi események leglényegesebb célja volt a szembeszállás az-
zal, hogy a Szovjetunió a felszabadító úr szerepében tetszelgett, s beavatkozott Magyarország belügyeibe. Az, hogy ezen óhaj megvalósítására a kelet-európai országok között mikor, milyen mértékben és melyik országban tör ki valamilyen esemény, váratlan és véletlen tényezőkön is múlt, de az biztos, hogy egy szuverén ország saját függetlenségéért mindenképpen áldozatosan harcol. Talán másként is alakulhatott volna a helyzet, ha a második világháború után a magyar nép maga választhatott volna saját adottságainak megfelelő utat, s közben a Szovjetunió hegemon nyomása nem fokozódott volna. A szovjet és a magyar kormány az események előtt nem ismerte fel helyesen az országban meglévő ellentéteket, nem becsülte fel pontosan az események lezajlását sem, s képtelen volt azokat megakadályozni. Sőt, az azt követő években mindig vita volt a rendbehozatal mikéntjéről. Az események idején sem a magyar, sem a szovjet vezetés nem tudott időben döntést hozni, ami még nagyobb áldozatokba kergette a népet. Az állam szuverenitásának megvédelmezéséért fizetett áldozat ismeretében mindenképpen gondolkozunk el azon, hogy egy kormányon lévő pártnak hogyan kell jó kapcsolatot fenntartani a közvéleménnyel, és biztosítani a nép érdekeit az államközi, illetve a pártközi viszonylatok kezelésében.

Az 1956. évi eseménysor figyelmeztette a kommunista mozgalmat az önkritika követelményére. A Kínai Kommunista Párt és a Szovjet Kommunista Párt között folytatott vitában megjelent a mozgalmon belüli kritika, miközben pontosan akarták értelmezni: Mi a szocializmus? Mi a kapitalizmus? Mi a marxizmus? Mi a hegemonizmus? Mi a revizionizmus? Az 1956. évi események nemcsak megrendítették a szocialista tábor, hanem a szocialista országok kormányzó pártjait is mélyenszántó önkritikára készítették. A magyar események ideje alatt Liu Shaoqi (Liu Sao-csi) kínai államfő a Szovjetunióba látogatott, és kérdőre vonta a szovjet vezetőket, hogy Sztálin időszakában a Szovjetunió vajon követett-e el nagyhatalmi sovínizta és nacionalista hibákat, amelyek következtében elindultak a magyarországi események. Liu Shaoqi tolmácsolta Mao elnök véleményét is, amely szerint a szocialista országok között is érvényesíteni kell a békés egymás mellett élés elveit. Felhívta a szovjet vezetők figyelmét arra, hogy ha a Szovjetunió nem vonja ki csapatait Magyarországról, akkor Magyarország valószínűleg kilép a Varsói Szerződésből. A Szovjetunió kormánya a második magyarországi katonai csapatkivonás előtt a normális kapcsolatok fejlesztését hangsúlyozta a kommunista mozgalomban részt vevő pártok és államok között. A nyilatkozat ellenére a szovjet kormány másodszor is bevetette csapatait, ami a szocialista tábor tagországait és Kínát annak végiggondolására készítette, hogy a kormányzó párt hogyan tudja megvédelmezni az ország szuverenitását és önbecsülését az állam élén, hogyan lehet sikraszállni a békés egymás mellett élés elveiért a szo-

cialista országok között, hogyan kell biztosítani a kommunista mozgalom helyes irányba való fejlődését.

Az 1956. évi eseménysor megindította a szocialista gazdaság új fejlesztési útjainak kutatását. A második világháború óriási gazdasági kárt okozott a kelet-európai országoknak, de azt követően a Szovjetunió máris saját homológ gazdasági rendszerét erőltette a szocialista tábor tagországaira. Bizonyos értelemben a jugoszláv–szovjet konfliktus és a poznańi eseménysor arra irányuló akaratot fejezett ki, hogy minden ország minél gyorsabb ütemben fejleszthesse saját gazdaságát. Az 1956. évi események után a Kádár-kormány is megkezdte az út keresését a szocialista gazdaság fejlesztésére, s tovább próbálkozott a szocialista piacgazdaság kiépítésével. „Aki nem ellenségünk, az a barátunk” – ez a kádári kifejezés nagymértékben enyhítette az 1956-os eseményekből származó társadalmi ellentéteket és konfliktusokat. A magyar kormány később kis lépésekben, lassan, de biztosan reformpolitikát hajtott végre. Felismerték azt az igazságot, hogy a fejlődés mindenképpen a reformok talaján megy végbe. Az eseményt követő több mint 30 esztendőben a kelet-európai ország-

gok, közöttük Magyarország is, józanul kutatták a saját országaik adottságainak megfelelő társadalmi és gazdasági fejlődés útját.

Az 1956. évi esemény a magyar nép tragédiája, ugyanakkor az általa szolgáltatott eszme vérpezsdítő és hősiessé. A történetekre 50 év után visszatekintve azt látjuk, hogy a magyar nép feláldozta magát a szovjet nagyhatalom erőszakos külpolitikájával szemben. Az eseménysor kezdetét jelentette a szocialista országok szívós reformjának. Az emberiség szerte a világon azonos és hasonló problémákkal dacolva viszi előre a társadalmi fejlődés folyamatát. Minden kormánynak azt a célt kellene kitűznie, hogy fejlessze a gazdaságot, gazdagítsa az országot a nép békés és jómódú élete érdekében. Mindaz a tapasztalat, amelyet egy-egy állam a fejlesztés útjának kutatásában szerzett, az az emberiség közös és értékes tanulsága. A hősiessé 1956-os események megvilágították számunkra azt az igazságot, hogy az ország függetlensége, a nemzeti szabadság, a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet kulcsfontosságú alapja a gazdaság fejlődésének, az életszínvonal emelésének és a társadalom felvirágztatásának.

TANULMÁNYOK

Babják Ildikó:

Váltóelméletek a XVI–XIX. században*

A VÁLTÓELMÉLETEK EREDETE

Bevezető gondolatként azt tartom szükségesnek hangsúlyozni, hogy a váltójog alapelveinek kialakításában sokkal inkább a kereskedőknek, semmint a jogászoknak – különösen a római jogot űzőknek – jutott szerep. A romanisták nem foglalkoztak kifejezetten a magánjog e területével, annak ellenére, hogy a váltójog gyakorlata, a váltóhasználat éppen Itáliában vert gyökeret, és innen terjedt el Európa más vidékeire. A kereskedők maguk munkálták ki az első váltójogi alapelveket. Degen szavaival „emancipálták magukat” a római jogászok befolyása alól, akik nem nézték jó szemmel, hogy a kereskedői testületek maguk intézték a váltóügyletekből származó jogvitákat, így olyan – a váltóüzletek által megkívánt – gyors eljárásokat folytattak le, ahol a vásári pereknél megszokott módon nem volt helye fellebbezésnek. A római jogászokból ellenérzést váltott ki, hogy e vásári hatóságok a jogtudósok közreműködése nélkül gyakorolnak törvényhatóságot, amelynek nyomán

kialakult a kereskedők szokásjoga, a *consuetudo mercantiae* és a *stylus mercantilis*.¹ A kezdetekkor senki sem jegyezte fel ezeket a szabályokat, sem a kormányok, sem pedig a törvényhatóságok nem avatkoztak a „kereskedők dolgába”: a váltójog kezdetben íratlan szokásjog volt.² A kereskedők közvetítették egymás között, és a legkülönbébb piacokon lényegében ugyanazon szabályok érvényesültek, sőt hamar elterjedt a „*stylus mercatorum jus facit*” elve.³ A kereskedők joggal tarthattak attól, hogy a tiszta római jog alkalmazása révén anyagi érdekük jelentős csorbát szenvedett volna.⁴

A váltó történetének kezdetén még szóba sem jött a váltójog elméletének kidolgozása. A genovai *Rota*⁵ által hozott határozatokból (*Rotae Genuae decisiones*⁶) sem lehet jogelvekre következtetni, az általa kimondottak a később elé kerülő ügyek elintézésekor nem szolgáltak zsinórmértékül.⁷

A váltó, sőt a váltóelmélet tárgyában a papság sokkal hamarabb és többször fogalmazta meg nézeteit, mint a jogászság. Az egyház mindig is igyekezett szemmel tartani a pénztőke birtokosait, a kereskedők rétegét, egyúttal meg kívánta védeni az adósokat az uzorások kapzsiságától. Az egyháznak a váltóüzlet fejlődésre gyakorolt hatása egyértelmű; már IV. és V. Pius pápa is megfogalmazta bullájában a kamattilalmat, XIV. Benedek pedig kimondta, hogy csak az a váltó érvényes, amelynek alapja a pénzcseré.⁸ Az egyház ezzel el is indította a váltóelméletek sorát. A megengedett és a nem tiltott váltók tekintetében az egyház engedékenyebb politikát követett, és bár nem határozta meg a váltó fogalmát, meg-

honosította azon első váltóteóriát, amely szerint a váltó lényege a pénzcsereben áll. Ezen elmélet alapja kettős gyökerű. A korabeli váltószabályzatok ugyanis a váltó nélkülözhetetlen kellékének a „*distantia loci*”-t és az „értékvallomást” jelölték meg. A *distantia loci*, mint helyek közötti távolság, abban állt, hogy a pénzt (valutát⁹) egy másik helyen kell átadni,¹⁰ e helyek között pedig pénzt – az utak korabeli bizonytalansága miatt – nem, vagy csak nagy veszéllyel lehetett szállítani. Az értékvallomás szoros összefüggésben állt az előző váltókellekkel, hiszen maga a váltó egy ígéret azon átvett pénzmenyiség értékének más helyen való visszafizetésére, amelyet a váltóbirtokos a váltó kiállítójának megfizetett. Ez az ügylet pedig feltételezi a megfizetett pénzérték megnevezését, tehát az értékvallomást. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy ezen értékvallomáson alapult az a gyors kielégítés, amelyet a vásári váltórendtartások rögzítettek. A váltókötelezetten meghallgatása nélkül, pusztán tartozása miatt elmarasztalták, tekintet nélkül arra, hogy szóban vagy írásban vállalta el a váltókötelezettséget. A váltójog e korai periódusában (1620-ig) ugyanis a váltólevél pusztán az adósság bizonyítékául szolgált, amely bizonyítékot más bizonyítékok segítségével kétségbe lehetett vonni.

A kereskedelmi forgalom diktálta igényeket követve a váltóüzlet fokozatosan kikerült a pénzváltók (*campesores*¹¹) kizárólagos befolyása alól, és a kereskedők a pénzváltók közbeiktatása nélkül, maguk is állítottak ki váltókat, ezzel egyenlítően ki az egymás közötti kölcsönös követeléseiket. Ennek köszönhetően a váltóüzlet sokkal gyorsabban terjedt, nagyobb lendületet vett, ez pedig azt eredményezte, hogy a váltó az áruforgalom tárgyává vált, amelyhez hozzájárult a forgatmány intézményének megjelenése.

ELSŐ GONDOLATOK A VÁLTÓ LÉNYEGÉRŐL

A váltószerződés természetével már a középkorban is foglalkoztak. Raphael de Turri¹² tudósít arról, hogy már Baldus is leírta ennek jellemzőit: „a váltót egy harmadik helyre kell intézvényeztetni”, s azért valutát adnak, amelyért egy harmadik helyen más pénznemben fizetnek ki.¹³ A váltót mindketten „*emptio venditio pecuniae absentis pro praesenti*”-nek tartják, tehát az adásvételre vezetik vissza.¹⁴ Savary, aki maga is kereskedő volt a XVII. századi Franciaországban,¹⁵ nem vetette el a váltó adásvételi jellegét, de a váltóügylet alapjának a pénzbeli követelés átruházását tekintette.¹⁶

1620 után, amikor megjelent a váltóforgatmány, a váltóelméletekben is „fordulat” következett be; szakítottak a pénzcsere elvével, ugyanis az új kereskedelmi szokásoknak megfelelően a váltók ellenértékét már nemcsak pénzben, hanem más javakban,

árakban is meg lehetett határozni, a váltót más személyekre is át lehetett forgatni. A váltót innentől kezdve a vett áru valódi (vagy az áruért kialakított) vételárának tekintették. Megjegyzendő, hogy a váltó még így is valamiféle „csere” (*commutatio*) maradt,¹⁷ de amíg korábban a váltó egy kifizetett utalványozás volt, addig újabban *puszta utalványként* jelent meg.

A váltó fokozatosan a mindennapi kereskedelmi élet fontos része lett, önálló fizetési eszközzé vált, kézzől kézre járt, „forgott”, és pótolta a készpénzt. Degen véleménye szerint a váltó ezzel tulajdonképpen a hitelek értékesítésének eszközzé vált, és ezen jellege a hátrati forgatmányok által teljesedett ki teljesen.¹⁸ A váltó gyakorlati funkciójában bekövetkezett változás természetesen a váltó lényegéről kialakult elméletek állóvizét is felkavarta.

A XVI. században a váltóval foglalkozó német jogászok (főként Heydiger) még tartották magukat ahhoz a régebbi itáliai teóriához, hogy a váltóügylet konszenzuális szerződés, a váltó maga pedig ezen szerződés bizonyítéka.¹⁹ A XVII. században Bode a váltó fogalma mellett már a váltólevél fogalmát is meghatározta, illetve a váltóban előforduló személyeket (kibocsátó, intézvényes, elfogadó és bemutató) is megnevezte. 1646-ban kibocsátott értekezésében²⁰ merőben új váltóelmélet jelent meg, hiszen élesen elválasztotta egymástól a váltót és a váltólevelet, ellentétben az addig egyeduralkodó itáliai nézettel, amely nem különböztette meg e fogalmakat. Bode szerint a váltó „*contractus consensualis dandi et reddendi, tantum pecuniae in diversis locis*,” míg a váltólevél „*ad cambium implementum requiritur et tractatus remittent: tradat litteras cambii*,” tehát a váltólevél csak betetőzése az előzőleg megkötött váltószerződésnek. Bode új elmélete számos követőre talált, olyanira, hogy a francia törvényhozásban is útját állotta a régi itáliai váltóelveknek. A XVII. században azonban nemcsak a francia, hanem sok egyéb váltótörvénynek is az a vezérgondolata,²¹ hogy a váltószerződés az adásvétel jellemzőit viseli; esszenciális eleme az áru (*res*), az ár (*pretium*), valamint az ezekben való megegyezés (*consensus*), és csak annyiban tér el az adásvételtől, hogy az áru átadásának és a pénz kifizetésének helye különbözik egymástól (*distantia loci*).²² Az elméletek XVIII. századi történetében Frank 1721-ben Halléban megjelent, *Institutio iuris cambialis* című művét²³ kell kiemelni, amelyben kifejti, hogy a váltóügyletben négy különböző szerződés jelenik meg: a kibocsátó és az intézvényes, a kibocsátó és az intézvényezett, a bemutató és az elfogadó, valamint a forgató és a forgatmányos közötti szerződés.²⁴ A váltó kiállítója és az intézvényes közötti szerződést az alábbiakkal jellemzi: „*conventio mero consensu obligans de duobus summis pecuniae, quarum alterum unus alteri, alteram hic illi diverso loco praestat*.”²⁵ Frank elmélete szerint a váltó puszta konszenzuális szerződés, a váltólevél pedig csak „*documentum ex causa cambii*.”²⁶

A XVII. század második felében Bode és Frank gondolataira reagálva Rulandus azon nézete jelent meg a váltóelméletek sorában, hogy a váltó nem pusztán konszenzuális szerződés, hanem írásbeli szerződés (*literalis contractus*).²⁷ Rulandus a stipulációból indult ki, amely „rokonságban áll az *actio chirographi*ával, és mint ilyen, a *litterarum obligatio*val.” Mivel a *chirographum* adóslevél gyanánt feletőbb közkedvelt volt a németföldi kereskedők körében, elméletét a váltóra is alkalmazta, hivatkozva „elvrokonára”, Baldusra.²⁸

Rulandus állításának ugyanezen évszázadban védelmére kelt Stypmann és Gryphiander²⁹ is. Gryphiander *literalis contractus*-elméletét kifejtve így írt a váltóról: „Item contractus fit a dante ad cambium, a quo etiam requiritur, ut solutio pecuniae facta sit, idque in litteris cambii perscribatur.”³⁰ Stypmann a váltószerződést „*contractus nominatus*”-ként fogalmazta meg,³¹ amelynek lényege – Degen szerint helyesebben – „*ex formula litterarum cambii*.”³² Egyikük elméletének sem akadt követője. Heydiger kellően megcáfolta Gryphiander elméletét, és Stypmann tanainak ingatagságára is rámutatott.³³ Érdekes, hogy Heydiger írt először németül a váltóról, és a *literalis contractus* elméletének kialakítói egyáltalán nem tudták *contractus consensualis* elméletétől eltántorítani.

A XVII. század második felében egyre gyorsabban terjedő hátrirati forgatmányoknak köszönhetően a váltót áruként adták kézről kézre, illetve azon körülményre támaszkodva, hogy a forgatmányoknál nem szükséges az értékvallomás, fokozatosan kialakult az általános meggyőződés: a váltóügylet konszenzuális szerződési jellege már nem állja meg a helyét, az inkább írásbeli szerződés.

A FORDULATOS XVIII. SZÁZAD

A XVII. század második felében született jogász munkák már sokkal világosabban megfogalmazták a *literalis contractus* váltóelméleti érveit, mint a századelő váltójogának művei. Lipcsében Barth gyakorlati jogásként nyúlt a váltóhoz, és mind 1705-ben,³⁴ mind 1708-ban³⁵ kiadott rövidebb munkájában hangsúlyozta: a váltó sokkal inkább formális (*literalis*), mint pusztán konszenzuális (*consensualis*) szerződés. A korábbi, konszenzuson alapuló váltószerződést hirdető elmélet azon felosztását, hogy a váltó lehet írott (*cambium scriptum*) és íratlan (*cambium non scriptum*), Barth teljesen elvetette, és a váltót inkább az írott végrendelettel hasonlította össze, kiemelve, hogy mindkettőnél elengedhetetlen érvényességi feltétel az írásbeli forma (*scriptura accedens aliquod inseparabile*). Ezen véleményének 1715-ben megjelent, nagyobb lélegzetű művében adott hangot.³⁶ Böhmer is a *literalis contractus* váltóelmélet követőjének tekinthető. A XVIII. század folyamán hét

kiadással³⁷ büszkélkedő munkájából ugyanis világosan kiderül, hogy a váltószerződés csak írásban jöhet létre. A váltó lényegéről kialakított nézetét ekképp fogalmazta meg: „In scriptis necessario hic contractus est ineundus et ex scriptura vis obligandi nascitur, adeoque, si verum fateri licet, ad contractus literales hoc negotium referri posset.”³⁸ E század első felében mégsem Böhmer, hanem Leyser tevékenysége fontosabb. Miközben Frank konszenzuális szerződési elméletét támadva igazolta annak hiányosságait, a teoretikus kutatás mellett felismerte a váltóüzlet újabb gyakorlati jelentőségét; a váltó nemcsak a pénzforgatás terén használható, hanem egyúttal egyéni hitelműveletek megvalósítására is alkalmas.³⁹ Összehasonlította egymással a váltót és a készpénzt,⁴⁰ amellyel alapot teremtett Einert *papír-pénz-elméletének*,⁴¹ aki később számos követőre talált a váltóelmélet-történetben.

Annak ellenére, hogy teljes mértékben Leyser váltóelmélete köszön vissza Ritter 1738-ban megjelent művében,⁴² amely semmivel sem gazdagította az elmélet-történetet, mégis ki kell emelnünk a nevét; a XIX. századi váltójogi irodalom ugyanis inkább hivatkozik Ritterre, mint Leyserre. Számos, a *literalis contractus* körében megfogalmazott véleményt egyenesen Ritternek tulajdonítanak, pedig azok Leyser gondolatai,⁴³ csak éppen Ritter munkáiban újra felszínre kerültek, és a korabeli olvasók Ritter műveinek több és újabb kiadásával találkozhattak...

A század második felében Heineccius folytatta a *literalis contractus* váltóelmélet kutatását, de ő már új következtetésekre is jutott. Bár *Elementa iuris cambialis* című átfogó művét csak halála után, 1742-ben fia bocsátotta közre,⁴⁴ mégis nyolc kiadásban jelent meg, több nyelvre fordították, s az 1775. évi lengyel váltótörvény kifejezetten előírta: a bíróságok a váltójog segédforrásként használhatják ítélezésük során.⁴⁵ Heineccius ugyan ragaszkodott Böhmer gondolatmenetéhez – emiatt többen is kritizálták⁴⁶ –, de továbbment: felhívta a figyelmet arra, hogy a „váltókiállítási” szerződésen túl a váltóhasználat körében ott van még az „elfogadási” és a „hátrirati forgatás,” amelyek önálló szerződésnek minősülnek,⁴⁷ s mint ilyenek külön vizsgálatot érdemelnek.⁴⁸ Ezen vizsgálódásait arra használta fel, hogy a Stypmann által felállított nézeteket megcáfolja. Más tekintetben is vitatta Stypmann elméletét. Míg Stypmann szerint a váltókötelelem érvényessége nem az írott szerződésből, hanem pusztán a már teljesített fizetésből ered, addig Heinecciusnál az a kibocsátó kötelezett „*quia se illam (scilicet pecuniam) accepisse scripsit, et quia locus non est exceptioni non numerat pecuniae*.” Bár bizonyos körülmények fennállta esetén lehetségesnek tartja a kibocsátó részéről a *non numeratae pecuniae* kifogását, de hangsúlyozza, hogy a váltó *literalis contractus*-át nem tartja azonosnak a Justinianus *Institutióiban* leírt *literalobligatio*val.⁴⁹ Ő volt az első a *literalis contractus* elméletét vallók közül, aki a váltó fogalmának meghatározásába belefoglalta a

váltótartozást és az abból fakadó, szigorúbb jogkövetkezményeket (gyorsabb végrehajtás, személyes fogság).⁵⁰ Apáthy szerint Heineccius abból indult ki, hogy a váltószersződés több különféle szerződésből ered: az első szerződés a kibocsátó és a rendkívényes között keletkezik, amely egy litterálszersződés; a második szerződés a *mandatum*, amely a kibocsátó és az intézvényezett között jön létre; a harmadik a bemutatató és a rendkívényes között jön létre, és jellegét tekintve sokféle lehet; a negyedik cselekményre a bemutatató és az elfogadó között kerül sor, amely nem tekinthető önálló szerződésnek.⁵¹ Heineccius tevékenységéről – Degen szavaival élve – megállapítható, hogy „ő a legbuzgóbb váltójogművelő, ki a váltó *litteralis contractus* jellegének általános elterjedése és e nézet meghonosítása érdekében legélénkebben fáradozott.”⁵²

A váltótörténet következő nevezetesebb személyisége Siegel, aki, amellet, hogy a váltójog forrásainak első gyűjtője, elsőként állította: a váltó fogalmának nem szükségszerű alkotórésze a *distantia loci*,⁵³ és csak akkor keletkezik szigorúbb váltókötlem a szerződésből, ha a váltólevélre rávezetik a „váltó” szót.⁵⁴ Tehát csak akkor lehet valaki ellen a váltójog szigorát alkalmazni, ha az írásból egyértelműen kiderül, hogy az váltó.⁵⁵ Siegel követőjeként tartják számon Eisenhartot⁵⁶ és Brüchtinget, aki továbbment, és saját, illetve idegen váltókra osztotta fel a váltókat.⁵⁷ Schmidt és Riccius is az írásbeli szerződés elméletének képviselői, akik szerint a váltó lényegében német *contractus literalis*. Schmidt annak ellenére jutott erre a következtetésre, hogy Böhmer tanait igyekezett megcáfolni.⁵⁸ Riccius pedig művével újraélesztette Leyser *contractus literalis* elméletét, ugyanis annak gondolatait adta vissza.⁵⁹

A XVIII. század végén Brüchting tanait kibontva többen kísérletet tettek a saját és az idegen váltó megkülönböztetésére.⁶⁰ Büsch⁶¹ azt állította, hogy azon ügylet, amelynél fogva valaki pénzösszeget fizet le azon célból, hogy azt a pénz felvevőjének utalványa alapján máshol megkaphassa, nem egyéb, mint utalvány vásárlása, amely, ha a váltószigor következményével járna, váltótartozásnak minősülne, holott ez a saját váltónál hiányzik. Erre tekintettel arra következtetett, hogy a saját váltó nem váltó,⁶² és a váltó lényegét tekintve pusztán utalványvásárlás.⁶³ Csak az idegen váltót tartotta érvényesnek, és olyanak, amelyből váltókötlem keletkezhethet. E nézetével tulajdonképpen visszafordult a *cambias per literas* fogalomhoz, amelyet „írásban adott pénzkövetelésnek, azaz utalványozásnak” nevezett, feltételezve azt, hogy az utalvány átadásával kifizetik annak értékét.⁶⁴ Büsch tanát heves támadások érték, amelyekben arra hivatkoztak, hogy ha igaza lenne, akkor a váltóból eredő kötelelem nem egyéb egyszerű letéteménynél, amelynek visszakövetelése érdekében személyes fogságot lehetne alkalmazni, és ezzel olyan kereskedők is könnyen fogságba esnének, akik olyan áru szállítására kötelezték magukat, amelyet nem

tudnak a kikötött határnapon átadni. Büsch elméletének éppen az ellenkezője vert gyökeret, amely szerint a saját váltók az igazi és voltaképpen váltók, az idegen váltókat pedig nem valódi váltóknak nevezték. Selchow például az idegen váltót „helytelen”, „nem igazi” váltónak írta, ugyanis ő a váltó lényegét a váltószigorral azonosította, ennek következtében a váltószersződés maga csak járulékos elem (*contractus accessorius*).⁶⁵ Az idegen és a saját váltó közötti különbségtételen túl az is széles körben elterjedt, hogy váltónak általában csak olyan iratot lehet tekinteni, amelyet határozottan váltó megnevezéssel illettek.⁶⁶ A váltó szó érvényességi kelléke lett tehát a váltónak, de a *distantia loci* „lényegtelen és fölösleges váltókelléknek” mondatott.⁶⁷

A XIX. SZÁZADI NAGY GONDOLKODÓK

A XIX. század első felében Martens, amellet, hogy kimondta: a váltótartozás szükségképpen szigorúbb kötelemmel párosítandó, részletesen kifejtette, mit jelent a szigorúbb kötelelem: gyors eljárást és személyes fogságot váltótartozás esetére, amely nélkül a váltókötlem nem képzelhető el. Elsőként figyelmeztetett, hogy ezt az újonnan megalkotandó német váltótörvénybe is fel kellene venni.⁶⁸ A váltókötlem tekintetében Martens különböztette meg elsőként a váltóban a *pactum de cambiandó*t (ideiglenes váltó)⁶⁹ a tulajdonképpen váltószersződéstől. Ez utóbbi szerződés csak a váltóérték átvétele után, a váltólevél átadás-átvételekor jön létre. Ebben az átadásban nyilvánul meg a váltószersződés írásban való befejezése. Martens követője volt Wagner, aki a *pactum de cambiando* és a *contractus literalis* éles megkülönböztetését tette hozzá a váltóelméletek történetéhez.⁷⁰ Az osztrák váltójogról kiadott kézikönyvében⁷¹ Martens mellett határozottan felismerhetők Heineccius, Scherer, Ritter, Selchow és Runde tanai. Knorre és Koschak elméletére⁷² reagálva Martens vitatja, hogy a váltószersződés azonos lenne a római írásbeli szerződéssel, de elismeri, hogy a váltóelfogadás és a hátirati forgatmány *contractus chyrographarius*, amely a hellenisztikus jogból szármagott be a római posztklasszikus jogba, és vált írásbeli szerződési formává.⁷³

Az alábbiakban azon szerzőkre irányítom a figyelmet, akik a váltó lényegét tekintve folyamatosan ingadozó teóriákat adtak közre, szerintük ugyanis a váltó részben *literalis*, részben *consensualis* szerződés. Minderre tekintettel az irodalomban ezen írók „a 19. században feltűnt határozatlan váltóelméletek”⁷⁴ képviselőiként ismertek. Elsőként a korábban már említett Scherert kell kiemelnünk, aki kezdetben a váltót konszenzuális szerződésnek tartotta, és elutasította azt, hogy bármilyen rokonságban állna a római írásbeli szerződésekkel, majd taná-

nak kifejtése során – hivatkozva Barthra és Heinecciusra – arra a véleményre jutott, hogy a váltó mégis inkább a *contractus literalis* elméletének felel meg.⁷⁵ Runde olyan szerződésnek tartotta a váltót, amelyet írásban, önálló elnevezéssel („váltó”) állítanak ki bizonyos összegről, és amely természetét tekintve „*contractus stricti juris germanici*”. Ennek oka, hogy a szerződő felek – még ha akaruk nem is erre irányult – pusztán a váltóban adott nyilatkozatukból eredően kötelezve lesznek. Ezen kijelentése ellenére (amely egyértelművé teszi a váltó *literalis contractus* jellegét is), mindvégig visszautasította a váltószerződés írásbeli lényegének kimondását.⁷⁶ Eichhorn munkája is a két elmélet keveredését mutatja; a váltó kiszolgáltatását látja az ügylet befejező mozzanatának, és jelzi, hogy ez a szerződés egy részének a teljesítése, mellyel jóformán a *literalis contractus* elméletét utasítja vissza.⁷⁷ Másrészt viszont magát a váltószerződést sem tekinti konszenzuálisnak.⁷⁸ Őszinte színfoltja a váltóelmélet-történetnek Pöhls, aki bevallja: a váltó olyan sajátos jellemű, hogy ezen tulajdonsága miatt lehetetlen meghatározni, a *literalis* vagy a *consensualis* szerződés tanához soroltassék-e.⁷⁹ Láthatóan belenyugodott abba, hogy a váltó a római jog által kidolgozott szerződéstípusok egyikébe sem sorolható be, és nem is fáradozott különösebben azon, hogy valamiféle önálló váltóelméletet alapítson. Ennek ellenére helyesen különböztette meg a *pactum de cambiandó*t a tulajdonképpeni váltószerződéstől, szerinte ugyanis a váltó kiállításával épp csak megkezdik a váltószerződést. Sőt, vitatja Martens azon nézetét, hogy az csak akkor tekinthető befejezettnek, ha a kiállított és intézvényezett váltót az intézvényezett elfogadása után átadták a váltóbirtokosnak.⁸⁰ Mittermaier is megkülönbözteti a *pactum de cambiandó*t és a *contractus cambiit*, de ennek más jelentőséget tulajdonít, mint azt Martens, Wagner vagy Pöhls tette, ugyanis Mittermaier a kiszolgáltatott váltót a váltószerződés pusztá bizonyító eszközének tekinti.⁸¹ Ezen gondolatai folytatásában pedig azt találni, hogy a váltóátadás alapítja meg a váltószerződést, mert speciális váltókötelezettségek csak ebből keletkeznek,⁸² és a váltó felmutatása szükséges a váltójog érvényesítéséhez; mindezek ellenére is állítja, hogy az ezen jellemvonásokkal leírt váltó nem elégíti ki az írásbeli szerződésekkel szemben támasztott követelményeket.⁸³ Treitschke is elkülöníti a váltóban a *pactum de cambiandó*t és a *contractus cambiit*; az előbbi részbeni előkészítése az utóbbinak, a tulajdonképpeni váltószerződés megkötésének. A váltószerződés pedig olyan kötelelem, amelynél fogva az egyik szerződő fél a másikkal a már megkapott anyagi javakért vagy hitelre azt ígéri meg a váltólevéllel a szerződés helyén, hogy a váltóvevő (hitelező) a váltóban meghatározott összeget más helyen, a kiállító felelőssége mellett felveheti. Mint látjuk, Treitschke még mindig a *distancia loci* és az értékvallomás elvén állt váltófogalmának kialakításakor,

mindemellett a váltóérvényességhez a váltó átadását is feltételül szabta. Így arra a következtetésre jutott, hogy a váltószerződés is akkor befejezett, amikor a váltó átadása és átvétele ténylegesen megtörténik.⁸⁴ Azt, hogy a váltószerződés lényege a váltóátadásban és annak átvételében rejlik, számos XIX. századi váltójogász elismerte, de csak Thöl műveiben és elméletében nyilvánult meg teljesen kidolgozott formában. Szerinte a „váltói váltószerződés az alapja minden váltóígéretnek.”⁸⁵ A váltóígéret pedig ellenérték nélküli pénzösszegígéret, amely egy olyan formálügylet, amelynek alapját a váltó kiállítását megelőző szerződés képezi.⁸⁶ Ezen a formálügyleten alapszik a váltószigor, amely a *causa debendi* (az átadás jogcímének) megjelölése nélkül is érvényes, és minden körülmények között perelhető.⁸⁷ Kifejtette továbbá, hogy az ellenígéret nélkül elvállalt tartozás, a pénzösszegígéret minden kötelelem között is a legszigorúbb, mert ez olyan feltétlen és mindig érvényesíthető követelést alapoz meg, ahol a váltóbirtokost semmilyen váltótartozás nem terheli. Mindezek alapján Thöl szerint a váltó írott szerződés, amelynek jellege annak átadásában és átvételében rejlik, amely átadás egyébként formához nem kötött, ennek ellenére a váltószerződés maga formális szerződésnek tekintendő, ugyanis a váltóban kifejeződik a szerződési akarat, és a váltójog érvényesítéséhez a váltólevél birtoklása okvetlenül szükséges.⁸⁸ Thöl váltóelméletét leginkább azzal támadták, hogy ha Thöl nézete szerint a váltó pusztá szerződés, akkor ki kell fejeznie azt is, hogy a váltóadós kötelme nem feltétlenül „láncos tartozás”⁸⁹ (és így bármely jogos hitelező követelhetné tőle a váltótartozást), hanem az adós ellenvetést tehet a *persona indossantis* ellen, továbbá élhet a *nemo plus iuris* elvének kifogásával (amely szerint senki sem adhat át másnak több jogot annál, mint amennyi joga neki van), és ezek következménye az lenne, hogy a váltóbirtokos csak származtatott jogot gyakorolhatna, és soha nem gyakorolhatna önálló jogot a váltóból.⁹⁰ A váltóbirtokos ezen bizonytalan jogállása ellentmondana a váltó egész intézményének, ellenkezne lényegével; a váltó ugyanis megkívánja a kötelezett feltétlen kötelezettségét, a váltóbirtokos önállóságát és feltétlen követelési jogának biztosítását is. Ezen követelményeknek Thöl elmélete nem felelt meg, így még a XIX. század derekán is váratott magára az a forradalmi megoldás, amely megválaszolta volna: mi is az a váltó?

Ha nem is forradalmi, de mindenképpen újfajta – közgazdasági szemléletű – gondolkodásmódot hozott Einert, aki alaposan felkorbácsolta a váltójogászok kedélyeit. Ő ugyanis teljes mértékben szakított mind a *contractus consensualis*, mind pedig a *contractus literalis* váltóelmélettel, azt állítva, hogy a váltóban nincs is semmilyen *contractus*, a váltó egyszerűen a kereskedők papírpénze.⁹¹ A váltókötelmet Einert egy írásból származó, *specialis causa* nélküli, egyoldalúan is jogérvényesen létrehozható tartozásnak tartja, amely szerint a kötelelem voltaképpen szer-

zódás nélkül is fennáll.⁹² Mint láthatjuk, Einert teljesen kivonta a váltóügyletet a szerződésből, közgazdasági szempontból kezelte a váltót; nyilvánvalóan szokatlan volt a váltójog tudományát a pénzügyi spekulációk vízeire vinni.

Einert váltóról alkotott *papírpénz-elméletének* alábbi sarokpontjait érdemes kiemelni.

A kereskedelem kezdetén az áruk egyszerű csere folytán kerültek forgalomba, mígnem megjelent az ércpénz, majd a vert és a papírpénz is. Einert szerint a kereskedők a papírpénzt legelőször váltók formájában állították elő, majd a megalakuló jegybankok a papírpénzt sokszorosították, de ezzel a váltóüzlet még inkább virágzásnak indult.⁹³ A kereskedelem fellendülése kedvezett annak a szokásnak, hogy a kereskedők váltókkal szerezzék be áruikat, és a váltókat pénz gyanánt használták, amelyekkel érvényes kifizetéseket is teljesítettek.⁹⁴ Ha a kereskedő váltóval törlesztette tartozását, a hitelező már a váltó átvételének pillanatában kiegyenlítettnek tarthatta követelését, s nem csak akkor, amikor a váltóért járó összeget átvette. Einert itt azt is megjegyzi, hogy a bankárok, kihasználva a kereskedelmi szükségleteket, váltókat adtak közre, így maguk áruinak tekintették azt, s kereskedők módjára üzleteltek a váltóval.⁹⁵ Plósz úgy fogalmaz, hogy Einert elmélete szerint a váltó a kereskedők papírpénze, mely a magánosok, különösen kereskedők hitelén nyugszik.⁹⁶ Legyen a váltó fizetési eszköz, vagy a pénz pótló eszköz – folytatja gondolatait Einert –, annak papírja különösebb jelentőségű minden más okmánynál, amelyből kötelelem származik, mert a váltónál a papír maga az ígéret megtestesült képviselője, ebben rejlik az ígéreten alapuló, a papírpénzben nyugvó dologi jog, és emiatt szükséges a váltó értékesítésénél annak közvetlen átadása és átvétele.⁹⁷ Állításaiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a váltó elvont kereskedelmi papír, elvont kereskedelmi ígéret, amely magában foglalja tulajdonképpeni értékét.⁹⁸ Apáthy az alábbiak szerint foglalta össze Einert elméletével kapcsolatos észrevételeit: míg a váltó határozott formához kötött, a papírpénz nem; a váltó fizetési ígéretet tartalmaz, a papírpénz lényege érték mérő jellegében áll; a váltónál a fizetési határidő lényeges alkatrész, a papírpénznél ilyenről nem beszélhetünk; végül pedig, míg a váltó egyes birtokosai között jogkövetkezményeket is magában foglaló kapcsolat áll fenn, addig a papírpénz egymást követő birtokosai között ez teljesen hiányzik.⁹⁹

Einert elmélete a német szerzők között sem maradt hatástalan, ugyanis arra indította Liebert, hogy, eltávolodva Einert spekulatív váltóelméletétől, annak szilárdabb magánjogi alapokat adjon azzal, hogy rávilágít: a váltó magánjogi momentuma annak papírértékével indokolható,¹⁰⁰ és elsőként vezette vissza a váltó kiállítását és átadását a római stipulációra, s azt olyan formálügyletnek nyilvánította,¹⁰¹ amely az alapul szolgáló jogviszonytól függetlenül – pusztán azért, mert váltó alakjában keletkezik –

érvényesíthető.¹⁰² Einert viszont el akarta kerülni, hogy más váltójogi szaktekintély változtasson elméletén, ezért maga fogott hozzá saját tanának újbóli magyarázatához. Bár először (az 1830-as években) még abból indult ki, hogy a váltó egyoldalú jogcselekmény, és nem sorolható egyik szerződési típusba sem, tanának újabb kifejtésekor (az 1850-es években) kimutatta, hogy a modern váltóügylet párhuzamba állítható a római *literals contractus*sal.¹⁰³ Einert ugyanezen, 1852-ben kiadott művében (*Über das Wesen und die Form des Literal-Contractes, wie dieser zur Zeit der justinianischen Gesetzgebung ausgebildet gewesen, und Vergleichung desselben mit dem Wechsel*) maga is bevallotta, hogy kutatásai kezdetén az volt a célja, hogy „átrendítse a holtpontra” a konszenzuális és literális szerződéselmélet képviselői közötti váltóelméleti vitát, és újszerű tanával felélénkítse a váltójoggal foglalkozók tevékenységét. Mivel követői (Brauer, Hardung, Koch, Kheil, Kitka, Liebe, Stubenrauch) közül csak Liebe mutatott hajlandóságot arra, hogy határozott lépéseket tegyen az új elmélet továbbfejlesztésére,¹⁰⁴ maga látott hozzá tanainak újratárgyalásához.

A XIX. század második felében alkotó újabb váltójogi szerzők is Liebe és Thöl¹⁰⁵ – korábban tárgyalt – elméletére hivatkozva olyan váltószerződést láttak a váltó mögött, amely a *literals contractus* elvén alapszik, és ezen szerződés a magánjog elmélete alá tartozik. Követőik közül Bluntschli a váltóígéretet a római *stipulatio*val tekintette azonosnak,¹⁰⁶ és bár a váltót formálügyletnek tartotta, de a váltókövetelés keletkezéséhez a váltólevél átadását és átvételét tartotta szükségesnek.¹⁰⁷ Őt követte Renaud¹⁰⁸ és Gengler¹⁰⁹ is. Walter átruházási szerződésnek nevezte a váltót,¹¹⁰ Thöl pedig lényegét tekintve írásbeli sommaígéretként jellemzi.¹¹¹ Plósz emiatt *szerződési vagy összegfizetési ígéret-elméletnek* nevezte Thöl elméletét.¹¹² A váltó stipulációhoz való hasonlóságának gondolatát egyébként mind az 1847. évi porosz váltótörvény, mind pedig az 1848. évi általános német váltórendszabály elkészítésekor figyelembe vették.¹¹³

A XIX. század második felében a váltóelmélet-történet Biener váltószerződés-tana által kapott újabb lendületet. Amellett, hogy állást foglalt amellett, hogy a váltó analóg a római stipulációra,¹¹⁴ munkáiban többször is ellentmondott azon állításnak, hogy a váltószerződés elmélete azonos a váltó átadásának és átvételének mozzanatával, hiszen a váltó átadását és átvételét gyakran olyan személyek végzik el, akik személyükben nem érdekeltek közvetlenül a kötelezettség elvállalásában, annak megalapításában. Szerinte a váltószerződés nem a váltólevél átadásában és átvételében nyilvánul meg, hanem azon egyezményben, amely megelőzi a váltólevél átadását. Az átadás csak annak a jele, hogy megtörtént a megegyezés.¹¹⁵ Biener tana szerint a váltólevél maga és annak átadása nem a váltószerződés, hanem e szerződés teljesítése.¹¹⁶ Arra is figyelmeztet, hogy azon nézet – amelyet Mittermaier,

Eichhorn és Treitschke is vallott, és amely szerint a váltó lényege két részből, a *pactum de cambiandó*-ból és a voltaképpen váltó-*contractus*-ból áll össze – tulajdonképpen a római *pactum de contrahendo* és a reálszerződések közötti viszonyoknak felel meg, hiszen itt is *re* kötik a szerződést, amelynek váltói joghatásai csak annak átadásával kezdődnek meg.¹¹⁷ Biener váltószerződés-tana alapján a váltó olyan szerződés, amelynél fogva az egyik szerződő leköteli magát, hogy a másik szerződőnek, aki nála valamilyen értéket megfizetett, azért annak bizonyos helyen és időben valamely meghatározott pénzüsszeget fog rendelkezésére bocsátani. A váltóügylet tehát lényegét tekintve a váltóutalvány vásárlása, amelynél szükséges szerződési elem a váltó vagy hátrati forgatmány írásbeli kiállítása és ezen írott forma tényleges átadása. Érdemes Biener elméletét közelebbről is megvizsgálni; a váltószerződéshez képest a váltó a szerződésből származó jogtól független és önálló, de a váltóból eredő jog azon ügylettől is független, amely a váltó kiállításának alapját képezi. Ezen „alapszerződéstől” magát a váltószerződést is meg kell különböztetni, mert előfordulhat, hogy váltót előzetes ügylet nélkül, pusztán egy, a váltóra vonatkozó elvont egyezmény következtében állítanak ki.¹¹⁸ Biener a váltószerződést adásvételnek tartja (kivéve azt az esetet, amikor valakinek ajándékba adnak egy váltót), amely sokféle alakzatban fordulhat elő, sőt a saját váltónál a kibocsátó és az eredeti hitelező között ez teljesen

hiányzik.¹¹⁹ Biener tehát leporolta azt a XIII–XIX. század között sokszor védett és vitatott tételt, hogy a váltó „*cambium reale*”, „*emptio venditio pecuniae absentis pro praesente*”, mely szerint természetére nézve a váltó adásvételi szerződés.¹²⁰ Szerinte ugyanis a váltóügyletnél gyakran előfordul, hogy a váltóért áruként egy másik váltót adnak át, amely váltót később készpénzre váltanak. Azt is említi, hogy nem szokatlan, ha kölcsönös követeléseket és tartozásokat váltókkal egyenlítenek ki, de ezt az esetet csak az idegen váltóra tartja alkalmazhatónak.¹²¹ Számos korábbi német váltójogászhoz (Martens,¹²² Boset,¹²³ Zimmerl¹²⁴) hasonlóan Biener is csatlakozott azon tanhoz, hogy a váltóátadás és átvétel a váltószerződés teljesítése, és nem más, mint az „*instrumentum ex causa cambii*” elmélete.¹²⁵ Ha komolyan vesszük ezt a nézetet, akkor a váltó átadása az ügylet befejeztét, a váltótartozás elenyészését jelentené. Ez azonban azért is helytelen elgondolás, mert a váltótartozás éppen hogy a váltó átadásával veszi kezdetét.

Jelen tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy felvázoljam azt az ívet, amelyet a váltószerződés mi-benlétéről kialakított elképzelések, elméletek rajzoltak meg a XVI. és XIX. század közötti periódusban. Mint láttuk, kezdetben a konszenzuális és reális *contractus* váltóelméletek a váltón kívül keresték annak lényegét, majd a fejlődés következtében a váltójogászok belátták: a váltó lényege magában a váltóban, annak sajátos minőségében rejlik.¹²⁶

Jegyzetek

¹ A tanulmány a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Collegium Hungaricum támogatásával készült.

² Apáthy I.: Anyagi és alakí váltójog. I. (Budapest, 1884, 27. p.). Uo.

³ Wagnernél „*Kaufmannstyl*”, in: Wagner, V. A.: *Kritisches Handbuch des in den österreichisch-deutschen Staaten geltenden Wechselrechtes*. I. (Wien, 1832, 39. skk.).

⁴ Degen G.: A váltó történelme a legrégibb időkől korunkig (Pest, 1870, 131. skk.).

⁵ A *Rota* kifejezéssel rövidítették eredetileg az egyházi bíróságok „*audientia sacri palatii*” nevét. A genovai *Rota* 1528-ban alapított bíróság volt, amely nagy befolyással bírt a kereskedelmi és tengerjog fejlődésére. Dolezalek, G.: *Rota*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 4. Szerk. Erler, von A.–Kaufmann, E. (Berlin, 1978, 1150. p. – a továbbiakban: HRG)

⁶ A *Decisiones Rotae* több kötetben is megjelent magánmunkaként. Dolezalek: *Rota*, 1150. p.; vö. Apáthy, i. m., 28. p.

⁷ A genovai *Rota* 90. döntvénye ugyan kimondja: „*nudum pactum inter mercatores vim stipulationis obtinet*”, de 93. döntvényében ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg: „*ex littera cambii oritur duplex mandatum. alterum erga personam, quae debet solvere, alterum vero erga illum, qui debet pecuniam recipere*.” In: Degen, 132. p.

⁸ XIV. Benedek 1747-ben bocsátotta közre ezen elvet megfogalmazó, *De synodo dioecessana* című munkáját. In: Degen, i. m., 136. p.

⁹ Apáthy, i. m., 61. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ A *camporok* tevékenységét részletesen bemutatja és az általuk kiállított váltók eredeti szövegét hozza: Biener, F.-A.:

Wechselrechtliche Abhandlungen (Leipzig, 1859, 18–28. p.). A *camporok* jogügyleteiről és társaságaikról lásd még: Martens, G. F.: *Versuch einer historischen Entwicklung des wahren Ursprungs des Wechselrechtes* (Göttingen, 1797, 21–30. p.) és Wagner, V. A.: i. m., 12–19. p.

¹² Plósz megjegyzi: A váltó de Turri szerint „csak annyira tekinthető vételnek, amennyire a vétel cserének. A váltó a vétel egy nemének tekinthető, ha az embert az állatok egy nemének tekinthetjük.” In: Plósz, S.: *A magyar váltójog kézikönyve* (Budapest, 1889, 52. p.).

¹³ De Turri, R.: *Tractatus de cambiis* (Frankfurt, 1645). Disp. II. quest. XXIII.: „*Primo dicit – Baldus – videri cambium contractum pecuniae emptae et venditae. Nam sicuti propter diversitatem materiae consistit emptio in pecunia, ita et pariter si adjiciatur diversitas loci et temporis, ubi est solvendum. Vera ista propositio tam in se quam in ratione sui aurea est et tanto viro digna; licet per eum nullo jure probetur*.” In: Apáthy, i. m., 60. skk.

¹⁴ Apáthy, i. m., 61. p.

¹⁵ Biener, i. m., 159. p.

¹⁶ Savary, J.: *Az Ordonnance du commerce* (A francia kereskedelmi törvény) javaslat, 1673. V. cím. in: Apáthy, i. m., 61. p.

¹⁷ Plósz, i. m., 51. p.

¹⁸ Degen, i. m., 140. p.

¹⁹ Heydiger, J. J.: *Anleitung zum gründlichen Verstand des Wechselrechtes* (Köln, 1713, 8. és 22. p.). Bienernél Heydiger Heydeggerként jelent meg már 1859-ben, in: Biener, i. m., 168. p.

²⁰ Bode, M.: *Dissertatio de cambiis* (Marburg, 1646).

²¹ Heydiger, J. J.: *Kurze Anleitung zum gründlichen Verstand*

- des Wechselrechtes (Frankfurt, 1676) című munkájára Biener hivatkozik, in: Biener, F.-A.: Abhandlung aus dem Gebiete der Rechtsgeschichte. II. (Leipzig, 1846, 168. p.).
- ²² Biener ehhez még azt is hozzáteszi: abban is különbözik a váltó az adásvételtől, hogy a pretium maga a pénz, és ez a distantia locival együtt megalapozza a váltó önálló szerződési létét. In: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 168. p.
- ²³ Frank, J. Ch.: Institutio iuris cambialis (Halle, 1721).
- ²⁴ Jelen tanulmány tárgya inkább a váltóelmélet-történet, nem pedig a váltóügylet gyakorlati problémáinak boncolgatása, mégis álljon itt néhány szó a váltókötelelem főszereplőiről. A kibocsátó: aki a váltóban a fizetést ígéri; az intézvényszerző: aki a fizetést ígéri; az intézvényszerző: akit a váltó kibocsátója fizetésre felszólít; a bemutató: az a váltóbirtokos, aki a váltó felmutatásával annak kifizetését kéri; az elfogadó: az az intézvényszerző, aki magára vállalta a váltói kötelezettséget; a forgató: aki a váltót átruhazza; a forgatmányos: akire a váltót átruházták, és megszerezte a váltóból eredő összes jogot. Szladits Károly: A magyar magánjog vázlata (Budapest, 1917, 259. p., 262. skk., 267–269. p.).
- ²⁵ Ezt az idézetet Biener és Gengler is hozza. In: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 168. skk. és Gengler, H. G. Ph.: Lehrbuch des deutschen Privatrecht. I. (Erlangen, 1854, 597. p.). Megjegyzéseivel kiegészíti Treitschke, G. C.: Rezension von Einert's Wechselrecht (Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft, szerk. Richter, A. L. és Schneider, R. I. Leipzig, 1840, 507–509. p.). Lásd még: Apáthy, i. m., 61. p.
- ²⁶ Vö. Degen, i. m., 143. p.
- ²⁷ Rulandus, M.: Tractatus de commissariis et commissionibus camerae imperialis. III. (Frankfurt, 1664, 7. könyv, 2. fejezet).
- ²⁸ Rulandus, i. m. 3.§. I. jegyzet.
- ²⁹ Gryphander, J.: Oeconomica legalia, seu de arte acquirendi et conservandi patrimonii libri II. in quibus ius civile privatum ad rationes oeconomicas et utilitatem rei familiaris accommodatur. II. (Bremen, 1662, 26. fejezet [De permutatis et cambio], 69. szám). Gryphander felettébb megbecsült jogászként élt Brémában, de ezen művét csak halála után fia boesátotta közre. Vö. Degen, i. m., 143. p.
- ³⁰ Gryphander, i. m., 71. szám.
- ³¹ Stypmann, F.: Tractatus de iure maritimo et nautico. Szerk. Fritzii, A.-G. (Gryphwald, 1652, IV. kötet, 3., 14., 29., 40–42. számokban).
- ³² Degen, i. m., 145. p.
- ³³ Heydiger: Kurze Anleitung, 8. és 22. p.
- ³⁴ Barth, F. J.: Dissertatio de negotiatione contractuum unilaterali-um (Leipzig, 1705, 2. §).
- ³⁵ Barth, F. J.: Dissertatio iuris quadrige (Frankfurt–Leipzig, 1708, III. könyv, 155. p.).
- ³⁶ Barth, F. J.: Hodegetica forensis civilis et criminalis (Frankfurt, 1705, IV. fejezet [De processu cambiali], 738. p.).
- ³⁷ Böhmer elsőként 1710-ben, Frankfurtban adta közre váltótörténeti szempontból meghatározó munkáját; e tanulmány szerzője az 1765. évi hallei kiadáshoz fért hozzá a bécsi Nationalbibliothekban.
- ³⁸ Böhmer, J.-H.: Doctrina de actionibus ad praxim hodiernam accommodata (Halle, 1765, 664. p.).
- ³⁹ Leyser, A. von: Mediation ad Pandectas 13. (Wittenberg, 1717, II. szám).
- ⁴⁰ „Cambia illud sunt in commerciis, quod circulatio sanguinis in corpore humano. Sicuti corpus per circulationem sustinetur et ea interrupta languet atque corrumpitur, ita nec commercia, si circulationem cambiorum demas, florere potuerunt. Itaque cambia instar pecuniae numeratae esse debent.” Uo.
- ⁴¹ Lásd alább, a XIX. századi váltóelméleteknél.
- ⁴² Ritter, C. A.: Exercit. super Assignationis et cambii trassati idea prima et genuina (Leipzig, 1738).
- ⁴³ Művének IV. §-ban például Ritter ugyanúgy fogalmazta meg a váltó lényegét, mint azt Leyser tette.
- ⁴⁴ Heineccius: Elementa iuris cambialis (Amsterdam, 1742), vö.: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 169. p.
- ⁴⁵ Az 1775. évi lengyel váltótörvény 8. §-a mondja ki ezt. Scherer, Ph. C.: Handbuch des Wechselrechtes. II. (Frankfurt, 1800, 339. p.).
- ⁴⁶ Liebe, F.: Die allgemeine deutsche Wechselordnung mit Einleitung und Erläuterung (Leipzig, 1848, XVIII. p.). és Einert, C.: Das Wechselrecht nach dem Bedürfnis des Wechselgeschäfts im 19. Jh. (Leipzig, 1839, 23. p.).
- ⁴⁷ Ezen szerződéseket *vari contractus*ként jelölte meg, jelezve, hogy sokféle szerződést rejthet magában, pl. önálló szerződésnek tekintette a kiállító és az intézvényszerző, illetve a bemutató és az elfogadó közötti szerződéseket. Vö. Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 369. p.
- ⁴⁸ Plósz szerint Heineccius az írásbeli váltószerződést különböztette meg a szóbeli váltószerződéstől: Plósz, 52. p.
- ⁴⁹ Degen, i. m., 152. p.
- ⁵⁰ „Cambium est negotium ex variis contractibus conflatum, quo intercedentibus litteris cambialibus summa Titio uno loco numerata a Mevio arresti vinculo constrictum.” Degen, i. m., 153. p.
- ⁵¹ Apáthy: Heineccius Elementája, I. feje. 9.§. III. feje. 6., 11., 15. és 17. §-ra hivatkozik. In: Apáthy, 61. skk.
- ⁵² Degen, 152. p.
- ⁵³ Siegel, J. G.: Einleitung zum Wechselrecht (Leipzig, 1743, 8. §); vö.: Apáthy, 62. p.
- ⁵⁴ Siegel, J. G.: Einleitung, 87. p.
- ⁵⁵ Siegel, J. G.: Corpus iuris cambialis das ist vollständige Sammlung derer... in Europa üblichen Wechselordnung (Leipzig, 1742–1764) művére Biener hivatkozik: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 170. p.
- ⁵⁶ Eisenhardt, J. F.: Institutio iur. Germ. priv. III. (Halle, 1775, 17. cím 5. §).
- ⁵⁷ Brüchting, D. A.: Unterricht des Wechselrechtes (Leipzig, 1747); oldalszám nélkül hozza: Degen, 154. p.
- ⁵⁸ Schmidt, J. L.: Ausführliche Abhandlung von den Münzsorten, in welche eine Geldschuld abzutragen ist (Jena, 1762, 257. §).
- ⁵⁹ Riccius, Ch. G.: Exercit. iur. camb. II. (Göttingen, 1779–1781).
- ⁶⁰ A magyar váltójogi irodalomból Szladits az alábbiak szerint különböztet meg: a saját váltó kiállítója elsősorban a maga részéről ígéri a fizetést, ellenben az idegen váltó kiállítója elsősorban azt ígéri, hogy a fizetést más, idegen személy fogja teljesíteni. Szerinte a saját váltó kötelezvény, az idegen váltó pedig utalvány. Szladits, i. m., 259. p.
- ⁶¹ Matematikusként és egy hamburgi kereskedelmi iskola tanáraként fogott hozzá a váltó kutatásához. Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 171. p.
- ⁶² Apáthy, i. m., 62. p.
- ⁶³ Büsch, J.-G.: Zusätze zu seiner theoretisch-praktischen Darstellung der Handlung in ihren mannigfaltigen Geschäften. I. (Hamburg, 1797–1798, 6. fejezet, 4–6. §).
- ⁶⁴ Büsch, J.-G.: Abhandlung über den Ursprung des Wechselrechtes. I. (Hamburg, 1784, 377. p.).
- ⁶⁵ Selchow, J. H. Ch. von: Grundsätze des Wechselrechtes (Göttingen, 1758, 26. és 34. §).
- ⁶⁶ Püttmann, J. L. E.: Grundsätze des Wechselrechtes (Leipzig, 1805, 9. §); Runde, J. F.: Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts (Göttingen, 1801, 224. p.). Biener ide sorolja még Püttmann: Grundzüge des Wechselrechtes (1784) című munkáját is: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 171. p.
- ⁶⁷ Degen, i. m., 156. p.
- ⁶⁸ Martens, i. m., 19. §.
- ⁶⁹ Martens, G. F.: Grundriss des Handelsrechtes, insbesondere des Wechsel- und Seerechtes (Göttingen, 1820, 76. §).
- ⁷⁰ A *pactum de cambiandoti* és a váltólevél átadásának, átvéte-

- lének mozzanatát Mittermaier (1821-ben) és Eichhorn (1823-ban) is élesen megkülönböztette egymástól. Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 172. p.
- ⁷¹ Wagner, i. m., 146., 150., 161., 170., 184., 189–191., 196., 239. p.
- ⁷² Knorre, E. F.: Exercitationes de vera natura ac indole contractus cambialis in cambio trassato. VI. (Halle, 1752. 14–19. §) és Koschak, A.: Das österreichische Wechselrecht (Graz, 1805, 51–55. p.).
- ⁷³ A római írásbeli szerződésekről bővebben lásd: Babják I.: A könyvviteli szokások és a litterálszerződések kapcsolata a Római Köztársaság korában. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XVII. (Miskolc University Press, 2000, 60–65. p.).
- ⁷⁴ Pl. Degen, i. m., 169. p.
- ⁷⁵ Scherer, Ph. C.: Handbuch des Wechselrechtes. III. (Frankfurt, 1801, V. rész: Wechselcontract, 7. §, 338–340. p.).
- ⁷⁶ Runde, J. F.: Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechtes (Göttingen, 1801, 224–233. §).
- ⁷⁷ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 368. p.
- ⁷⁸ Eichhorn, C-F.: Einleitung in das deutsche Privatrecht (Göttingen, 1823, 129. §).
- ⁷⁹ Pöhls, M.: Darstellung des Wechselrechtes nach gemeinen und hamburgischem Rechte, und nach den Gesetzen der vorzüglichsten handelnden Staaten Europas (Hamburg, 1829, 243. §).
- ⁸⁰ Martens A Grundriss... 76. §-ban azt írja, a váltószersződés a „kibocsátó által történt átadással” lesz befejezett.
- ⁸¹ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 368. p.
- ⁸² Apáthy, i. m., 63. p.
- ⁸³ Mittermaier, C. J. A.: Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts mit Einschluß des Handels-, Wechsel und Seerechtes (Regensburg, 1830, 231. §).
- ⁸⁴ Treitschke, G. C.: Alphabetische Encyclopädie der Wechselrechte und Wechselgesetze (Leipzig, 1832, I. kötet, 153. p.).
- ⁸⁵ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 368. p.
- ⁸⁶ Apáthy, i. m., 65. p.
- ⁸⁷ Thöl, H.: Handelsrecht. II. Das Wechselrecht (Göttingen, 1847, 181–185. p.); vö.: Apáthy, i. m., 65. p.
- ⁸⁸ Uo.
- ⁸⁹ Degen használja ezt a kifejezést: Degen, i. m., 174. p.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ Einert papírpénz-elméletét foglalja össze: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 304–306. p.
- ⁹² Einert, C.: Das Wechselrecht nach dem Bedürfniss des Wechselgeschäfts im 19. Jh. (Leipzig, 1839, 98. p.).
- ⁹³ Einert, i. m., 3. §
- ⁹⁴ Einert, i. m., 5. §
- ⁹⁵ Einert, i. m., 8–9. §. Einert ezen gondolatait tükrözi – az ő törvényjavaslata (Einert, C.: Entwurf einer Wechselordnung für das Königreich Sachsen. Dresden und Leipzig, 1841) alapján elfogadott – a Szász Királyságban 1842. évben kibocsátott váltótörvény 6. §-a: „a valódi váltónak az a rendeltetése, hogy (mint magánzemély hitelén alapuló papírpénz) fizetési eszközként forgatassék.” In: Degen, i. m., 183. p. és Thöl: Das Handelsrecht II., 21. p.
- ⁹⁶ Plósz, i. m., 53. p.
- ⁹⁷ Einert 88. §
- ⁹⁸ Einert elméletének kritikája mellett az abból levonható következtetéseket foglalja össze Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 303–319. p.
- ⁹⁹ Apáthy, i. m., 64. p.
- ¹⁰⁰ Liebe, F.: Die allgemeine deutsche Wechselordnung mit Einleitung und Erläuterung (Leipzig, 1848); uő: Entwurf einer Wechselordnung für Braunschweig (Leipzig, 1842, 31–43. p.); uő: Entwurf einer Wechselordnung für das Herzogtum Braunschweig sammt Motiven (Braunschweig, 1843). Liebe ezen javaslata alapján készítették elő és fogadták el a braunschweigi váltótörvényt 1843-ban. Thöl: Das Handelsrecht II., 22. p. Vö.: Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 361. p. és Apáthy, i. m., 32. p.
- ¹⁰¹ Plósznál „forálactus elméletként” jelenik meg, és különösen hiányosnak tartja, mert Liebe nem fejt ki benne a váltóügylet létrejöttét, sem annak a szerződéstől való különbözőségét. Plósz, i. m., 54. p.
- ¹⁰² Apáthy, i. m., 64. p. Megjegyzendő, hogy a váltószersződés formális természetét Savigny már korábban felismerte: Savigny, F. C. von: Vermischte Schriften. I. (Berlin, 1850, 206. p.).
- ¹⁰³ Einert, C.: Über das Wesen und die Form des Literal-Contractes, wie dieser zur Zeit der justinianischen Gesetzgebung ausgebildet gewesen, und Vergleichung desselben mit dem Wechsel (Leipzig, 1852).
- ¹⁰⁴ Liebe gondolatmenetéből egyébként az szűrhető le, hogy nem is értette Einert új tanának egész lényegét. Lásd Liebe idézett művét, 41. p.
- ¹⁰⁵ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 368. p.
- ¹⁰⁶ Bluntschli, J. K.: Deutsche Wechselordnung (Erlangen, 1852, 5–9. p.).
- ¹⁰⁷ Apáthy, i. m., 66. p.
- ¹⁰⁸ Renaud, A.: Lehrbuch des Wechselrechtes (Giessen, 1868, 11. §); Renaud lényegében Thöl váltóelméletét vallotta; vö. Apáthy, i. m., 65. skk.
- ¹⁰⁹ Gengler, H. G. Ph.: Lehrbuch des deutschen Privatrechts. I. (Erlangen, 1854, 609–613. p.).
- ¹¹⁰ Walter, F.: System des gemeinen deutschen Privatrechts (Bonn, 1855, 331. és 342. §).
- ¹¹¹ Thöl, H.: Das Wechselrecht (Leipzig, 1878, 180. és 216. §).
- ¹¹² Plósz, i. m., 55. p.
- ¹¹³ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 361. p.; Plósz, S.: A magyar váltójog kézikönyve (Budapest, 1889, 26. p.) és Apáthy, i. m., 33. p.
- ¹¹⁴ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 360. p.
- ¹¹⁵ Vö. Savigny, F. C. von: System des heutigen römischen Rechts. III. (Berlin, 1840–1849, 313. p.).
- ¹¹⁶ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 168. és 422. p.
- ¹¹⁷ Vö. Martens: Grundriss... 75. § és Walter, i. m., 66. p.
- ¹¹⁸ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 376. és 379. p.
- ¹¹⁹ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 376–378. p.; vö. Apáthy, i. m., 66. p.
- ¹²⁰ Biener hangsúlyozza, hogy a váltónál is az adásvételi szerződés szükségképpen elemei jelennek meg (*consensus, res, pretium*), de ahhoz még olyan egyedi jellemzők is társulnak, mint az, hogy az áru maga a pénz, és fennáll a *distantia loci* követelménye. Mindezen „mellékkörülmények” teszik önálló szerződéssé a váltószersződést. Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 168. p.
- ¹²¹ Biener, F.-A.: Abhandlung aus dem Gebiete der Rechtsgeschichte. I. (Leipzig, 1846, 91–97. p.); vö.: Treitschke, G. C.: Alphabetische Encyclopädie der Wechselrechte und Wechselgesetze. II. (Leipzig, 1832, 680. p.).
- ¹²² Martens: Grundriss... 75. §.
- ¹²³ Boset, J. E. von: Der Wechselcontract nach seiner historischen, teleologischen und philosophischen Ansicht (Praha, 1812, 33. §).
- ¹²⁴ Zimmerl, J. M. E. von: Anleitung zur Kenntnis des Wechselrechtes (Wien, 1821, 12. §).
- ¹²⁵ Biener: Wechselrechtliche Abhandlungen, 168. p.

Szerb jogi források szerint már a XII. században megjelentek a személyenként eltérő státuszok és jogosítványok. Nemanja Istvánnak, a középkori szerb uralkodóház alapítójának egyik, a Hilandar-kolostornak címzett kiváltságlevelében a következők olvashatók: „És ha bárki a kolostor szolgálai vagy jobbágysai közül elszökne a Nagy Zsupántól vagy bárki mástól, küldjék vissza; ha a zsupán jobbágysai szöknének a kolostor birtokára, ismét csak küldjék őket vissza.”¹ Ezek szerint a szerb parasztok már ekkorra elvesztették a szabad költözés jogát, és az egyházhoz vagy a Nagy Zsupánhoz (az uralkodóhoz) vagy valaki máshoz (egy nemeshez) tartoztak. A király, Nemanja István a „Žičai Aranybullá”-ban (arany pecséttel ellátott királyi bullájában) egyértelműen különbséget tett a nemesek (*vlastela*) és a „szegény emberek” (*ubodi ljudi*) között. Ugyanazon szabálysértésekre tisztségtől (*protivu rodu*) és származástól (*protivu sanu*) függően a király eltérő büntetéseket rendelt alkalmazni. A bulla a nemességen belül is különbséget tett az urak (*vlastel*) és az egyéb katonák (*voinik*, valószínűleg alacsonyabb rendű nemesség) között. A „szegény emberek” csoportja papokra (*popovi*), vlachokra (függésben élő pásztorokra) és jobbágyokra (szerbül egyszerűen *ljudi*, „emberek”, *homines*)² osztható.

A fenti források megkérdőjelezhetetlenné teszik, hogy a XIII. századi Szerbiában több társadalmi osztály létezett, amelyeknek korántsem voltak egyenlő jogaik. A XIV. században, különösen Dušan István törvénykönyvének kihirdetése után, a társadalmi egyenlőtlenség tovább nőtt, így már négy osztályról beszélhetünk: 1. nemesek (*vlastela*); 2. közrendűek (*sebri*); 3. polgárok (*gradani*), 4. idegenek (*stranci*). Ebben a rövid tanulmányban csak a nemesség jogi helyzetét fogjuk vizsgálni.

ELNEVEZÉS

Vlastela (nemesség) volt az a kifejezés, amellyel a középkori Szerbia privilégiumokkal bíró osztályt illették. Etimológiája szerint a *vlast* (hatalom) szóból származik, tehát a *vlastela* (egyes számban *vlastelin*) azon személyek összességét jelenti, akik mások felett hatalommal rendelkeznek.³ A *vlastela* szó először Szt. Sabba *Nomokanonjában* (1220) tűnt fel, amelyben a görög ἀρχοντες kifejezést úgy fordították, mint *vlastel*, *boljar* és *knez*.⁴ A „Žičai Aranybullá”-ban (1220) a felső osztályt a *vlastela* (nemesség) névvel illették, míg a többi lakót alacsonyabb rendűnek tekintették (18., 19., 27., 28. cikkely).⁵ A kifejezést a XIII. század első felétől általánosan használták. Például Szent Sabba a vranjinai Szt. Miklós-kolostorhoz intézett kiváltságlevelében (1233) *más nemesekről* (мои властелинь)⁶ szólt. A későbbi jogi tárgyú dokumentumokban ugyancsak ezt a kifejezést használták, tehát azt mondhatjuk, hogy a XIII. századtól fogva ez számít elfogadottnak.

Srdan Šarkić:

A nemesség helyzete a középkori szerb jogban

Egyes szerb forrásokban néhány nemesre a *boljar* kifejezést használták, amely Bulgáriából származott, s ott és különösen Oroszországban a privilegizált, felsőbb osztályt illették vele. A szó egy olyan személyre utal, aki jobb, mint mások (*bolji, miliores, optimum unus*)⁷, de inkább irodalmi, mint jogi szövegekben használták. Például a Radoszláv király és Dubrovnik városa közötti szerződésben (1234. február 4.) a „királyi *boljarjaim*” (боларь кравельства ми) szókapcsolat szerepel.⁸ A kifejezés megtalálható Dušan István királynak a Hilandar-kolostorhoz intézett kiváltságlevelében (1340. február), valamint a Szent Szűzről nevezett tetovói kolostor ingatlanjegyzékében (1346).⁹ Ezzel szemben a Szt. István-kolostor oklevelében (70. cikkely) és a Dečani Oklevelében (39. cikkely) a *boljarok* alatt a kolostor szolgálóinak egy csoportját értették.¹⁰ A *boljar* kifejezéssel, a *vlastela* szóhoz képest, igen ritkán találkozunk a forrásokban.

A bizánci írók a szerb nemesek megnevezésére más kifejezéseket használtak, például δυνάτοι, μεγαλῶννοι, εὐπατρίδαι, ἀριστοί, τῶν πραγμάτων ἀρχοντες, ἐπιφανείς, ἐν εὐγενείᾳ λαμπρυνόμενοι, συγκλητικοί és különösen οἱ ἐν τέλει. A szerb nemességre vonatkozó elnevezések ilyen bősége a görög nyelv igen kifejező voltából, illetve abból fakad, hogy a bizánci írók igen elszántan fitogtatták klasszikus műveltségüket.

TÁRSADALMI HELYZET

Mi sem mutatja jobban a nemesség (*vlastela*) magas társadalmi pozícióját, mint azok a dokumentumok, amelyekben az uralkodó a rokonai között említi őket. Például Vladisláv királynak a bistričkai Szent Szűz-templomhoz intézett bullája (1234–1243) a következőket írja: „senkinek sincs hatalma afölött, amit én adtam e templomnak, sem a fivéreimnek, sem az unokatestvéreimnek (bratučedije), sem más rokonaimnak és a nemeseimnek (ni moji vlasteli)”.¹¹ Milutin királynak a Hilandar-kolostorhoz címzett oklevelében (1300 körül) a következők olvashatók: „és ha bármely nemes (i vlastelin kto ljubo) vagy valamely rokonom bemegy oda [ti. a kolostor birtokára], és elvisz valamit, fizessen nekem, a Királynak tizenkét ökröt”.¹² 1334 körül Dušan István király úgy rendelkezett, hogy a raguzaiktól senki sem vehet el semmit a beleegyezésük nélkül. A későbbiekben többek között azt mondja, hogy „senki sem vehet el tőlük [ti. a raguzaiktól] semmit fizetés

nélkül (bez kupa), még én, a Király vagy királyi unokatestvéreim (ni knez kraljevstva mi) vagy a nemesek a királyi birtokaimról sem...”.¹³

A nemeseket a bírósági tisztségviselők között is említik a források. Amikor Vladisláv király privilégiumokat és földet adományozott a vranjinai Szt. Miklós-kolostornak (1242), azt mondta, hogy senki sem fogja birtokolni azokat a földeket: „sem a nemeseim, sem az udvari embereim (ni moi vlastelin, ni moi vladalc)”. Dušan István király ugyanezt a szöveget használta a Dubrovnikkal kötött 1332. évi szerződésében. Heléna királynő ugyanezeket mondta, amikor a Szt. Miklós-kolostornak 1280 körül ajándékokat adott, s a tisztségviselőit a *vladušti* névvel illette. A raguzai kereskedők privilégiumait megerősítendő 1356. január 10-én Uroš István cár úgy rendelkezett, hogy senki sem akadályozhatja a raguzai kereskedelmi tevékenységet, „még én, a Cár sem, senki a nemeseim közül (ni od koega vlastelina), senki a vezetőim vagy udvari embereim közül a birodalmamban (ni ot inoga koga vladuštogo u zexmli carstva mi)”.¹⁴

CSOPORTOSÍTÁS

A középkori Szerbia nemessége nem volt homogén osztály. Származásuk, társadalmi, politikai és gazdasági pozíciójuk különböző volt, éppen ezért több csoportba lehet őket sorolni.

Azok az emberek, akiket a szerb uralkodó „az én királyi (vagy cári) nemeseim”-nek (*vlastela kraljevstva* vagy *carstva mi*) nevezett, nem voltak mindig szerbek. A nemesség többféle nemzetiségű volt, például görögök (bizánciak), németek, albánok, latinok¹⁵ stb. Heléna királynő a Szt. Miklós-kolostornak ajándékokat adó kiváltságlevelében (1280) azt mondta: „És az uraktól, nagy vagy kicsi... akár szerb vagy latin vagy albán vagy vlach...” („A ot vlastel velikih i malih... ili e Srbin, ili Latinin, ili Asrbanaas, ili Vlach”).¹⁶ Dušan István törvénykönyvének 173. cikkelye¹⁷ így kezdődik: „Urak, nagyobbak és kisebbek, akik a Birodalmi Bíróságom elé járultak, legyenek akár görögök, németek vagy szerbek...” (Vlastele i vlasteličić koji gredu u dvor carstva mi, ili Grk, ili Nemas, ili Srbin...).¹⁸ A krupištei tanács (1355 körül) minden nemesek, szerbek, görögök és tengeremlékiek (i s vsemi vlasteli srbskimi, grčskimi i pomorskim) jelenlétében ülésezett. Dušan István cár Maroje Gočetić raguzai nemesnek adott oklevelében (1355. december 5.) szintén ez olvasható: „...senki a birodalmi nemeseim közül, akár görög vagy latin...” („nitko od vlastel carstva mi, ni Grk, ni Latinin...”).²⁰ A középkori szerb államban a nemesek közötti különbségtétel alapja sokkal inkább társadalmi, politikai és gazdasági helyzetük volt, semmint a származásuk. Néhány nemes az egyházhoz tartozott, de legnagyobbbrészt világiak voltak. Politikai és gazdasági hatalmukkal összefüggésben a for-

rások nagy, kis és kisebb nemeseket különböztetnek meg; néhány nemes a birtokát öröklés útján szerezte, néhányan hűbérbe kapták. Ezen kritériumok alapján a nemesség három szempontból csoportosítható: a) egyházi és világi urak; b) nagy, kis és kisebb nemesség; c) örök- és hűbérbirtokosok.

a) *Egyházi és világi urak (crkvena i svetovna vlastela)*. Nikola Krstić, a jogtörténet első szerbiai professzora használta először ezt a csoportosítást. Dušan István törvénykönyvéről készített tanulmányában Krstić azt írja, hogy habár a források nem erősítik meg közvetlenül az ilyen osztályozást, de azokból kikövetkeztethető. Krstić szerint a nemességhez tartozás kritériuma az, hogy az adott személy különleges privilégiumokkal bírjon. Ez volt az oka annak, hogy a felső papságot is a nemesség (*vlastela*) csoportjába sorolta, annak ellenére, hogy a források a *vlastela* kifejezés alatt csak a világi urakat értették.²¹ Teodor Taranovski véleménye szerint a *vlastela* kifejezés kizárólag a világi nemességet jelenti. Az egyház és a papság egy lényeges ponton eltér a világiaktól, nevezetesen abban, hogy a földbirtokot az uralkodótól mint szervezetek, és nem mint magán-személyek kapták.²²

Annak ellenére, hogy a *vlastela* elnevezés alatt a jogi források legtöbbször a világi nemességet értik, úgy gondoljuk, hogy a fenti csoportosítás elfogadható. Először is nem volt az egész papság privilegizált, ugyanis az alsó papság a közrendűekhez (*sebri*) tartozott, míg a felső papság a nemesség minden kiváltságát élvezte. Emellett néhány forrás (az ilyen példák igen ritkák, de előfordulhatnak) a *vlastela* kifejezés alatt mind a világi urakat, mind pedig az egyházi tisztségviselőket érti. Erre a legfigyelemreméltóbb példa Milutin király oklevelében található, amelyet Rtačka katolikus templomának adott (1319. március 15.). Az oklevél vége így szól: „És ezt a nagy jót cselekedte ő királyi fensége Rtačka Szent Szűzről nevezett templomával, amikor Kotor városába jött. És a Király öfelségével ott voltak a nemesek (i tu biše s kraljevstvom mi vlastele): Bar Marin érsek, Miroslav tárnokmester (kaznac), Hum János püspök (jepiskup), Zeta Mihály püspök, Branko vezér (čelnik), Miroslav főudvarmester (ded), Vladislav zsupán, Dumunija, Kotor püspöke (piskup), és két tanú, Drago és Pál.”²³ Amint az tisztán látható, az idézett szöveg a *vlastela* elnevezés alatt mind világi, mind egyházi tisztségeket, katolikust és ortodoxot is felsorol (tárnokmester, vezér, főudvarmester – érsek, püspök). Hasonló példa található a tetovói Szent Szűz-kolostor ingatlanjegyzékében (1346 körül) is, ahol Kalinik püspököt a nemesek között említik.²⁴ Általában a templomok és kolostorok mint szervezetek kapták a földet, azonban a források között találhatunk néhány kivételt e főszabály alól. Ezekben az esetekben a papság egyes tagjai mint magánszemélyek kapták a földbirtokot. Például Dušan István király 1343. május 19-én, a korišai Szt. Péter-templom plébánosának, György atyának (starac) élethosszig

tartó földbirtokot adományozott.²⁵ Hasonlóképpen, mint Uglješa János 1369. februári oklevelében, amellyel igazságot tett a Zographos-kolostor (a Szent Hegyen) és Hierissos (Ἱερὶσσός, város a macedóniai Chalkidikében) püspöke között, ahol a püspök volt magánszemélyként a föld birtokosa.²⁶ A legfigyelemreméltóbb példa Uroš cár oklevele, amelyben a Szt. Miklós-Stoški-templomot szolgálakkal együtt Cirillnek, Melnik metropolitájának (μ η τ ρ ο π ο λ ι τ η ς), adományozta, az ő örökbirtokához csatolta. A szöveg szerint Cirill életében szabadon rendelkezhet a templommal, halála után rendelkezése szerint az egyháznak (*za dušu pod crkvu podpisati*) vagy bárki másnak (*a ili komu harizati*) adhatja.²⁷

A szerb nemesség, miként más feudális államokban is, közigazgatási, pénzügyi és igazságszolgáltatási immunitással rendelkezett a saját birtokain. A forrásokból kiolvasható információk többnyire csak az egyházi birtokokra vonatkoznak, de feltételezhető, hogy ugyanez a jogi helyzet jellemzi a világi birtokokat is. A Szent György-kolostor alapítólevele kimondja, hogy az egyház mentes minden adó alól, amit általában a királynak kellene fizetni. Világi ember nem ítélkezhet a kolostor jobbágysai felett, és a király egyetlen szolgálója sem léphet be a birtokra, és nem szedhet adót.²⁸ Tehát az egyházi és a világi nemesség közötti különbség valóban fennállt. Dušan István törvénykönyvének 42. cikkelye szerint a világi nemesek terményadót (*soče*) fizetnek, és katonákat állítanak ki.²⁹ A terményadót³⁰ a nemesektől és a közrendűektől (*sebri*) is beszédtek, de az uraknak ezen felül még egy perpert³¹ vagy egy kabao³² gabonát kellett hozzáadni és a cárnak adni. Ez a kettő volt az az alapvető kötelesség, amellyel a világi nemesség tartozott a király (cár) felé. Emellett, ha a cár utazott, a nemesek tartoztak megszervezni az utazást: „Mindenkinek biztosítania kell az utazást, bárhova is utazzon a cár. Bármely városból a vidékre, a vidékről vidékre. És újra a vidékről a városba” („Cara vsak diže kude kamo grede; grad vsaki do župe, i župa do župe, i paki župa do grada”).³³ Dušan István törvénykönyvének 127. cikkelye kimondja: „Ahol egy város vagy vár elesik, a város és azon körzet polgárai, amelyben a város fekszik, építsék újjá” („gde se grad obori ili kula, da ga naprave graždane toga-zi grada i župa što je predel toga grada”).³⁴ A nemesek feladata ezen újjáépítések felügyelete volt. Azokat a különleges segélyeket (*auxilia, aide féodale*), amelyekkel a cár adóalanyai tartoztak neki, a törvénykönyv 128. cikke definiálja: „Ha a cárnak házasulandó vagy keresztelendő fia volt, vagy szükséges volt házat építenie, segítsen minden ember, akár kicsi [közrendű], akár nagy [nemes]” („Gospodin car kadi ime sina ženiti ili krštenije, i bude mu na potrebudvor činiti i kuće, da vsak pomaže, mal i velik”).³⁵

Az egyházi birtokok sokkal több kiváltsággal voltak felruházva, mint a világiak. Ezt a törvénykönyv 26. cikkelye egyértelműen kimondja: „a Birodalom földjén fekvő templomokat felségem mentesí-

ti minden szolgálat³⁶ alól, akár nagy [nemesek], akár kicsi [közrendűek]” („Crkvi vse što se obretaju po zemli carstva mi osvobodi carstvo mi ot vseh rabot malih i velikih”).³⁷ Ezek szerint a templomoknak és kolostoroknak egyrészt nem kellett sočét fizetni a cárnak,³⁸ másrészt katonákat sem kellett kiállítaniuk.³⁹ Az egyházi nemesség igazságszolgáltatási hatásköre nagyobb volt, mint a világiaké. Rendelkeztek a jurisdictio jogával jobbágysaik és szolgálai fölött, éppúgy mint a világi urak, de ezen felül ítélkezhetek minden egyházi személy ügyében, és a világiak fölött is házassági és öröklési ügyekben.

Az egyházi birtokot soha nem lehetett elvenni, viszont felségsejrtés esetén ez a világi birtokkal megtörténhetett.

b) *Nagy, kis és kisebb nemesség (velika vlastela, mala vlastela i vlasteličici)*. A középkori Szerbiában a nemesek in capite bérlőként birtokolták földjeiket. Ez azt jelenti, hogy az urak közvetlenül a monarchától (Nagy Zsupán, király, cár) függtek, a helyzetükben lévő nagy társadalmi, politikai és gazdasági különbségek ellenére. Habár néhány nemes az egyház földjén élt, s feladatuk a kolostor és a szerzetesek védelme volt a rablókkal szemben, nem az egyház vazallusai, hanem közvetlenül a királyéi (cárei) voltak. Például Dušan István cár a Szent Arkangyalok-kolostornak adományozta Novak Pecija kisebb nemesen (*vlasteličic*) keresztül annak házait, szőlőit, szántóit és malmaikat („I priloži carstvo mi vlasteličica carstva mi Novaka Peciju, s dvorni i s vinogradi, i s nivami, i s mlini”).⁴⁰ Az Ivanko Probištitović kisebb nemeshez címzett oklevélben Dušan István cár Ivankót a *vlasteličic despotov* (a nagyúr kisebb nemese) névvel illette, holott Ivanko örökös földbirtokosi jogait közvetlenül a cártól kapta, nem egy másik nemestől (itt valószínűleg János Olivérről lehet szó, aki Dušan István udvarának egyik leghatalmasabb ura volt).⁴¹ Politikai és gazdasági hatalom alapján a szerb jogi források nagy nemeseket (*velika vlastela*), kis nemeseket (*mala vlastela*) és kisebb nemeseket (*vlasteličici*) különböztetnek meg.

A nagy és kis nemeseket először Uroš királynak a Lim folyó mentén fekvő Szt. Péter és Pál-kolostorhoz (1254–1264) intézett kiváltságlevelében említik. Miroszláv hercegnek,⁴² a király nagyapjának adományait megerősítő bulláját egyházi tisztségviselők és „az én királyi nemeseim, nagyok és kicsik” („i s vlasteli velikimi i malimi kralestva mi”)⁴³ jelenlétében alkották meg. Dušan István törvénykönyvében a nagy és kis nemeseket, mindig így együtt, összesen háromszor említik. A preambulum szerint „ezt a törvénykönyvet az Ortodox Gyűlés (Sabor), a legszentebb Joanikije pátrárka, minden főpap és a papság, mind a kicsi és a nagy, és én, az igazhitű István király és birodalmam minden ura, nagyok és kicsik alkották”. A 121. cikkely így kezdődik: „És semmiféle úr, legyen az kicsi vagy nagy...” („Da nest volan vlastelin ni mal ni velik...”). A 136. cikkely kezdetén pedig ez olvasható: „Az én cári idézésemnek senki

sem szegülhet ellen, akárkihez intézem, akár a cáricához vagy a királyhoz,⁴⁴ akár az urakhoz, nagyhoz vagy kicsihez...” („Kniga carstva mi da se ne presluša gde prihodi; ili ki gospoždi carici, ili k kralju, ili k vlastelom velikim i malim...”).⁴⁵ Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a források semmilyen különbséget sem említenek a nagy és kis nemesek jogaiban. Egyesek azt gondolhatnák, hogy a nagy urak több hatalommal bírtak, ám a kis nemesekkel szemben az egyetlen előjoguk volt, a megidézéssel kapcsolatban, amit a 62. cikkely mond ki: „A nagy urakat nem lehet a bíróság idézése nélkül megidézni, a többieket azonban lehet egyedül a pecséttel is” („Vlastelin veliji da se ne poziva bez knjige sudijine, a proćim pečat”).⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy a nagy urakkal közölni kellett a megidézésük okát, míg a többieknek azonnal a hivatalnokkal kellett menniük, ha az felmutatta a cári pecsétet. Szintén az idézéssel kapcsolatos előjoguk volt a nagy uraknak, hogy felettük csak a velük egyenrangú nemesek ítélezhettek, amint ezt a törvénykönyv 152. cikkelye is kimondja: „...tehát legyen a nagy úr bírāja nagy úr, a középrangúaké velük egyenlő rangú, és a közrendűeké velük egyenlő rangú („...da su velijim vlastelom veliji vlastele, a srednjim ljudem protivu ih družina, a sebrdijam ih da su porotnici...”).⁴⁷ A vele egyenrangúval való megítéltetés igen bevett középkori intézmény volt, amit minden jogrendszerben megtalálhatunk.⁴⁸ Az azonban tisztázatlan maradt, hogy az udvari tisztségviselők közül ki tartozott a nagy urak vagy kisnemesek közé. A források csak egyetlen *zászlós nagy urat* (velika vlastelina stegnoše)⁴⁹ említenek, aki nem egy egyszerű zászlóhordozó volt, hanem magas rangú katonai tisztségviselő.⁵⁰ Feltételezhetjük, hogy a magas rangú tisztségviselők, akik bizánci címeket viseltek, szintén a nagy urak közé tartoztak, de a források hiánya miatt ez megmarad a hipotézis szintjén. A kisebb nemesség olyan osztály volt, amely társadalmi és politikai tekintetben a nagy urak és kisnemesek alatt állt. A *vlastelić* szerb szó egy patronímia, azaz az apa vagy ős szóból származik. Jireček a *vlastelić* szót úgy fordította, hogy „egy kisnemes fia”, és rámutatott arra, hogy Dubrovnikban a szót *zentilottó*-nak fordították.⁵¹ A szerb uralkodók által kibocsátott görög nyelvű oklevelekben a nemeseket (*vlastela*) az ἀρχοντες, a kisebb nemeseket (*vlastelić*) az ἀρχοντοπούλοι elnevezéssel illették.

A *vlastelić* kifejezés először 1220 körül szerepel Nemanja Istvánnak Dubrovnikkal kötött egyezményében, ám itt nem a szerb nemesekre, hanem a raguzai kereskedőkre vonatkozik.⁵² Dušan István törvénykönyve az urak (*vlastela*) és a kisebb nemesek (*vlastelić*) neveit együtt sorolta föl, ami azt jelenti, hogy mindkettő ugyanabba a privilegiált osztályba tartozott (39., 142. és 173. cikkely).⁵³ A szabálysértésekért ugyanúgy felelősséggel tartoztak (55., 142. és 173. cikkely), és ugyanúgy védelmet élveztek a házukat kifosztó közrendűekkel szemben

(144. cikkely).⁵⁴ A jogi helyzetükben fellelhető különbség az 50. cikkelyből látszik: „Ha egy úr (*vlastelin*) bántalmaz vagy megaláz egy kisebb nemeset, fizessen száz perpert. És ha egy kisebb nemes (*vlastelić*) bántalmaz egy nagy urat (*vlastelina*), fizessen száz perpert, és botozzák meg.”⁵⁵ A kisebb nemesek (*vlastelić*) igen nagy lélekszámú osztályt képeztek, amely nagyrészt katonáskodó nemesekből állt, akik a „katonák” közül kerülhettek ide, ahogy a XIII. század elejéről származó források mondják. István, az első szerb király *Szt. Simon élete* című művében (amely apjának, Nemanja Istvánnak hagiográfiája) azt írta, hogy Nemanja Rasban összehívta az országgyűlést (*Sabor*), ahol „hercegek és katonák jelentek meg” (*vojevode že i vojni*), de a köztük lévő jogi különbségekre a szöveg nem tért ki.⁵⁶ Az urak, katonák és szegény emberek (*vlastele, vojnika i ubogih ljudi*) közötti különbségtétel azonban tisztán látszik a *žičai oklevél*ből; házasság törvénytelen felbontásáért az úrnak hat ökröt, a katonának két lovat, a szegény embernek pedig két ökröt kellett adnia.⁵⁷ A kisebb nemesek a birtokaikat általában a monarchától kapták; ez legtöbbször csak egy falu volt (Dušan István törvénykönyvének 75. cikkelye), de a források olyan esetet is említenek, amikor a birtok ennél nagyobb volt, s akár néhány kisebb város is lehetett. Néha az uralkodó a kisebb nemes birtokával együtt átadta a kolostornak, mint azt Novak Pecija fenti példáján láthattuk. E kisebb nemesek igen gyakran éltek a kolostor birtokán, és a katonákhoz hasonlóan óvták azt és főnökét a rablóktól. Milutin király például úgy rendelkezett a Szent György-oklevélben, hogy két kisebb nemes, Manota és Kalodurd „a katonákra vonatkozó törvények szerint dolgozzon a templomnak” („da rabotaju crkvi u vojnički zakon”). Ez azt jelentette, hogy az egyházat kellett szolgálniuk a katonákra vonatkozó szabályok szerint, azzal a privilégiummal, hogy lovukkal nem kellett teherhordást végezni (da im se kon ne tovari ni⁵⁸ tovara da ne vode). Ugyancsak ez az oklevél említi egy bizonyos Hancát, akinek az egyház számára kellett katonai szolgáltatásokat teljesítenie (da jest crkovi vojniki). 1362 körül Uroš István cár azt üzenté a raguzaiaknak, hogy elküldte nekik Vukša nevű kisebb nemesét, aki majd megóvja kereskedőiket („A tamo sm poslal vlastelića castva mi Vlkšu u Sveti Srg, da stoi, i da vi čuva i bljude od vsake zabave...”).⁵⁹ A források azonban olyan eseteket is említenek, amelyekben maguk a kisebb nemesek próbáltak meg néhány kolostort kifosztani. 1361-ben a Hilandar-kolostor rendfőnöke (igumen, hegumenos), János (Joan) és szerzetesei elmentek Uroš István cárhoz, hogy elpanaszolják: néhány úr és kisebb nemes folyamatosan zaklatja őket („i govoriše carstvu mi kako ih obide vlastele i vlastelićiki”).

c) *Hűbér- és örökbirtokosok (vlastela baštinci i vlastela pronijari)*. Az örök- és hűbértartók közötti különbség alapja a tulajdonjoguk teljessége, avagy korlátozottsága volt.

Az örökbirtokosok teljes és korlátlan tulajdonjoggal rendelkeztek birtokuk (baština) fölött. A *baština* kifejezés a *bašta* („*atya*”) régi szláv szóból származik, és azt az örökbirtokot (*očevina*) jelöli, mely az apáról annak örököseire száll halála után (hasonlóan a latin *patrimonium* szóhoz, amely szintén a *pater* [„*atya*”) szóból származik).⁶⁰ Az urak, akik örökbirtokosok voltak, szabadon rendelkezhetek tulajdonukkal: eladhatták, elajándékozhatták, vagy bármilyen más módon elidegeníthették. Ezt mondja ki Dušan István törvénykönyvének 40. cikkelye is: „...és szabadon elidegeníthető, az egyháznak adományozható, elajándékozható vagy másnak eladható” („da su volni nimi i pod crkov dati, ili za dušu odati, ili inomu prodati komu ljubo”).⁶¹ A *baština* továbbörökíthető volt; a törvénykönyv 41. cikkelye így rendelkezik: „Ha egy úrnak nincsen gyermeke, vagy már meghalt, akkor a halálától a hagyaték uratlan marad mindaddig, amíg nem találnak valakit az úr nemzetségéből a harmadunokatestvéig, és a hagyaték reá száll” („Koi vlastelin ne uzima dece, ali paki uzima decu, tere ure, po egove smrti baština pusta oстане do-gde se obrete od egova roda, do tretiega bratučeda; ta-zi da ima egovu baštinu”).⁶² Dušan István törvénykönyve ezekkel a szavakkal garantálta az örökbirtok biztonságát: „ezen patrimoniumok megerősítetnek” („baštine da su tvrde”).⁶³ A *cár csak árulás, és nem más büncselekmények* (razve jedine nevere, a ni za jedinoe ino sagrešenje)⁶⁴ esetén foszthatta meg az örökbirtokost földjétől.

A hűbérség intézménye Szerbiában bizánci minta alapján honosodott meg, és a görög *πρόνοια* (*pronoia*) szó után nevezték el, amelyet a Bizánci Birodalomban a XI. századtól használtak.⁶⁵ A *pronoia* kifejezést a bizánci források először a XI. század közepén említik, amikor IX. Konstantin Monomachos (Konsztantinosz Monomakhosz) császár egy Mangana nevű falut hűbérebe adott első miniszterének, Konstantin Leichudésnek (Λειχουδής), és ez alkalomból egy immunitásról szóló oklevelet adott ki (καὶ τὴν τῶν Μαγγάνων ἀνέθετο πρόνοιαν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐλευθερείας αὐτῷ νένεπιστευσεν ἔγγραφᾳ).⁶⁶ A görögben a *πρόνοια* szó *elővigyázatosságot, előrelátást, kormányzást* jelent, az egyházi terminológiában pedig *óvatosságot*. A szó különleges értelmét úgy nyerte, hogy a császári adminisztráció a kisebb földbirtokokat jegyzékbe vette (εἰς πρόνοιαν vagy κατὰ λόγον προνοίας), és csak az így szerzett földet hívták *pronoianak*.⁶⁷

A *pronoia* szó Szerbiában először a Skoplje melletti Szent György-kolostornak Milutin király által kiadott híres oklevelében tűnt fel (1299/1300). Az oklevél említ egy bizonyos Manotát, aki hozományként megszerezte apósa, Dragota földjét egy Rečice nevű helyen. Később azonban Milutin király úgy határozott, hogy az egész területet a Szent György-kolostornak adja. Miután a területen lévő tulajdonjogosultságokat megvizsgálták, a király szolgálói megállapították, hogy Dragota földje nem örökölt birtok (*baština*),

hanem *pronoia*, azaz hűbérbirtok, méghozzá katonai szolgálattal terhelt. Ezért tehát Manota nem szerezhette meg hozományként a földet, csak akkor, ha maga is vállalja apósa katonai szolgálatait.⁶⁸

A Szent György-kolostor oklevele egyértelműen kimondja, hogy a hűbérbirtokos (*pronijar*) nem rendelkezik teljes tulajdonjoggal a birtoka felett. Joga van használni azt (*ius utendi*), élvezni hasznait (*ius fruendi*), de nem rendelkezik a legfontosabb jogosítvánnyal: a tulajdonát nem fogyaszthatja vagy pusztíthatja el (*ius abutendi*). A *pronoia* katonai szolgálattal terhelt hűbérbirtok volt, amelyet csak akkor lehetett átörökíteni, ha az örökös is teljesíti az örökhagyó katonai szolgálatait. A hűbérbirtok mindig a *cár* tulajdonában maradt, a bérlőnek nem volt tulajdonjoga, Dušan István törvénykönyvének 59. cikkelye szerint nem adhatta vagy idegeníthette el: „Egy embernek sem áll szabadságában eladni vagy megvenni a hűbéres földet, akinek az nem örökbirtoka. És senki sem adhatja a hűbérbirtokot az egyháznak; ha megteszi, úgy az érvénytelen.” („Proniju da nest voljan nikto prodati ni kupiti kto nr ima baštinu; ot pronijarske zemlje da nest voljan nikto podložiti pod crkov; ako li podloži da nest tvrdo.”).⁶⁹ Annak ellenére, hogy a jogi dokumentumok tisztán különbséget tesznek az örök- és a hűbérbirtok között, úgy tűnik, hogy a XIV. század gyakorlatában ez a különbség korántsem volt olyan egyértelmű. Ez kitűnik Dušan István törvénykönyvéből is; a 68. cikkely meghatározza a parasztok (*meropsi*) által végzendő kötelező munka mennyiségét, de csak a hűbérbirtokos (*pronijar*) felé teljesítendő munkáról szól, az urakról (*vlastelin*) nem esik szó. Ez G. Ostrogorsky szerint csak azt bizonyítja, hogy a törvénykönyvben a *pronijar* (hűbérbirtokos) kifejezés felváltotta az általános feudális úr szót, és a birtokon fennálló kapcsolatok hűbérbirtok vagy örökbirtok esetében tulajdonképpen ugyanazok voltak.⁷⁰ Mivel az urak Szerbiában *in capite bérlők* voltak, a hűbérbirtokot is általában az uralkodó adta hűbéresének. Dušan István féléstvére, Simeon-Siniša, Thessalia (Θεσσαλία) és Epeiros (Ηπειρος) ura, egy görög nyelvű bullában, 1361 januárjában erősítette meg birtokában nagyvezérét, Tzaphas Orsini Dukas Joannést (Jánost). A nagyvezér birtokai között a bulla megemlíti Phiatza falut, amelyet Tzaphas Joannés hűbérebe (δια πρόνοιας) adott unokaöccsének, a névrokon Tzaphas Joannésnek.⁷¹ Ez a tény felveti azt a kérdést, hogy Szerbiában csak az uralkodó vagy akár egy nemes is adhatott hűbérbirtokot vazallusának. Ezt a problémát vizsgálva S. Novaković felhívta a figyelmet Dušan István törvénykönyvének 106. cikkelyére, amely az urak szolgálói (*dvorani*) között említi a hűbérbirtokos fiait (*pronijarevići*). S. Novaković szerint ez a bizonyíték arra, hogy a szerb nagy uraknak saját hűbéresei (*pronijari*) voltak, akik katonai szolgálattal láttak el; ezt a kapcsolatot azonban egy forrás sem erősíti meg.⁷² Azt elfogadhatjuk, hogy a *pronijarević* a hűbéres fia volt, de semmi sem bizonyítja, hogy lett volna saját hűbérbirtoka (*pronoia*). Ezzel

szemben saját hűbértörök nélkül a *pronijarević* elszegényedett, és egy úr szolgálójává válhatott.⁷³ Úgy tűnik, hogy Tzaphas Joannésnek és unokaöccsének esete az egyetlen példa arra, amikor egy úr adott hűbértörököt vazallusának. De ahogy G. Ostrogorsky mondta, egyetlen eset alapján nem lehet általános következtetéseket levonni. Tzaphas Joannés idegen származású nemes volt, Epeirosban élt, s erre a régióra igen erős hatással volt a Nyugat, és ott a társadalmi kapcsolatok eltértek a szerbekétől. Még Simeon-Siniša, Dušan István féltestvére sem tekintette magát szerbnek,⁷⁴ és az uralma alatt álló Thessalia és Epeirosz tulajdonképpen Szerbiától elkülönülő egység volt.⁷⁵ Dušan István cár 1352. évi, a Szent He-

gyen lévő Xenophontos kolostor számára kibocsátott görög nyelvű bullája szól egy földről Myriophitos területén, amely korábban egy Muzakios nevű lovagé volt.⁷⁶ A görög *καβαλλario*, azaz *lovag* (a középkori latin *caballarius* és a francia *chevalier* szavakból) kifejezés tiszteletbeli cím volt a Nyugat-Európából érkező lovagok számára. Az azonban tisztázatlan maradt, hogy Muzakios birtoka örök- vagy hűbértörök volt-e. A XV. századi török fenyegetés hatására a hűbéri rendszer megerősödött; ez volt az oka annak, hogy hűbértörököt nemcsak kisebb neméseknek, hanem a legmagasabb tisztségviselőknek is adtak.⁷⁷

Fordította: Bathó Gábor

Jegyzetek

- ¹ Ćorović, V.: Списи Светог Саве (Beograd-Sremski Karlovci, 1928, 3. p.)
- ² Solovjev, A.: Одабрани споменици српског права (Beograd, 1926, 20–23. p.; A továbbiakban: Одабр. спом.)
- ³ Lásd Mažuranić, V.: Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik (Zágráb, 1908–1922; reprint: 1975, 1587–1588. p.); Jireček-Radonić, Cf.: Историја Срба. (Beograd, 1952, 59. p.). Lásd ugyancsak: Наумов, Е. П.: Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII–XIV вв. (Moszkva, 1975), továbbá a Vlastela (Властела) szócikk in: Мihaljević, R.: А szerб közéпкор лексикона (Лексикон српског средњег века). (Beograd, 1999, 87–89. p.)
- ⁴ Radonić, N.: Властел у Закону градском Номоканона св. Саве. (Глас, САН СХСIII обељење бршмвних паука 96. Beograd, 1949, 1–14. p.). A XIII. században az archontos magas rangú tisztségviselők voltak Bizáncban, a megistanes és a dynatoi szinonimái.
- ⁵ Одабр. спом. 21–23. p.
- ⁶ Зак. спом. 577 és 578. p.
- ⁷ Mažuranić: Prinosi, 78. p. A boljarokra lásd S. Novaković: „Баштина” и „болџар” у југословенској термнологији средњег века. (Гласник СКА, 92, 1913, 248–255. p.) és a Boljar (Бољар) szócikk in: Мihaljević, R.: А szerб közéпкор лексикона, 56. p.
- ⁸ Одабр. спом. 27. p. Ugyancsak a „boljarjaim” kifejezés szerepel Matej Ninoslav bosnyák hercegnek (bán) Dubrovnikkal kötött 1240. március 22-ei szerződésében.
- ⁹ Uo. 124. és 130. p.
- ¹⁰ Novaković, S.: Законски споменици српских држава средњег века (Beograd, 2005, 627. és 651. p.; a továbbiakban Зак.спом.)
- ¹¹ Uo. 591. p.
- ¹² Uo. 392. p.
- ¹³ Uo. 167. p.
- ¹⁴ Uo. 578., 166., 579. és 176. p.
- ¹⁵ A latin kifejezést a közéпкор Szerbiában az ortodoxok használták a katolikusokra, különösen a raguzaiakra és az adriai parti városok lakóira (Kotor, Budva, Ulcinj, Bar – a mai Montenegró területén).
- ¹⁶ Зак. спом. 579. p.
- ¹⁷ A számozás és az itt idézett cikkelek szövege Novaković, S.: Законик Стефана Душана, цара српског 1349 и 1354. (Beograd, 1898 – a továbbiakban Законик) kiadásához igazodik. Az e munkában idézett cikkelek szövegét angolból fordítottuk magyarra Burr, Malcolm: The Code of Stephan Dušan, Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks (The Slavonic [and East European] Review, 28, London 1949–1950, 198–217. p. és 516–539. p. alapján).
- ¹⁸ Burr, 533. p.; Законик, 135. és 250. p.
- ¹⁹ Зак. спом. 429. p. Tengermelléknek (Поморје) nevezték az Adriai-tenger partvidékét, Dubrovniktól délre (ma Montenegró és

- résben Albánia területén). Vö. Dušan István cárnak a dobruštai Szent Miklós-kolostorhoz intézett oklevelével (1355 körül), ahol szerb és görög nemeket említ (Зак. спом. 719. p.).
- ²⁰ Зак. спом. 175. p.
- ²¹ Krstić, N.: Разматрања о Душановом законнику (Гласник ДСС, VI, 1854, 112–121. p.). A modern irodalomban ezt a csoportosítást lásd: Janković, D.: Историја државе и права феудалне Србије (XII–XV век). (Beograd, 1957, 42. p.).
- ²² Taranovski, T.: Историја српског права у немањинској држави. I. (Beograd, 1931, 12. p.).
- ²³ Зак. спом. 605. p. Taranovski: i. m. I. 12. p. ugyan ezt a szöveget is figyelembe vette, de szerinte ez csak egy kivétel volt, amely nem módosíthatja a főszabályt, még akkor sem, ha más ellenpéldát is találunk.
- ²⁴ Одабр. спом. 129–130. p.
- ²⁵ Uo. 125–127. p.
- ²⁶ Solovjev, A.–Mošin, V.: Грчке повеље српских владара – Diplomata graeca regnum et imperatorum Serviae (Beograd, 1936; 2. kiadás, Variorum, reprint: London, 1978, 268–279. p.; a továbbiakban Diplomata graeca).
- ²⁷ Зак. спом. 309. p. Vö. Grujić, R.: Лична влстелниства српских црквених представника у XIV и XV веку (Гласник СНД, XIII, 1934, 47–68. p.).
- ²⁸ Одабр. спом. 69–82. p.
- ²⁹ Законик, 38. és 172. p.; Burr, 206. p.
- ³⁰ Lásd a Cohe (соће) szócikket in: Blagojević, M.: А szerб közéпкор лексикона, 683–685. p.
- ³¹ „A perper szerb pénzegység volt, mint az akkori angol márka. A kifejezés egy görög szó elferdítése, mely eredetileg tűzben edzett aranyat jelentett. Általában fél dukáttal volt egyenlő. Cibrario szerint a XIV. század közepén a perper hat frankot ért.” Burr, 201. p. A szerb pénzegységekről lásd: Ivanšević, V.: Новчарство у средњовековној Србији (Beograd, 2001).
- ³² 1 kabaо=16 kg
- ³³ 60. cikkely, Законик, 50. és 183. p.; Burr, 210. p.
- ³⁴ Законик, 97. és 223. p.; Burr, 522. p.
- ³⁵ Законик, 98. és 223. p.; Burr, 522. p.
- ³⁶ Rabota: általánosan használt szláv kifejezés a szokásos munkaszolgáltatásra, görög eredetű; Burr, 203. p.
- ³⁷ Законик, 27. és 162. p.; Burr, 203. p.
- ³⁸ Már a dečani oklevél is előírta, hogy a соће az egyháze (...i соће да дају crkvi). Зак. спом. 655. p., LXI.
- ³⁹ Dušan István törvénykönyvének kihirdetése előtt néhány kiváltságlevél már kivette a kolostorokat a háborús szolgálat kötelezettsége alól. Például Dragutin király a Hilandar kolostor számára kiadott oklevelében kimondta, hogy a kolostor jobbagyainak nem kell harcba vonulniuk (Зак. спом. 388. p., VI). Ugyanezt a privilégiumot adta Milutin király a banjskai Szent István-kolostornak (Зак.спом. 628. p., LXXXIV) és Dušan István cár a Mihály és Gábriel arkangyalokról nevezett kolostornak (Зак. спом. 698. p., CLXXIV) stb.

- ⁴⁰ Зак. спом. 685. p., XIV.
- ⁴¹ Одабр. спом. 151. p. Olivér Jánosról (Jovan) lásd: Ferjančić, B.: Деспоти у Византији и иужнословенским земљама (Beograd, 1960, 159–166. p.; német nyelvű összefoglalással).
- ⁴² Miroslav herceg, Hum (Hercegovina) uralkodója, a király magyarjának (Nemanja Istvánnak) a fivére volt.
- ⁴³ Зак. спом. 594. p., I.
- ⁴⁴ A törvénykönyvben király alatt mindig Dušan István fiát, Urošt kell érteni.
- ⁴⁵ Законик, 6. és 151., 93. és 218., 103. és 227. p.; Burr, 198, 520. és 524. p.
- ⁴⁶ Законик, 51. és 184. p.; Burr, 210. p. Még ebben az esetben sem használja a forrás a kismest a nagyúr ellentétéként, hanem csak azt mondja „a többiek” (proči), ami magában foglalja a kismesteket is.
- ⁴⁷ Законик, 119. és 238. p.; Burr, 527. p. Novaković (238. p.) véleménye szerint a középrangúak (*srednjim ljudem*) a nagy urakhoz képest a kismestek, kereskedők és polgárok voltak.
- ⁴⁸ Vö. az 1215. évi Magna Charta 39. cikkelyét (J. Hold, London, 1976, 326–327. pp.): „Nullus liber homo capitur, vel imprisonetur, aut disseisiat, aut utlagetur, aut exuletur, aut aliquo modo destruitur, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus, nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terre” (Egy szabad embert sem lehet elvinni, bebörtönözni, vagyonától megfosztani, kiközösíteni, száműzni vagy bármilyen más módon bántalmazni, és mi sem megünn vagy küldünk ellene senkit, csak a vele egyenrangúak jogerős ítélete, vagy az ország törvényei szerint”).
- ⁴⁹ A törvénykönyv 155. cikkelye; Законик, 122. és 239. p.; Burr, 529. p.
- ⁵⁰ S. Novaković: Стара српска војска (Beograd, 1893, 39., 57., 65. p.) azt írja, hogy a zászlós nagyúr nem egyszerű zászlóvivő volt, hanem magas rangú katonai tisztségviselő, aki a zászlót annak jeleként kapta, hogy több alakulat parancsnoka volt. Krstić (i. m. I, 115–116. p.) összeveti a zászlós nagy urat a magyarországi zászlós úrral (barones banderiat), amely saját zászlója alatt hadba vonuló nagyhatalmú nemeset jelentett. Taranovski (i. m. I, 14. p.) rámutat az 1529. évi Litván Statútumra, amely a *pani horugovnije* kifejezést tartalmazza, amely zászlós nagy urat (horugva) jelent, aki a saját katonáit, akik között kisebb nemesek is voltak, vezette a harcba. A források hiányossága miatt azonban a fentiekből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a szerb urak a saját seregeiket vezették volna. A bizánci író és császár, Joannés Kantakuzénos a leghatalmasabb szerb nemes a τούς ἐν τέλει καὶ μεγάλα δυναμένους vagy a τῶν ἐν τέλει τῶν δυνατωτάτους elnevezéssel illeti. Lásd: Византијски извори за историју народа Југославије – Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes. Vol. VI. (Beograd, 1986, 387. p., n. 102.).
- ⁵¹ „Sohn des Kleinen Vlastelin”. Lásd: Jirecek, K.: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. I–III. (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil. hist. Klasse, LVI, 1912, I. 4. p.) és Das Gesetzbuch des serbnischen Caren Stephan Dušan (Archiv für slavische Philologie, 22, 1900, 214. p.). Vö. a Vlasteličić (Властеличићи) szócikkkel in: Mihaljčić, R.: A szerb középkor lexikona, 91–92. p.
- ⁵² Зак. спом. 138. p., I: Sikovu milost stvori kraljevstvo mi vlasteličikem dubrovačkim...
- ⁵³ Законик, 39. és 170–171., 109. és 231., 135. és 250. p.; Burr, 206., 525. és 533. p.
- ⁵⁴ Законик, 47. és 180., 109. és 231., 111., 232., 135. és 250. p.; Burr, 209., 525–526. és 533. p.
- ⁵⁵ Законик, 43–44. és 177–178. p.; Burr, 208. p.
- ⁵⁶ V. Соговић: Житије Симеона Немање од Стефана Првовећаног. Свемосавски зборник, 2. китет. (Beograd, 1938, 15–76. p.).
- ⁵⁷ Одабр. спом. 151. p.
- ⁵⁸ Зак.спом. 614., 615. és 619. p. Одабр. спом. 75., 76. és 80. p. A katonai törvényekre lásd: Mihaljčić, R.: Војнички закон. Зборник Филозофског факултета, XII-1. (Beograd, 1974, 305–309. p. = Прошлост и народно сетање. Beograd, 1995, 95–99. p.).
- ⁵⁹ Зак.спом. 187. p.
- ⁶⁰ Lásd: Mažuranić, V.: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik (Zágráb, 1908–1922, reprint: 1975, 45–48. p.) és Skok, P.: Etimolojski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. M. Deanović és Lj. Jonke V. Putanes közreműködésével. I. kötet. (Zágráb, 1971, 120. p.).
- ⁶¹ Burr, 206. p. Законик, 36. és 171. p.
- ⁶² Burr, 206. p.; Законик, 37. és 171. p. A harmadunokatestvéri kitétel (*treiega bratučeda*) magában foglalja a nyolcadizigleni rokonokat is.
- ⁶³ 39. és 40. cikkely, Burr, 205–206. p.; Законик, 36. és 170–171. p.
- ⁶⁴ Dušan István cár kiváltságlevele Ivanko Probišitović kisebb nemeshez 1350. május 28-án. Одабр. спом. 151. p.
- ⁶⁵ A pronoiával kapcsolatos legfontosabb munkák: Ostrogorsky, G.: Пронија, прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама [G. Ostrogorsky összes munkái] I. kötet (Beograd, 1969, 119–342. p.); Lemerle, P.: Recherches sur le régime agraire à Byzance: la terre militaire à l'époque des Coménes. (Cahiers de civilisation médiévale, 2, 1959, 265–281. p.); A. Hohlweg: Zur Frage der pronoiā in Byzanz (Byzantinische Zeitschrift, 60, 1967, 288–308. p.); Ostrogorsky, G.: Die Pronoiā unter den Komnenen. (Фбориник радова византмолошкос инснимума, 12, 1970, 41–54. p.); Radić, R.: Новип одаци о пронијарима из рпвих деценија XIV века (Зборник радова византмолошкос инснимума, 21, 1982, 85–93. p.). A szerbiai pronoiáról lásd: Novaković, S.: Пронијари и баштиници (спахе и читлук сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII до XIX века. (Глас, 1, 1887, 1–102. p. = in: Vaskrs države srpske i druge studije. Klasići jugoslovenskog prava. Beograd, 1986, 161–223. p.).
- ⁶⁶ Ionannis Zonarae Epitomae historiarum. Ed. M. Pinder. III. (Bonnae, 1841–1849, 670, 7–9. p.).
- ⁶⁷ Ostrogorsky, Пронија, 133. p.
- ⁶⁸ Зак. спом. 614–615. pp.; Одабр. спом. 75–76. p.
- ⁶⁹ Burr, 209. p.; Законик, 50. és 182. p.
- ⁷⁰ G. Ostrogorsky: Пронија, 293. p.
- ⁷¹ Diplomata graeca, 234. p.
- ⁷² Novaković, S.: Пронијари и баштиници, 36. p.
- ⁷³ Taranovski: Историја I, 38. p. azt mondja, hogy ha a pronijareviček (a hűbéres fia) lett volna saját hűbértartója (pronoia), akkor nem így, hanem pronijarnak (hűbértartó) neveztek volna. Vö.: Solovjev, A.: Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године. (Beograd, 1980, 263 p.), aki hozzáteszi, hogy a hűbértartó (pronoia) csak a legidősebb fiú örökölhette. A hűbértartó többi fia (pronijareviči) általában nem akart közrendűként (sebri) dolgozni, ezért inkább nagy urak szolgálatába álltak, abban a reményben, hogy a harcokban magukat kitüntette megszerezhetik saját birtokukat. Az író véleménye szerint ez volt a helyzet Ivanko Probišitović esetében is, aki egy nagyúr szolgájaként gazdagodott meg, és megvette azokat a földeket és házakat, amelyekben a cár mint örökbirtokost erősítette meg.
- ⁷⁴ Az aláírása az oklevélen a következő volt: ΣΥΜΕΩΝ ΕΝ ΧΡΙΣΤΟ ΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΡΩΜΑΙΩΝ ΚΑΙ ΣΕΡΒΩΝ, Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ.
- ⁷⁵ G. Ostrogorsky: Пронија, 301. p.
- ⁷⁶ Diplomata graeca, 186. p. Vö. 448. p.
- ⁷⁷ Példáért lásd: G. Ostrogorsky: Пронија, 303–310. p.

A Pápai Állam alkotmányfejlődése a kezdetektől az olasz egységig*

A Pápai Állam, mint Itália egyik, bár egyedi módon szerveződött állama, számos átalakuláson ment keresztül a VIII. századtól a XIX. századig. Uralkodója, a pápa, mint Krisztus földi helytartója és Szent Péter utóda az egész hierarchikusan szervezett Egyház vezetője. Amikor tehát „alkotmányfejlődésről” beszélünk, el kell választanunk egymástól az ún. egyházi alkotmányjogot,¹ illetve a történelemben létezett, földrajzilag körülhatárolható terület – a Pápai Állam – felett gyakorolt világi közhatalom intézményes fejlődését. Az „alkotmány” kifejezés még ez utóbbi esetben sem char-talis alaptörvényt jelent, hanem történelmi alkotmányt, hiszen az önálló törvényben meghatározott alaptörvények csupán a modern korban jelentek meg Európában.²

Az Egyház, mint jogilag rendezett társaság a IV. században először bevett, majd államvallássá vált a Római Birodalomnak, amely elismerte annak jogalanyiságát (vö. Codex Theodosianus 16.2.4).³ A pápai hatalom és a római szék primátusának tisztázódásával a pápa nemcsak az Egyház autonóm joga szerint emelkedett ki a többi pátriárkai székben lévő apostolutódtól, hanem közjogilag is.⁴ A császárság közigazgatási központjának Byzantionba, azaz Konstantinápolyba való áthelyezésétől kezdve különösen is nyomon kísérhető a pápai hatalom jelenlétének meghatározó jellege Rómában.⁵ A gótok hódításai nyomán beállt helyzetben a pápa és a fennmaradt egyházi közigazgatás vált a római lakosság védőjévé.⁶ Annak a feladatkörnek, amit a központi római hatalom eltűnésének következtében örökölt meg a pápaság, Róma püspöke igyekezett felelősségteljesen eleget tenni, amivel kivívta a római családok megbecsülését.⁷

Az Egyház politikai helyzete vonatkozásában a 756-os évszám fordulópontnak tekinthető, ehhez kötődik ugyanis az Egyházi Állam létrejötte. Ez természetesen inkább egy hosszabb folyamat végpontjának tekinthető, nem pedig valamiféle radikális változásnak. Látható, hogy a Római Birodalom császári székhelyének áthelyezésétől fogva a pápai hatalom lett a mértékadó tényező Rómában. Ezen túlmenően a gazdag családok jelentős birtokokat hagytak az Egyháznak, elsősorban Róma környékén, de Dél-Itáliában, Galliában, Dalmáciában és Afrikában is. Ezt a birtoktestet nevezték *Patrimonium Petrinek*. A népvándorlás hullámainak nyugvópontra jutásával az akkori pápa, II. István (752–757) a frankok szövetségét kereste. 753-ban megállapodott Kis Pippinnel, hogy a langobárdoktól elfoglalt területekkel a

Patrimonium Petrit gyarapítja.⁸ A helyzet azonban még korántsem volt megoldva, hiszen az Aistulf által vezetett langobárdok nem szenvedtek megsemmisítő vereséget, így politikai alkudozások után 756. elején már Róma elfoglalására törek. Pippin és a frankok serege nem késlekedett megtartani a pápának tett ígéretét és nem-hogy megverte Aistulf hadait, hanem a langobárdok által elfoglalt Ravennának és Pentapolisznak a kulcsait is Szent Péter sírjára helyezte megbízottja (Fulrad) által. A langobárd kérdés valójában csak 774-ben oldódott meg, amikor Nagy Károly újfent győzött csapataik felett, és Desiderius király helyett saját magát koronáztatta a langobárdok királyává.⁹ A pápai állam megszületésével kapcsolatba hozott *konstantini adománylevelet*, amelyben Nagy Konstantin I. Szilveszter pápának és utódainak átadja az Itália feletti politikai hatalmat, sok legenda lengi körül. Az azonban bizonyos, hogy a bulla általunk ismert szövegének eredetiségét már a XV. században hitelt érdemlően megcáfolták.¹⁰

Világosan kimutatható tehát a Pápai Állam területének lényegi kötődése Szent Péter személyéhez, akire való tekintettel születhetett meg ez a független terület a VIII. században. Ennek léte tette lehetővé a pápa külső politikai hatalmaktól független tevékenységét, és erősítette az Egyház autonóm jogának függetlenségét a különböző államokon belül.¹¹

Első időszakában, azaz a VIII–IX. században, a Pápai Állam gyakorlatilag a frank állam közigazgatási rendszerébe illeszkedett.¹² Ennek ellenére a pápa teljes jogalkotói és kormányzati hatalommal rendelkező államának területén. 817-ben I. Paszkál pápa (817–824) megállapodott a császárral, hogy az nem avatkozik bele a pápaválasztás lefolyásába, és elismeri a pápa teljes szuverén hatalmát a Pápai Állam fölött, sőt Róma város belügyeivel kapcsolatban is csak végszükség esetén gyakorol intervenciót.¹³

III. Ottó (983–1002),¹⁴ amikor az Itália feletti joghatóságának megerősítésén fáradozott, elismerte, hogy a pápa törvényes hatalommal rendelkezik az Egyházi Állam teljes területén, ami nemcsak az egyházi – azaz lelki – hatalmat foglalja magában, hanem a világi ügyekben való szuverenitást is. A IX. század végéig az Egyházi Állam részét képezte: Patrimonium (azaz a Patrimonium Petri területe), Castro, Orvieto, Sabina és Campagna tartomány.¹⁵ A XI. század gregoriánus reformja sikeresen használta fel a megerősödő feudális jog rendszerét (vö.: langobárd hűbérjog). Ez különösen a Szentszék tulajdonosi és vagyongazdálkodási jogában mutatkozott meg.¹⁶

A gregoriánus reform nemcsak az Egyház és az állam kapcsolatának, illetve az egyházi hivatalok betöltésének világi befolyástól való mentességét tisztázta,¹⁷ hanem a pápai udvar intézményeit is újjászervezte.¹⁸ Az átalakítás kiterjedt a költségvetés rendezésére is a már említett hűbérjogi elvek és új adók bevezetésével. Ebben az időszakban vált Benevento a Pápai Állam részévé. A XII. századra az új tartományokkal (Ferrara, Toscana) megerősödő állam, továbbá Róma és környékének közigazgatási újrarendezése gazdaságilag és po-

litikailag is stabilizálta a Pápai Állam kiemelkedő helyzetét Európában. Az így létrejött terület egységes állami megszervezése III. Ince pápa (1198–1216) nevéhez kötődik, aki kiterjesztette hatalmát Spoletóra és Anconára, egyúttal egységes adóztatást vezetett be a tartományokban, és megerősítette a római központi hatalmat.¹⁹ Ez a rendszer tette lehetővé, hogy a pápák ún. avignoni fogsága idején, amikor a ghibellinek önkényuralma jellemezte Dél-Itáliát, a közigazgatás továbbra is működőképes maradjon, szemben a közbiztonság hanyatlásával.²⁰ Az avignoni fogság idején (1309–1377) a pápai tizedek és a péterfillérek csak nehezen, vagy egyáltalán nem érkeztek meg a pápai udvarba. Az itáliai és az avignoni állapotok együttesen eredményezték a XIV. század végén végrehajtott adóreformot, amely új jellegű adónemeket vezetett be. Ilyen volt a *servitia*, más néven *taxa*, amelyet az egyházi javadalom betöltésekor kellett befizetni a pápai kincstárba, de ide sorolható a *fructus intercalares*, a *soplia*, illetve a *subsidia*, továbbá, átalakított tartalommal, az ún. *camera apostolica* által eredetileg a keresztes hadjáratok költségeire bevezetett tized, amelyet ekkorra a pápai kúria működésének finanszírozására vetettek ki.²¹ A pápák Itálián kívüli tartózkodásából kifolyólag a XIV. század közepére meggyengült a Pápai Állam nemzetközi politikai súlya, sőt a francia, spanyol és itáliai háborúk tovább rontották a pápának való engedelmesség érvényesülését, ami kiterjedt a félig önálló tartományok működésére is.

A XVI. századra így elengedhetlenné vált a különböző tartományi követek útján működő pápai közigazgatási rendszer átalakítása és a központi bírói és gazdasági szervek létrehozása a tartományok számára.²² Ennek az időszaknak a végére esett a legátusok, mint állandó hivatalnokok letelepítése is az egyes városokban. Ekkorra a Pápai Államhoz kapcsolódott Parma, Modena, Bologna, Ferrara, Romagna és Urbino, ami együtt járt ősi városállami autonómiájuk részbeni vagy teljes elvesztésével. Az időszak pápai, nevezetesen III. Pál, Szent V. Piusz és XIII. Gergely tevékenységének köszönhetően megerősödött a legfőbb egyházi tanítóhivatal tekintélye,²³ melyet jól példáznak az 1537. június 1-jén kiadott *Altitudo Divini Consilii*, az 1571. augusztus 2-ai *Romani Pontificis* és az 1585. január 25-én megjelent *Populis ac Nationibus* kezdetű pápai konstitúciók.

A XVII–XVIII. századot a politikai és gazdasági hanyatlás idejének tekintik a történészek. Franciaország elfoglalta Avignont, a Nápolyi Királyság pedig Benevento és Pontecorvo felett szerezte meg a hatalmat. Drasztikusan csökkentek Latium hagyományos mezőgazdasági forrásai, ami katasztrofális helyzetbe sodorta a pápai kúria működésének finanszírozhatóságát.²⁴

1791-ben a Francia Köztársaság önkényesen annektálta a pápa franciaországi birtokait: Avignont és Venaissint; 1796-ban Bologna, Ferrara és Urbino is francia megszállás alá került.²⁵ 1798-ban sor került Róma elfoglalására is, amelynek eredményeként 1798. március 20-án kikiáltották a Római Köztársaságot.

1800. július 3-án VII. Piusz pápa, a második koalíció fegyveres támogatásának köszönhetően, bevonulhatott Rómába. VII. Piusz következetesen ellenállt I. Napóleon hódító törekvéseinek, ennek ellenére egy évvel később, 1801. július 15-én aláírta a francia uralkodó által kikényszerített konkordátumot.²⁶ A megállapodást ugyan hosszas egyeztetés előzte meg, de a Napóleon által hozzáfűzött hetvenhét cikkelyből álló végrehajtási rendelkezés meghiúsította az egyház számára beépített garanciák teljesülését.²⁷ A pápa és a közben császárrá kikiáltott francia uralkodó közötti huzavona végpontjaként,²⁸ 1808-ban Napóleon újra elfoglalta Rómát, és 1809. május 17-ei, Schönbrunnban kelt rendeletével a Pápai Államot a Francia Császárság részének nyilvánította. Ez a következő cikkelyeket tartalmazta: a Pápai Állam teljes területe a Francia Birodalom része (1); Róma szabad királyi városnak tekintendő, amelynek működését külön rendelet szabályozza (2); a római épületek karbantartása állami költségvetési forrásokból történik (3); a közadósságokat császári adósságként kell kezelni (4); a pápa földbirtokaiból és uradalmaiból származó tiszta jövedelmét évi 2 millió frankig a Francia Állam kiegészíti (5); a pápa földbirtokai és épületei mentesek az adóztatástól, és nem tartoznak a francia bíróóságok, illetve hatóságok intézkedési kompetenciájába (6); 1809. június 1-jén a Francia Császárság nevében egy erre a célra felállított bizottság átveszi az adminisztratív irányítást a Pápai Állam teljes területén, és 1810. január 1-jéig megtörténik a francia közigazgatási rendszerbe történő integráció.

A pápa ellenlépése a kiközösítés volt, amivel azonban nem érte el Napóleon rendelkezéseinek visszavonását, sőt Fontainebleau-ban francia fogságba került, ahonnan csak 1814-ben térhetett vissza. A fontainebleau-i fogságban született meg az 1813. január 25-én feltételeken aláírt új konkordátum-tervezet, amely leginkább a főpapi kinevezéseket rendezte.²⁹ A pápa ezt követően, március 24-én a tervezetben foglaltakat I. Napóleonhoz intézett levelében visszavonta.³⁰

A XIX. századi itáliai nemzeti egység- és függetlenségi törekvések a Pápai Állam folyamatos gyengüléséhez és területének csökkenéséhez vezettek. IX. Piusz 1848. évi alkotmányreformja nem tudta hosszú távra megoldani a Pápai Állam helyzetét. Amikor a pápa Piemont és Ausztria viszáltyában megtagadta a Piemont oldalán való beavatkozást, lázadás tört ki, mely elől 1848. november 24-én IX. Piusz kénytelen volt külföldre menekülni. 1861-re már csak az ún. Patrimonium S. Petri maradt a pápa főhatalma alatt.³¹ Cavour javaslatot tett a „római kérdés” megoldására. Ez magában foglalta a pápa szuverén törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmának fennmaradását a Vatikán területén, amely megmaradna a pápaság tulajdonában, a pápa az Olasz Államon belül tiszteleti előjogokban részesülhetne, illetve éves jövedelem is megilletné. Ezt a megoldást a pápa radikálisan visszautasította. A Patrimonium S. Petri katonai védelmét Garibaldi csapataival szemben III. Napóleon katonái biztosították, akik sikerrel verték vissza az 1862. évi okkupációs kísérletet. Bár az

Olasz Királyság és Franciaország közötti 1864. szeptember 15-ei titkos egyezmény biztosította a Patrimonium S. Petri sérthetetlenségét, de Franciaországot haderejének fokozatos kivonására kötelezte, amely 1870-re befejeződött. 1870. szeptember 20-án a pápai katonaság kénytelen volt letenni a fegyvert. Az annexiót követő népszavazás után, 1870. október 9-én a király 5903. sz. rendeletével a Patrimonium S. Petrit Olaszország részévé nyilvánította. 1871. február 4-én pedig kimondták az olasz főváros Firenzéből Rómába való áthelyezését. A nemzetközi jog szerint ezzel a Pápai Állam nemcsak ténylegesen, hanem jogilag is megszűnt létezni. Olaszország az annexió során a Szentszék nemzetközi függetlenségét mind Róma megszállásakor, mind pedig azt követően a külföldi államokhoz eljuttatott jegyzékében többször is elismerte. Ezt fogalmazta meg pontosan Visconti-Venosta külügyminiszter 1870. október 18-ai körlevelében. Ennek alapján készült el 1871. május 13-ára a *Legge sulle prerogative del Sommo Pontefice e della S. Sede e sulle relazioni dello*

Stato colla Chiesa című törvény, amit röviden „garanciátörvény”-nek nevezünk. A törvény igyekezett biztosítani a Szentszék függetlenségét, illetve diplomáciai érintkezését a külföldi államokkal. Deklarálta a Szentszék követküldési jogát, továbbá rendelkezett a Szentszék és az Egyház központi költségvetésének olasz állami támogatásáról. Évjáradékot is biztosított a pápának, amelyet a törvény 4. cikke 3 225 000 lírában állapított meg. Azonban sem IX. Piusz pápa, sem utódai a felajánlott járadékot nem fogadták el, mivel ezzel hallgatlagosan elismerték volna a helyzet jogos voltát.³²

1929. február 11-e tett pontot a „római kérdés”-re, amikor XI. Piusz pápa és III. Viktor Emánuel olasz király nevében Pietro Gasparri és Benito Mussolini aláírta a 27 cikkelyből álló *Lateráni Szerződést*.³³ Ez a megállapodás meghatározta Vatikánváros jogi státuszát és az Olasz Államhoz való viszonyát. A Vatikánt Olaszország szuverén államnak ismerte el, amely felett így a Szentszék saját, egyedüli és abszolút hatalmat gyakorol.³⁴ A megállapodást 2000. november 27-én újították meg.³⁵

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA támogatásával *A középkori kánonjogi gyűjtemények és az európai ius commune* című (T048584/2004) kutatási program keretében készült.

¹ Vö. Erdő Péter: Egyházjog (Szent István kézikönyvek 7. Budapest, 2005, 54–55. p.).

² Thireau, J.-L.: *Introduction historique au droit* (Paris, 2001, 188–191. p.).

³ Cod. Theodosianus 16.2.4 (321. iul. 3.): *Habeat unusquisque licentiam sanctissimo catholicae venerabilique concilio decessens bonorum quod optavit relinquere. Non sint cassa iudicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremae voluntatis, post quam aliud iam velle non possunt, liber sit stilus et licens, quod iterum non redit, arbitrium.* Mommsen, Theodor–Krueger, Paul (ed.): *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis* (Dublin–Zürich, 1971, 839. p.). Vö.: Szuromi Sz. A.: Egyházi intézménytörténet (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I. 5. Budapest, 2003, 43–45. p.).

⁴ Nov. 131. 2. „Ideoque sancimus secundum earum definitiones sanctissimum senioris Romae papam primum esse omnium sacerdotum, beatissimum autem archiepiscopum Constantinopolis Nouae Romae secundum habere locum post sanctam apostolicam sedem senioris Romae, aliis autem omnibus sedibus praeponatur.” Schoell, R. (rec.): *Corpus iuris civilis*. III. (Berolini, 1904, 655. p.).

⁵ Ince I. a. 416: D. 11 c. 11. *Quis nesciat aut non aduertat, id quod a principe apostolorum Petro Romanae ecclesiae traditum est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere seruari? nec superduci aut introduci aliquid, quod auctoritatem debeat uel aliunde accipere exemplum? presertim cum sit manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam atque Siciliam insulasque venerabilis apostolus Petrus aut successoris eius constituerunt sacerdotes: lagant autem, si in istis provinciis alius apostolus inuenitur, aut legitime docuisse. Quod si non legunt, quia nusquam inueniunt, oportet eos hoc sequi, quod ecclesia Romana custodit, a qua principium eos accipisse non dubium est: ne dum peregrinis sermonibus student, caput institutionum uideantur amittere. §. 1. Sepe dilectionem tuam ad Urbem uenisse ac nobiscum in ecclesia conuenisse non dubium est, et quem morem vel in consecrandis misteriis, uel ceteris agendis arcanis teneat, agnouisse. Quod sufficere arbitrarer ad informationem ecclesiae tuae uel reformationem, si predecessores tui minus aliquid aut aliter tenuerint, satis certum haberem, nisi de aliquibus consulendos nos esse duxisset; quibus idcirco respondemus, non quod te ignorare credamus, sed ut maiori auctoritate uel tuos institutas, uel si qui a*

Romanae ecclesiae institutionibus errant, aut commoneas, aut indicare non differas, ut scire ualeamus, qui sint, qui aut nouitates inducunt, aut alterius ecclesiae quam Romanae existimant consuetudinem esse seruandam. Friedberg, A.: *Corpus iuris canonici*. I. (Lipsiae, 1879, 26. p.).

⁶ Duchesne, Louis: *L'Église au VIe siècle* (Paris, 1925, 1–42. p.).

⁷ Bréhier, Louis–Aigrain, René: *Grégoire le Grand. Les États barbares et la conquête arabe (590–757). Histoire de l'Église* 5. (Paris, 1957, 36–48. p.).

⁸ Kis Pippinről részletesen vö. Caspar, Erich: *Pippin und die römische Kirche* (Berlin 1914; reprint: 1970).

⁹ Schmid, Karl: *Zur Ablösung der Langobardenherrschaft durch die Franken (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 52, 1972, 1–36. p.)*; Schieffer, Rudolf: *Das Karolingerreich*. In: *Handbuch der europäischen Geschichte*. I. (Stuttgart, 1976, 527–632. p.); Szuromi Sz. A.: *Egyházi intézménytörténet*, 94, 217–219. p.

¹⁰ Loenertz, Raymond Joseph: *En marge du Constitutum Constantini. Contribution à l'histoire du texte (Revue des sciences philosophiques et théologiques, 59, 1975, 289–294. p.)*.

¹¹ Vö.: Ullmann, Walter: *Papst und König. Grundlagen des Papsttums und der englischen Verfassung im Mittelalter (DIKE Schriften zu Recht und Politik 3. Salzburg–München, 1966, 17–34. p.)*.

¹² Hartmann, Ludo Moritz: *Grundherrschaft und Bureaucratie im Kirchenstaate vom 8. bis zum 10. Jahrhundert (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 7, 1909, 142–158. p.)*.

¹³ Szuromi Sz. A.: *Egyházi intézménytörténet*, 54. p.

¹⁴ Holtzmann, Robert: *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. 900–1024.* (München, 1941, 327–382. p.).

¹⁵ *Lexikon des Mittelalters* (Stuttgart–Weimar, 1999, VI, 1669–1670. p.).

¹⁶ Szuromi Sz. A.: *Megjegyzések a Collectio Canonum Anselmi Lucensis III. könyvének néhány római jogi részletet tartalmazó 90. kánonja kapcsán (Kanonjog, 4, 2002, 79–83. p.)*.

¹⁷ Vö. Szuromi Sz. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1. Budapest, 2000, 99–104, 114–120, 165–175. p.)*; Tabacco, G.: *Autorità pontificia e impero*. In: *Le istituzioni ecclesiastiche della «Societas Christiana» dei secoli XI–XII. Papato, cardinalato ed episcopato (Miscellanea del Centro di Studi Medioevali VII. Milano, 1974, 123–150. p.)*.

¹⁸ Ullmann, W.: *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas (The*

- Sources of History: Studies in the Uses of Historical Evidence. Ithaca, N.Y., 1975., 135–138. p.).
- ¹⁹ Vö. Szuromi Sz. A.: Fordulópont az egyetemes zsinatok történetében Nyugaton a XIII. században. Kritikai összefoglaló a IV. Lateráni Zsinat [1215] határozatainak jelentőségéről teológiai, jogi és történeti szempontból (Teológia, 40, 2006, 85–95. p.).
- ²⁰ Lexikon des Mittelalters (Stuttgart–Weimar, 1999, VI, 1677–1678. p.).
- ²¹ Bauer, Clemens: Die Epochen der Papstfinanz (Historische Zeitschrift, 138, 1928, 457–503. p.).
- ²² Llorca, Bernardino–García Villoslada, Ricardo–Montalban, Francisco J.: Historia de la Iglesia Católica (Biblioteca de autores cristianos 199.), III. (Madrid, 1999, 880–889. p.).
- ²³ Greco, Joseph: Le pouvoir du Souverain Pontife à l'égard des infidèles (Roma, 1967, 11–54. p.).
- ²⁴ Llorca, B.–García Villoslada, R.–Montalban, F. J.: Historia de la Iglesia Católica (Biblioteca de autores cristianos 411.), IV. (Madrid, 1997, 532–534. p.).
- ²⁵ Plongeron, Bernard (ed.): Les défis de la modernité. 1750–1840 (Histoire du christianisme des origines à nos jours 10. Paris, 1997, 326–332. p.).
- ²⁶ Ardura, Bernard–Cholvy, Gérard–Billé, Cardinal: Le Concordat entre Pie VII et Bonaparte 15 juillet 1801 (Paris, 2001, 62–72. p.). Vö.: Conventio inter summum pontificem Pium VII et gubernium gallicanum. Art. 16. Sanctitas Sua recognoscit in Primo Consule Gallicanae republicae eadem iura ac privilegia quibus apud Sanctam Sedem fruebatur antiquum regimen.: Art. 17. Utrunque conventum est quod, in casu quo aliquis ex successoribus hodierni Primi Consulis catholicam religionem non profiteretur, super iuribus et privilegiis in superiori articulo commemoratis, necnon super nominatione ad archiepiscopatus et episcopatus, respectu ipsius, nova conventio fiet. Mercati, A. (ed.): Racolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. I. (Roma, 1919, 564–565. p.).
- ²⁷ Ardura, B.–Cholvy, G.–Billé, C.: Le Concordat, 101–106. p.
- ²⁸ Pius Pp. VII. Alloc. Nova vulnera, 11 iul. 1808: Nova vulnera, venerabiles fratres, semperque graviora, quae apostolicae auctoritati, quae Ecclesiae iuribus, quae sanctitati religionis, quae Nobis ipsis et inflata sunt, et quotidie infliguntur, commemorare apud vos maestissimo animo, et condolare compellimur. Nam quae a postidie idus martii in posterum acciderunt, quo die collacrymantes ex hoc Nos postremum allocuti sumus, nullum relinquunt ambigendi locum, illos demum dies illuxisse miserrimos Nobis, luctuosus bonis, Romanae huius Sedi exitiosos, quos diurnae imperatoris Galliarum minae pronunciauerant, atque impiissima sceleratorum vota tantopere praestolabantur. [...] Quinque tum dumtaxat e Neapolitano regno cardinales a Nostro sinu abstractos condelebamus, decem nunc alios e sacrosancto senatu numeramus, atque inter eos binos suburbicarios antistites, et Nostrum in hac urbe vicarium in spiritualibus generalem, pro – camerarium S. R. E. et lateri Nostro adhaerentem negotiorum omnium administrum, iussu imperatoris militari vi ab urbe eiectos, quin eorum dignitas, munera, ac peculiares cuiusque ratines eos potuerint ab imposita lege liberare. [...] Ipsum autem Napoleonem imperatorem obsecramus in Domino, ut auferat demum malum de domo Israel, sua Ecclesiae iura, debitumque splendorem restituat, neque iis se abduci patiatur malorum hominum consiliis, qui amplificandae regalis maiestatis specie aeternam illis perniciem, atque gravissima religioni detrimenta parare conantur. Laeta Nobis proinde, laeta Ecclesiae, laeta bonis omnibus, sibi quae ipsi decora, et salutaria consilia complectatur. Deum vero omnipotentem, qui rex regum est, et Dominus dominantium, Deum Sabaoth, qui aufert spiritum principum, Nostrae, seu potius suae causae vindicem invocamus, ut assertorem respiciat, quaesumus, de caelo, perficiat, et custodiat vincam, quam plantavit. Adsit praesenti auxilio nobis, adsit Ecclesiae, adsit causae suae. Bullarii Romani continuatio. VII. (Prati, 1850, 1069–1079. p.).
- ²⁹ Art. 4. Dans les six mois qui suivront la notification d'usage de la nomination par l'Empereur aux archevêchés et évêchés de l'Empire et du royaume d'Italie, le Pape donnera l'institution canonique, conformément aux concordats et en vertu du présent

indult. L'information préalable sera faite par le métropolitain. Les six mois expirés sans que le Pape ait accordé l'institution, le métropolitain, et à son défaut, ou s'il s'agit du métropolitain, l'évêque le plus ancien de la province, procédera à l'institution de l'évêque nommé, de manière qu'un siège ne soit jamais vacant plus d'une année. – Art. 5. Le Pape nommera, soit en France, soit dans le royaume d'Italie, à dix évêchés, qui seront ultérieurement désignés de concert. – Art. 6. Les six évêchés suburbicaires seront rétablis. Ils seront à la nomination du Pape. Les biens actuellement existants seront restitués, et il sera pris des mesures pour les biens vendus. A la mort des évêques d'Anagni et de Rieti, leurs diocèses seront réunis auxdits six évêchés, conformément au concert qui aura lieu entre Sa Majesté et le Saint-Père. [...] Mercati, A. (ed.): Racolta di concordati, 580. p.

- ³⁰ [...] Noi non possiamo nemmeno dissimulare, che la nostra coscienza ci rimprovera ancora di non avere nei suddetti articoli avuta ragione alcuna di quei diritti sui domini della Santa Sede, che il nostro Ministero, e i giuramenti da noi pronunciati nell'assunzione al Pontificato, ci obbligano a mantenere, rivendicare, o praeservare, ciò, che avrebbe almeno dovuto da noi esprimersi nel testo medesimo di quello scritto, nè la lettera scrittaci da Vostra Maestà presenta un sufficiente rimedio alla nostra mancanza. Per questi, ed altri gravissimi motivi, che riguardano gli accennati, ed altri articoli segnamente il V. del foglio dei 25 gennaio, e che per non trattenerci troppo lungamente Vostra Maestà, tralasciamo di qui esporre, i nostri indeclinabili doveri non ce ne permettono assolutamente la esecuzione. Mercati, A. (ed.): Racolta di concordati, 584. p.

- ³¹ Vö. Dalla Torre, Paolo: L'opera riformatrice ed amministrativa di Pio IX fra il 1850 e il 1870. (Roma, 1945).

- ³² Cammeo, Federico: Ordinamento giuridico dello Stato della città del Vaticano (Firenze, 1932, 18–23. p.).

- ³³ Che la Santa Sede e l'Italia hanno riconosciuto la convenienza di eliminare ogni ragione di dissidio fra loro esistente con l'addizione ad una sistemazione definitiva dei reciproci rapporti, che sia conforme a giustizia e dalia dignità delle due Alte Parti e che, assicurando alla Santa Sede in modo stabile una condizione di fatto e di diritto la quale Le garantisce l'assoluta indipendenza per l'adempimento della Sua alta missione nel mondo, consenta alla Santa Sede stessa di riconoscere composta in modo definitivo ed irrevocabile la «questione romana», storia nel 1870 con l'annessione di Roma al Regno d'Italia sotto la dinastia di Casa Savoia; Che dovendosi, per assicurare alla Santa Sede l'assoluta e visibile indipendenza, garantire Le una sovranità indiscutibile pur nel campo internazionale, si è ravvisata la necessità di costituire, con particolari modalità, la Città del Vaticano, riconoscendo sulla medesima alla Santa Sede la piena proprietà e l'esclusiva ed assoluta potestà e giurisdizione sovrana [...]. (Acta Apostolicae Sedis, 21, 1929, 209–210. p.). Vö. Szuromi Sz.: Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz (Jogtörténeti szemle, 2, 2003, 7–13., különösen 9. p.).

- ³⁴ Art. 4. La sovranità e la giurisdizione esclusiva, che l'Italia riconosce alla Santa Sede sulla Città del Vaticano, importa che nella medesima non possa esplicarsi alcuna ingerenza da parte del Governo Italiano e che non vi sia altra autorità che quella della Santa Sede. – Art. 5. Per l'esecuzione di quanto è stabilito nell'articolo precedente, prima dell'entrata in vigore del presente Trattato, il territorio costituente la Città del Vaticano dovrà essere, a cura del Governo italiano, reso libero da ogni vincolo e da eventuali occupatori. La Santa Sede provvederà a chiuderne gli accessi, recingendo le parti aperte, tranne la piazza di San Pietro. [...] (Acta Apostolicae Sedis, 21, 1929, 211. p.). Ruda Santolaria, Juan José: Los sujetos de derecho internacional. El caso de la Iglesia católica y del Estado de la Ciudad del Vaticano (Lima, 1995, 8. p.); Viejo-Ximenez, José Miguel: Posición jurídica de la Iglesia católica en el orden internacional (Almogaren, 36, 2005, 45–84., különösen 53–60. p.).

- ³⁵ Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano (27 Nov. 2000) (Acta Apostolicae Sedis, Suppl., 71, 2000, 75–83. p.). Vö. Migliore, C.: I motivi della revisione della Legge Fondamentale (Ius Ecclesiae, 13, 2001, 293–302. p.).

Wiener György:

A többségi elv és a bizalmi kérdés az 1848-as forradalom kormányzati rendszerében

I.

Korunk Európájának legelterjedtebb államberendezkedése, a parlamentáris kormányforma hosszú történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Az első polgári forradalmakat követően szinte minden országban alkotmányos monarchiák jöttek létre, melyek az uralkodói prerogatívák és a nemzetszuverenitás elve közötti kompromisszumot fejezték ki. E kormányzati rendszerekben az uralkodó elismerte, hogy tevékenységét kizárólag az alkotmány és a törvények keretei között végezheti, a parlament pedig a végrehajtó hatalom gyakorlását továbbra is a korona előjogának tekintette. Ily módon sajátos, a rendi társadalmakra emlékeztető dualisztikus szisztéma fejlődött ki, melyben a politikai küzdelem elsődlegesen az udvar és a nemzet (a polgárosodó földbirtokosok, a nemesi származású értelmiségiek, valamint a kereskedő- és a banktőke képviselői) között folyt.

A hatalmi ágak elválasztásának elmélete eredetileg e társadalmi kompromisszumot fejezte ki. Első meghatározó jelentőségű teoretikusa, John Locke, mint közismert, az állam törvényhozó, végrehajtó és föderatív hatalmát különbözteti meg, hangsúlyozva, hogy a hierarchia csúcsán az előbbi áll, függetlenül attól, hogy egy személy vagy egy testület gyakorolja-e. Felfogásában ugyanakkor a törvényhozó szerv alkalmanként működő intézményként jelenik meg, amit azzal indokol, hogy az állandó érvényű törvények rövid idő alatt megalkothatók. E tevékenységet a közjó érdekében leginkább olyan személyek végezhetik, akik nem vesznek részt a törvények végrehajtásában, ami biztosíték arra, hogy engedelmeskednek az általuk hozott szabályoknak.

Locke, a joguralom koncepciójának megfelelően, a törvények állandó alkalmazásának követelményéből vezeti le a végrehajtó hatalom létének szükségességét. Úgy találja, hogy a jogalkalmazás egy állandóan működő hatalmat feltételez, amely gondoskodik a megalkotott és állandó érvényű törvények végrehajtásáról. Ugyanakkor világosan látja, hogy az állam operatív tevékenysége jóval szélesebb kört fog át, magában foglalva a háború és a béke, valamint a szövetségekötés jogát is. Ezt nevezi föderatív hatalomnak, amelynek gyakorlásában az előre megalkotott pozitív törvények csak alárendelt szerepet játszhatnak. Az államvezetés egységének biztosítása érdekében a végrehajtó és a föderatív hatalmat nem

különbíti el egymástól, hangsúlyozva, hogy mindkét ág gyakorlása a társadalom erejének felhasználását feltételezi.

Locke felfogásában a legfőbbnek nyilvánított törvényhozó szervtől származik minden hatalom, amellyel a társadalom bármely csoportja vagy tagja rendelkezhet, ám a végrehajtó hatalom hordozója részt vehet az alapvető jelentőségű szabályok megalkotásában.¹ Követője, Montesquieu viszont a hatalmi ágak teljes körű személyi, szervezeti és funkcionális elhatárolását hirdeti, s ezen az alapon elutasítja a törvényhozás elsődlegességének elvét. Gondolatmenetének kiindulópontját e téren az a feltételezés képezi, hogy amennyiben a törvényhozó és a végrehajtó hatalom ugyanazon személy vagy szervezet kezében összpontosul, megszűnik a szabadság, mivel az ilyen uralkodó vagy testület zsarnoki törvényeket hozhat, és azokat zsarnoki módon érvényesítheti. E feltevést azután arra az esetre is kiterjeszti, amikor a végrehajtó hatalmat a törvényhozó testületből választott néhány személyre bízzák, mert érvelése szerint ilyenkor a két hatalom egybefolyik. Hasonló megfontolás alapján azt a lehetőséget is elveti, hogy a képviselőtestület felelősségre vonhatja az uralkodót, hangsúlyozva, hogy a törvényhozás zsarnokságának megakadályozása érdekében e személynek szentnek kell lennie. Úgy véli, hogy amennyiben a végrehajtó hatalom birtokosát vád alá helyezhetik, a monarchia olyan köztársasággá alakul át, amelyet a politikai szabadság hiánya jellemez. Megengedhetők tartja viszont a miniszterek felelősségre vonását, hiszen az uralkodó tanácsadói e minőségükben gyűlölködhetnek a törvényeket. Montesquieu fejtegetései végül is, az eredeti angol minta alapján, az alkotmányos monarchia elméleti alapvetését képezik, s egyben paradox módon zsarnokinak nyilvánítják azt a parlamentáris kormányzati rendszert (közvetlenül annak egyik klasszikus elemét, a miniszterek parlamenti tagságát, s áttételesen a bizalmi elvet is), amelyet a szerző történelmi tapasztalatok híján nem is ismerhetett.²

A hatalommegosztás klasszikus elmélete később mind a politikusok, mind a teoretikusok számára hivatkozási alapul szolgált a parlamentáris kormányforma bevezetésével szemben. Az ifjabb Pitt 1784-ben a hatalmi ágak megosztásának tanára hivatkozott, amikor a parlamenti többség ellenében hivatalban maradt,³ s a Bourbon-restauráció liberális politikai filozófusai is részben Montesquieu alapján érveltek a miniszterek kinevezésének királyi előjoga mellett. Benjamin Constant és társai azért elleneztek a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetését, mert azt szembenállónak vélték az uralkodó függetlenségének elvével, s különösen a bizalmatlansági szavazásban látták a királyi prerogatívák sérelmét. Ezzel együtt Constant szükségesnek találta, hogy a korona a minisztereket az alsóház többségéből nevezze ki, mert véleménye szerint csak így módon jöhet létre összhang a kormány és a parlament között.⁴

E nézete egyébként hatalommegosztási elméletéből következik, amely az uralkodót, leválasztva a végrehajtásról, a neutrális (semleges) hatalom hordozójának tekinti, akinek tevékenysége elsődlegesen a különböző ágak rendezett együttműködésének biztosítására irányul. Később, a júliusi forradalom előestéjén a liberálisok újabb nemzedékét képviselő Adolph Thiers már elfogadja a bizalmatlansági indítvány intézményét, arra hivatkozva, hogy az a király házfelozlatási jogának ellensúlyát képezi.⁵

Hegel hatalommegosztási elmélete is egyértelműen szemben áll a parlamentáris kormányzati rendszer elvével. Jogfilozófiájában törvényhozó, kormányzati és fejedelmi hatalmat különböztet meg egymástól, ez utóbbi azonban nem semleges-kiegyenlítő, hanem összefoglaló szerepet tölt be. Elméletében ugyanis a fejedelmi hatalom alapvető funkciója az, hogy egy-egybe fogja a törvényhozást és a kormányzást, s ezáltal az egész berendezkedésnek, mint alkotmányos monarchiának csúcsává váljon. Hegel felfogásában tehát az uralkodó az állam személyiségeként jelenik meg, s tevékenységével megakadályozza, hogy a hatalommegosztás az állam szétdarabolásához, az elkülönített ágak egymás elleni harcához vezessen. E megközelítésben mind a törvényhozás, mind a kormányzás a fejedelmi hatalom függvényévé válik, amely saját jogán, önkényesen választhatja ki és bocsáthatja el minisztereit.⁶ A tanácsadók természetesen Hegelnél is vállalják a felelősséget a monarchia tetteiért, amit azzal magyaráz, hogy ők képviselik az objektív oldalt a fejedelem felelőtlen szubjektivitásával szemben.⁷

A hegeli jogfilozófiára épülő organikus államszemélyiség-elméletek is határozottan elvetik a parlamentáris kormányzati rendszert, királyi prerogatívának nyilvánítva a miniszterek kinevezésének jogát. Alapvető érvük az volt, hogy e berendezkedés sérti az államot megszemélyesítő uralkodó politikai függetlenségét, s így szemben áll annak csúcscsúszervi jellegével. Montesquieu követőikhez hasonlóan azonban számolniuk kellett azzal, hogy a parlament és a kormány közötti összhang megteremtése a többségi elv figyelembevételét feltételezi, ezért nem zárkozhattak el mereven annak érvényesítésétől. Ragaszkodtak azonban ahhoz, hogy a királyi prerogatívákat tételes jogi úton nem korlátozhatják, s emellett olyan intézményeket kerestek, amelyek az uralkodó pozícióját erősítik a parlamenttel és a minisztériummal szemben.⁸

Az angol parlamentarizmus valóban másfél évszázados fejlődés nyomán, szokásjogi úton alakult ki. Kiindulópontját vitathatatlanul a dicsőséges forradalom képezte, mely nem egyszerűen kompromisszumot teremtett az uralkodó és a parlament között, hanem az erőszakos trónváltással az utóbbi túlsúlyát biztosította. Bár a forradalom vívmányait intézményesítő *Bill of Rights* az uralkodó tanácsosainak megbízatását nem érintette, már III. Vilmos alatt megjelent az a gyakorlat, hogy a korona minisztereit a többségi párt tagjai közül választja ki. E prece-

densek nyomán a parlament fokozatosan megteremtette vétőjogát a királyi kinevezésekkel szemben, sőt 1742-ben azt is elérte, hogy egy számára kedvezőtlen alsóházi határozat miatt a több mint húsz éve kormányzó Robert Walpole miniszterelnök távozni kényszerüljön. Ez azonban még nem jelentette a többségi elv megszilárdulását, amelyet az ifjabb Pitt – mint erre előbb már hivatkoztunk – a hatalommegosztás elve alapján még 1784-ben is vitatott. A parlament és a kormány közötti konfliktust egyébként oly módon oldotta meg, hogy az uralkodótól az alsóház feloszlását kérte, s az új választásokon pártja elnyerte a mandátumok többségét. Kisebbségi kormányok még a XIX. században is működtek; például 1834 végén Robert Peel annak tudatában vállalta a kormányalakítást, hogy nem rendelkezett többséggel, s csak négy hónap múlva, sorozatos leszavazások és egy elvesztett választás után mondott le. Hét évvel később, az első ipari forradalom lezárultakor, éppen Peel javaslatára fogadott el a parlament egy olyan határozatot, amely szerint a minisztereknek az alkotmány szellemében távoznuk kell, ha lényeges kérdésekben nem élvezik eléggé az alsóház bizalmát. E formula sem szabályozta pontosan a bizalmatlansági indítvány intézményét, a kormánynak a parlamenttel szembeni politikai felelősségét azonban végérvényesen megszilárdította.⁹

A Nagy-Britanniában kialakult parlamentáris kormányzati rendszer a kontinensen rendkívül lassan terjedt el. A francia forradalom először alkotmányos monarchiát hívott életre, melyet a népszuverenitás, illetőleg a hatalommegosztás elvén nyugvó köztársasági berendezkedések, majd egyeduralkodó (konzuli és császári) intézmények követtek. A Bourbon-restauráció visszatért az alkotmányos képviselői államhoz, teoretikusai azonban – mint előbb már említettük – politikai követelménynek tekintették, hogy az uralkodó minisztereit az alsóházi többségből nevezze ki. Nem vezette be a parlamentáris kormányformát a polgárkirályság sem; e korszakban ugyan már megjelent a bizalmatlansági szavazás, ám jogi intézményesítés híján a távozásra felszólított kormányok egy része a helyén maradt. Merv hatalommegosztási logikán nyugodott a II. köztársaság alaptörvénye is, s III. Napóleon császársága sem törekedett a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetésére. E téren döntő fordulat akkor következett be, amikor 1875-ben a közhatalmak szervezéséről szóló alkotmánytörvény bevezette mind a kormány, mind az egyes miniszterek politikai felelősségének intézményét, s ezáltal létrehozta a történelem első parlamentáris köztársaságát. Ugyanakkor, talán éppen a tapasztalatok hiánya miatt, e törvény hallgatott arról, hogy milyen szavazatarány mellett veszíti el a kabinettet a parlament bizalmát, s a leszavazás következményeit sem szabályozta.¹⁰

A monarchisták és a republikánusok közötti kiélezett küzdelem mellett az egyértelmű jogi rendezés hiánya is hozzájárult ahhoz, hogy két évvel az alkot-

mánytörvények elfogadása után MacMahon elnök antiparlamentáris fellépése politikai válságot robbantott ki. Az államfő 1877 májusában elmozdította a nemzetgyűlésben többséggel rendelkező köztársaságpárti kormányt, s royalista kabinetet nevezett ki. Miután az új minisztérium nem élvezte a képviselőház támogatását, az elnök a szenátus jóváhagyásával feloszlatta azt, és új választásokat írt ki, melyen azonban ismét a republikánusok győztek. Mivel a házfelosztás módja ellenkezett a parlamentáris kormányzati rendszer szokásjogi szabályaival, s emellett a monarchia helyreállítására irányult, ezt követően az elnökök politikai okokból nem élhettek alkotmányban biztosított jogukkal.¹¹

E történelmi események is közrejátszottak abban, hogy a francia alkotmányos berendezkedésben a törvényhozás túlsúlyra jutott az államfővel, illetőleg a kormánnyal szemben. Paradox módon erősítette a parlament pozícióját a pártstruktúra viszonylagos fejletlensége és ebből fakadóan a pártfegyelem alacsony szintje is, amely lehetővé tette a (látszólagos) többséget élvező kabinetek megbuktatását is. Ellensúlyozó, fegyelmező eszközként ugyanakkor szokásjogi úton kifejlődött a bizalmi szavazás intézménye: a miniszterelnök valamely, a kormány számára fontos előterjesztés elfogadását bizalmi kérdésnek nyilváníthatta, s így annak elutasítása esetén a kabinet nem maradhatott hivatalban. Néhány esetben lemondásra kényszerült a minisztérium akkor is, ha a képviselői interpellációra adott választ a nemzetgyűlésben leszavazták. Ilyenkor ugyan a szokásjog sem követelte meg a távozást, a kérdés állandó napirenden tartása azonban a közvélemény előtt lejáráthatta a kabinetet, ami a III. köztársaság instabil politikai viszonyai mellett jelentős kockázattal járhatott.¹²

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom merev elkülönítése jellemezte azokat az alkotmányokat is, amelyeket más európai államokban az 1830–1831., illetőleg az 1848–1849. évi forradalmak nyomán fogadtak el. Ezek az alaptörvények is alkotmányos monarchiát intézményesítettek, felhasználva nemcsak az eredeti brit modell, hanem a Bourbon-restauráció és a polgárkirályság jogi megoldásait is. A parlamentáris kormányzati rendszerre való áttérés csupán a XIX. század utolsó évtizedeiben, az ipari kapitalizmus kifejlődése után kezdődött meg, elsődlegesen szokásjogi alapon. Az egyesített Itáliában fokozatosan alakult ki az a gyakorlat, hogy a kormány lemondott, ha az alsóház valamely előterjesztését nem támogatta, s hasonló folyamat zajlott le Belgiumban is. E változások azonban nem kerültek be az alkotmányba, újabb érveket szolgáltatva azoknak, akik tagadták a parlamentáris kormányforma jogi jellegét. Nem módosult az alaptörvény a skandináv államokban sem, amelyekben az uralkodók hosszú ideig ragaszkodtak prerogatíváikhoz, s csak erős politikai nyomás hatására ismerték el a törvényhozás jogát a kormány politikai irányvonalának meghatározására. Norvégiában 1884-ben, Dániában

1901-ben bízta meg a király először kormányalakítással a többségi parlamenti párt vezérét, Svédországban pedig az alsóház bizalmát élvező kabinet az uralkodó döntése nyomán még 1914-ben is lemondani kényszerült.¹³ Németországban a kancellár parlament előtti politikai felelősségét csak 1918-ban, néhány hónappal a polgári demokratikus forradalom kitörése előtt ismerték el, Ausztriában pedig az 1920-ban elfogadott köztársasági alkotmány vezette be az új kormányformát.

A lassú, elsődlegesen szokásjogi úton végbement fejlődés eredményeként tehát a XIX. század végére kialakultak a parlamentáris kormányzati rendszer alapvető sajátosságai. E kormányformát mindenekelőtt a kabinet parlament előtti politikai felelőssége jellemzi, mely alapvetően a bizalmatlansági indítvány, illetőleg a bizalmi szavazás intézményében nyilvánul meg. Előbbi általában az alsóházi ellenzék kezdeményezi, s célja a hivatalban levő kabinet eltávolítása, utóbbit pedig a kormány (fő), pozíciójának megerősítése érdekében. Mindkét alkotmányjogi intézmény viszonylag későn önállósult; a bizalmatlansági indítvány szerepét eleinte többnyire valamely törvényjavaslat vagy más kormányzati előterjesztés leszavazása (kivételesen interpellációra adott miniszteri válasz elutasítása) töltötte be, s a bizalmi kérdés felvetése is konkrét minisztériumi javaslatához kötődött. A gyakorlat tehát e téren szinte mindig előtte járt az alkotmányos szabályozásnak, bizonyítva, hogy a jogi rendezést elsődlegesen a társadalmi és az arra épülő politikai viszonyok alakítják.

A parlamentáris kormányzati rendszer másik alapvető sajátosságát a testületi forma, a kollektív felelősség és a miniszterek közötti szolidaritás alkotja. Eredetileg, az alkotmányos monarchia kezdeti időszakában az uralkodó tanácsosai nem képeztek kabinetet, s ennek megfelelően e berendezkedés elvileg a miniszterelnöki tisztséget sem ismerte. A kormányfői intézmény létrejöttével a testületi forma már az alkotmányos képviselői államban megjelent; a miniszterek egymás iránti szolidaritása azonban csak a parlamentáris kormányzati rendszerben szilárdult meg. Ennek lényege az, hogy kifelé a kabinet valamennyi tagja azonos álláspontot képvisel; ha valamelyik miniszter nem támogat egy testületi (miniszterelnöki) döntést, csak a lemondás, illetőleg saját véleményének feladása között választhat. Ily módon az egyes döntésekért a kormány kollektív politikai felelősséggel tartozik, amit nem befolyásolnak a kabinetben belüli viták. A szolidaritást védi a minisztérium működésének titkossága is, amely kizárja, hogy a kortársak tudomást szerezzenek a kormánytagok közötti vitákról.¹⁴

Az új kormányforma harmadik sajátossága a politikai váltógazdaság, amely, bár nem jogi attribútum, ám egyenesen következik az alkotmányos berendezkedésből. A parlamenttől függő kormányzás elve ugyanis azt jelenti, hogy a kabinet színezetét és összetételét a törvényhozás párterőviszonyai határozz-

zák meg, amelynek hátterében, a választások közvetítésével, a társadalom változó politikai tagoltsága húzódik meg. Ily módon a parlamentáris kormányzati rendszer szakít a monarchikus berendezésre jellemző viszonylagos állandósággal, s olyan társadalmi állapotokat feltételez, amelyekben a változás válik normalitássá. Bár a klasszikus brit modell az először John Locke által megfogalmazott parlamenti szuverenitás elméletére épült, s hosszú ideig kevesek uralmát jelentette, a parlamentáris kormányforma alapvetően a népszuverenitás, a társadalmi többségi elv eszméjével kötődött össze. Történelmileg sajátosan összekapcsolódott a parlamentáris berendezkedésért, az általános választójogért és a köztársasági államformáért vívott küzdelem, még akkor is, ha az előbbi bevezetése időben nem egyszer elszakadt a politikai jogkiterjesztéstől, s az új kormányforma – Franciaország kivételével – eleinte monarchiákban jelent meg. A parlamentáris kormányzati rendszer ugyanis fokozatosan formálissá tette a korona hatalmát, s így a királyságoknak is republikánus jelleget kölcsönzött.¹⁵ Nem véletlen, hogy Európában azok a dinasztiák maradtak trónon, amelyek teljes mértékben elfogadták az új berendezkedést és a népszuverenitás eszméjének tényleges érvényesülését.

Az alkotmányos képviseleti állam és a parlamentáris kormányforma közötti lassú, fokozatos átmenet ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy a váltás a hatalommegosztás kereteibe illeszkedve menjen végbe. Miközben a törvényhozó és a végrehajtó hatalom politológiai és szociológiai értelemben az országgyűlési (alsóházi) többség kezében összpontosult, a miniszterelnököt és javaslatára a minisztereket formálisan továbbra is az államfő nevezte ki, akit általában a házfelosztás joga is megilletett. Látszólag tehát nem csorbultak a királyi prerogatívák, ám a kabinet csak addig maradhatott hivatalban, amíg a törvényhozás bizalmát élvezte, a felosztást pedig a kormányfő kezdeményezte. A hagyományos megoldásokkal való végleges szakítás akkor ment végbe, amikor az új kabinetnek bemutatkozásakor fel kellett vetnie a bizalmi kérdést; ez az alkotmányos szabályozás kizárta, hogy imparlamentáris kormány hivatalban maradjon, s így, ha átmenetileg is, az országgyűlési többséggel szemben az államfő akaratára érvényesüljön. E jogi rendezés azonban, csakúgy, mint a miniszterelnök parlamenti általi választása, csak XX. századi alkotmányokban jelent meg.¹⁶

II.

Hazánkban a dikasztériumokra épülő feudális kormányzati rendszer átalakításának igénye az 1840-es évek első felében jelent meg. Kossuth Lajos már 1844-ben megfogalmazta azt a követelést, hogy a kormányzati funkcióit valódi parlamentáris kormány vegye át, s hasonló állásfoglalást tartalmazott az 1847 júniusában elfogadott *Ellenzéki Nyilatkozat* is. E dokumentum a parlamentáris berendezkedést az alkotmányosság egyik meghatározó biztosítékaként

értékelt, mely megóvjá a kormányzatot az illetéktelen birodalmi befolyástól. Kossuth ez évi követjelölti programjában a parlamentáris szisztéma lényegét abban látta, hogy a kormány politikai irányvonalát a nemzet akarata képviselő országgyűlési többség szabja meg. Ennek megfelelően a kormányzati felelősség a parlament irányában is érvényesül, a konkrét formákról azonban a program és az arra épülő Pest vármegyei követutasítás nem tesz említést.¹⁷

Ezek az alapelvek az 1848. március 14-ei feliraton és a független felelős minisztériumról szóló törvényjavaslat plenáris tárgyalásán is megjelentek. Az országgyűlési felirat a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szoros összhangjának követelményét hangsúlyozta, jelezve, hogy „mindkettőt csak olyan egyének gyakorolhatják sikerrel, akik a nemzet többsége akaratának kifolyásai”.¹⁸ Hasonló álláspontok jellemezték az alsó táblán lezajlott vitát is. Amikor Madarász László a március 22-i ülésen kifogásolta, hogy a miniszterek megtarthatják képviselői mandátumukat, Kossuth ellenérve az volt, hogy nem kell az országgyűlést a kormánytagok befolyásától féltetni, mivel „a minisztérium a többségnek lesz a kifolyása.” E felfogás érvényesült az interpellációs válaszadási kötelezettség értelmezésekor is; a rendek azt az álláspontot képviselték, hogy amennyiben a kormány a többség akaratára ellenére megtagadja a felvilágosítást, köteles lemondani. A felső táblán viszont megoszlottak a vélemények. Teleki László, a követek nézetével egyezően, úgy vélte, hogy a minisztériumot válaszadási kötelezettség terheli, s ha ennek nem tesz eleget, távoznia kell, hiszen csak a többség támogatásával kormányozhat. Ezzel szemben a konzervatív Szécsen Antal az azonnali lemondási kényszert nem ismerte el, amit a korona prerogatívájával indokolt. Gondolatmenete szerint az uralkodó szabadon választhatja meg tanácsadóit, s ennek alapján, az alsóház felosztásával, a parlamenttől a nemzethez fordulhat. A többségi elv érvényesülését tehát Szécsen sem kifogásolta, csupán a fennálló korlátokra kívánt figyelmeztetni, s egyben arra is hivatkozott, hogy a törvényjavaslat nem szól a bizalmi kérdésről, hanem az a felelősség intézményéből következik. Felfogását a felsőtábla módosító indítvány előterjesztése nélkül is támogatta, jelezve, hogy ugyanazt a normaszöveget a követek és a főrendek eltérően értelmezik.¹⁹

A törvényjavaslat nyomán elfogadott 1848. évi III. tc. az állam fejének továbbra is a királyt ismerte el, ám távolléte esetén, néhány felségjog kivételével, a nádort a végrehajtó hatalom teljességével ruházta fel. Mind az uralkodó, mind helyettese (alteregója) e hatalmat kizárólag a független magyar minisztérium által gyakorolhatta, s rendeleteik, parancsai, határozataik és kinevezéseik csak abban az esetben voltak érvényesek, ha azokat valamelyik Buda-Pesten működő miniszter ellenjegyezte. A kormány a korábbi dikasztériumok, az udvari kancellária, a kamara és a helytartótanács funkcióit vette át, beleértve a katonai

és a honvédelmi ügyeket is.²⁰ Külpolitikai, valamint az örökös tartományok és az ország közötti kapcsolatokat érintő kérdésekben a felség személye körüli miniszter járt el, s egyben ellenjegyezte azokat a katonai tárgyú döntéseket, amelyek az uralkodó kizárólagos hatáskörébe tartoztak.

A király számára fenntartott prerogatívák egyik csoportját az egyházi, a kegyelmezési és a nemesítési ügyek alkották. Kizárólag az uralkodó nevezhette ki az egyházi főméltóságokat és az ország zászlós-urait, gyakorolhatta a kegyelmezési jogot, s adományozhatott nemességet, címeket és rendeket.²¹ Előjogi másik körét az előbb már említett honvédelmi ügyek képezték; csak a király dönthetett a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazásáról, valamint a katonai kinevezésekről. Más tárgykörökben a legfelsőbb elhatározás joga a nádort illette meg, aki az uralkodó távollétében a minisztertanács ülésein is elnökölhett.

A király és helyettese közötti hatalommegosztás a kormányalakítás során is érvényesült.²² A miniszterelnököt, az uralkodó jóváhagyásával, a nádor nevezte ki, a miniszterek személyére pedig a kormányfő tett javaslatot.²³ Bár a törvénycikk a minisztérium megbízatásának megszűnéséről hallgatott, a miniszterelnök és a miniszterek felmentése során is értelemszerűen ez a döntési mechanizmus működött. Mivel a végrehajtó hatalom fejének valamennyi aktsa ellenjegyzést igényelt, az alkotmányos kormányváltás is a távozó, illetőleg az új miniszterelnök aláírását feltételezte. Ily módon, legalábbis a jogi intézményesítés síkján, az uralkodó vagy helyettese elvileg csak akkor bocsáthatta el minisztériumát, ha ahhoz a kormányfő hozzájárult.²⁴

Az 1848. évi III. évi tc. tehát a kormányalakítás folyamatában kizárólag az uralkodó, a nádor és a miniszterelnök jogosítványait szabályozta, az országgyűlésnek e téren semmilyen szerepet nem biztosított. E jogi megoldás nem kötelezte a minisztériumot, hogy mutakozzon be az alsó-, illetőleg a felsőtáblán, s a politikai felelősség, a bizalmatlansági indítvány és a bizalmi szavazás intézményeit sem ismerte. Ily módon hiányoztak azok a jogi biztosítékok, amelyek garantálták volna, hogy a minisztérium az országgyűlési többség akaratát képviselje. Szemben állt a parlamentarizmus elvével az a már említett rendelkezés is, amely szerint az uralkodó, illetőleg távollétében a nádor elnökölhett a kormány ülésein. Ugyanakkor, a korabeli európai normáknak megfelelően, a miniszterek személyes jogi felelősséggel tartoztak a parlamentnek, amely alkotmány- vagy törvénysértés esetén vád alá helyezhette és elítélhette őket. A törvénycikk a jogi felelősség három alakzatát határozta meg. A minisztereket az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a törvény rendelkezéseit, az egyéni szabadságot vagy a tulajdon szentségét sértő tetteikért vagy rendeleteikért éppúgy vád alá helyezhették, mint közpénzek elsikkasztásáért és törvénytelen alkalmazásáért vagy a

törvények végrehajtásában, illetőleg a közcsend és a közbátorság fenntartásában elkövetett mulasztásaiért. Mivel a király személye az új kormányzati rendszerben is szent és sérthetetlen maradt, a minisztert az uralkodói aktusok ellenjegyzéséért is jogi felelősség terhelte, s az elítélt kormánytagot a király csak általános amnesztia keretében részesíthette kegyelemben. A felelősségre vonási eljárás az angol-szász impeachment modelljét követte; a minisztert, a szavazatok abszolút többségével, az alsóház helyezhette vád alá, s az ítékezés joga a felsőtábla által, saját tagjai közül választott, tizenkét személyből álló bíróságot illette meg. E megoldás a miniszterek államjogi felelősségét büntetőjogi kategóriaként értelmezte, mely elvileg politikai tartalmat nem hordozhatott.

Első közelítésben tehát a jogalkotói szándék és a törvénycikk tényleges tartalma élesen szemben állt egymással. Kossuth és Teleki László az országgyűlés plenáris ülésén parlamentáris, többségi kormányzatról beszélt, az elfogadott törvény viszont alkotmányos monarchiát intézményesített, amelyben a miniszterek csak az uralkodónak tartoztak politikai felelősséggel. Behatóbb elemzés nyomán azonban árnyaltabb kép bontakozik ki, mely egyrészt az országgyűlés költségvetési jogára, másrészt a parlamentarizmus korabeli, szokásjogi alapon nyugvó szabályozására épül. Az éves költségvetést a parlament fogadta el, mégpedig nem törvénnyel, hanem házhatározattal, s így döntése nem igényelt királyi szentesítést. Ráadásul az évenkénti ülésezésről szóló 1848. évi IV. tc. 6. §-a értelmében az uralkodó addig nem oszthatta fel a parlamentet (illetőleg nem rekeszthette be ülését), ameddig az nem hagyta jóvá a költségvetést és a zárszámadást. Ily módon az országgyűlés az e tárgyra tartozó minisztériumi előterjesztések elutasításával kinyilváníthatta bizalmatlanságát a kormány iránt, annak veszélye nélkül, hogy a király törvényesen megakadályozza további tevékenységét. Mivel a minisztérium elfogadott költségvetés nélkül alkotmányosan nem működhetett, a budgetjog közvetítésével a parlamenti többségi elv mégis érvényesülhetett. A berekesztési és feloszlatási tilalom ugyanakkor gyengítette a király és a kormány között fennálló politikai függést, hiszen parlamenten kívüli minisztérium kinevezése esetén az uralkodó nem számíthatott a költségvetés megszavazására. Ilyen körülmények között a parlamentáris kormányzati rendszer a korabeli európai gyakorlatnak megfelelően szokásjogi úton is kialakulhatott volna, ha az áprilisi törvényeket nem a szabadságharc és a neoabszolutizmus, hanem egy hosszabb ideig tartó békés államfejlődési korszak követi.²⁵

A kortársak viszont mind az országgyűléstől, mind a minisztériumtól a parlamentáris kormányzati rendszerre jellemző magatartást vártak. Újságírók azt kifogásolták, hogy a kormány már az országgyűlés nyitó ülése előtt megalakult, s így formálisan nem a többségi akarat alapján jött létre. Kemény

Zsigmond, a parlamentarizmus egyik legelköteleztebb híve publicisztikai írásában úgy találta, hogy a berendezkedés szelleméből a gyakorlatban semmi sem valósult meg. Hiányolta a miniszterek közötti szolidaritást és együttműködést, hangsúlyozva, hogy ilyen körülmények között az összfelelősség nem érvényesülhet. Még élesebben bírálta a pártstruktúra fejletlenségét; világosan látta, hogy a parlamentáris szisztéma kormány és kormánypárt szoros kapcsolatát feltételezi, mely tartós, szilárd többséget biztosít a minisztérium számára. Emellett szükséges feltételnek nevezte egy felelős ellenzék létezését is, amely

alapvetően nem a benyújtott törvényjavaslat módosítására törekszik, hanem önálló politikai irányvonalat követ, s kormányzati szerepvállalásra készül. Az egyes politikai áramlatok szervezetszerű elkülönülését kétségtelenül akadályozta, hogy az első felelős minisztérium lényegében liberális-konzervatív koalícióként működött, ám a kormányon kívüli radikális ellenzék sem jutott el a pártalapításig. 1848-ban tehát nemcsak a parlamentáris kormányzati rendszer alkotmányjogi, hanem politikai intézményei is hiányoztak, hiszen valódi pártok nélkül a többségi elv igazán nem érvényesülhetett.²⁶

Jegyzetek

- ¹ Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 142–153. p.). Locke szerint „Amíg a kormányzat fennáll, minden esetben a törvényhozó hatalom a legfőbb hatalom. Mert ami más számára törvényeket tud adni, az szükségképpen magasabb rendű annál; s mivel a törvényhozó szerv pontosan ama jogánál fogva törvényhozó hatalom, hogy törvényeket alkothat a társadalom valamennyi része és minden tagja számára, hogy szabályokat írhat elő cselekedeteik számára, e szabályok megszegése esetén pedig végrehajtó hatalommal ruházhat fel némelyeket, ezért a legfőbb hatalom a törvényhozó hatalom kell, hogy legyen. Tőle származik, és neki van alávetve minden más hatalom, amellyel a társadalom bármely része vagy tagja rendelkezik.” (Locke, J.: i. m., 146. p.). E gondolatmenetet folytatva kifejti, hogy „Ha a végrehajtó hatalom nem olyan ember kezébe van letéve, aki részese a törvényhozásnak is, akkor a végrehajtó hatalom szemmel láthatóan alá van rendelve és felelősséggel tartozik a törvényhozásnak. Tehát nem általában a legfőbb végrehajtó hatalom mentesül az alárendeltség alól, hanem az a legfőbb végrehajtó hatalom, amelyet olyas valakire ruháztak, aki részese a törvényhozásnak, és ezért nincs fölötte semmiféle külön, magasabb rendű törvényhozó szerv. ...” (Locke, J.: i. m., 147. p.). Ez utóbbi állítása a korabeli angol államberendezkedésre vonatkozik, amelyben a király is részesedett a törvényhozó hatalomból.
- ² Montesquieu, Charles: *A törvények szelleméről* (Osiris-Attraktor Kiadó, Budapest, 2000, 248–249., 254., 256 p.). A törvényhozó testület zsarnoki hatalmának elemzésekor Montesquieu szeme előtt nemcsak az oligarchikus Velencei Köztársaság (s más itáliai városállamok) példája lebeghetett, hanem az angol polgári forradalom parlamentjéé is. Álláspontja szerint „elég szép látványosság volt a múlt században nézni az angolok tehetetlen erőlködését, hogy megvalósítsák maguk között a demokráciát. Minthogy azokban, akiknek részük volt a közügyekben, semmi erőny nem volt, minthogy becsvágyukat ingerelte annak a sikere, aki köztük a legmerészebb volt, s minthogy egyik pártcsoport szellemét csak egy másiknak a szellemével lehetett elnyomni, a kormány folytonosan változott, a megdöbben nép kereste a demokráciát és sehol sem találta.” (Montesquieu, Ch.: i. m., 72–73. p.).
- ³ William Pitt miniszterelnök álláspontját a whig párti Fox nézetével szemben fogalmazta meg, a hatalommegosztás locke-i elméletére támaszkodva, „...ha a korona alkotmányos függetlenségét zinte a teljes megsemmisülés szélére szorítják, akkor hol van az alkotmány oly sokat és büszkén emlegetett egyensúlya? Hol van az egyensúly a törvényhozás ama három ága között, amelyeket őseink oly nagy gonddal centiztek ki? Hol a korona függetlensége, sőt, tovább megyek, hol van a korona bármely előjogának a biztonsága, sőt mi lesz a koronával magával, ha a királynak azt az előjogát, hogy ő nevezi ki a minisztereket, ez a Ház bitorolja, vagy ha (és ez tulajdonképpen ugyanaz) megvan a jogunk ahhoz, hogy megvétőzzük a miniszterek kinevezését anélkül, hogy nyíltan megmondanánk, miért nem bízunk ezekben az emberekben és anélkül, hogy

legalább azzal fásasztanánk magunkat, hogy meggyőződünk egyéni tulajdonságainkról? A helyzet igen szörnyű és csak őseink alkotmányához való töretlen ragaszkodás tart meg engem ebben a terhes és veszélyes helyzetben. Nem büszke megvetés, vagy a Ház alkotmányos határozataival való szembeeségülés, nem egyéni becsvágy és még kevésbé a hatalom vágya az, amely arra késztetett, hogy hivatalomban maradjak, hanem az idők szava, az ország fennén szól hozzám és kér, hogy védjem meg e várat, és én el vagyok tökéltve arra, hogy megvédem.” (Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba [Burzsoá források]. I. füzet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 72. p.).

- ⁴ Benjamin Constant és más francia liberálisok álláspontjáról lásd Balogh Artúr: *Politika* (Grill Károly könyvkiadóvállalata, Budapest, 1909, 490–491. p.). A kormányban az alsóház többségéből való kinevezése Constant szerint „nemcsak azért szükséges, hogy ellenkező esetben a választott törvényhozó testület tagjai a kormányt természetes ellenségüknek fogják tekinteni, míg ha a miniszterek a törvényhozók közül vétetnek, csak a személyek fognak támadni, az intézményt ellenben respektálni fogják, hanem a harmónia szempontjából is a kormány és a parlament között.” (Balogh Artúr: i. m., 490. p., 1. sz. lábjegyzet).
- ⁵ Adolph Thiers a *National* 1830. januári számában úgy fogalmazott, hogy „A képviselői kormánynál a király választja meg a minisztereket, de a kamara többsége megbuktathatja ezeket. Ez nem sérelem a királyra, mert a király ugyanezt teszi az országgal szemben a kamarák feloszlásánál. A nemzet választja a kamarákat, a király feloszlattván őket, megbuktatja, ez kölesönös vétő, gyakorolva a király és a kamara által. A kamarák joga a minisztériumot megbuktatni, szükségszerű korrelátuma a királyt megillető feloszlási jognak. Idézi: Balogh Artúr: i. m., 496. p., 1. sz. lábjegyzet.
- ⁶ Hegel bonyolult fejtegetése szerint „A fejedelmi hatalomban foglalt második mozzanat a különösségnek vagy a meghatározott tartalomnak és az általános alá való besorolásának mozzanata.” (Hegel teóriájában a különösség mozzanata a kormányzati hatalmat jelenti, míg a törvényhozás az általánosnak, a monarcha pedig az egyesnek felel meg.) „Amennyiben különös egzisztenciára tesz szert, legfelsőbb tanácskozó helyek és személyek azok, akik az előforduló államügyeknek vagy a meglevő szükségletek folytán szükségessé váló törvényi rendelkezéseknek a tartalmát... a monarcha elé terjesztik. Az egyének kiválasztása erre az ügyletre, akár csak eltávolításuk, minthogy a monarcha közvetlen személyével van dolguk, az ő korlátlan önkénye körébe tartozik.” (Hegel, George Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 283. §). Hegel nézeteit és azok marxi bírálatát részletesen tárgyalja Ágh Attila: *A marxi történetfilozófia kialakulása* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 185–225. p.). Ágh, cáfolva a leegyszerűsítő vélekedéseket, kimutatja, hogy Hegel nem a korabeli porosz, hanem az angol államot tekintette az idealizált alkotmányos monarchia mintaképének. Lásd: Ágh Attila: i. m., 200. p.

⁷ Lásd: Hegel, G. W. F.: i. m., 284. §.

⁸ A német államszemélyiség-elmélet két legismertebb képviselője, Lorenz von Stein és Rudolf Gneist a parlamentáris kormányzati rendszer ellensúlyát az államtanács intézményében vélte megtalálni. Hazai követőjük, Concha Győző összefoglaló értékelése szerint „az ő gondolatörükben az államtanács a parlamenttel egyenlő rangú alkotmányos szerv, amely hivatva van a parlament és a minisztérium feletti bírálatot gyakorolni s a fejedelemnek legfőbb funkciói iránt tanácsal szolgálni. Ily koncepció által az államtanácsból a szuverenitásnak fejedeleme, parlament, minisztérium mellett negyedik főszerve válnék. Hisz hivatása abból állana, hogy az ellentétek esetében, melyek a fejedelem és a parlament, a fejedelem és a minisztérium között felmerülnek, véleményt adjon, s minthogy az ellentétek a fejedelmi szentesítés vagy megtagadás, parlament feloszlata, főrendi házi tagok kinevezése, miniszterek kinevezése által oszthatók el, az államtanács ezekre nézve adott véleménye által a fejedelmi szervre külön befolyást nyerne, a fejedelmi hatalom részese lenne.” (Concha Győző: Politika. Első kötet: Alkotmánytan. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása. Budapest, 1894, 578–579. p.). E megoldási lehetőséget egyébként Concha elveti, arra is hivatkozva, hogy „az államtanács, mint a parlamentáris kormányzat kinövészei ellen való óvszer nem alkalmas, mert a kinövésekkel együtt magát a rendszert is lehetetlenné teszi.” (Concha Győző: i. m., 579. p.).

⁹ A brit parlamentáris kormányzati rendszer kifejlődésének főbb állomásait lásd: Balogh Artúr: i. m., 489. p. 2. sz. lábjegyzet; 494. p. 1. sz. lábjegyzet; Concha Győző: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? (Budapesti Szemle, 1905. december, 348. szám, 425–428; 433–441. p.). Robert Peel határozati javaslata szerint „Ő Felsége miniszterei nem bírják eléggé az alsóház bizalmát, mely nekik lehetővé tenné, hogy azokat a rendszabályokat a Házban keresztül vigyék, amelyeket lényegesnek tartanak a közjóra, ennél fogva hivatalban maradásuk ellenkezik az alkotmány szellemével.” (Idézi: Concha Győző: i. m., 434–435. p.).

¹⁰ A közhatalmak szervezéséről szóló, 1875. február 25-én elfogadott törvény 6. §-a szerint „a ministerek szolidárisan felelősek a kamaráknak a kormány általános politikájáért, egyénileg pedig személyes tényeikért. A köztársaság elnöke nem felelős, kivéve felségárulás ... esetében.” (Idézi: Concha Győző: i. m., 422. p.). A politikai felelősség intézményének szabályozatlanságából, illetőleg elvi megfontolásokból Concha azt a következtetést vonja le, hogy a parlamentáris kormányzati rendszer jogi lehetetlenség. „A jogi lehetetlenséget illetően ugyanis világos, hogy a király vagy a (köztársasági) fejedelem joga mellett minisztereket nevezni és elbocsátani, meg nem állhatna a parlament joga, hogy ugyanazokat bizalmával vagy bizalmatlanságával a parlament válassza, illetőleg buktassa. A király vagy elnök parlament feloszlatai jogát pedig kizárná a parlament jogi fensőbbisége, a parlamenti kormányrendszernek az a politikai alapelve, hogy az államnak úgy kül-, mint belügyekben legfőbb akaratát a parlament dönti el.” (Concha Győző: i. m., 424–425. p.). Concha fejtegetéseiből az is kiderül, hogy a szokásjogi úton létrejött brit parlamentarizmust sem tekintti jogi jellegűnek.

¹¹ Mezey Barna–Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet (Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 334. p.).

¹² Mezey Barna–Szente Zoltán: i. m., 544. p.

¹³ Az olasz parlamentáris kormányzati rendszer kialakulásáról lásd Flanz, Gisbert H.–Figliola, Carl L.: Italy. In: Blaustein–Gisbert, Albert P.–Flanz, H. (Ed.): Constitution of the Countries of the World (Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, 1973. 4–5. p.). Svédországban, függetlenül az 1809-ben elfogadott kormányzati eszköz törvénytől, „fokozatosan a kormányzás egy különböző formáját alakították ki. Amikor kiválasztotta minisztereit, a király mindinkább arra kényszerült, hogy figyelembe vegye azt a bizalmat, amelyet ő a Riksdagban élveznek. Ebben az összefüggésben az elsőd-

leges eszköz, amellyel a Riksdag befolyást gyakorolhatott, a költségvetési összegek feletti hatalma volt. Ez egy olyan helyzethez vezetett, amelyben a királynak az a joga, hogy saját maga határozza meg a kormányzati ügyeket, csökkent, és végül eltűnt. Az államtanácsosok váltak kormánygyá. A kormányzati eszköz törvény megváltozása nélkül a dualisztikus rendszer monisztikus parlamenti rendszerre változott át egy olyan kormányra, amelynek ereje azon szavazatok számától függött, amelyet az a Riksdagban uralt. A folyamat lassú volt, és nem független az ellenzékétől. Szokás mondani, hogy a meghatározó áttörés a parlamentáris rendszerre 1917-ben, az Edén-Branting-kormány megalakulásával jött el, több mint 50 éve, mielőtt azt a alaptörvényben intézményesítették” (Holmberg, Erik–Stjernquist, Nils: Introduction. In: The Constitution of Sweden, The Swedish Parliament. 2000, 14. p.).

¹⁴ Mezey Barna–Szente Zoltán: i. m., 532. p.). A szerzőpáros ugyanakkor megjegyzi, hogy „a kollektív felelősség azonban nem feltétlen ismérve a parlamentáris kormányzásnak: a képviselői kormányoknak számos olyan példája volt, ahol az egyéni miniszteri felelősség mintegy kiváltotta a kollegialitást, azaz valamely kormánytag menesztése nem jelentette a kormány egészének bukását.” (Mezey–Szente, i. m.).

¹⁵ Az előző századfordulón az alkotmányjogi és a politológiai szakirodalomban vita folyt arról, hogy a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetése pusztán kormányformaváltást jelent-e vagy az államformát is átalakítja. Kautz Gyula tévesnek ítélte azt a felfogást, amely szerint a parlamentáris monarchia már köztársaságként működik. Véleménye szerint mindaddig, amíg az uralkodó „fejedelmi állása jogilag (jog s törvény által) nincs kifejezetten megköve, még az esetre is, ha az egész törvényhozás az országgyűlésre tartoznék: még monarchiát kellene supponálni: s az egyeduralom legfőbb republiánus intézményekkel vegyített monarchiát alkotna, de nem köztársaságot.” Am ehhez hozzáteszi, hogy a jogi és a politikai szempontot e téren is külön kell választani egymástól. „...míg a jurista a fönt vázolt módon fog (és kell, hogy tegye) érvelni, addig a politikus, aki a főszempontot mindig a tényleges hatalmi viszonyokra helyezi, minden olyan államot hajlandó lesz reszpublikának nevezni, amelyben... a politikai tekintélyt és befolyást a fejedelemről tetteleg a parlamentre átszállottnak fogja tapasztalni.” Végkövetkeztetése az, hogy „tényleg a parlamentáris monarchia még nem reszpublika, hanem igenis a constitutionális egyeduralmi államformának egy a democratico-liberális irányban legmesszebb fejlődött formája, a köztársaságéval sok rokonvonással bíró faja.” (Kautz Gyula: A parlamentarismus és különösen a parlamentáris kormányalkat. Első közlemény. Budapesti Szemle, 1906. január, 349. szám, 66. p.). Kautz röviden arra is kitér, hogy a parlamentáris kormányforma a minél szélesebb választójogot feltételezi. Lásd: Kautz Gyula: i. m., 69. p.).

¹⁶ Az 1947. december 22-én elfogadott olasz alkotmány 94. cikk (3) bekezdése szerint „a bizalom elnyerése céljából a kormány megalakulásától számított tíz napon belül bemutatkozik a kamaráknak.” A kormány ugyanakkor csak a kért bizalom megtagadása, illetőleg a benyújtott bizalmatlansági indítvány elfogadása esetén kényszerül távozni. Ugyanezen cikk (4) bekezdése ugyanis kimondja, hogy „nem jelent lemondási kötelezettséget az, ha egyik vagy mindkét kamara a kormány valamelyik javaslata ellen szavaz.”

¹⁷ Szabad György: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán (Századok, 116, 1982, 1177. p.). Háromnegyed századdal korábban, nem függetlenül a darabontkormány körüli vitáktól, Kautz Gyula teljesen más következtetést vont le a reformkori nyilatkozatokból és dokumentumokból. Bár elismerte, hogy „ügynevezett centralistáink politikai reformprogramjában, nem különben az 1847-iki országos ellenzéki nagy nyilatkozatban a parlamentáris kormányrendszer, mint külön kívánalmi pont szerepel ugyan”, ám úgy vélte, hogy a korabeli közírók és politi-

kusok a parlamentarizmusról csak elnagyolt ismeretekkel rendelkeznek. (Kautz Gyula: i. m., 56. p.). Tanulmányának egy másik fejezetében ehhez még hozzáfűzte, hogy „három legnagyobb emberünk: Széchenyi, Deák és Kossuth, köztudomásúlag a parlamentarizmusnak igazi barátai közé nem tartoztak; s csak a fölülkerekedett centralistákra való tekintettel vétetett, például 1848-iki törvények szerkesztésénél, a belga királyság új, 1831-iki alkotmánya, mintegy alapul”. (Kautz Gyula: i. m., 76. p., 101. sz. jegyzet).

¹⁸ Országgyűlési irományok, 1848. 80. p. (Idézi: Concha Győző: i. m., 409. p.).

¹⁹ Kossuth Lajos és Madarász László vitáját lásd: Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. (Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 140. p.); Teleki László felszólalását lásd: Főrendiházi ülés, Napló, 1847–1848. I. kötet, 398. p.; Szécsen Antal álláspontját lásd: Főrendiházi ülés, Napló, uo., 398. és 403. p.). Az alsó és a felsőházban lezajlott vitát részletesebben elemzi Concha Győző: i. m., 415–417. p.

²⁰ A törvényjavaslat főrendiházi vitája során Batthyány Lajos „Gróf Károlyi Lajos észrevétele alapján egyetértett azzal, hogy a minisztérium hatáskörénél szereplő »honvédelmi tárgyak« kitétel alatt a hadsereg ellátásáról gondoskodó hadbiztonság... fogalmilag nem értendő, így azt – gróf Erdődy Sándor kiegészítésével – katonai és honvédelmi tárgyakkal szövegezésre módosították. Ez a változtatás szélesítette a leendő honvédelmi miniszter illetékességi körét (vagy legalábbis egyértelművé tette a kérdést) ...” (Urbán Aladár: i. m., 143. p.).

²¹ A főrendiház ülésén a katolikus főpapok vallási ügyekben nemcsak az uralkodó kizárólagos hatáskörét igényelték, hanem a minisztérium előterjesztési és intézkedési jogát is kétsébe vonták, arra hivatkozva, hogy a kancellária és a helytartótanács keretében e kérdésekkel eddig egyházi személyek foglalkoztak. Ocskay Antal kassai megyés püspök felszólalásában kifejtette, hogy „ő Felsége ezen jogokat gyakorolva, legfelsőbb határozatokat a nméltóságú cancellária és a kir. helytartó tanács útján közrebozsította, de ebből a felelős minisztérium hatóságára semmi következtetést vonni nem lehet, mert az említett főkormányzásoknál a kath. egyház érdekeinek kellő figyelembe vétele végett az egyházi rend mindaddig képviseltetett, miután a nméltóságú cancelláriánál az egyházi ügyeket mindig egy, a helytartó tanácsnál pedig mindig két püspök adta elő és a helytartó tanácsal egyesítve van az egyházi bizottmány, mely az ország prímásának... elnöklete alatt az egyházi ügyek felett hoz, részint intézkedéseket, részint felterjesztéseket ő felségéhez tesz, melyeket a helytartótanács meg nem változtathat, hanem amennyiben a helytartótanács nem egy értelemben volna az egyházi bizottmánnyal, legfelsőbb helyre felterjesztvén külön véleményét nyilváníthatja. A kath. egyház érdekeinek képviselete és biztosítása a felelős minisztérium alakulásával megszűnend, s már ezen s más indokoknál fogva méltán igényelheti a kath. egyház, hogy ő Felsége, mint apostoli király, és a kath. egyház fővédője jogait személyesen gyakorolja, s azok gyakorlatát másra át ne ruházza.” Főrendiházi ülés, Napló: i. m., 394. p. Batthyány, Ocskay érvelését bírálva, hangsúlyozta, hogy nem lát különbséget az egyházi és más ügyek között, hiszen a minisztérium bármely kérdésben csak az uralkodó nevében és egyetértésével kormányozhatja az országot. A miniszterelnök tehát ragaszkodott ahhoz, hogy a kormány előterjesztési joga azokra az ügyekre is kiterjedjen, amelyek az uralkodó személyes hatáskörébe tartoznak. Batthyány álláspontját lásd: Főrendiházi ülés, Napló: i. m., 394–395. p.

²² A nádor altoerge funkcióját már Concha Győző is a királyi hatalom megosztásának nevezte: „A királynak... állandó lakására az országban számítani nyilván nem lehetett, a 2. § rendelkezése tehát, hogy a király távollétében a végrehajtó hatalom telje a 7. §-beli jogok kivételével a nádorra száll, annyi, mint a királyi hatalom egységét megszüntetni, csak hogy a királyi hatalom gyakorlója idegen befolyás alá ne kerülhessen, független legyen.” (Concha Győző: i. m., 411. p.).

²³ Batthyány Lajost István nádor még az 1848. évi III. tc. országgyűlési elfogadása és királyi szentesítése előtt nevezte ki miniszterelnökké az uralkodó március 17-i kézírata alapján, amely a főherceget, mint nádort és királyi helytartót teljes hatalommal ruházta fel. A kézirat ugyan megkerüli az azonnali kinevezést, ám „maga kínálja a gyors és az alkotmányosság formális követelményét kielégítő megoldást: ha István főherceg nádor a király tejhatalmú helyettese, akkor, mint ilyen kinevezheti Batthyány Lajost miniszterelnöknek.” (Urbán Aladár: i. m., 33. p.). A nádor ugyanakkor e lépését a király személyes hozzájárulása alapján tette meg, amiről az országgyűlés március 19-én egyenes ülésén be is számolt. Részletesebben lásd: Urbán Aladár: i. m., 34–35. p.

²⁴ Az első miniszterelnök lemondása és utódjának kinevezése lényegében törvénytelenül zajlott le; ...október elsején Récsey Ádám tábornagynak, a magyar testőrség kapitányának a király személye körüli miniszterre történő kinevezését akarták a gróffal aláírni, aki azonban azt visszautasította, mert arra őt a törvény nem jogosította fel, hiszen a leendő elnök feladatát a kabinet tagjaira javaslatot tenni. Látva Batthyány makacskodását, valamint azt, hogy amíg le nem mond, ellenjegyzési jogával és aggályaival csak akadályt jelent, október másodikán a gróf rövid királyi rendelet kapott a következő szöveggel: „Báró Vay Miklóst Magyarország álladalmi tanácsnokát és koronáról magyar miniszterelnökké nevezem ki”. Batthyány ezt aláírta és egyidejűleg beadta lemondását. Másnap, október 3-án, megkapta a királytól felmentését – azzal a meglepő szöveggel, hogy az uralkodó egyidejűleg magyar miniszterelnökként Récsey Ádám bárót nevezte ki.” (Urbán Aladár: i. m., 723. p.).

²⁵ A parlamentáris kormányzati rendszer kialakulásának lehetőségét, s ebben a költségvetési jog meghatározó szerepét már Concha Győző felismerte. Miután kimutatta, hogy a minisztérium a parlamentnek csak jogi, s nem politikai felelősséggel tartozik, felhívta a figyelmet arra, hogy az 1848. évi III. tc. „bizonyára tartalmaz olyan rendelkezéseket is, amelyek a kormánynak az országgyűlés, a parlamenttől való jogi függőségén, felelősségén túl, ténylegesen erkölcsi” (ezen Concha a politikait is érti) „függését és felelősségét is alkalmasak biztosítani. Így a költségvetés és számadás évenkénti bemutatásának kötelessége, a ministereknek az országgyűlésben adott ülési, felszólalási, sőt tagsági jog, illetőleg kötelességük az üléseken megjelenni, nyilatkozni, hivatalos irataikba betekintést engedni. A IV. tc. 6. §-a, mely az országgyűlés feloszlását a költségvetés iránti országgyűlési határozat előtt meg nem engedi, ugyan ily irányban hat.” (Concha Győző: i. m., 413. p.). A szerző gondolatmenetét általánosabb szinten is megfogalmazza: „Minden alkotmány, amely a jogi felelősséget kimondja, a költségek évenkénti megszavazását, a kormánynak a parlamentbeni rendes megjelenését megszabja, ezáltal magában hordja a jogi felelősség mellett a parlamenti, politikai felelősséget is, s a csak jogilag felelős kormányból kedvező pártképződés mellett szükségszerű parlamenti felelősségi kormány alakul ki.” (Concha Győző: i. m., 414. p.). Csaknem háromnegyed évszázaddal később Sárlos Béla az 1848. évi III. és IV. tc. elemzése alapján azt a következtetést vonta le, hogy a parlament költségvetési joga, a feloszlási (berekesztési) tilalom és a ministerek jogi felelőssége együttesen hatalmi túlsúlyt biztosít az országgyűlésnek. „...ez az önálló költségvetési jogkör volt a közjogi garanciája annak, hogy mind a király, mind a kormány tiszteletben tartsa a parlamentáris szokásokat. A parlamentáris gyakorlatot, különösen azt, hogy a király csak olyan kormányt nevezhet ki, amely a parlamentben többséggel rendelkezik, semmiféle más törvény nem garantálta. 1848-ban azonban az volt a valóságos közjogi helyzet, hogy az országgyűlés el tudta mozdítani a kormányt, nemcsak bizalmatlansági szavazatával, amelyet a kormány de iure nem volt köteles respektálni, hanem a költségvetés elutasításával, végső soron pedig a kormány vád alá helyezésével és elítélésével. Az országgyűlésnek ezt a jogát a király nem korlátozhatta, mert a költségvetésre vonatkozó érdemi határozat meghozataláig nem oszlathatta fel, és nem re-

keszthette be az országgyűlést. Ha viszont a király a költségvetés országgyűlési megállapítása után megvonja bizalmát a kormánytól, a kormány elméletileg nem köteles lemondani, és a költségvetés birtokában továbbra is kormányozni tud a király akarata ellenére is. A királynak az a gesztusa ugyanis, hogy a kormányt lemondásra szólítja fel, az 1848. évi III. tc. 3. §-a szerint csak akkor érvényes, ha a lemondásra felszólító királyi leiratot a minisztériumnak valamely Budapesten székelő tagja ellenjegyzí. ... Ha a kormány egyik erre jogosított tagja sem ellenjegyzí a királynak ezt a gesztusát, a király a kormányt elmozdítani nem tudja, s erre még csak alkotmányos eszköze sincs, hisz az 1848. évi III. tc. 6. §-a értelmében minden honvédelmi és katonai tárgyban is kizárólag a magyar minisztérium gyakorolja a végrehajtó hatalmat.” (Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 28. p.).

Sarlós Béla e gondolatmenettel bizonyította azt, hogy az uralkodó végül is csak alkotmányellenesen tudta elmozdítani a hivatalban levő kormányt, illetőleg feloszlatni az országgyűlést.

²⁶ A kortársi kritikákról részletesebben lásd: Urbán Aladár: i. m., 492–493., 496–499. p.). Gondolatmenetét összegezve Urbán megállapítja, hogy „a parlamentáris kormány kifejlődése tehát 1848-ban, az alkotmányos átalakulás kezdetén nem volt magától értetődő, mivel hazánkban az osztrák birodalmon belüli helyzete erre torzítólag hatott. A klasszikus angol példához mérve csak egyetlen feltétel volt adott: a miniszterek parlamenti tagsága. A kortársak egy része számára azonban ez sem volt magától értetődő, mert – az abszolutizmusnak a diétát manipuláló magatartása, vagyis a korábbi tapasztalatok miatt – szívesebben láttak volna parlamenten kívüli kormányt.” (Urbán Aladár: i. m., 500. p.).

MŰHELY

Bató Szilvia:

Az osztrák és magyar büntetőjogi szakirodalom a 19. század első felében*

1. A JOGI SZAKIRODALOM MEGJELENÉSI FORMÁI

A magyarországi jogi és ezen belül a büntetőjogi szakirodalom kutatása, a kimutatható források és hatások feltérképezése általában az egyes szerzők életművének bemutatásával történt.¹ Finkey Ferenc 1948-ban a XVII–XIX. századi büntető-eljárásjogi szakirodalom összefoglaló elemzését készítette el, amely fontos forrás a büntető anyagi jog történetével foglalkozók számára is.² Bellér Judit a pesti egyetem professzorainak büntetőjogi közleményeit dolgozta fel, számos új megállapítással gazdagítva a magyar büntetőjog-történeti irodalmat.³ A megújuló szakjogtörténeti oktatás legátfogóbb tankönyve is kitért a XVIII–XIX. századi szakkönyvek ismertetésére, bepillantást engedve más tudományterületek képviselőinek is erre a kevésbé ismert területre.⁴ Egy-egy művet érintő alaposabb elemzés legújabbán Béli Gábor tollából látott napvilágot: tanulmányában Huszty István és Bodó Mátyás büntetőjogi kézikönyveit mutatta be.⁵ Petrasovszky Anna Szibenliszt Mihály természetjogi tankönyvéből mutatta ki a büntetőjogi alapelveket.⁶

A magyar jogtörténet-tudomány „kedvelt” topozsai közé tartozik az a megállapítás, hogy a magyar jogirodalom a XVIII–XIX. században mind volumenében, mind szerkezetében eltért a Nyugat-Európában megfigyelhetőtől. A különbségek szisztematikus kimutatásá-

ra azonban mindeddig nem került sor, a fent említett feldolgozások csak a magyar büntetőjogi környezetben helyezték el a műveket. A magyar büntetőjogi törekvések viszont nem elszigetelten jelentkeztek, hanem valamilyen módon a külföldi hatásokra is reagáltak. Ebből következően a hazai büntetőjog és ezen belül a szakirodalom fejlettségének meghatározása csak valamilyen összehasonlításban történhet meg. Erre az összevetésre olyan állam büntetőjogi szakirodalmát célszerű kiválasztani, amely hasonló földrajzi, társadalmi és politikai helyzetben volt, de jogrendszere fejlettebb a magyar-nál. Az osztrák örökös tartományokban a sikeres kodifikáció nyomán kialakult szakirodalom látszik erre a legalkalmasabbnak. A továbbiakban a magyar büntetőjogi szakirodalom összetételét az ausztriai büntetőjogi tudományos irodalommal összehasonlítva mutatjuk be.

A jogi és ezen belül a büntetőjogi szakirodalomnak nincs általános definíciója és elfogadott, leírt tipológiája. Az egyes szerzők magától értetődő módon, axiómaként használták a különböző elnevezéseket. Az egykorú magyar és osztrák büntetőjogi irodalomban is csak néhány utalást találunk erre a kérdésre. Ignaz Maucher az osztrák büntetőjogi irodalom fogalmát úgy határozta meg, hogy mindazon álláspontok, tapasztalatok, kétségek és javaslatok tartoznak ide, amelyeket a szerzők önálló művekben vagy különböző folyóiratokban jelentettek meg.⁷ Szlemenics Pál a „fenyítő törvényszéki törvény segédforrásai” között az e témáról írt tudományos munkákat is megemlíttette. Két típusát különítette el: egyik része az egész fenyítő törvényre kiterjed, másik része csak „egyes tárgyairól” értekezik.⁸ Pauler Tivadar a büntetőjogi irodalom bemutatásánál cím szerint csak az önálló köteteket sorolta fel. A szerző szerint „több rendű becses értekezések foglaltatnak azonfelül az általános tudományos és jogi szaklapok- és folyóiratokban.” Pauler megjegyzése azért különösen fontos, mert felhívja a figyelmet az addig elhanyagolt szaksajtóra, azon belül pedig a magyar büntetőjog-történeti kutatásokban szinte teljesen ismeretlen enciklopédikus tudományos lapokra.⁹ A korszak büntetőjogi szakmunkáit a szerzők általában ún. rendszeres munkákra és monográfiákra bontották. Az előbbi csoportot a teljes anyagi jo-

got magában foglaló kézikönyvek alkották, a másikba tartozó művek egy-egy rész kérdést tárgyaltak, például a büntetéseket.¹⁰

Ebből kiindulva a következő szakirodalom-tipológia alapján történt az osztrák és magyar büntetőjogi szakmunkák besorolása. *Kézikönyvnek* tekinthető minden olyan önálló kötet, amely a teljes büntetőjogot átfogja, de nem tartozik a kommentárok közé. A *kommentárok* közé sorolhatók azok a művek, amelyek törvényt magyarázatra és értelmezésre épülve a teljes hatályos büntetőkódex gyakorlati alkalmazásához nyújtanak segítséget. *Monográfiának* lehet nevezni minden olyan könyvet, amely egy-egy rész kérdést a teljesség igényével tárgyal. Büntetőjogi *szakcikként* értelmezhető minden olyan, folyóiratban vagy lapban megjelent tanulmány, ismertetés vagy beszámoló, amely tudományos igényrel foglalkozik büntetőjogi kérdésekkel. A jogi cikkeket is megjelentető sajtótermékek két alaptípusra oszthatók: napilapokra és tudományos folyóiratokra. A tudományos folyóiratokat két, időben és funkcióban eltérő csoportba lehet sorolni. Sajtótörténeti kutatások szerint, a felvilágosodás hatására, először az ún. általános (enciklopédikus) tudományos lapok jelentek meg. Ezek a periodikák minden tudományterületet átfogva, a képzett polgárok megfelelő tájékoztatását szolgálták. A szaktudományos lapok az egyes tudományterületek megerősödésével, fejlődésével jöttek létre, ezzel párhuzamosan azonban visszaszorultak az általános tudományos folyóiratok.

2. AZ OSZTRÁK BÜNTETŐJOGI SZAKIRODALOM

Az osztrák jogi és így a büntetőjogi szakirodalom is eltérő képet mutat a magyar viszonyokhoz képest. A magyar jogtudomány az 1840-es évek elejére érte el azt a fejlettségi szintet, hogy valódi szakmai vita alakuljon ki néhány kérdésben. Az örökös tartományokban azonban már ekkor igen komoly, fél évszázados hagyományokkal rendelkeztek ezen a téren. Ezt Moriz Stubenrauch 1847-ban közzétett jogi szakbibliográfiája tanúsítja a legjobban, hiszen 4912 tétel szerepelt benne.¹¹ A büntetőjogi szakirodalmi tevékenység igazából az 1803. évi büntetőkódex hatályba lépésétől élenkült meg. Tulajdonképpen a törvénykönyv megjelenése adott lehetőséget a szerzőknek, hogy alaposan körüljárták azokat a kérdéseket, amelyek a kodifikáció során és a napi gyakorlatban felmerültek. A büntetőjogi szakirodalomban a kommentárok mellett az 1803. évi törvénykönyvhöz kapcsolódó előírásokat tartalmazó kézikönyvek, monográfiák és folyóiratcikkek is napvilágot láttak.

2.1. KÉZIKÖNYVEK

A kódex számos pontja értelmezésre és kiegészítésre szorult; az ezekkel kapcsolatos rendelkezéseket a kormányzat különböző formában tette közzé. Néhány

év alatt azonban a visszakeresés nehézkessé tette a jogalkalmazást, így az 1830-as évektől megsaporodtak az ezeket is a törvénytörvényhez illesztő kézikönyvek (*Handbuch*).¹² Az osztrák jogtudomány ilyen termékei tulajdonképpen nem is sorolhatók a szakirodalom körébe, hiszen nem takarnak érdemi tudományos munkát. Az ilyen jellegű összeállításokra az abszolutizmus sajátos törvényhozó-felfogásából eredeztethető jogforrási rendszer miatt volt szükség. Az osztrák kormányzat a jog egyedüli forrásának az uralkodó törvényhozó hatalmát tekintette, ebből következően a császár bármikor és bármilyen elnevezésű jogforrásban módosíthatta és kiegészíthette a jogszabályokat.¹³ A XX. század elején Hugo Hoegel hosszasan sorolta az 1852. évi büntetőkódexet módosító páteneket és más uralkodói rendelkezéseket.¹⁴ Az így előállott jogalkalmazási problémákon próbáltak a *Handbuchok* megjelentetésével úrrá lenni. Mai jogszemléletünknek megfelelően ezeket a kézikönyveket inkább egységes szerkezetben közzétett jogszabálykiadásnak tekinthetjük.

2.2. KOMMENTÁROK

Az első büntetőjogi kommentárt Sebastian Jenull tette közzé négy kötetben 1808–1815 között. Az 1848-as forradalomig terjedő időszakban ez számított a legismertebbnek és legelfogadottabbnak, így 1837-ben újra kiadták, az osztrák egyetemi oktatásban pedig tankönyvként használták.¹⁵ Sokat idézett mű lett Franz Egger sajátos törvényt magyarázata is, amely 1816–1817-ben jelent meg. A szerző a kódex szövegét lábjegyzetekben elhelyezett magyarázatokkal és rövid kiegészítésekkel tette világosabbá a jogalkalmazók számára.¹⁶ Egy harmadik szakkönyvtípust jelentett Ignaz Maucher 1849-ben közzétett műve, amelyben a kódexhez kapcsolódó valamennyi irodalmat összegyűjtötte és a törvényhelyekhez illesztve röviden kivonatolta. Ez a kötet rendkívül fontos forrás a büntetőjog-történet kutatói számára, hiszen a XIX. század közepéig összefoglalta az osztrák büntetőjogi álláspontokat.¹⁷

2.3. MONOGRÁFIÁK

A német jogtudományi hagyományok és kapcsolatok miatt gazdag az osztrák büntetőjogi monográfia-irodalom. Josef Kitkának a büntetőjogi kodifikáció elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó műve volt az egyetlen olyan monografikus feldolgozás, amely látszólag ellentmond annak az általános képnek, hogy teoretikus kérdések nem jelentek meg az osztrák jogi szakirodalomban.¹⁸ Az ausztriai büntetőjog fejlődését ismerte azonban egyáltalán nem meglepő, hogy a büntető törvénykönyv megszületése után 35 évvel készült ez az elméleti munka. Az Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) megalkotása után a jogalkotási bizottság (Gesetzgebungs-Hofkommission) programjában ugyanis szerepelt az 1803. évi kódex felülvizsgálata, amely végül csak 1852-ben vezetett eredményre.¹⁹

2.4. ENCIKLOPÉDIKUS TUDOMÁNYOS SAJTÓ

Ausztriában a mai napig nem született modern, átfogó sajtótörténeti monográfia, a legteljesebb összefoglalások a XIX–XX. század fordulójáról származnak.²⁰ A később megjelent vázlatos áttekintések és cikkek főként a jozefinizmus sajtópolitikájára, a cenzúrára vagy az 1848-as forradalmi sajtóra helyezték a hangsúlyt.

A jogi szaklapok előzményeként a jogtudomány és ezen belül a büntetőjog a tudományos és tudományos-ismeretterjesztő sajtóban jelent meg. A szaktudományos lapok működésének feltételei Ausztriában a XIX. század elejére alakultak ki, de ekkor még élt a hagyományos tudományos sajtó is. Ebbe a csoportba tartozik a *Tudományos Gyűjtemény* előképének tekinthető bécsi *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (1808–1820) is. A kezdeti időszakban a szerkesztőség igen tág teret adott a büntetőjogi cikkeknek, s nemcsak átvettek jogi szaklapokból, hanem önálló tanulmányokat is közöltek. Az 1803. évi büntetőkódexről több neves szakíró és jogtudós részvételével folyt vita, de teljesen „kipreparált” büntetőjogi jogesetek is szerepeltek a lapban. Az olvasók találhattak benne büntetőjog-történeti közleményeket csakúgy, mint bűnügyi statisztikákat és börtönügyi vonatkozású cikkeket. A kezdetektől ismertették a birodalomban megjelent büntetőjogi műveket, később színvonalas recenziók láttak napvilágot a *Vaterländische Blätter*-ben. A városi „kis színesek” között a feltűnő vagy érdekes bűncselekményekről is értesülhettek az olvasók.²¹

2.5. SZAKLAPOK

Az osztrák jogi szaklapokról nem született még átfogó, elemző közlemény, Barbara Dölemeyer tanulmánya főként a bírósági gyakorlat közzétételével kapcsolatban foglalkozott a XIX. század első felének két meghatározó jogi folyóiratával.²²

Ausztriában a jogi sajtó több mint hat évtizeddel előzte meg az első magyar kísérletet (*Themis*, 1837); 1775-ben jelent meg az első jogi hetilap, a *Die österreichischen Rechte*, majd 1786-tól a jogtudomány megjelenési fóruma a *Bibliothek der mährischen Staatskunde* volt.²³ Néhány év kihagyás után a felélénkülő kodifikációs tevékenység ismét életre hívta a jogi szaklapokat, az 1803. évi büntető törvénykönyv után már stabil volt az osztrák jogtudományi periodikák háttér.

A Stubenrauch-féle bibliográfia tizenkét különböző jogi szakfolyóiratot sorolt fel Ausztria területéről,²⁴ de büntetőjogi szempontból csak öt volt jelentős. Az első osztrák jogi folyóirat *Jährlicher Beitrag zur Gesetzkunde und Rechtswissenschaft in den österreichischen Erbstaaten* címmel, Franz Zeiller szerkesztésében jelent meg 1806–1809 között. Zeiller előszavában igen fontos célokat fogalmazott meg, meg akarta ismertetni a közönséget a jogszabályok történetével, alapjaival és jogeseteken keresztül az alkalmazásával.²⁵

Az 1810-es évek első felében még két jogi folyóirat

indult, de Maucher szerint büntetőjogi tárgyú cikkeik jelentéktelenek.²⁶ Sokkal nagyobb szerepet játszott viszont Carl Joseph Pratobevera *Materialien für Gesetzkunde und Rechtspflege in den österreichischen Erbstaaten* címmel 1815–1824 között kiadott jogi szaklapja, amely Zeiller folyóiratának hagyományait követte.²⁷

A leghosszabb életű és a legnagyobb terjedelemben, állandó rovatokkal napvilágot látott jogi folyóirat az 1825–1849 között kiadott *Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde* volt, amelyet Vincenz August Wagner alapított, majd többen is szerkesztették. Wagner havonta megjelent lapja megpróbált a napi gyakorlat és az elméleti jogtudomány között kapcsolatot teremteni, ennek érdekében a *Hauptblatt*-ban nemcsak az osztrák jogról szóló tanulmányokat közöltek, hanem jogeseteket és a külföldi kodifikációs eredményeket is bemutattak. A *Notizenblatt*-ban a hazai és a külföldi jogi és politikai irodalmat szemlézték, lehetőséget adva az olvasónak a szélesebb körű tájékozódásra.²⁸

Joseph Wessely *Themis* címen 1835–1844 között, változó rendszerességgel megjelent folyóiratának kifejezetten az volt a célja, hogy tanulmányok mellett elemzett jogesetek segítségével a praxis és a tudomány között kapcsolatot létesítsen.²⁹

A korszakban jelentős ismertségre tett szert Ignaz Wildner *Der Jurist* című, 1839–1848 között negyedévenként megjelent folyóirata, amely kifejezetten a jogalkalmazás igényeit kívánta kielégíteni azzal, hogy nagy terjedelemben közölt jogeseteket, valamint recenziókat olyan külföldi szakirodalmakról, amelyekben az osztrák jog is szerepelt.³⁰

A cikkek szerzőinek egy része gyakorlati szakember volt, aki a saját praxisában előforduló, elméleti jelentőséggel is bíró eseteket tette közzé. A folyóiratokat nem professzorok írták maguknak, hanem a jelek szerint mindenki teret kaphatott, aki megfelelő előképzettséggel és ismeretekkel rendelkezett. Egy-egy jogeset körül hosszas polémia is kibontakozhatott. Kiemelkedő jelentőségük volt a külföldi és hazai irodalomról tudósító közleményeknek, recenzióknak. Ezeknek a segítségével a szélesebb olvasóközönség számára is megismerhetővé váltak az áruk, megjelenési helyük vagy nyelvük miatt elérhetetlen szakkönyvek is.

3. A MAGYAR BÜNTETŐJOGI SZAKIRODALOM MEGJELENÉSI FORMÁI

Magyarországon a jogi, illetve a büntetőjogi szakirodalom összetétele teljesen másként alakult, mint a nyugati államokban. A kodifikációs törekvések csekély eredményére visszavezethetően nem jelent meg a német nyelvterületen megszokott kommentár-irodalom, ehelyett a szokásjogot és az elszórtan jelentkező törvényeket összefoglaló és értelmező kézikönyvek,

tankönyvek játszották a főszerepet. Az összefoglaló művek megjelenésében is törés észlelhető a XVIII. század második felében. A monográfiák igen későn, az 1840-es évek legelején kezdtek megjelenni, de csak az alkotmányos kérdésekkel is szoros kapcsolatot mutató teoretikus megközelítések, valamint szinte kizárólag büntetési és börtönügyi szakkönyvek láttak napvilágot. A szakmai viták az 1830-as évektől jelentős részben politikai „köntösben” jelentek meg, így a röpirat-irodalomban is megjelentek büntetőjogi kérdések, főként a jogegyenlőséggel összefüggésben. A kialakuló tudományos sajtóban a büntetőjog is teret kapott, először a *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841), majd a *Tudománytár* (1834–1844) lapjain. Az önálló jogi szaksajtó megteremtésére két kísérlet történt, de ezek a lapok a nem megfelelő környezet miatt még nem voltak hosszú életűek. Ebből adódóan a büntetőjog máshol jelent meg, így került népszerűbb tálatásban az 1830-as évek irodalmi lapjaiba és a következő évtized divatlapjaiba. A politikai sajtó kialakulásával pedig az addiginál szélesebb olvasóközönséghez jutott el a büntetőjog modernizációjával foglalkozók álláspontja.

3.1. KÉZIKÖNYVEK, TANKÖNYVEK

A XVIII. század közepén három büntetőjogi szakmunka is napvilágot látott. Huszty István 1745-ben jelentette meg *Jurisprudentia Practica* című művét, amely a teljes magyar jogot átfogta. A büntetőjogot a harmadik könyvben harminchét cím alatt tárgyalta. forrásai a hazai törvényeken és a szokásjogon – a *Tripartitum* és Kitionich János *Directio methodica* című művén – kívül a *Praxis Criminalis* és Benedict Carpzow munkái voltak. A kötet összesen öt kiadást ért meg, utoljára 1794-ben jelent meg, s még a XIX. század első évtizedében is használták az egyetemi és jogakadémiai oktatásban. Az újabb kiadásokat nem igazították a bekövetkezett eljárásjogi és anyagi jogi változásokhoz; például az utolsóban is szerepelt a kínvallatás alkalmazása vagy a boszorkányság tényállása, nem jelent meg viszont a magzatelhajtás önálló tényállásként.³¹

Gockhetz Gábor *Praxis Criminalis Inclyti Regni Hungariae* című eljárásjogi kézikönyve 1746-ban jelent meg, de a kor szokásai szerint az anyagi jogi szabályokat is ismertette. Bónis György az 1712. évi Bencsik Mihály-féle javaslat könyv formában közreadott és kibővített változatának határozta meg.³²

Bodó Mátyás 1751-ben megjelent, lényegesen terjedelmesebb és értékeesebb munkája rendkívül gazdag forrásanyagot dolgozott fel. A *Jurisprudentia Criminalis* első része az eljárásjogot, a második pedig az anyagi jogot ismertette. Finkey szerint a könyv „egy igazi nagyszabású kézikönyv vagy Commentár benyomását kelti”. Ez részben igaz is, mivel a főbb szerkezeti elemek és az egyes tényállások megfogalmazása is a *Praxis Criminalist* követi. Ennek legjobb bizonyítéka a magzatelhajtás tényállásán belül az enyhítő körülmények felsorolása (LXI. Art. XIII. §), amely a 4. pont ki-

vételével szó szerinti átvétele a *Praxis Criminalis* 67. art. 6. §-ának. Ezen kívül Bodó hatalmas egyéb forrásanyagot is „beleírt” a művébe, így került bele például a Seneca, Tertullianus, Ulpianus, Grotius és Carpzow is. Tulajdonképpen összefoglalta mindazon irodalmakat, amelyeket a korabeli „művelt embernek” ismernie kellett vagy kellett volna. A szöveg a sokféle forrásból adódóan nagyon interpolált, a különböző korszakok latinságának használata miatt nehezen olvasható, ennek ellenére hét évvel később még egy kiadást megért. Béli Gábor szerint Huszty és Bodó műve is egyaránt nagy hatást gyakorolt nemcsak a jogászképzésre, hanem a bírói gyakorlatra is.³³ A több kiadás miatt azonban úgy tűnik, hogy Huszty István lényegesen egyszerűbb szövegű, inkább praktikus gyakorlati ismeretekre építő könyve népszerűbb volt, mint Bodó kézikönyve.

Magyarországon, a nyugat-európai államoktól eltérően, a XVIII. század második felében nem születtek büntetőjogi kézikönyvek, tankönyvek.³⁴ A hat évtizednél is hosszabb hallgatást 1817-ben törte meg egy újabb kézikönyv Szlemenics Pál tollából. A hiánypótló tankönyv még két latin nyelvű kiadást ért meg (1827, 1833), majd 1836-ban magyar fordításban is napvilágot látott. Szellemében nem hozott újat, az általánosan elfogadott elveknek megfelelően határozta meg a büntetés célját, majd a törvénytárban szereplő büntetőjogi rendelkezéseket ismertette, az egyes bűncselekményeknél a gyakorlati szempontból lényeges elemeket tárgyalta bővebben. A kortársak és a későbbi értékelők is ellentmondásosan ítélték meg Szlemenics büntetőjogi tevékenységét. A *Vaterländische Blätter* ismeretlen recenziója úgy fogalmazott, hogy szerinte a szerző legalább 30 éve nem olvasott német büntetőjogi szakirodalmat. Kifejezetten idejétmúltnak tekintette a munkát, sőt bizonyos elemek forrásait is meg tudta jelölni. Az osztrák szerző kijelentése alátámasztotta Vuchetich Mátyás álláspontját, akinek véleménye alapján a Helytartótanács nem fogadta el oktatható tankönyvként. Vuchetich szerint Szlemenics irodalmi ismeretei hiányosak, a könyv bizonyos részeit pedig Christoph Hupka 1779-ben megjelent Theresiana-kommentárjából emelte át. Johann Jung is az „älteren Compilationen der ungarischen Strafgesetze” körébe sorolta – Gochetz Gábor, Bodó Mátyás és Huszty István műve mellé. A korabeli hazai kritika viszont igen kedvezően nyilatkozott a *Fenyítő törvénytörvény magyar törvény* című büntetőjogi kézikönyvről, amely az 1817. évi pozsonyi kiadás 1836-ban megjelent magyar nyelvű változata. Nem a modernséget, hanem a viszonylag rövid összefoglalást és a magyar nyelven történt megjelenést hangsúlyozták, a korabeli gyakorlati és oktatási igényeknek megfelelőnek tartották, de nem tudományos újdonságnak. Szlemenics közvetve maga mutatott rá erre a jelenségre, hiszen az előszóban azon elmélkedett, hogy nem lenne-e szerencseesebb büntetőjog helyett a fővesztő jog kifejezés használata erre a jogágra.³⁵

Az első valóban tudományos igénnyel készült büntetőjogi kézikönyv Vuchetich Mátyás *Institutiones juris*

criminalis Hungariae című műve 1819-ből. Vuchetich az első magyar büntetőjogász, aki nyitott volt az új európai eszmék iránt, s nemcsak a hazai jogot dolgozta fel, hanem a büntetőjog elméletével is foglalkozott. Az ismeretlen osztrák recenzens kiemelte, hogy a magyar büntetőjogot próbálta összeegyeztetni a modern büntetőjog-tudománnyal. A kötet a szerző szerint nemcsak a magyar büntetőjog megismerését segíti elő, hanem a fejlesztését is. Az ismertető röviden kivonatolta a kézikönyv tartalmát, majd megállapította, hogy ez is azt bizonyítja, hogy a szerző kiválóan ismeri a büntetőjogot. Vuchetich „célszerűen” alkalmazta a külföldi szakirodalmat, többek között Feuerbach, Grolmann, Tittmann, Mittermaier, Kleinschrod, Jenull és Zeiller műveit. Ezen kívül felhasználta a legkülönbözőbb, hatályban levő külföldi büntetőkódexeket, így az osztrák, a porosz, a bajor és a francia büntető törvénykönyveket. Mindezek alapján a szemleíró kijelentette, hogy ez a könyv alapja lehet egy készülő magyar kódexnek is. Jung 1827-ben sajátos módját választotta Vuchetich érdemeinek propagálására, mert *Elementa juris feudalis* című művének az ismertetését használta fel arra, hogy röviden áttekintse a magyar büntetőjogi szakirodalmat és jogforrásokat. Az ekkor már elhunyt szerző büntetőjogi tevékenységét is méltatta Jung, és a kodifikációs bizottság figyelmébe ajánlotta a könyvét, amely szerinte először teremtett rendszert a magyar büntetőjogban. Az egyetemi jogászképzésben 1848-ig kötelező tankönyv volt, elvileg a jogakadémiai oktatásban is ezt használták.³⁶

A magyar büntetőjog történetek sajátossága, hogy Vuchetich viszonylag korán meghalt, Szlemenics pedig még élt, amikor „divatba jött” magyarul írni. Szlemenics Pál kihasználta a lehetőséget, és némi átdolgozás után lefordította a könyvét, amely így még halála után, 1872-ben is megjelenhetett. Vuchetich műve pedig a latin nyelvvel együtt feledésbe merült.

Finkey Ferenc szerint Szlemenics és Vuchetich mellett a harmadik jelentős büntetőjogi szakíró Fabriczy Sámuel volt, aki 1819-ben jelentette meg *Elementa Juris Criminalis Hungarici* című büntetőjogi kézikönyvét. A későbbiekben cikkei inkább a tudományos sajtóban láttak napvilágot.³⁷

Szokolay István 1848-ban megjelent könyve a pesti egyetem első hivatalosan is elfogadott magyar nyelvű tankönyve volt. A teljes anyagi és eljárásjogot feldolgozó művében a szerző felhasználta a korszak alapvető és meghatározó külföldi irodalmát, és az 1843. évi javaslat szabályait is bemutatta.³⁸

Nem tekinthető büntetőjogi szakmunkának Szibenliszt Mihálynak a nyomdából 1820-ban kikerült természetjogi könyve, de mind anyagi jogi, mind perjogi szempontból jelentős megállapításokat tett. A kötet egyértelműen a Martini-féle hagyományosabb természetjogi felfogást képviselte. A *Vaterländische Blätter* ismeretlen recenzense és a mai magyar büntetőjog-történelmi kutatások szerint részben Zeiller és Egger természetjogi munkáinak összefoglalása, amelyet a magyar jogi oktatásban is használtak.³⁹

Az első magyar nyelvű büntetőjogi tankönyvvel egyazon évben jelent meg Kassay Adolf rövidke, minden modern felfogástól mentes könyvecskéje. A szerző kifejezetten népszerűsítő formában kívánta a büntetőjogi ismerteket összefoglalni, ahogy ezt az előszóban is megfogalmazta.⁴⁰

3.2. MONOGRÁFIÁK

Pauler Tivadar szerint a büntetőjogi szakirodalom minőségi és mennyiségi változásának az 1830-as évek végén két oka volt. Egyrészt az Akadémia büntetéstani pályázata, másrészt „a büntető törvénykönyvnek már harmadízben megkísérelt kidolgozása a jogászoknak figyelmét a jogtudománynak hosszabb ideig elhanyagolt e részére irányozta.” Ezt a nézetet Finkey Ferenc is elfogadta, s Angyal Pál is a magyar büntetőjogi irodalom virágzásának tekintette ezt az időszakot, csakúgy, mint Horváth Tibor.⁴¹ A magyar büntetőjogi irodalomban a monográfiák igen későn jelentek meg, ezt a szak-
könyvtípust tulajdonképpen az akadémiai pályázat hívta életre. A forradalomig azonban csak büntetéstani és börtönügyi témában jelentek meg feldolgozások, a többi terület teljesen kimaradt. Ennek oka a magyar büntetőjog kodifikátlansága volt; először a teoretikus kérdéseket kellett megtárgyalni ahhoz, hogy egyáltalán elkezdődjön a kódex előkészítése. A művekben keveredtek a büntetés elméleti kérdéseire és a szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó megállapítások, ezért nem lehet a két csoportot egyértelműen elhatárolni.

Az első büntetéstani monográfia szerzője, Szemere Bertalan 1839-ben fejtette ki nézeteit a halálbüntetésről. Több éves kutatómunka után az Akadémia pályázatára írta meg művét, amely 1841-ben jelent meg Budán. Szemere természetjogi alapokon vizsgálta a büntetések problémakörét, olyan büntetési elmélet megalkotása volt a célja, amely a büntetés alapját, célját, általános fogalmát és a büntetési rendszert is magában foglalja. Elutasította a relatív elméleteket, mert a haszonra épített büntetési rendszernek nincsen kellő erkölcsi alapja, de az abszolút elméletek közül elvetette az erkölcsi világrendre alapítottakat is. „Szerintünk tehát a büntetés” jogalapja: az elkövetett bűn [...] és a szabadság s béke fenntartása, együtt.” Szemere álláspontja szerint a büntetés alkalmazásának hatása kettős, egyrészt általában hat a társadalomra, tanítja és félelmet ébreszt az emberekben, valamint az igazság győzelmét mutatja, másrészt hatást gyakorol a bűnösre, akit ártalmatlanná tesz, és a megjavulás lehetőségét nyújtja neki. Megfogalmazta a büntetés jogszerűségének kritériumait, kifejtette, hogy a büntetés célja nem lehet a bosszú. Polgári viszonyok között a szabadságvesztést tartotta ideális büntetési nemnek, kiállt a javítórendszer és a magánelzárás mellett. Elvi és gyakorlati okokból elutasította a halálbüntetést. „Az emberi élet elidegeníthetetlen jó, mit egyéb jó gyanánt büntetésképpen elvenni nem szabad.” A halálbüntetés gyakorlati hatását vizsgálva megállapította, hogy van, akire haszontalan, van, akire felesleges, és van, akire szükségtelen. Élharcosa volt a büntetőjogi rendezésnek, szigorú törvényesség és humanizmus tükröződött munkájában, amelyben a

megalkotandó büntetőkódex büntetéseméleti, büntetőpolitikai alapjait dolgozta ki.⁴² Börtönügyi kérdésekben Szemere már az akadémiai pályázat előtt megnyilatkozott, hiszen 1838-ban látott napvilágot külföldi tapasztalatait bemutató könyve, amely a magányrendszer mellett tette le a voksot.⁴³

Ezzel egy időben Eötvös József egy Borsod vármegyébe tervezett büntetés-végrehajtási intézet tervéről adott ki könyvet, amelyben egyértelműen a hallgató rendszer mellett érvelt.⁴⁴ Tulajdonképpen ezzel kezdődött Magyarországon a két rendszer képviselői közötti szakmai, majd később hírlapi vita. Eötvös Lukács Móriccallyal közösen 1842-ben írt *Fogházjavítás* című kötete a fogházjavító mozgalom egyik alapműve lett, amelyben összeegyeztették Lukácsnak a büntetési elméletekről kifejtett nézeteit és Eötvös büntetőpolitikai elképzeléseit. Eötvös mindkét kötetben az emberhez méltó büntetés mellett foglalt állást, s a fennálló állapotok kritikáját fogalmazta meg. Ezzel a monográfiával lett a szerzőpáros a hallgató rendszer egyedüli képviselője Magyarországon.⁴⁵ Egy évvel korábban írt, a *Kelet Népe*-re válaszoló könyvében is találhatók büntetőjogi vonatkozású megállapítások, például az, hogy a bűnelkövető féljen az igazságszolgáltatástól, de soha ne legyen a büntetés bosszú, ne öltse kegyetlenkedés formáját, és ne sértse az emberi méltóságot.⁴⁶

Balla Károly Pest vármegye tisztviselője volt, tehát gyakorlati jogászként vizsgálta a büntetések kérdéseit. Szerinte a társadalom kötelessége a rossztól megóvni tagjait, és orvosolni a polgárokat ért rosszat; ez az alapja a büntetőjognak. A büntetés „törvényes bosszúállás”, „óvószer”, valamint kárpótlás az okozott károkért a társadalom szemszögéből nézve. A szankció a bűnelkövetőkre tekintettel lehet megelőző, elrettentő, javító, vagy olyan, amely védi a társadalmat. A testi büntetéseket egyértelműen elutasította, a halálbüntetés alkalmazásának szűk keretét határozott meg, fő büntetési nemként a szabadságvesztést említette. Balla a büntetés sikerét a büntetési eszközök minőségétől tette függővé, így a büntetőjog centrumába a büntetés-végrehajtást emelte. A büntetés elméleti megközelítéséből kiindulva ismertette a büntetési gyakorlatot és fejtette ki nézeteit. Valószínűleg az első magyar gyakorlati kriminálpolitikust tisztelhetjük benne.⁴⁷

Csatskó Imre 1843-ban megjelent munkájában a külföldi büntetési elméletek áttekintését adta. Élesen elutasította az elrettentési elveket, fő célként a jogrend épségének megőrzését tartotta, a javítást és a példamutatást csak eszköznek tekintette. Ez a nagyobb szabású műve nem minden előzmény nélkül született, büntetőjogi szakirodalmi munkásságát 1832-ben, egy, a halálbüntetést ellenző cikk fordításával és ismertetésével kezdte. Az 1830-as években több lapban jelent meg ismertetése, értekezése, például a *Társalkodóban* 1838-ban a börtönökről.⁴⁸

Sárváry Jakab 1844-ben kiadott, eredetileg az Akadémia pályázatán második díjat nyert művében elhatárolta a büntetés köznapi, erkölcsi és büntetőjogi fogalmát. A büntetés jogalapját a társadalom önvédelméből

származtatta, egy arányos megtorlási elméletet vázolt fel. Megkülönböztetett közeli célt, amely a törvények sérthetetlenségének biztosításából áll, és távoli célt, amely a további bűncselekmények megelőzését szolgálja. Részletesen vizsgálta a büntetési elméleteket, majd a büntetési nemeket vette szemügyre. A testi és a megszégyenítő büntetéseket elutasította, kíváncsúnak a szabadságvesztést tartotta. Véleménye szerint a halálbüntetés alkalmazását szükséges esetben nem lehet elkerülni. Műve inkább szintetizáló jellegű, a külföldi és a magyar szakirodalom összefoglalásának tekinthető.⁴⁹

Az egyetlen eljárásjogi monográfia Szalay László 1841-ben megjelent, *A büntető eljárásról, különös tekintettel az eszkütszégekre* című könyve volt. A szerző nagyon részletesen bemutatta a nyugati modern eljárási rendszereket, összegezte a Magyarországon addig csak elszórtan megjelent elvi tételeket, egyértelműen elvetve a nyomozóeljárás eljárást. Bevezetőjében külön is hangsúlyozta, hogy a büntető eljárásnak a polgárok szabadságára is komoly befolyása van.⁵⁰

A fentiek alapján megállapítható, hogy a magyar büntetőjogi monográfia-irodalom igen egyoldalúan fejlődött, a szerzők szinte kizárólag büntetéstan problémákkal foglalkoztak. Egyáltalán nem jelentek meg olyan közlemények, amelyek a mai bűncselekménytani körébe vagy a különös részbe tartoznának.

3.3. TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATOK

Európában a modern polgári nyilvánosság két lépésben jött létre. Először a XVII–XVIII. század fordulójára az ún. irodalmi nyilvánosság alakult ki, amely a művelt polgárok számára az eszmék megvitatásának terepe lett. Ennek eszköze a napilapok váltak, amelyek mellett a felvilágosodás hatására fokozatosan a folyóiratok is megjelentek. Ekkorra kezdett az olvasás társadalmi méretűvé válni, ami részben magával hozta a politikai nyilvánosság megjelenését is. A tudományos folyóiratok eleinte a művelt laikusokhoz szóltak, csak később differenciálódtak szaktudományos területek szerint. Természetesen ezek a folyamatok időben eltérően alakultak; a legkorábban Angliában jött létre a polgári nyilvánosság, amely keletre haladva egyre később következett be.⁵¹

Magyarországon az egykorú visszaemlékezések szerint 1790 táján szinte nem létezett olvasóközönség, az 1840-es évekre viszont teljesen megváltozott a kép, az egyre erősödő sajtónak biztos olvasóközönsége jelent meg. A társadalom fejlettsége, a technikai előfeltételek, a szabadság, a vélemények intézményesedésének lehetősége mellett, indukáló tényezők megléte esetén jön létre a politikai közvélemény. Ezek a feltételek az 1830-as évek elejére alakultak ki, s a modern politikai sajtó létrejöttével az 1840-es évek első felében a politikai nyilvánosság és közvélemény már javában működött.⁵² Mindezek ellenére még nem volt olyan erős a polgárosodás, hogy több tudományos folyóiratot is eltartson.

A tudományági szakfolyóiratok kialakulásához szükséges, hogy az adott terület kellően fejlett legyen,

tehát olyan fizetőképes olvasóközönséggel rendelkezzen, amely igényli a lapban megjelenő speciális szakismereteket. A sikertelen kodifikációs kísérletek feltételezhetően kölcsönös viszonyban álltak a büntetőjog tudományos művelésének fejlődésével. Büntetőkódex hiányában nem alakult ki kommentár-irodalom, a néhány kézikönyv pedig inkább a hiányzó jogforrásokat igyekezett pótolni, monográfiákról pedig az 1840-es évek előtt nem lehet beszélni Magyarországon. Az egyetemi jogászképzés részben elszakadt a napi gyakorlattól, a jogakadémiai oktatás pedig nem foglalkozott az elméleti alapozással. Az első magyar nyelvű egyetemi büntetőjogi tankönyv is csak 1848-ban látott napvilágot Szokolay István tollából. Ilyen környezetben a magyar jogtudomány a XIX. század első felében még nem volt képes eltartani jogi szaklapokat.

A büntetőjogi szakirodalmon belül a legkevésbé kutatott terület a jogi szaksajtó. Ez feltételezhetően két okra vezethető vissza. Egyrészt a jogi szaksajtó feltárása nemcsak jogtörténeti ismeretet és érdeklődést feltételez, hanem művelődéstörténeti és sajtótörténeti ismeretek is szükségesek hozzá. A másik okot Dezsényi Béla így fogalmazta meg: „a sajtótörténet elhanyagoltsága egyenes arányban áll annak munka-, idő- és terjedelmiségével.”⁵³ Nagy Lajos 1988-ban napvilágot látott összefoglalásának bevezetésében csak Kereszty István 1903-ban megjelent bibliográfiai összeállítására utalhatott vissza, ugyanis csak sajtótörténeti kutatások során érintették ezt a kérdést, jogtudományi oldalról még kísérlet sem történt a jogi szaktudományi folyóiratok feltárására.⁵⁴ Jogtörténeti szempontból nagyon lényeges ennek a forráscsoportnak a vizsgálata, hiszen a modern eszmék terjedésére a szaksajtó reagált a leggyorsabban. Pontosabban: a modern jogi gondolkodásmód terjesztésének leghatékonyabb eszköze a sajtó nyilvánosság volt.

A tudományos szaksajtó kialakulásának két előfeltételét szokás meghatározni: a megfelelően képzett és széles olvasóközönség mellett az adott tudományág fejlettsége szükséges a tudományági lapok megjelenéséhez. Ezt a tételt a jogtudományra alkalmazva a tudományág fejlettségét a sikeres kodifikációval azonosíthatjuk. Először csak ún. enciklopédikus tudományos és/vagy tudományos ismeretterjesztő/szemléző lapok jelentek meg, majd ezekből váltak ki fokozatosan a szaklapok. A tudományági értesítőkkal még egy ideig párhuzamosan léteztek az enciklopédikus folyóiratok is, de egyre kisebb érdeklődés mellett, és alacsonyabb színvonalon. Erre a legjobb példa a magyar *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) története.

3.4. ENCIKLOPÉDIKUS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATOK

A tudományos sajtót Magyarországon először a havi rendszerességgel megjelent *Tudományos Gyűjtemény* képviselte, amely a Magyar Tudós Társaság (Tudományos Akadémia) megalakulásáig a magyar tudományos közélet szervezője, a tanulmányok megjelentetésének

és vitájának fóruma volt. A szaknyelv kialakítása mellett a tudományos értekezés formai és tartalmi meghatározása is itt érhető tetten. Enciklopédikus jellege az 1830-as évektől meginduló tudományági folyóiratokig megmaradt, közleményei gyakorlatilag a polgárosodás eszméit tükrözték. A szakmai közvélemény számára elsősorban irodalmi, történelmi és nyelvészeti folyóiratként ismert, tartalmának jelentős része azonban természettudományi, mezőgazdasági és műszaki volt.⁵⁵ A jogtudományi cikkek feldolgozása viszont a mai napig nem történt meg, csak az anyagi büntetőjoggal foglalkozó közleményekről látott napvilágot egy rövid áttekintés.⁵⁶

A *Tudományos Gyűjteményben* a „törvénytudományi” cikkek száma annak ellenére csekély, hogy az előfizetők nagy része jogász volt. Feltehetően a jogtudók sajátos gyakorlati irányú képzettsége lehetett ennek az egyik oka.⁵⁷ A folyóiratban tizenegy büntető anyagi joghoz kapcsolódó közlemény jelent meg: két hirdetés, három recenzió és hat tanulmány. A megkülönböztetést nehezíti, hogy az ismertetést gyakran használták fel a szerzők saját álláspontjuk kifejtésére.⁵⁸ A tanulmányok egy része is hosszabb gondolatsorokat emelt át külföldi szerzőktől. Az anyagi büntetőjoggal foglalkozó cikkek „két hullámban” láttak napvilágot. Az első csomópont az 1830-as évek eleje, amikor az operátumok vitája zajlott a vármegyékben, és előtérbe került a kodifikáció. A második sűrűsödési pont 1840–1841, az 1843. évi javaslatok kidolgozását megelőző időszak. Ez azt mutatja, hogy a „rendszeres” büntető törvénykönyv lehetősége a tudományos irodalomban fellendülést hozott. A kodifikációs munkálat tényleges megkezdésével viszont a cenzúra miatt eltűntek a büntetőjoggal foglalkozó tanulmányok, mivel a kormányzat félt a közvélemény erejétől.⁵⁹ Ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tették modern büntetőjogi eszméket hordozó szacikkek megjelentetését, a cenzúra tevékenysége inkább a nagyobb témákat átfogó könyveknek kedvezett.

A folyóiratban megjelent büntetőjogi cikkek téma szerint három nagyobb csoportot alkotnak: kodifikációs, általános részi (bűncselekmény-fogalom, büntetések) és különös részi kérdések. Büntetési katalógust érintő közlemények az 1840-es évek elején fordultak elő.

Horvát István 1833-ban Mittermaier „fölötte jeles” büntető-eljárási kézikönyvének rövid ismertetésében pár szóval jellemezte a „fenyítő törvények” modernizálásának európai jelenségét, és figyelmébe ajánlotta a hazai törvényhozóknak.⁶⁰

Havas József tette közzé az első magyar nyelvű büntetőjogi értekezést, amely részben a magyar jogi szaknyelv művelését is célul tűzte ki. Havas a bűncselekményt ilyen módon definiálta: „Minden azon szabad ’s külső cselekedetek, melyek tetemesen közveszedelmek, bűnök – (következőleg tiltandók, és az elkövetés’ esetére megbüntetendők).” Ezzel a fogalommal próbálta meg áthidalni a törvénykönyv hiányát, de magát a meghatározást nem bontotta ki, hanem a törvényhozók, a bűnvizsgálók és a bírák büntetőjog-elméletben való jártasságát hangsúlyozta.⁶¹

A hat büntetéstanai cikk közül Mindszenty Antal, a topográfia hagyományát követve, Algéria bemutatása közben a kivégzési módokat is ismertette.⁶² A V. szignójú szerző a büntetés filozófiai kérdéseivel foglalkozott, de közben a generális prevenció alapelvét is leírta. Szerinte az egyes ember által elszenvedett szankció „arra is szolgál, hogy másokat a törvény áthágásától visszatartoztasson”.⁶³

Dankó János tanulmánya elsősorban büntetés-végrehajtási jellegű, de természetesen kitért a büntetésekre is. Az Arad vármegyében felállított dologház működését mutatta be mindenre kiterjedően. Szerinte a „fogházi dolgozó intézet”-tel lehet meggátolni, hogy a rabok elfoglaltság nélkül legyenek. Závodszy Géza az intézetet az amerikai börtönügyi elképzelések korai megjelenésével hozta összefüggésbe, mivel azonban erre semmilyen konkrét utalás nem történt, a megállapítás túlzónak tekinthető.⁶⁴

Schedel (Toldy) Ferenc egy ismertetés során a büntetési katalógus és a büntetés-végrehajtás gyökeres átalakítására hívta fel a figyelmet. „A törvényhozó test” minden tagjait „s minden bírakat figyelmeztetjük hamburgi Prof. Grohmann” értekezésére a halálos büntetés céliránytalanságáról.” Részletesen tárgyalta a halálbüntetés gyakori alkalmazásának negatív hatásait, leírta azt a jelenséget, hogy az ok nélküli kemény büntetés esetleg súlyosabb bűncselekmény elkövetésére ösztönöz, sőt a halálbüntetés elrettentő hatása sehol nem mutatható ki. A recenzens egyértelműen támogatta a halálbüntetés visszaszorítását, a szabadságvesztés mellé munkáltatást javasolt: „Dolgozházakat a bűnösök számára, hazámfiak! az emberiség kívánja ezt tőletek.”⁶⁵

Balla Károly büntetéstanai könyvének ismertetésénél a Z. szignójú szerző a halálbüntetéssel foglalkozó részt emelte ki és mutatta be részletesen, mivel „látni való, mikép a halálos büntetések feletti vitatkozás, a legfontosabb kérdések közé tartozik.” Franciaország helyzetéből kiindulva még nem látta megfelelőnek a magyar viszonyokat az eltörlésére.⁶⁶

Ugyancsak 1841-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* egy ismeretlen szerző cikke, amely behatóan elemezte a büntetések témakörét. Először a büntetés fogalmát határozta meg úgy, hogy az a jog védelmének az eszköze, „jogsértő tettek jogszerű visszatörlése”. A büntetési célok sorba vételekor három kategóriát különböztetett meg: „fő és közvetett vég[cél] a jogörzés”, „első és közvetlen [cél a] tettessel a tett súlyának éreztetése”, a „közép irány pedig mind a jogduló javításában mind példányzásban állhat”. Ismertette a büntetéssel szemben Bentham által felállított tizenegy kritériumot, s a jogszerűség és célszerűség mellé az „emberiség eszméjét” is beemelte. Így a „büntetések nemeiben keresendő sark elveket e’ hármat jog- cél- és szelidszerűség” elvét határozta meg. A halálbüntetés körüli vitában három táborot különített el: a támogatókat, a két csoportot alkotó ellenzőket és azokat, akik „a halálbüntetéseknek föltételes helyességet engednek, ’s e’kép kellett eltörlését viszonyokhoz kötik”. A

szerző ez utóbbi véleményt képviselte, és a három fenti szempont alapján tárgyalta. A nevelést tekintette a bűnmegelőzés legfontosabb elemének, majd a testi büntetések elemzése során megállapította, hogy „a testi büntetések helyes- és jogszerűségét alig lehet védeni”.⁶⁷

Az egyetlen különös részi tanulmány a magzatelhajtást és a gyermekölést tárgyalta. Boehm Károly alaposan körüljárta a gyermekölések kiváltó okait, és ajánlásokat tett a megelőzésükre is. A magzatelhajtás tényállásának „szabályozását” végigkövette a Bibliától az Amerikai Egyesült Államok törvényhozásáig, de Ausztriát, Magyarországot és a közeli német államokat nem vette sorra, mondván „ezek minden a tudományokban járatos férfiu előtt esmértetnek”. Abból indult ki, hogy a magzatot a fogantatástól kezdve élőnek kell tekinteni. A szerző tulajdonképpen egy igazságügyi orvos-szakértői útmutatást írt, elhatárolta a magzatelhajtást a magzatöléstől és a megszületett gyermek megölésétől, valamint összefoglalta a tapasztalatokat és a bizonyítás lehetőségeit.⁶⁸

A Magyar Tudós Társaság rögtön a megalakulása után elhatározta egy saját folyóirat indítását, amely 1834-ben megvalósult, de 1844 után már nem jelent meg több kötete.⁶⁹ Sajnálatos módon a *Tudománytár* büntetőjogi cikkeiről még egyáltalán nem jelent meg közlemény, pedig a sajtótörténeti kutatások alapján ilyen kérdések is helyet kaptak benne már az 1830-as években. Schedel (Toldy) Ferenc 1834-ben az amerikai „bűnhesztő rendszer” jellemzőit mutatta be az olvasóknak.⁷⁰ Tarczy Lajos, az éppen akkor formálódó börtönügyi mozgalom előfutáraként, a büntetési katalógus és a végrehajtás teljes átalakítása mellett emelte fel a szavát. A büntetés céljáról vallott nézetei az abszolút büntetési elméletek közé tartoznak.⁷¹ Kovách László a müncheni fenyítő intézetekkel hasonlította össze a magyar tömlöcöket, így hívta fel a figyelmet a változtatás szükségességére.⁷² Az utolsó hét évben már megjelentek a későbbi centralisták is, akik főként büntető-eljárás- és börtönügyi cikkeket tettek közzé.⁷³

3.5. JOGI SZAKSAJTÓ

A későbbi centralisták által 1837-ben alapított, de csak három füzetet megért *Themis* volt az első kifejezetten jogtudományi lap. Az angol csődjogról, váltójogról és az esküdtszékekről jelentek meg közlemények, anyagi büntetőjoggal csak érintőlegesen foglalkoztak a szerzők. Szalay László esküdtszékekről szóló cikke mellett itt látott napvilágot Eötvös Józsefnek a szabadságvesztés végrehajtásával foglalkozó alapvető tanulmánya.⁷⁴

A „doktrinerek” második nagy tudományos lapalapítási kísérlete a tíz hónapot megért, folyóiratnak indult, de tanulmánykötetté vált *Budapesti Szemle* volt. Egyes tartalma miatt Nagy Lajos nem sorolta a jogtudományi folyóiratok közé. Nagy terjedelmű, igényes tanulmányok jelentek meg benne; Szalay László és Lukács Móríc értekezései a büntetőjogi szakirodalom jelentős művei közé tartoznak.⁷⁵

A reformkori szakmai közvéleményre jelentős hatást kifejítő általános munka szerzője Szalay László, aki a kodifikáció elméleti és büntetőjogi alapkérdéseinek kimunkálásával szerzett hírnevet. A *Budapesti Szemle* első két számában, 1840-ben *Codificatio* címmel jelent meg tanulmánya. Teljesen új, modern szellemű tervezet elkészítését javasolta, s a külön anyagi jogi, eljárási és büntetőjogi kódexben való szabályozást tartotta kívánatosnak. A tanulmány az anyagi jogi kérdéseken belül nem foglalkozott az egyes bűncselekményekkel, csak általános részi problémákat vetett fel. Az 1830. évi tervezet trichotom rendszerét elvetette, tagadta a súly szerinti felosztást. Ellenezte, hogy az előző tervezetben szereplő bűncselekmény-fogalom kerüljön be a kódexbe, mert az nem törvénybe való, hanem kommentárba. Felhívta a figyelmet az általános rész pontos fogalmazásának fontosságára. Szalay minden részletben eltért az 1830. évi javaslatától, az országos választmány csak egyetlen ponton haladta meg az iránymutatását: eltörölte a speciális minimumokat.⁷⁶

Lukács Móric egy évvel később a büntetési elméleteket ismertette, folytatva a Szalay által megjelölt elméleti irányt: a hazai kodifikáció számára kívánta a külföldi eredményeket és szempontokat összefoglalni. Rendkívül alapos tájékoztatást nyújtott a büntetési elképzelésekről, így megfelelő hivatkozási alapot teremtett a rendi büntetőjog megtorlásra és elrettentésre épülő rendszerének kritikájához. A polgárosodás egyik legfontosabb feltételeként fogalmazta meg a korszerű büntetőjog kialakítását, kívánatosnak tartotta a „századunk szelídebb erkölcsiéhez s a tudomány jelen állásához” történő igazodást. A szankciótani elméleteket négy nagyobb csoportban tárgyalta. A büntetőjog eredetére vonatkozó szerződési és védelmi elméletek ismertetésénél kifejtette, hogy ez a kérdés megválaszolhatatlan, és az állam büntető hatalmának elismerése folytán a válaszadás nem is szükséges. A büntetőjog céljára vonatkozó két alapvető irányzat közül az igazságosságra épülő Kant, Rossi és Mittermaier alapján, a haszonra alapított Bentham munkáira támaszkodva foglalta össze. A büntetőjogi rendszereket tekintve megkülönböztetett bosszúállási, kárpótlási, megelőzési, javítási, fenyegetési és intési irányzatokat. A büntetőjogi büntetéssel

szemben támasztott követelmények összefoglalása után Lukács kiemelte és alaposan körüljárta a halálbüntetés kérdéskörét. A legsúlyosabb büntetés alkalmazásával kapcsolatban két külön kezelendő problémát tárgyalt, az államhatalom jogát az emberi élet elvételére, valamint a büntetési nem gyakorlatban kifejtett hatását. A büntetési rendszert az Eötvös Józseffel 1842-ben közösen írt *Fogházjavítás* című művében is részletesen elemezte, érdemi mondanivalója megegyezik a korábbi, önálló cikkében leírtakkal.⁷⁷

Az 1848. évi forradalomig nem történt több kísérlet jogtudományi lap alapítására, de az önálló jogi szakfolyóirat indításának igénye például egy ügyvédi segélyezési alapra vonatkozó javaslatban is felmerült.⁷⁸

4. ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar büntetőjogi szakirodalom megjelenési fórumai és a napvilágot látott közlemények köre az ausztriaihoz képest két ok miatt eltérően alakult. A társadalmi fejlődés megkésettége, tehát a polgárság és ennek következtében az értő és fizetőképes olvasóközönség hiánya miatt nem alakulhatott ki a nyugatihoz hasonlóan erős tudományos szakirodalom és szaksajtó. Magyarországon nem volt sikeres a kodifikáció, amely a jogtudomány fejlettségének legfontosabb jellemzője. Ebből a két jellemzőből következően a reformkorban nem voltak meg a feltételei a teljes körű, modern jogi és büntetőjogi szakirodalom kialakulásának. Nem volt önálló jogtudományi periodika, és a máshol megjelent cikkek sem fedték le a tágran értelmezett büntetőjog minden területét. A jogi szakirodalom és szaksajtó hiányából következően a jogi szakkérdések más fórumokon jelentek meg, az 1830-as évektől az irodalmi és a divatlapokban, az 1840-es évektől pedig a politikai sajtóban kaptak helyet. A kodifikáció előtt csak teoretikus kérdéseket lehetett megvitatni, vagyis a büntetések katalógusa, a büntetőjogi és az eljárásjogi jelenhetett meg. A fórumok eltérő volta, és ebből következően a szélesebb, kevésbé képzett és heterogénebb olvasóközönség miatt a témák popularizáltabb tálalásban jelenhettek meg.

Jegyzetek

⁷⁶ A kutatómunkára a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjai (2003, 2005) nyújtottak lehetőséget. Ezúton mondok köszönetet emer. O. Univ.-Prof. Dr.iur. DDr.h.c. Werner Ogrisnak, Ao. Univ.-Prof. Dr.iur. Christian Neschwarának és Ao. Univ.-Prof. Mag. Dr.iur. Thomas Olechowskinak, akik hasznos tanácsokkal segítettek a munkámat.

⁷⁷ Ilyen például legújabban Nánási László: Szlemenics Pál emlékezete (Magyar Jog, 50, 2003, 1–7., 5–6. p. [a továbbiakban: Nánási, 2003]); Nánási László: Szlemenics Pál élete és munkássága. (Jogtörténeti Szemle, 2003, 4., 39–44. p.); Kállay István: Karvassy György. Adatok a magyar politikatudomány létrejöttének történetéhez. In: Eckhart Ferenc Emlékkönyv. Szerk.: Mezey Barna. (Budapest, 2004, 138–160., 158. p.).

⁷⁸ Finkey Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914. (Sárospatak, 2000; a továbbiakban: Finkey, 2000).

⁷³ Bellér Judit: A feudális (katedra) büntetőjog-tudomány fejlődéstörténetéhez. In: Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek Emlékkönyv. Szerk.: Horváth Pál, Révész T. Mihály. (Budapest, 1983, 33–50. p.; a továbbiakban: Bellér, 1983).

⁷⁴ Mezey Barna: A büntetőjogi intézmények története a kezdetektől a polgári átalakulásáig. In: Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. (Budapest, 2004, 237–285., 249–250. p.; a továbbiakban: Mezey, 2004).

⁷⁵ Béli, Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In: Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Szerk.: Mezey, Barna. (Budapest, 2003, 110–121.p.; a továbbiakban: Béli, 2003).

⁷⁶ Petrasovszky Anna: Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály Institutiones iuris naturalis című művében. In: Jogtörténeti tanulmányok. VIII. Szerk.: Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert. (Pécs, 2005, 405–429. p.; a továbbiakban: Petrasovszky, 2005).

- ⁷ Maucher, Ignaz: Darstellung der Quellen und Literatur der österreichischen Strafgesetzgebung über Verbrechen, mit Rücksicht auf die deutsche Strafrechtswissenschaft und Gesetzgebung. (Wien, 1849, 10. p.; a továbbiakban: Maucher, 1849).
- ⁸ Szlemenics Pál: Magyar fenyítő törvény. (Pest, 1865, 15–16. p.; a továbbiakban: Szlemenics, 1865).
- ⁹ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. I. (Pest, 1869, 31–33. p.; a továbbiakban: Pauler, 1869).
- ¹⁰ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. (Budapest, 1909, 86–87. p.; a továbbiakban: Finkey, 1909); Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. I. (Budapest, 1920, 32–34. p.; a továbbiakban: Angyal, 1920).
- ¹¹ Stubenrauch, Moriz: Bibliotheca Juridica Austriaca, Verzeichniß der von den ältesten Zeiten bis zum Schlusse des Jahres 1846 in Oesterreich (außer Ungarn und Siebenbürgen) erschienenen Druckschriften. (Wien, 1847).
- ¹² Ilyen például Waser, Joseph E.: Das Strafgesetz über Verbrechen sammt den dazu gehörigen Verordnungen. (Wien, 1839); Maucher, Ignaz: Systematisches Handbuch des österreichischen Strafgesetzes über Verbrechen und der auf dasselbe sich unmittelbar beziehenden Gesetze und Verordnungen. I. (Wien, 1844).
- ¹³ Az abszolutista törvényhozási elképzelésekről és a törvényfogalom kialakulásáról: Mohnhaupt, Heinz: Potestas legislativa und Gesetzesbegriff im Ancien Régime. (Ius Commune, 4, 1972, 188–239. p.); Mohnhaupt, Heinz: Grundlinien in der Geschichte der Gesetzgebung auf dem europäischen Kontinent vom 16. bis 18. Jahrhundert. Ein experimenteller Überblick. (Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte [ZNR], 28, 2006, 1/2, 124–174. p.).
- ¹⁴ Hoegel, Hugo: Geschichte des österreichischen Strafrechtes. I. (Wien, 1904, 92–94. p.; a továbbiakban: Hoegel, 1904).
- ¹⁵ Jenull, Sebastian: Das österreichische Criminalrecht nach seinen Gründen und seinem Geiste dargestellt. I–IV. (Wien, 1837); Brauneder, Wilhelm: Leseverein und Rechtskultur. Der Juridisch-politische Leseverein zu Wien 1840 bis 1990. (Wien, 1992, 56. p.; a továbbiakban: Brauneder, 1992).
- ¹⁶ Egger, Franz: Kurze Erklärung des österreichischen Gesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen. I–III. (Wien–Triest, 1816–1817).
- ¹⁷ Maucher, 1849.
- ¹⁸ Kitka, Joseph: Ueber das Verfahren bei Auffassung der Gesetzbücher überhaupt, und der Strafgesetzbücher insbesondere. (Brünn, 1838).
- ¹⁹ Hoegel, 1904, 95–99. p.; Hartl, Friedrich: Grundlinien der österreichischen Strafrechtsgeschichte bis zur Revolution von 1848. In: Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert. Szerk.: Máthé, Gábor, Ogris, Werner. (Budapest, 1996, 13–54. p.; a továbbiakban: Hartl, 1996); Neschwara, Christian; Pratobevera-Zeiller-Jenull: Eine „herrliche Trias unserer Gesetzgebung“. Ein Beitrag zur Gesetzgebungsgeschichte der österreichischen Strafrechts im Vormärz. In: Scientia iuris et historia. Festschrift für Peter Putzer zum 65. Geburtstag II. Szerk.: Aichorn, Ulrike, Rinnerhalter, H. (2004, 579–612; 591. p.).
- ²⁰ Winckler, Johann: Die periodische Presse Oesterreichs. (Wien, 1875; a továbbiakban: Winckler, 1875); Zenker, Ernst Victor: Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848. (Wien–Leipzig, 1892; a továbbiakban: Zenker, 1892); Zenker, Ernst Victor: Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848. (Wien–Leipzig, 1893; a továbbiakban: Zenker, 1893); Zenker, Ernst Victor: Geschichte der Journalistik in Österreich. (Wien, 1900; a továbbiakban: Zenker, 1900).
- ²¹ A lap büntetőjogi vonatkozású cikkeinek ismertetése Bató Szilvia: A magyar büntetőjog megjelenése az osztrák szakirodalomban a 19. század első felében. In: Ünnepi kötet Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Nagy Ferenc. (Szeged, 2006, 367–385.; 374–378. p.).
- ²² Dölemeyer, Barbara: Entstehung und Funktion von juristischen Zeitschriften und Entscheidungssammlungen (Deutschland und Österreich). (ZNR, 28, 2006, 1/2, 195–208.; 199–200. p.).
- ²³ Zenker, 1892, 59., 75. p.; Zenker, 1900, 11. p.
- ²⁴ Brauneder, 1992, 135. p.
- ²⁵ Maucher, 1849, 112. p.
- ²⁶ Maucher, 1849, 112–113. p.
- ²⁷ Pratobevera, Carl Joseph: Vorerinnerung. (Materialien, 1, 1815, V–VIII. p.); Maucher, 1849, 113–114. p.; Zenker, 1892, 121. p.
- ²⁸ Maucher, 1849, 114–115. p.; Kirchner, Joachim: Das deutsche Zeitschriftenwesen seine Geschichte und seine Probleme. II. Vom Wiener Kongress bis zum Ausgange des 19. Jahrhunderts. (Wiesbaden, 1962, 31. p.; a továbbiakban: Kirchner, 1962).
- ²⁹ Maucher, 1849, 115–116. p.
- ³⁰ Maucher 1849, 116–117. p.; Kirchner, 1962, 104. p.
- ³¹ Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája 1712–1860. II. (Budapest, 1890, 112. p.); Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. (Budapest, 1996, 158–159., 511. p.); Finkey, 2000, 76–80. p.; Béli, 2003, 114–116. p.; Mezey, 2004, 249. p.; Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története, 1667–1935. (Budapest, 1936, 45–46., 67–69., 97., 189. p.; a továbbiakban: Eckhart, 1936); Huszty István: Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum. III. (Eger, 1794, 31–41., 83–87. p.).
- ³² Bónis György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. (Angyal Szeminárium kiadványai 26. Budapest, 1934, 15–16. p.); Finkey, 2000, 80–81. p.; Mezey, 2004, 249. p.; Király Tibor–Máthé Gábor–Mezey Barna: A polgári büntetőjog története. In: Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. (Budapest, 2004, 286–350., 288. p.; a továbbiakban: Király–Máthé–Mezey, 2004).
- ³³ A mű keletkezéstörténetéhez: Borsa Gedeon: Korai széles lapszerű kiadványok Magyarországon (Magyar Könyvszemle, 97, 1981, 138–144. p.); Bodó Mátyás: Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa (Pozsony, 1751, 202. p.); Béli, 2003, 117–121. p.; Finkey, 2000, 81–85. p.; Mezey, 2004, 249. p.
- ³⁴ Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. (Budapest, 1878, 138. p.; a továbbiakban: Pauler, 1878); Finkey, 1909, 86. p.
- ³⁵ Elementa Juris Criminalis Hungarici, concinuata per Paulum Szlemenicz. J. U. D. ac juris Hungarici tum civilis privati tum criminalis in R. Academia Posoniensi prof. public. ord. (Posonii, typis herdum Bellanorum, 1817, p. 232 in 8.); Erneuerte Vaterländische Blätter Chronik der österreichischen Literatur [EVV Chronik], 1817/19, 73–74. p.; Eckhart, 1936, 325–326. p.; Hoegel, 1904, 72. p.; Bellér, 1983, 39–40. p.; Jung, Johann: Elementa Juris feudalís conscripsit Mathias Vuchetich. J. u. D. Juris Civilis Romani, Criminalis et Feudalis, in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Professor Publicus, ordinarius. J. Facultatis Juridicae Pro-Senior Inclytorum Comitatum Békés et Torontal Tabulae Judiciariae assessor. (Budae, Typis R. Univ. Hungaricae, 1824, p. 234 in 8.); Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit, 1827, III, 131–135. p.; a továbbiakban: Jung, 1827); Nánási, 2003, 2–3. p.; Pauler, 1878, 137–139., 145. p.; Király Tibor: Fejezetek a Magyar Büntető Eljárásjog tudományának történetéből. (Budapest, 1980, 6. p.; a továbbiakban: Király, 1980); Finkey, 2000, 93–94. p.; Mezey, 2004, 250. p.; Szlemenics, 1865, I. p., I. jegyzet; Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. (Budapest, 1896/I, 85. p.; a továbbiakban: Fayer, 1896/I).
- ³⁶ Finkey, 1909, 86. p.; Mezey Barna: A büntetőjogi felelősségrevonás intézményi hátterének kialakítása a 18–19. században (Az önálló magyar büntetésvégrehajtás jogi és szervezeti kereteinek kiépítése). (Budapest, 1990, 30. p.); Mezey, 2004, 250. p.; Király–Máthé–Mezey, 2004, 303. p.; Bellér, 1983, 39. p.; Király 1980, 6–7. p.; Institutiones juris criminalis hungarici, in usum academiarum regni Hungariae, conscripsit Mathias Vuchetich. J. U. D. juris civilis romani, criminalis et feudalís in regia scientiarum universitate hungarica professor publicus ordinarius etc. (Budae, typis univers. hung., 1819, XXVIII. et 538. p. in 8.), EVV Chronik, 1820/31, 121–122. p.; Jung, 1827, 132. p.; Eckhart, 1936, 326., 331., 353., 361–362. p.; Csizmadia Andor: Jogi oktatás a pécsi akadémián a feudális kor végén. In: A 600

- éves jogi oktatás történetéből 1367–1967. Szerk.: Csizmadia Andor (Pécs, 1968, 27–39., 34. p.).
- ³⁷ Finkey, 2000, 105–108. p.
- ³⁸ Szokolay István: Büntető jogtan a' codificatio és tudomány leg-újabb elvei szerint, különösen bírának és ügyvédek számára. (Pest, 1848); Finkey, 2000, 144–147. p.; Király, 1980, 13–14. p.; Király–Máthé–Mezey, 2004, 303. p.
- ³⁹ Szibenliszt (Mich.) Institutiones juris naturalis, quas in usum auditorum suorum edidit. Fasc. I. Complectens: jus naturae extrasociale (EVB Intelligenzblatt, 1819/99); Institutiones juris naturalis, conscriptae per Michaellem Szibenliszt, J. U. D., in regia academia Jauriensi juris naturalis universi ac publici regni Hungariae professorem p. o., causarum fori utriusque juratum advocatum. Tomus I., Jus naturae extrasociale complectens. (Jaurini, typis Leopoldi Streibig. 1820. p. XIX et 247; EVB Chronik, 1820/94, 373. p.; Bellér, 1983, 42. p.; Finkey, 2000, 109. p.; Petrasovszky, 2005.
- ⁴⁰ Kassay Adolf: Büntető magyar jogtan (Pest, 1848, I. p.); Finkey, 2000, 147. p.
- ⁴¹ Pauler, 1878, 236. p.; Finkey, 1909, 86. p.; Finkey, 2000, 140. p.; Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve (Budapest, 1909, 35. p.); Angyal, 1920, 32. p.; Horváth Tibor: Burzsoá büntetési elméletek Magyarországon (Állam- és Jogtudomány, 21, 1978, 3, 277–305.; 278. p.; a továbbiakban: Horváth, 1978).
- ⁴² Szemere Bertalan: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről. (Budapest, 1990, 41–42., 127., 132. p.); Fayer, 1896/I, 84. p.; Horváth Tibor: Büntetési elméletek fejlődésének vázlata. (Budapest, 1981, 180–183. p.; a továbbiakban: Horváth, 1981); Horváth Tibor: Szemere Bertalan és a reformkor büntetőjogi gondolkodása. In: Szemere Bertalan és kora. I. Szerk.: Ruzsoly József (Miskolc, 1991, 137–148, 141., 147. p.; a továbbiakban: Horváth, 1991); Mezey Barna: A börtönügyi szakirodalom kezdetei Magyarországon (Acta Fac. Jur. Univ. Sci. Tom. XXVIII. Budapest, 1986, 63–83. p.; 70. p.; a továbbiakban: Mezey, 1986); Heller Erik: A büntetőjogi elméletek bírálata, bevezetésül a büntetési szabás elméletéhez. (Budapest, 1924, 33. p.; a továbbiakban: Heller, 1924); Horváth, 1978, 279–281. p.
- ⁴³ Mezey, 1986, 69–70. p.; Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig. (Budapest, 1997, 213–214. p.; a továbbiakban: Závodszy, 1997).
- ⁴⁴ Mezey, 1986, 71–73. p.; Závodszy, 1997, 194., 213–214. p.
- ⁴⁵ Finkey, 2000, 121–122. p.; Horváth, 1978, 286–287. p.; Horváth, 1981, 191–193. p.; Mezey, 1986, 71–73. p.
- ⁴⁶ Eötvös József: Kelet Népe és Pesti Hírlap. (Pest, 1841, 26. p.); Fayer, 1896/I, 77. p.; Závodszy, 1997, 194. p.; Finkey, 2000, 122. p.
- ⁴⁷ Mezey, 1986, 70–71. p.; Závodszy, 1997, 216–218. p.; Horváth, 1978, 284–285. p.; Horváth, 1981, 189–190. p.
- ⁴⁸ Pauler, 1878, 243., 237. p.; Heller, 1924, 40–41. p.; Horváth, 1978, 281–282. p.; Horváth, 1981, 184. p.
- ⁴⁹ Horváth, 1978, 283–284. p.; Horváth, 1981, 187–188. p.; Mezey, 1986, 74–75. p.
- ⁵⁰ Király, 1980, 11–12. p.; Pusztai László: A modern büntetőeljárás jog kialakulása Magyarországon. (Budapest, 1994, 26. p.); Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtzéki rendelet (Acta Jur. et Pol., Tom. VII. Fasc. I. Szeged, 1960, 9. p.); Závodszy, 1997, 222–223. p.); Szalay László: A' büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre. In: Szalay László: Publicistai dolgozatok. I. (Pest, 1847, 103–173. p.; 107. p.). Szalay munkásságának részletes elemzése: Nagy Lajos: Szalay László és a magyar büntető eljárásjog (Állam- és Jogtudomány, 7, 1964, 4, 519–570. p.; a továbbiakban: Nagy, 1964).
- ⁵¹ Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. (Budapest, 1999, 66–80. p.); Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. (Budapest, 1978, 19. p.; a továbbiakban: Fülöp, 1978); Nagy Lajos: A magyar jogi folyóirati irodalom fejlődésének vázlata. In: A Jogtudományi Közlöny (1865–1934) büntetőjogi tárgyú adatai. Szerk.: Szűk László. (Budapest, 1988, 5–67. p.; 6. p.; a továbbiakban: Nagy, 1988).
- ⁵² Fülöp, 1978, 262–264. p.; Gergely András–Veliky János: A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén. (Acta Univ. Debr. Ser. Hist. XVIII. Magyar Történeti Tanulmányok VII. Debrecen, 1974, 5–42. p.; 6–7. p.; Pajkossy Gábor: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. Előadások a Történettudományi Intézetben 14. (Budapest, 1991, 3–4. p.); Gáspár Gabriella: A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon (Budapest, 2002, 161. p.; a továbbiakban: Gáspár, 2002).
- ⁵³ Dezsényi Béla: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (Magyar Könyvszemle, 87, 1971, 206–214. p.; 206. p.).
- ⁵⁴ Nagy, 1988, 7, 42–43. p., I. jegyzet; Kereszty István: Jogi szakajtó. In: Magyar jogi lexikon. IV. Szerk.: Márkus Dezső. (Budapest, 1903, 462–464. p.)
- ⁵⁵ Fenyő István: Haladás és maradiság harca a Tudományos Gyűjteményben. In: A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György (Budapest, 1979, 280–329. p.; 281., 283., 299., 323. p.; a továbbiakban: Fenyő, 1979a); Batári Gyula: A tudományos szakajtó kialakulása Magyarországon. 1721–1867 (Budapest, 1994, 32., 34., 50. p.; a továbbiakban: Batári, 1994); Pauler Tivadar: Az észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapota. Harmadik cikkely IV. (Tudománytár. Értekezések 14. Buda, 1843, 208–215. p.; 213–214. p.); Gönczi Katalin: Jogtudományi folyóiratok; a tudományos kapcsolatok 19. századi médiái (Jogtudományi Közlöny, 53, 1998, 169–171. p.; 169. p.); Gáspár Gabriella: A korai magyar polgárosodás kutatásának egyik lehetséges empirikus útja (Társadalomkutatás, 19, 2001, 199–221. p.); Gáspár, 2002, 68–80. p.; Nagy, 1988, 14., 17. p.
- ⁵⁶ Bató Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon (AETAS, 2001, 3–4, 182–216. p.; 197–200. p.).
- ⁵⁷ Gáspár, 2002, 74., 154., 156. p.
- ⁵⁸ Hirdetés: Magyar törvénykezési szótár (Tudományos Gyűjtemény [TGy], 21, 1837, I, 121–123. p.); Magyar törvénykezési szótár (TGy, 21, 1837, II, 126–127. p.); Recenzió: Schedel Ferenc [Toldy Ferenc]: Magazin für die philosophische, medizinische gerichtliche Seelenkunde. Hrsg. Dr. J. B. Friedrich. Erstes Heft, 150. p., 223. p. Würzburg, 1829, R. (TGy, 14, 1830, 2, 102–109. p.; a továbbiakban: Schedel, 1830); Horvát István: Das deutsche Strafverfahren in der Fortbildung durch Gerichtsgebrauch und Partikular-gesetzbücher und in genauer Vergleichung mit dem englischen und französischen Strafprozesse von Dr. E. J. A. Mittermaier... [2. kiad. Heidelberg, 1832, I. kötet: VIII, 440 p.; II. kötet: IV, 482 p.; TGy, 17, 1833, 3, 117–119. p.; a továbbiakban: Horvát, 1833]; Z.: Vélemény a' büntetési mód javítása iránt. Írta Balla Károly... (Pesten. Trattner Károly betűivel, 1841; TGy, 25, 1841, 4, 110–123. p.; a továbbiakban: Vélemény, 1841). Tanulmány: Havas József: Gondolatok a' Büntörvény' okfejtéről (principiumáról), és annak gyakorlási hasznáról (TGy, 15, 1831, 2, 3–24. p.; a továbbiakban: Havas, 1831); M-y-A. [Mindszenty Antal]: A' Marokkoi Császárság, és az afrikai Algier, Tunis, Tripolis, és Barca státusok le írása (TGy, 14, 1830, 11, 3–91. p.; a továbbiakban: Mindszenty, 1830); Dankó János: Fogházi dolgozó intézet Aradvármegyében (TGy, 15, 1831, 3, 45–57. p.; a továbbiakban: Dankó, 1831); Boehm Károly: A' gyermekölésről orvostörvényi tekintetből (TGy, 17, 1833, 4, 57–84. p.; a továbbiakban: Boehm, 1833); V.: A' büntetések erkölcsi hasznairól (TGy, 24, 1840, 11, 67–73. p.; a továbbiakban: Büntetések, 1840); Vázolatok a' büntető jog köréből (TGy, 25, 1841, 10, 93–109. p.; a továbbiakban: Vázolatok, 1841).
- ⁵⁹ Varga János: Kormányzervek előkészületei az 1843. évi diétára (Századok, 114, 1980, 727–751. p.; 732. p.)
- ⁶⁰ Horvát, 1833, 118–119. p.
- ⁶¹ Havas, 1831, 10. p.; Bellér, 1983, 41–42. p.
- ⁶² Mindszenty, 1830, 61–63. p.
- ⁶³ Büntetések, 1840, 67. p.
- ⁶⁴ Dankó, 1831, 45–57. p.; Závodszy, 1997, 207. p.
- ⁶⁵ Schedel, 1830, 107–109. p.; Fenyő, 1997, 113. p.
- ⁶⁶ Vélemény, 1841, 112., 123. p.
- ⁶⁷ Vázolatok, 1841, 93., 96–99., 101., 104–107., 109. p.
- ⁶⁸ Boehm, 1831, 63., 65–72., 74–76., 78–84. p.

- ⁶⁹ Szalády Antal: A magyar hírlap-irodalom statistikája 1780–1880-ig (Budapest, 1884, 232. p.); Fenyő István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár. In: A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György (Budapest, 1979, 465–489. p.; 465., 488. p.; a továbbiakban: Fenyő, 1979b); Nagy, 1988, 14. p.; Rózsa Mária: Bevezetés. In: Tudománytár repertórium. Összeáll.: Rózsa Mária. (Budapest, 1999, 7–10. p.).
- ⁷⁰ Fenyő, 1979b, 467–468. p.; Fenyő, 1997, 113–114. p.; Závodszy, 1997, 163., 209–210. p.
- ⁷¹ Fenyő, 1979b, 475. p.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon (Budapest, 1980, 120. p.).
- ⁷² Fenyő, 1979b, 480. p.
- ⁷³ Nagy, 1988, 17–18. p.
- ⁷⁴ Fenyő István: A centralisták folyóirata, a Budapesti Szemle (1840–1841). In: A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György (Budapest, 1979, 573–585 p.; 573–574. p.; a továbbiakban: Fenyő, 1979c); Antalffy, 1983, 30. p.; Nagy, 1988, 14. p.; Nagy, 1964, 525. p.; Gönczi, Katalin: Wissenstransfer bei den

Kodifikationsarbeiten im ungarischen Vormärz (Ius Commune, 25, 1998, 261–290. p.; 271–272. p.; a továbbiakban: Gönczi, 1998); Balogh Judit: Német–magyar tudományos kapcsolatok vizsgálata, mint a komplex jogtörténeti kutatás tárgya (Jogtudományi Közlöny, 57, 2002, 455–459. p.; 457. p.; a továbbiakban: Balogh, 2002).

- ⁷⁵ Fenyő, 1979c, 579., 584. p.; Antalffy, 1983, 31–32. p.; Nagy, 1988, 14., 19. p.; Gönczi, 1998, 272. p.; Balogh, 2002, 457. p.
- ⁷⁶ Szalay László: Codificatio. In: Szalay László: Publicistai dolgozatok. I. (Pest, 1847, 19–90. p.; 61., 66., 69., 89–90. p.); Finkey Ferenc: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok száz év távlatából (Budapest, 1942, 8. p.); Fayer, 1896/1, 32–34. p.; Antalffy, 1983, 32., 39–45. p.; Horváth, 1991, 140. p.
- ⁷⁷ Lukács Mór: Büntetőjogi elméletek. In: Lukács Mór munkái. I. Összeállította: Gyulai Pál (Budapest, 1894, 183–242. p.; 183., 191., 194., 199., 232. p.); Fenyő, 1997, 171. p.; Horváth, 1978, 285–287. p.; Horváth, 1981, 191–193. p.; Mezey, 1986, 73. p.
- ⁷⁸ Thanhoffer Pál: Néhány szó az ügyvédi segély-intézetéről (Pesti Hírlap, 1841. 72, 610–611. p.).

A Balti Kormányzóság büntetőjogában 1846-ban kezdődött az orosz büntetőjog korszaka. A Balti Kormányzóság területén az orosz uralom idején az 1845. évi büntető törvénykönyv,¹ a békebírók számára készült 1864. évi büntető törvénykönyv, valamint az 1903. évi új orosz büntető törvénykönyv² egyes részei voltak hatályban.

Ismert, hogy az első világháború végén szétesett az Orosz Birodalom, és annak egykori területeiből 1918-ban alakult meg a három balti állam: az Észt Köztársaság, Litvánia és Lettország.

Egy függetlenné vált állam legfontosabb feladatainak egyike az egységes jogrendszer kialakítása, amely a klasszikus felosztás szerint három fő ágból – közjog, magánjog, büntetőjog – áll.

AZ ÉSZT KÖZTÁRSASÁG BÜNTETŐJOGÁNAK FEJLŐDÉSE

Észtország önállóságának kikiáltása, 1918. február 24-e után az 1918. november 19-ei törvénnyel³ ismét hatályba léptek azok az orosz törvények, amelyek az Orosz Birodalomhoz tartozó Észtország területén 1917. október 24-én érvényben voltak. Ekkor lépett hatályba az orosz büntetőeljárás törvény is, amely nem volt összhangban az 1903. évi új Btk.-val.

Az 1903. évi új orosz Btk.-t nem lehetett teljes terjedelmében megtartani, mert 1918. február 24-én a német csapatok betörték az Észt Köztársaság területére, s az ország német megszállás alá került. Mivel jog nélkül nincs rend és hatalom, ezért érthető, miért léptette gyorsan hatályba a német megszálló hatalom az 1903. évi új orosz Btk.-t teljes terjedelmében, de jelentős változásokkal a büntetési rendszerben, aminek alapja az akkor hatályos német Strafgesetzbuch (StGB) volt.⁴ A német megszállás megszűnésével az észt kormány visszatért az orosz büntetőjog rendszeréhez.

Georg Ambach:

A függetlenné vált balti államok büntetőjogának fejlődése a huszadik század elején

Az alap, az 1845. évi Btk. az 1885. évi módosításokkal erősen idejétmúlt volt, de az észt jogászok számára jól ismert. Ehhez a Btk.-hoz az orosz uralom alatti időkből átfogó törvénykezési gyakorlat kapcsolódott, ami természetesen különösen kíváncs volt a fiatal észt bíróságoknak. Röviddel később azonban felismerték, hogy ez az állapot a büntetőjogban csak rövid és átmeneti. Ezért az Észt Köztársaság büntetőjogának fejlődése két irányban indult meg:

1. Novellaalkotás a szükségszerűen meglévő jogházak kitöltésére és az elengedhetetlen változások végrehajtására. Például az észt büntetőjog-alkotás büntetőpolitikailag nagyon fontos novelláját az alapító gyűlés 1920. július 2-án fogadta el,⁵ s az 1920. augusztus 16-án lépett hatályba. Ez a novella tartalmazza a feltételes elítélés bevezetését; tartalmilag a belga–francia vagy kontinentális rendszerhez (suris) csatlakozott, ebből következően nem szó szerint a feltételes elítélést tartalmazza, hanem a feltételes büntetékiszabást.⁶ A novella szerint nem csak a kiszabott (hat hónapnál nem több börtön stb.), hanem a kilátásba helyezett büntetésre (1 év 6 hónapnál nem több börtön stb., mindegyik becsületvesztés nélkül) is alkalmazható. Kiolvasható továbbá a novellából, hogy a feltételesen elítélt személy nem lehetett korábbi fogságnál sú-

lyosabban büntetve. A feltételes elítélés másodszori alkalmazása tilos.⁷

2. Ezt követően megkezdődött az új észt Btk. tervezetének előkészítése. Észtország önállóságának kivívása után a jogrendszer átalakítása 1920-ban a magánjog reformjával kezdődött, amely – bár a kormány egy bizottságot állított fel az Igazságügyi Minisztérium tanácsadója, Igor Tjutrumov vezetésével – nem volt jól előkészítve, s emiatt még ugyanabban az évben abba maradt (csak 1923 novemberében kezdődött újra, Rudolf Gabrel igazságügy-miniszter elnökletével). 1921-ben a büntetőjog reformja került sorra. A három orosz büntető törvénykönyv helyett egy egységes új Btk.-ra volt szükség. A három orosz Btk. kérdését többször emlegették a parlamentben és a médiában is. Rövid vita után az első észt parlament 1921. július 29-én úgy döntött, hogy az 1903. évi orosz Btk.-t veszik alapul. Az első parlament erre vonatkozó döntése volt az Észt Köztársaság büntetőjogi reformjának első jele.

1922. március 1-jén a kormány egy tíztagú bizottságot állított fel (jól ismert észt jogászok részvételével: Alfred Maurer, Tõnis Kalbus, Jõri Jaakson, Rein Eliaser, Anton Palvadre, Paul Vålbe, Konstantin Trakmann, August Mahoni és Karl Saarmann⁸), az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs részlegének vezetője, Johan Reinhold elnökletével. A bizottság 1922. március 22-én kezdte meg munkáját, és 1924. december 17-én fejezte be. A bizottsági munka elején Karl Saarmann, az Igazságügyi Minisztérium tanácsadója előállt saját téziseivel az új Btk.-t illetően, és bemutatta a büntető törvénykönyv általános részének tervezetét. A bizottság kisebb változtatások után egyetértett a Btk. általános részének előzetes javaslatával. A továbbiakban is Karl Saarmann irányította a bizottság munkáját, s felelősséggel tartozott érte.

A bizottság aktív munkája eredményeként már 1922-ben közzétették az általános rész előzetes javaslatát (73 paragrafusból állt)⁹, majd 1923-ban az egész törvénykönyv előzetes javaslatát.¹⁰ 1925-ben, a munka befejezése után a bizottság közzétette az új Btk. törvényjavaslatát;¹¹ ezt még ugyanebben az évben a kormány beterjesztette a parlamentnek, amely tagjai közül bizottságot küldött ki a javaslat áttekintésére. Ekkor sokan hitték, hogy a büntetőtörvény-javaslatból legkésőbb az 1926. évi őszi ülésszakon törvény lesz. A történelem azonban másként akarta, s a javaslatot csak 1929-ben foglalta törvénybe a parlament.

Az észt Btk.-t tehát a harmadik parlament fogadta el 1929. március 26-án, de csak 1935. február 1-jén lépett hatályba. Az 1929. évi észt Btk. általános és különös részből állt és 647 paragrafust tartalmaz (az 1903. évi orosz Btk. 687 paragrafusból állt). Az általános részben a változások a büntetési normákat érintették. Az észt Btk. csak öt főbüntetést ismert; ezek: a halálbüntetés, a fegyház,¹² a börtön, a fogság és a pénzbüntetés; mellékbüntetésként ismerte az ítélet közhírré tételét, a foglalkozástól eltiltást, az elkobzást és a külföldiek kiutasítását. Az 1929. évi észt Btk.-ról teljes képet nyújt az 1937-es

kommentált kiadás (414 oldal terjedelemben).¹³ A Btk.-nak ezt a kiadását Karl Saarmann és Karl Matto (1896–1942)¹⁴ állította össze.

Az 1929. évi észt Btk.-t röviden és tömören a következő szavakkal jellemezhetjük: alapjában véve nem új munka (mint például a norvég Straffelov 1902-ből),¹⁵ hanem az 1903. évi orosz Btk. átdolgozása. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az 1929. évi észt Btk. önálló, kétszintű Btk. volt (tartalmaz büntetéseket és intézkedéseket is, mint például a feltételes elítélést és a feltételes szabadlábra bocsátást). Tartalmilag európai jog volt, és normatechnikailag is elérte a világszínvonalat. 2004. március 26-án volt háromnegyed évszázada, hogy a harmadik parlament elfogadta az új észt Btk.-t.¹⁶

A LETT KÖZTÁRSASÁG BÜNTETŐJOGÁNAK FEJLŐDÉSE

Az 1918-ban függetlenné vált Lettországnak nem volt saját Btk.-ja. Anyagi jogként itt az 1903. május 22-én az Orosz Császárság számára újonnan kiadott *Ugolovnoe ulozenie* volt hatályban, az 1917-ben, Kerenszkij ideiglenes kormánya által a februári forradalom idején elfogadott változásokkal és kiegészítésekkel.¹⁷

1926-ban O. Minz büntetőjog-professzor a következőket jegyezte fel Lettorság büntetőjogának fejlődéséről: „Az alapvető rendelkezések természetesen az 1903-as orosz Btk.-n alapulnak, ami, csakúgy, mint a többi, az orosz korszakból átvett törvény, csak akkor kerül alkalmazásra, ha összhangban van a lett alapelvekkel. Ez elsősorban az úgynevezett állam és vallás elleni bűncselekményekre vonatkozik.”¹⁸

1919. decemberétől az 1903. évi orosz Btk.-t az Lett Köztársaság jogalkotó intézményei által folyamatosan kiadott novellák sora kiegészítette, és részben módosította. E büntetőpolitikailag jelentős novellák közül ki kell emelni az általános rész tekintetében az 1922-ben kiadott rendelkezést a belga rendszerből átvett feltételes elítélés bevezetéséről,¹⁹ a különös rész tekintetében az 1922. áprilisában hozott rendelkezéseket a parlamenti és önkormányzati választások, valamint a népszavazás során elkövetett bűntettekről és vétségekről, valamint a parlament működésének megzavarásáról.²⁰

1925-ben az Igazságügyi Minisztérium rendeletére megjelent a hatályos büntetőtörvények kompilált összeállítása az *Ugolovnoe ulozenie* új kiadásának formájában *1903 grada 22 marta Sodulikumi* címmel.

A Lett Köztársaság a bírósági szervezetre vonatkozó törvények és a büntető-eljárásjog területén ugyancsak a korábbi Oroszország vonatkozó törvényeit vette át (így II. Sándor bírósági szervezeti törvényét 1864-ből).²¹

A lett Btk. általános részének javaslata már 1926-ban a parlament elé került. 1923-ban P. Jakoby oroszul kiadta az általános rész javaslatát, valamint az állam és vallás elleni bűncselekményekről szóló rendelkezéseket kommentárokkal.²²

A LITVÁN KÖZTÁRSASÁG BÜNTETŐJOGÁNAK FEJLŐDÉSE

Miként a többi balti államban, a büntetőjog tekintetében a fentebb már említett *Ugolovnoe ulozenie* volt hatályban a Litván Köztársaságban. Az 1903. évi orosz Btk.-t²³ először a német megszálló hatóságok vezették be Litvániában, majd később az önállóvá vált Litvánia megalakuló kormánya az 1919. január 16-ai törvénnyel ismét hatályba léptette.²⁴ Ugyanezzel a törvénnyel hajtották végre a szükséges módosításokat a nyelvi szerkesztésben,²⁵ számos vallási bűncselekmény büntethetőségét (a 3. fejezetet a felségárusításról) és mindent, ami a litván alkotmánnyal ellentétes volt, (általános jelleggel) hatályon kívül helyeztek. Emellett változtatásokat hajtottak végre a büntetési rendszerben. A főbüntetések közül a halálbüntetést, a száműzést, a tömlöcöt és a várfogságot eltörölték, s az első hármat a fegyházzal, a várfogságot a börtönnel helyettesítették.

Bár az 1903. évi Btk. Oroszországban sosem lépett hatályba, egyes területeken novellákkal sok helyen módosították.

A teljes büntetőjogi reform és a Litván Köztársaság számára új Btk. alkotásának kérdése kormányzati körökben egyre gyakrabban szóba került. Ez a fontos kérdés Tumenas igazságügyi minisztersége idején kapott valós alapot; az államminisztériumban kidolgozták egy új Btk. alapelveit. Sajnos Tumenas lemondása után a kérdés teljesen lekerült a napirendről.²⁶

A fiatal Litván Köztársaság súlyos helyzete és a létért való küzdelem hamarosan a halálbüntetés újbóli bevezetésére kényszerítette a litván államhatalmat (hadiállapot és a legsúlyosabb állam elleni bűncselekmények

esetére).²⁷ Ezt a kérdést az 1920. évi ideiglenes alkotmány a halálbüntetés eltörlésével rendezte, de még ugyanabban az évben újra bevezette a hadiállapot kihirdetéséről szóló törvény.²⁸

W. Stankevič 1926-ban a következőket jegyezte fel erről a törvényről: „Először is ez a törvény határozatlan, mert a halálbüntetést ugyan el lehet törölni egyetlen általános szabállyal, bevezetni azonban nem: fel kell sorolni az eseteket és büntetteket, amelyeknél alkalmazható. A bírósági gyakorlat úgy oldotta meg a kérdést, hogy a halálbüntetés bevezetéséről szóló törvény mindazokra az esetekre vonatkozik, amelyekben az alkotmánnyal történt eltörlést megelőzően alkalmazni lehetett.”²⁹ 1925-ben a halálbüntetést törvény útján kiterjesztették az államelnök, a miniszterek és hivatalnokok megölésének esetére, valamint minden politikai gyilkosságra.

A litván médiában többször felvetették a modern büntető intézkedés, a feltételes elítélés bevezetésének szükségességét. Az *Ostrecht*, a kelet-európai országok jogával foglalkozó havi folyóirat azt írta, hogy ezt Litvániában általában támogatják, de az új parlament feladata lesz a kérdés gyakorlati megoldása, mert a korábbiak lejárt a mandátuma.³⁰

Litvániában a feltételes szabadon bocsátást még a háború előtt törvénybe iktatták.³¹

Ez a rövid körkép a balti államok büntetőjogának fejlődéséről a XX. század kezdeti szakaszában bizonyítja, hogy az 1903. évi orosz *Ugolovnoe ulozenie* a büntetőjogban csak átmeneti állapotot jelentett. A további fejlődés két irányba mutat: egyrészt a novellaalkotás, másrészt a saját Btk.-javaslat kidolgozásának előkészítése.

Fordította: **Frey Dóra**

Jegyzetek

^{*} Georg Ambach 1952. április 23-án született Tallinnban. 1985-ban végzett a Tartui Egyetem jogi fakultásán. 2002-ben az Akadémia Nord jogi magiszterképzésén, 2002. szeptember 1-jétől 2005. augusztus 31-éig a jogi kar doktorandusza volt. Ekkor dolgozott Karl Saarmann, az észti büntetőjog alakítója és fejlesztője című disszertációján. Nehezen elképzelhető, de sajnos igaz, hogy a mai Észtországban Karl Saarmannnak, az észti Btk. javaslojának és szerzőjének életrajza alig ismert. Ezért Ambach disszertációjának első részében Saarmann jogi tanulmányait vizsgálja az 1911–1922 közötti időszakban, valamint az észti bíróságokon jogi szolgálatban eltöltött éveit 1918–1941 között. A második fejezetben Saarmannnak az észti büntetőjog megreformálására irányuló törekvéseit veszi górcső alá, majd az utolsó (harmadik) fejezetben Saarmann oktatói tevékenységét vizsgálja a Tartui Nemzeti Egyetem büntetőjogi tanszékén az 1925–1935 közötti időszakban. Mélyreható elemzésével bizonyítja, hogy az észti büntetőjog fejlődése és Saarmann neve elválaszthatatlanok egymástól. Az értekezés védésére 2006. március 31-én került sor az Akademie Nord magánegyetemen. Georg Ambach 2002. március 1-jétől a Professzor Karl Saarmann Társaság elnöke.

¹ Közelebből lásd Glasenapp, G. v.: *Gesetzbuch der Criminal- und Korrekstionsstrafen und Gesetz über die von Friedensrichter zu verhängenden Strafen*. (2. kiad. VI. Dorpat, 1892; a továbbiakban: Glasenapp: *Gesetzbuch*); Liszt, F. v. (szerk.): *Das Strafrecht der Staaten Europas*. (Berlin, O. Liebmann, 1894, 277. p. skk.).

² *Das neue russische Strafgesetzbuch (Ugolovnoe ulozenie)* – Az új orosz büntető törvénykönyv. Legfelsőbb részről megerősítve

1903. március 22-én. Oroszból fordította O. Bernstein. 2. kiad. Függelékben: Targymutató O. Höchtl szerkesztésében (Berlin, J. Guttentaf, 1916).

³ Riigi Teataja [Hivatalos Lap – a továbbiakban: RT], 1918, 1.

⁴ Közelebből lásd: Frank, R.: *Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich nebst dem Einführungsgesetze* (a 2... átdolgozott kiadás kiegészített lenyomata. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1919).

⁵ RT, 1920, 119–120., 247.

⁶ A feltételes elítélésről bővebben lásd: Lenz, A.: *Die anglo-amerikanische Reformbewegung im Strafrecht. Eine Darstellung ihres Einflusses auf die kontinentale Rechtsentwicklung* (Stuttgart, Verlag von F. Enke, 1908); Liszt, F. v.: *Bedingte Verurteilung und bedingte Begnadigung – Vergleichende Darstellung des Deutschen und ausländischen Strafrechts*. 3. kötet (Berlin, 1908); Exner, F.: *Die Theorie der Sicherungsmittel* (Berlin, J. Guttentag, 1914); Rosenfeld, E.: *Welche Strafmittel können an die Stelle der kurzzeitigen Freiheitsstrafe gesetzt werden?* (Von der Marburger Juristischen Fakultät gekrönte Preisschrift. Berlin, J. Guttentag, 1890).

⁷ Saarmann, K.: *Das Strafrecht in Eesti (Estland) (Ostrecht. Monatsschrift für das Recht der osteuropäischen Staaten*. 2, 1926, 6. füzet, 627. p. C. Heymanns Verlag, Berlin)

⁸ A jogász Karl-Theodor Saarmann (1893. január 19. – 1948. április 2.) fő szerzője volt az új észti Btk.-javaslat kidolgozásának és vezető alakja az Észt Köztársaság büntetőjogi reformjának (1921–1935). 1927. január 1-jétől 1935. július 1-éig a büntetőjog első észti professzora a Tartui Nemzeti Egyetemen. Kiváló teoretikus és tehetséges gyakorlati jogász volt. Az észti bírósági rend-

- szerben végzett szolgálata 1918. november 23-án kezdődött, és 1941. január 1-jén fejeződött be. Ebben az időszakban volt vizsgálóbíró, békebíró, az Igazságügyi Minisztérium tanácsadója, a bírói tanács és az állambíróság tagja. K. Saarmann az észti büntetőjog korifeusa, neve figyelmet és megörökítést érdemel. Professzor K. Saarmann halálának 2005. április 2-án volt az ötvenhetedik évfordulója. Közelebbről lásd G. Ambach disszertációját: Karl Saarmann kui Eesti kriminaalõiguse formeeri ja arendaja [Karl Saarmann, mint az észti büntetőjog megteremtője és fejlesztője]. (Akadeemia Nord avaliku õiguse instituut, Tallinn, 2005).
- ⁹ Kriminaalseadustik. Üldosa. Eelkawa. (Az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs osztályának kiadása, 1922).
- ¹⁰ Kriminaalseadustik. Eelkawa. (uo., 1923).
- ¹¹ Kriminaalseadustik. Eelnou. (uo., 1925).
- ¹² Anselm Paul Johann Ritter von Feuerbach (1755–1833) 1813. évi bajor Btk.-jában a fegyház „láncra verést” jelentett. Az észti nyelvből ezt a büntetési nemet szó szerint „kényszermunkának” kellene fordítani, de tartalmilag ez a kifejezés a fegyházat jelenti. Közelebbről lásd: K. Saarmann: Das Strafrecht in Eesti (Estland), 629–630. p.
- ¹³ Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Koost K. Saarmann, K. Matto. (Tallinn, Autorite kirjastus, 1937).
- ¹⁴ Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. 2. kötet (Tartu, 1994, 67. p.).
- ¹⁵ Allgemeine bürgerliche Strafgesetz für das Königreich Norwegen (Mitteilungen der IKV, 1905. 12. kötet, 1. melléklet).
- ¹⁶ Közelebbről lásd: Ambach, G.: Das Strafrecht der Republik Eesti in der Anfangsperiode des zwanzigen Jahrhunderts (Publications of University Nord. Tallinn, 2004, 53–69. p.).
- ¹⁷ A halálbüntetés megszüntetése – 1917. március 12. (375. számú orosz törvény); az élethossziglani szibériai száműzetés – 1917. március 26. (536. számú orosz törvény); a nyilvános izgatásról szóló rendelkezések módosítása – 1917. július 6. (1058. számú orosz törvény); az ideiglenes feltételes szabadon bocsátás szabályozása – 1917. augusztus 1. (1326. számú orosz törvény); külföldi diplomáciai képviselők büntetőjogi védelme – 1917. augusztus 5. (1133. számú orosz törvény).
- ¹⁸ Lásd: Mintz, O.: Strafrechtspflege in Lettland (Ostrecht. 2,

- 1926, 6. füzet, 634–637. p. C. Heymanns Verlag, Berlin).
- ¹⁹ 1922. január 12. Lett Törvénygyűjtemény, 13. szám
- ²⁰ 1922. április 4-ei novella, Lett Törvénygyűjtemény, 90. szám
- ²¹ Lásd: Huber, V.: Die Friedensrichtergesetze in Rußland nebst den Justizregelements vom 20. November 1864. (Sankt-Peterburg, 1867); Glasenapp: Gesetzbuch, 1892; Уставъ о Наказаніяхъ плагаемыхъ Мировыми Судьями (Свод Законовъ Российской Имперіи. Т. XV. С.-Петербург, 1885).
- ²² Якоби, П. Н.: Латвийское уголовное уложение. С мотивами, извлеченными из протоколов комиссии по выработке сего уложения (Положения общие. Преступления религиозные и государственные). Вып. 1–2. Рига: акц. Общество Вальтера и Рапа, 1923–1928); Вып. 1, 1923, 175 p. Вып. 2. 1928. 684. p.
- ²³ Német fordítását lásd: Nernstein, O. S.: Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, 28. melléklet (2. kiadás, Berlin–Lipcse, 1928, 684. p.).
- ²⁴ Vyriausybės Žinios (Kormányzati Értesítő), 2–3, 26. szám.
- ²⁵ Például az Oroszország és az orosz állampolgárok szavak helyére Litvánia és litván polgárok került.
- ²⁶ Lásd: Stankevič, W.: Das litauische Strafrecht (Ostrecht, 2. 1926, 6., 631. p. C. Heymanns Verlag, Berlin).
- ²⁷ A Kiegészítések és változások a büntetőjogban című törvény. Ez a törvény bevezetett még egy büntetést, ami a Btk.-ban ismeretlen volt: a teljes vagyoneklaszt az államkincstár javára, amit fegyveres felkelésben való részvételért, annak kísérletéért és előkészületéért szabtak ki (Vyriausybės Žinios, 20. szám, 243. p.).
- ²⁸ Ezen törvény elfogadásának pillanatában az alkotmányos garanciák megszűnnek és a halálbüntetés újra hatályba lép (Vyriausybės Žinios, 430. szám).
- ²⁹ Stankevič, W.: Das litauische Strafrecht, 632. p.
- ³⁰ i. m.: 633. p.
- ³¹ Kibocsátották a Fogvatartottak sorsának könnyítéséről szóló törvényt, amely szabályozta a feltételes szabadon bocsátást, és bevezetett egy új jogintézményt, a börtönből való időleges szabadságolást. Ezt egy bizottság határozta meg, és ideje nem számított bele a büntetés időtartamába (Vyriausybės Žinios, 8. 99. szám).

Szádeczky-Kardoss Irma:

A középkori krónikák és a korai magyar heraldika, mint jogtörténeti forrás

Nemzeti történetírásunk viszonylag kevés kivétellel erősített jellemzője, hogy az összehasonlító elemzések során az egyidejű térben szinte kizárólagos előszeretettel fordul a Nyugat felé, időben pedig legfeljebb az európai ókor görög-római kezdeteiig tekint vissza, elemző összehasonlításai mintáit is onnan meríti. Talán az „egyedül vagyunk” örökségeként, mintha egyedül csak a mi Keletről érkezett európaiságunknak tulajdonítana jelentőséget, és az Európába való „beilleszkedés” dimenziójába állítva vizsgálja a történelmi eseményeket. Ez a perspektíva determinálja jogtörténeti kutatásainkat is.

Eközben megfedkezni látszunk arról, hogy a jégkorszakok és vízözönök által megtépázott népességű és fejlődésű Európa a – gyakran, de nem ilyen összefüggéseiben emlegetett – népvándorlás több évezrednyi korszakában leginkább keletről, s az egyre távolabbi Kelet kultúrájából nyomuló népekkel feltöltődve népesült be, aminek természetesen nemcsak etnogenetikai – sőt máig is eltartó etnikai –, hanem meghatározó társadalmi, kulturális,¹ és nem utolsósorban jogfejlődési következményei is voltak. Úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak a maga súlyán való értékelése hiányzik a történeti szemléletből. Mintha a népvándorlás korának keleti lovas népei, köztük a hunok, avarok és onogurok is csak azért törtek volna be a korabeli Nyugat-Európába, hogy onnan nyomtalanul eltűnve, maguk után csak a rémületet hagyják, akár csak később a tatárok és a törökök.

Meghatározó volt ebben a szemléletben a XVIII–XX. századi dekadens Európa közgondolkodásának finomodó szalon, szőnyeg és porcelán orientalizmusa is, amely a klasszikus görög Trója felfedezése, az egyiptomi hieroglifák és a közel- vagy távolabbi keleti kép-, ék- és rovásírások megfejtése, illetve az ókori keleti régészeti emlékek legnagyobb részének európai múzeumok-

ba hurcolása mellett és ellenére, a Közel- vagy távolabbi és az igazi Távol-Keletet még sokáig csak afféle bennszülött-egzotikumú, fülledt erotikájú vagy teailatú kincses földrésznek, az Ezeregyéjszaka romantikus hátterének, borzongató dzsungelbeli vadásztörténetek terepének, sivatagi karavánutak tevéháton imbolygó, szomjasztó végtelenségének, egyszóval, holmi kultúrkalandos vadászmezőnek, de egész alig ismert kultúrájával együtt mindig is merőben idegennek és főként primitívnek, legfeljebb egzotikumnak tekintette. Kétségtelen, hogy ehhez az idegenkedéshez az új- és legújabb kor aggresszív keleti áramlatai is hozzájárultak.

De az is kétségtelen, hogy saját gyökereink keleti kapcsolatainak felismeréséhez a keleti kultúra szerves ismerete szükséges. Nemcsak a jelenkori kultúráé, hanem a régiségi is. Mert amit nem ismerünk, azzal az ismert dolgok kapcsolatát sem ismerhetjük fel.

A magyar jogtörténeti kutatásban mindez főként azt jelenti, hogy ha a magyar történeti jog egyes elemei rokon vonásokat mutatnak is a mienknél nyugatibb jogi kultúra karakteresen hasonló elemeivel, az önmagában nem feltétlenül jelenti nálunk a nyugatiból való átvételt. Különösen nem akkor, ha ezek hasonlóit – kutatva – megtaláljuk a térben és időben magunk mögött hagyott keleti kultúrában is. Ilyenkor azzal is számolnunk kell, hogy nem a nyugati minta átvételéről, hanem „csak” rokonságról van szó, mégpedig közös keleti előzményből eredő rokonságról. Ez az egész Árpád-korra, igen sok vonatkozásban leginkább a Szent István-kori jogalkotásra és államszervezésre nézve megfontolandó lehetőség.

Ami pedig a magyar jogélet Szent István előtti őstörténetét illeti, annak kutatásában szinte kizárólagosan a keleti előzményekre vagyunk utalva, már amennyire azok feltárhatók. De ahol a magyarság lehetséges őshazái vagy szállásterületei vidékén és vándorlása útvonalában a mienkével rokon kultúra régészeti emlékeivel, kultúrkincseink analógiáival találkozunk, ott a jogélet fennmaradt emlékei is használható alapul szolgálhatnak saját jogi kultúránk őstörténetének megközelítő rekonstrukciójához.

Mindezek mellett nemcsak a történelemkutatás, de a jogtörténeti kutatómunka is kénytelen megküzdeni azzal az általános nézettel, hogy legkorábbi történetírási dokumentumaink, elsősorban Anonymus *Gesta Hungarorum*a, hiteltelenek, mert mesészerűek és célzatosan regényesek. A jogtörténet számára ez se közömbös kérdés. Az elemzés tapasztalatai azt jelzik – és ezt az értelmezésben mindig célszerű figyelembe venni –, hogy a régmúlt krónikásai, így Anonymus is, akárcsak a későbbi korok történetírói, a korukbeli történelmi köztudomás ismereteit olyan történelemismereti evidenciaként kezelik, amelyeknek szükségtelen a magyarázatuk, így rendszerint csak az utalásokban, a háttérösszefüggésekben fedezhetők fel, s azokból értelmezhetők. Anonymusnál egyértelműen ilyenek a „miként igriceink manapság mondják” forráshivatkozások,² vagy „a parasztok csalfa történetei”, illetve a „minek folytassam tovább” köztudomási utalások.

Lényegében ezen szempontok határozták meg a kutatást, amelynek egy jellegzetes eredményét – kiemelő vázlatossággal – itt részlegesen ismertetjük.

* * *

Az archaikus ember eredendően analógiákban, megfelelésekben, szimbólumokkal gondolkodott. Ennek megfelelően a szimbólumnyelv – ezt a barlangrajzok, tárgyi díszítőelemek, szimbolikus ékszerek, kultikus sírleletek és a képírás időbeli elsődlegessége is jelzik –, jóval előbb alakult ki, mint a fogalmi nyelv,³ és csak ez után vonult át mai helyére, a metanyelvi szférába. Ez meghatározó volt mind a fogalmi nyelv terminológiai fejlődésére, mind az emberi viselkedés és kommunikáció formáira nézve.

A történeti – s ma már gyakran csak szólásokban és köznyelvi jelentésben használatos – jogi szakterminológia nyomokban bár, de ma is őrzi az ősi jogélet jellemzően látványos, láttató, szimbolikus szertartásszerűségét. Azt a speciális rituálét, amely, mint kommunikációs forma, a megértés, és a régiségi jogéletben különösen fontos szerepű köztudomás forrása. Ennek a kommunikációnak lett egyik metanyelvi eszköze a jogéleti szimbolizmus, amely – csakúgy, mint maga a jog és a vallás – egy töről fakad, és folyamatos változásában is évszázadokon át őrzi párhuzamát a kultikus, vallási szimbolikával.

Ez a szimbolikus kommunikáció-séma ismerhető fel az ide egyaránt szkíta⁴ típusú kultúrával érkező Attila, Álmos és Árpád, valamint Szent István csaknem azonos, uralkodói tekintélyt kifejező, mosolytalanul komoly viselkedésében, amelyek emlékét krónikák, legendák és Priskosz rétor feljegyzései őrzik. És ez ismerhető fel Szent István keresztény-pogány/manicheus/hermetikus jelképekből, latin betűkből és rovásjelekből konstruált uralkodói monogramjában⁵ vagy a koronázási jelvények szigorú előírások szerinti beavató jelképiségében. Az elitkultúrából kilépve, az ún. elit és a köznépi kultúra mezsgyéjén is ezt a kommunikációs célt és szimbolikát érzékeljük a Szent László-freskók sorozatában,⁶ majd a „nem elit kultúra” egyéb korabeli produktumaiban: a regösök énekeiben és ünnepi játékaiban, de az eredetileg közhasználatú, majd csaknem elfelejtett, Hunyadi Mátyás reneszánszában viszont az udvari kultúrába emelt, később pedig a periférius népi használatba visszavonult, s ott még sokáig fenntartott rovásírásban is.⁷ De jelen van a nyilvános ítélkezési szertartástól a hittársak előtti nyilvános bünvallásig, az elkövetéshez igazodó büntetési formulákban, a táliótól a nyelvváltáson át az istenítéletig és boszorkányégetésig a legváltozatosabb bizonyítási és büntetési nemekben, a lopás vagy az esküszegés kézcsonkításos büntetésétől a pogányságra utaló hajlenyírással való vagy a szégyenoszlopos (*nota bene*: sarokbaállító) megszégyenítésig általában minden nyilvános megbélyegzésben. Sőt magában az egyes bűncselekmények elkövetési módjában, például a pogány-lázadások vagy a vallásháborúk templom- és képrombolásaiban, papokat ölő vérontásaiban is.⁸ És ilyen a jo-

gi népszokások – a vérszerződéstől kezdve, többek között a komatál-adáson és a parolán keresztül az áldomásig (stb.) – valamennyi szimbolikus gesztusa.

A szimbolikus kommunikáció nemcsak cselekvésekben nyilvánul meg, hanem a jelképek használatában is, amelyek – úgy tűnik – akkor a legállandóbbak, ha jogi vagy kultikus tartalmat fejeznek ki. Ebben minden bizonynyal a jog konzervativizmusa a meghatározó, a jognak azon jellege, hogy nem felvezeti, hanem – hol lassan, hol gyorsabban – követi és jelzi a társadalmi változásokat. A skála széles és változatos. Gondoljunk például a koronázási jelvények beavató-legitimáló szimbolizmusára, az ellenállás jelképes koreográfiájára, a véres kard, a speciálisan magyar idéző billog vagy a céhtáblák hadba és gyűlésbe hívó jelentésére, a hadijelvények szerepére, vagy a pecsétek és címerek egyfelől hitelesítő, megerősítő, legalizáló, másfelől deklaratív jogi és köztudomási relevanciájára.

Mivel az idővel jelvénné, pecsétalakká, címerképpé vált preheraldikus szimbólumok rendeltetése egyfelől az volt, hogy az ütközetekben a felismerést biztosítsák, másfelől, hogy a törzsi, nemzeti, családi, illetve familiáris összetartozási és függési kapcsolatokat jelezzék, az e kapcsolatokról eredő jogigényeket igazolják, érvényesítésüket segítsék, használatukban legalitási és hagyományi kötöttségek érvényesültek. A címerképi szimbólumválasztás nem lehetett önkényes. Sem az adományozó, sem a címeradományt kérő részéről, sem pedig az adomány nélküli címerhasználat esetében.⁹ Ez a legalitási kötöttség igazolódik azokban a címeradományokban is, amelyek szerint a címerkép kizárólag az adományosok által használható,¹⁰ illetve a megadományozott kérése szerinti, és a család régi vagy ősidőktől fogva folytonosan használt jelvénye.¹¹

A magyar heraldika általában azt tartja magáról, hogy nyugati és keresztény eredetű. S bár már felmerült egyes nemzeti címerek pogány jelképsége,¹² a mértékadó vélemény elveti ennek lehetőségét. Bertényi Iván szerint „A kereszténység elterjedése után több száz évvel a pogány szimbólumok változatlan továbbélése valóban nehezen képzelhető el”¹³; azt azonban nem zárja ki, hogy „bizonyos ősi magyar mondai hagyományok ne motiválhatták volna esetenként egyes előkelőink címerválasztását, de – mint írja –, ezt bizonyítani nem lehet”.¹⁴ Szemben áll vele, akaratlanul is, a pogány szimbólumok lehetőségét erősítő következtetéssel, a XIX–XX. századi heraldikus, Csoma József megfigyelése, amikor – anélkül, hogy a pogány jelké-

pek heraldikai továbbélésére utalna – egyes címerek tekintetében azt állapítja meg, hogy el-eltérnek a (nyugati) heraldikai szabályoktól, s erre az önkényesnek vélt eltérésre a magyarokra oly jellemzőnek mondott „heraldikai érzékhány”-ban lelt magyarázatot.¹⁵

A címerképek jogi relevanciája – etnikai, törzsi, nemzeti hovatartozást, családi kapcsolatokat és a belőlük eredő jogigényeket jelző mivolta¹⁶ – a jogtörténetet is kutatásra készteti. Különösen a jelekre, jelképekre épülő kommunikáció közmegegyezés szerinti szabályozottsága szaktudományi megállapításának ismeretében.¹⁷ Kérdés, hogy a nyugati heraldikai szabályoktól vagy szokásoktól való eltérés valóban heraldikai érzékhányra, a szakszerűtlenség önkényére vezethető-e vissza, vagy valamely speciálisan hazai hagyomány vagy szokás szívós életképessége figyelhető meg az eltérés esetében? Ha egyáltalán eltérésről van szó?

Mert az eltérés is nézőpont kérdése. Ha az európai heraldika forrását kizárólag a nyugati keresztény lovagi kultúrában keressük, és a magunk részéről onnan átvettnek tekintjük, akkor valóban attól eltérőnek, szabálytalannak tűnhet sok korai magyar címer. Ám ha megengedjük annak lehetőségét, hogy a címer, mint jelvény nem kizárólagos nyugati találmány – László Gyulának például határozottan az a tapasztalati véleménye, hogy a honfoglalás korában az őv, a tarsoly és a ruhadíszek motívumai nemzeti jellemzők, és információs értékük szerint címer jellegűek¹⁸ –, akkor azzal is számolhatunk, hogy az „eltérés” csak relatív, s nem szabálytalanság, hanem éppen törvényszerű, mert speciális etnikai sajátosság jut benne érvényre. Még akkor is, ha az uralkodói címeradományozás gyakorlata a hazai viszonyok közé több idegen szokást ültető Anjou-házi királyokkal kezdődött, és a magyar heraldikában az idegen, nyugat-európai jellemzőket is mindjárt meghonosította.

A „pogány” jelképek heraldikai továbbélése lehetőségének bizonyosságául tekintsünk meg néhány olyan korai magyar címert, amelyek különlegességükkel nemcsak a magyar specialitást, de a „pogány” jelképek továbbélését is jellemzően, bizonyítéki értékkel valószínűsítik.

A Kökényes–Rajnáld nemzetség dobokai ágának 1525-ben nyert adománylevele a címert a következőképpen írja le: a pajzson „fehér kos dőghöz hasonlóan fekszik, rajta sas áll, nem utolsó dicséretű a szárnyasok között... szárnyait kiterjeszti, csőre nyitva, lábaival emelkedni látszik”.¹⁹ A címerről kép ugyan nem maradt fenn, csak ez a leírás, de ha megnézzük az 1. képen lát-

11/ Altaji szaka-szkíta ötvösmű a Kr. e. V–IV. századból (a Jelképtár nyomán)

21/ A Perényi-címer egyik változata a Kubinyi-féle árvai pecsétygyűjteményben (Novák, i. m. nyomán)

31/ Urartui bronz övlemeztörödéek motívuma (Kádár nyomán)

ható szkíta (szaka) ötvösmű rajzát,²⁰ akár a címerpajzsra is rátehetnénk címerképül. Rajta a vadkecskét sas helyett griff ragadja fel, de a konstrukciós megegyezés a jelentés azonosságát is valószínűsíti. Vajon csak véletlen ezzel a „pogány” kultikus emlékekkel való jellegzetes hasonlóság...?

Az Anjou-korban tűnt fel a rövidesen országos tisztségekben forgó Perényi család. Címerképét a heraldika „sasembernek” nevezi, mert koronán álló, szárnyas saslábak közötti – egyes címerrajzokon sárkánytestű, másutt kopasz, vagy dús hajú és szakállas – férfit ábrázol (2. kép). Nagyon jellegzetes címeralak, s egyáltalán nem nyugati jellegű. Évezredekkel korábbi előképe az ókori urartui²¹ kultúrából származó leleteken²² található meg (3. kép), a Dél-kaukázusi térségben, mégpedig ott, ahonnan László Gyula az első honfoglalás népének egy részét származtatja; ott, ahonnan a csodaszarvas Hunort és Magort – Jordanes mondai adata a hunokat is – a Meotiszba vezette; ott, ahová a besenyők által szétszakított magyarság egy része visszavonult, s ahol a Bíborbanszületett Konstantin művében emlegetett szavárd magyarok²³ őshazája volt; ahol a mondabeli Nimród, és több honfoglaló személy vagy nemzetség neve, illetve helynevünk földrajzi nevekben jelenik meg; azon a tájon, ahol Bartók zenei gyűjtőútján 20 magyar népdal megfelelőjét – a gyűjtött anyag több mint 20%-át – megtalálta, s ahol még a Szent István-i országfelajánlás eszméjének párhuzama is él az örömeinek között, a pogány kori Anahita²⁴ (egyik szerepe szerint) termékenységistennőnek a kereszténység felvétele után az ország pártfogó Nagyaszonnyá váló továbbélésében.

Szempontunkból tanulságos a Csánád nembeli Thelegdiek címere is. Thelegdi István erdélyi vajda 1490-ben használt pecsétjén egy vadkacsát leszorító, s annak fejtollait tépdese vadászsolym a címerkép (4. kép), amit 1502-ben címeradomány is megerősített. Feltehető előképét a Szeged-öthalmi avar temetői lelet fülvédő lemeztörödéken találjuk meg, abban a ragadozó madárban, amely egy, a karmával lefogott hal fejét csipkedi (5. kép), de ugyanezt a vadászjelenetet látjuk a *Képes Krónika* azon illusztrációján is, amelyet a miniátor a bakonyi vadászatra készülő Álmos herceg mondásához fűzött. Amikor ugyanis a bátyjával, Kálmán királlyal ott éppen csak kibékült Álmos „elbocsátotta vadászsolymát, és az elfogott egy varjút, ekkor a jámbor lelkű herceg azt mondta a jobbagyuraknak: ez a varjú ugye megesküdnek a solymnak, ha szabadon engedi, többé nem fog károgni”. Már kora Árpád-kori építészetünk

díszítő elemei között, illetve későbbi címerekben is előfordul ez a képtípus.

Már ezen előjáró dolgozatban sem mellőzhető annak kiemelése, hogy lám, mindhárom címer jellemzője a (keleti) állatalakos ornamentika. Jankovics Marcell szerint az állatalakok díszítőelemként való alkalmazása többnyire nem csupán öncélú, tartalmatlan dekoráció – különösen a kultúrák archaikus szakaszában nem az –, hanem szimbólumértékű, jelentéshordozó. Egyebek között tulajdonosa kilétére, etnikai, törzsi, nemzeti hovatartozására is utalhat.²⁵ Megint csak László Gyulára hivatkozunk, aki szerint az állatalakos (griffes-indás) övveretek és ruhadíszek az első honfoglalás onogur népét jellemezték; sosem ismétlődő különbözőségük oka a nemzeti „címer” jellegben rejlik.

Egyelőre mindössze három címer, s ezeknek a jellemzően keleti, sztyeppei szaka-szkíta, kaukázusi-anatóliai (Urartu) és Kárpát-medencei avar-onogur kultúrából származó párhuzama az, amire most, úgy véljük, nem minden alap nélkül hivatkoztunk, annak valószínűsítésül, hogy a magyar címereken tovább élhettek – és tovább is éltek – az ún. pogány kori jelképek. Ez azonban nem egyedülálló jelenség a kereszténység történetében, hiszen számtalan keresztény ünnep, vallási parancs, jelkép, csakúgy, mint a klasszikus görög-római kultúra egyes elemei, „pogány” gyökereik. „A történész számára egyértelmű, hogy egy jel jelentése változik az idő múlásával, s függ attól a helyzettől, amelyben használják, illetve hogy a jelet használó manipulálhatja azt”.²⁶ Ezért úgy véljük, hogy Bertényi előbb idézett mondata – helyesen értelmezve – nem a pogány jelképek továbbélésének lehetőségét veti el, hanem csak a változatlan tartalommal való tovább-

4/ Thelegdi István erdélyi vajda címere (Csoma nyomán)

5/ A Szeged-öthalmi avar fülvédőlemez rekonstrukciós rajza (Husza nyomán)

6/ Hont-Pázmány nembeli Demeter veszprémi püspök címere, 1391 (Csoma nyomán)

élést vonja kétségbe. Az átlényegülés nyilvánvaló, de évszázadok kellettek hozzá. Kezdetben minden bizonyítással a szimbólum ősi jelentése dominált, utóbb ennek elhalványulása segített a hasonló jelképek gyakoriságával kialakított, speciális magyar szimbolikában új történeti magyarázatot fűzni az ilyen „pogány” címerképekhez. Ami viszont természetes jelenség, hiszen az ugyancsak sajátosan magyar középkori kereszténység is át- meg át van szöve a „pogány” hagyományokkal. A Szűz Máriává – Csíksomlyón sajátosan pogány-keresztény Babba Máriává²⁷ – keresztényesült pogány kori Boldogasszony-kultusz²⁸ Szent István országfelajánlásában térítési, államszervezési és diplomáciai (függetlenségi) programként való megjelenése a legfrappánsabb bizonyíték rá.

Mindenesetre az ősi szimbolika tartósságát, egyben a pogány jelképek heraldikai továbbélésének lehetőségét és gyakorlatát – s nem utolsó sorban a rovásírásnak még századokig élő használatát²⁹ – jelzi az a pécsi címerpajzs alakú rovásfeliratos sírkő is (a XIII. századból), ráadásul három Benedek-rendi apáca sírkövén, tehát szoros egyházi környezetben, amely így nevezi meg a halottakat: *Aba/liget/ szentjei vagyunk, aki Eszter, Anna és Erzsébet*.³⁰

Természetes és valószínű, hogy az államilag és a királyi ítélkezéssel is támogatott térítés kezdeti időszakában, amikor maga a dinasztia is mellőzte saját hagyományos pogány nemzetségi és hatalmi szimbólumainak nyílt használatát, a többi nemzetség ősi jelképei is mintegy „illegálisba vonultak”, s ebből a passzív lappangásból csak az idők változásával, fokozatosan léptek újra színre. Példánk is van effajta lappangásra, s éppen a Thelegdieknél, akiknek zsákmányt ejtő sólyma Tamás esztergomi érsek 1368-ban használt pecsétjén még egészen passzív pozícióban: „sziklán áll, összetett szárnyakkal”. Hasonló a Hont-Pázmány nembeli Demeter veszprémi püspök pecsétje, amelyen kétoldalt a nemzetség eredeti fekvőholdas-csillagos címere látható³¹ (6. kép).

Az aktivitás hiányának a Tamás érsek pecsétjén passzivitásba szelődött sólyom ábrázolásához hasonló szimbolikus jelzése a *Képes Krónikában* is jól megfigyelhető mindazokon a miniatűrökön, amelyeken a megkoronázott király, például Salamon, cselekvésre képtelen, összefont karokkal, apja életében még nem, Géza megkoronázásakor már nem gyakorolja a hatalmat; a trónnal való változatos kapcsolata azon szakában pedig, amikor a császár ültette őt vissza a királyságba, az ábrázolás jól érzékelteti aktivitása korlátozottságát és a császári kegytől függő voltát; már nem összefont karokkal ugyan, de a passzivitásból való kibontakozásának épp csak a kezdetén. *jobbját* még szinte a bal hóna alá szorító cselekvésképtelenségben követi a császárt, aki előtte keresztbe nyúlva, bal csuklójánál fogva vezeti őt a reaktíváló újrakoronázás színhelyére. Íme, a középkori miniatűrök jogi relevanciájú, szimbolikus beszédessége.

Az úgynevezett pogány jelképek őrzésére és a kereszténység kezdeti időszakát túlélő, passzív lappangására utal több olyan XIV–XVI. századi címeradomány is, ahol a címerkép a megadományozott kérése szerinti, sőt még azt is hozzáteszik, hogy *a család ősi vagy régóta használt jelvénye*,³² s ilyenkor a megfigyelés szinte kivétel nélkül keleti, eredetileg pogány szimbólumokhoz vezet.

Ez is érthető jelenség, hiszen amikor a részleteikben vagy megszelídített, passzív formában való lappangás után leplezetlenül vagy a lényegét alig leplezve lépnek színre ezen ősi szimbólumok, az már a reneszánsz. Márpedig a reneszánsz az antik kultúra felélesztésének kora. *S miért ne lehetett volna a magyar heraldikában az ősi keleti „pogány” – történeti hagyományaink szerint például a sztyeppe – kultúremlék a felélesztendő antikvitás...?*

Mivel pedig a címerkép rendszerint a megadományozott kérése és a családi hagyomány határozta meg, nyilvánvaló, hogy annak pogány jellege is a családi hagyományokkal függ össze.

* * *

Legkorábbi krónikáink – így elsősorban Anonymus és Kézai – jogi relevanciájú adatainak vizsgálata ahhoz a megfigyeléshez vezetett, hogy a korabeli jogrend és jogélet tekintetében műveik hitelesek. Ez a tapasztalat azért fontos, mert a közvetlen jogtörténeti kutatás határait a ma ismert írásbeliség kezdetei vonják meg. Ebben Szent István törvényei visznek minket a legrégibb időkbe. Az államalapítás korát megelőző idők jogára és jogéletére viszont csak a történeti adatok, közöttük is legközvetlenebbül a legrégibb krónikák alapján következtethetünk.

Anonymus a *vérszerződés* és a *fejedelmválasztással*, valamint az Attilától való leszámazásnak, mint *jogalapnak és öröklési igénynek* a megelőlésével indította a honfoglalás elbeszélését. Az útvonal első jelentős állomása Kijev, majd Lodoméria, Halics, Verecke, Hungvár (Ungvár), ahol Árpád lépett Álmos helyébe a fejedelmi hatalomban. Ettől kezdve Árpád vezette a honfoglalási hadműveleteket. E hadműveletekben Anonymus Kijevnél csatlakoztatott titokzatos kunjai – a hun–avar hagyományokat is feldolgozó Kézai szerint a hunutód székelek, akikben minden valószínűség szerint a Karoling időket rezerváltan túlélő hun- és avarutód várkun (varchonitai > varhun > várkony) népességet sejtethetünk – vállt vállhoz vetve vettek részt a magyarok oldalán a honfoglalásban.

Anonymus nyilvánvaló differenciálással ismerteti a hadműveletekben való részvételük módját. Egyes területekben önállóan hódoltattak, rendszerint békésen, mint ahogyan az Ungvár és Zólyomerdő között feltűnően otthonosan mozgó Böngér fia Bors kun vitéz vitte a meghódolt helyi lakosokat Árpád hűségére, tanácsukra, kalauzolásukkal és segítségükkel, tehát legteljesebb önkéntes – és avargyanús – együttműködésükkel erősítve meg a határ gyepek akadályait az északi végeken.

7/ Hunt és Pazman címere a *Képes Krónika* nyomán

8/ Forgách Balázs címerképe Forgách Péter sisakpecsétjén, 1412 (Csoma nyomán)

9/ Ninhurszag országvédő istennő urartui köreliefje

A későavar temetőiben gazdag Tiszántúl hódoltatásában ugyancsak a hun vagy avargyanús helyi lakosok együttműködését látjuk. A kalauzoló kun vagy székely vitézek és Árpád népe együtt vettek részt, s együtt mentek Mén Marót ellen is. Birtokadományt is, mégpedig a Csaba-leszármazottnak mondott Abák társaságában, javarészt az általuk hódoltatott felvidéki, tiszántúli területeken kaptak.³³ A Salánhoz és Mén Maróthoz menesztett követségek összetétele viszont változóan vegyes. A délibb vidékeken pedig, Gyalu és Galád ellen már Árpád magyarjai vonultak. Salánra maga Árpád vitte a hadat, feltehetően diplomáciai okokból, mert e részek elitje akkor még a honfoglalók egy részével etnikailag is rokon onogur-bolgárok voltak.

A történelmi frank-bajor érdekeltsgű Dunántúl és a Felvidéknek a nyitrai „hűtlenekeket”³⁴ a cseh herceg kegyéből vezérlő Zobor alá tartozó, s attól nyugatra eső részét is Árpád vezérei hódoltatták. Viszont szóval sem illette a Névtelen azt a területet, amelyet 805-ben Nagy Károly „*inter Sabariam et Carnuntum*” – nagyjából a mai Burgenland és Nyugat-Magyarország őrségi, Szombathely–Fertő körüli sávja és a későavar–onogur sírokban ugyancsak gazdag bécsi medence vidékén³⁵ – bocsátott a neki meghódolt avarok rendelkezésére, s amelyen egy hun–avar–onogur tömb, mint az utolsó (egykor frank fennhatóságú) kaganátus maradéka, adatolatlanul bár, de minden valószínűség szerint megérte Árpád magyarjainak érkezését.³⁶ Árpád azonban láthatóan tiszteletben tartotta az itt élő rokon népet és jogát a földhöz. Mint ahogy az is valószínű – s az adományozási szisztéma is alátámasztani látszik –, hogy a Kijevnél csatlakozott „kunok” is a saját egykori (rezervációba)³⁷ vonulásuk előtti) nemzetségi területeiket hódoltatták, majd kapták adományba³⁸ mind a Felvidék keleti felében, mind a Tiszántúlon.³⁹

Anonymusnál – Taksony koráig – folyamatos elbeszélésben követik a honfoglalást a történelmi országhatáron túl terjeszkedő, frank fennhatóság alatti cseh – és a frank–cseh befolyási övezetbe tartozó északi morva –, bajor, sváb, lotaring, karantán, stájer, valamint a horvát, dalmát, déli morva, bolgár irányú hadműveletek,⁴⁰ amelyek célterületei – csakúgy, mint a kunok közreműködésével történt foglalási műveletek Kárpát medencei területei – mind olyanok, ahol az egykori hun és avar birodalmak és befolyási övezetek nyomát, valamint a birodalmak összeomlása utáni hun–avar–onogur túlélést az egyes helyi hagyományokon kívül régészeti leletek, a honfoglalást megközelítő vagy az azutáni sírle-

letek, helynevek, családnevek, egyházi és közlevéltári adatok, külföldi krónikás feljegyzések, levelek bizonyítják.⁴¹

Ezzel párhuzamba vonható jelenség az, hogy már Anonymus is szól a „környező országok”⁴² Árpád udvarában vendégként megjelent fejedelméről, akik közül több akkor *csatlakozott háznép*; más fordítás szerint *familiává* – vagyis inkább *kíséret*⁴³ – váltak, megint más fordítás szerint meghonosodtak.⁴⁴ Majd az Anonymus utáni krónikákban felsorolt (s e tekintetben a *Képes Krónika*, Kézai és Thuróczy adja a legismertebb felsorolásokat), különösen a legkorábbi „vendégek” javarészt ugyanezekről az egykor hunok–avarok–onogorok által is lakott morva, cseh, bajor, frank, sváb, karantán, stájer területekről érkeztek; Taksony kegyes hírére, Géza fejedelem hívására, a térítő és államalapító Szent István király megsegítésére, Gizella és a többi királyné kíséretében, s a dinasztia későbbi királyainak udvarába. Róluk is azt feljegyzik a krónikák, hogy hamar magyarrá váltak!

Így tehát méltán merül fel a kérdés, hogy vajon valóban idegenek (germánok, bajorok, svábok, csehek stb.) voltak-e?... Vagy inkább velünk rokon vérű és kultúrájú etnikum maradékai?

[...]

A vendég nemzetségek felsorolásában mindenütt az élen levők között szerepel *Hunt* és *Pazman*, a két vér szerinti testvér nemzetsége, „páncélos vitézek, akik Sváborgszágból cretek. Katonáikkal Magyarországon át a tengeren túlra igyekeztek. Géza fejedelem viszatartotta őket, s később Szent István királyt a Garam folyónál, német szokás szerint, lovagi karddal övezték fel”.⁴⁵ A *Képes Krónika*, majd Thuróczy is hozzászól, hogy „az ő tanácsukkal és segítségükkel állítottak királyt a magyarok fölé”.

Rájuk a gyors beilleszkedés és a beolvadás anynyira találó megjegyzés, hogy két-három emberöltő múltán már hatalmas, több ágra szakadt, s több-megyényi területet birtokló nemzetségeként éltek, javarészt a Felvidéken, kisebb részben Bihar és Szabolcs vármegyéiben. Ez a gyors elszaporodás arra enged következtetni, hogy eredetileg nemcsak egy testvérpár érkezett Magyarországra, hanem a kíséretüket képező páncélos vitézek közül többen is a svábföldi atyafiság tagjai lehettek.

Az sem indifferens adat, hogy még maga Szent István adományozott Huntnak, a Honttal szomszédos Esztergom vármegyei Csenken, barmai számára legelőt, pástori számára pedig 20 ekényi földet. Márpedig ha Hunt ennyi jószággal és pástori jött ide, akkor való-

10/ Szyeppei sátorcsúcsdíszt istennőalakja (Pap Gábor nyomán)

11/ Gömöri magyar szuszék Istennanya-jelképe (a Jelképtár nyomán)

12/ Székely István gyűrűspeciája, 1473 (Csoma nyomán)

színű, hogy valójában nem átutazó sváb jövevény volt, hanem hozzánk hasonló, ősi soron pásztorkodó nép tagja, s ha netán valóban a Szentföldre utaztában találkozott is Géza fejedelemmel, annak meghívására nagy vágyonnal s népes rokoni kísérettel együtt települt Svábföldről Magyarországra.⁴⁶

Tőlük ered tehát a Hont-Pázmány nemzetség. S őket érik szinte a legkritikusabb elismerések vagy ellenérzések, s a Szent Istvánnal szemben is felszínesen alaptalan gyanú, hogy befolyásukkal az európai integráció útjára, ugyanakkor idegen érdekek kiszolgálására, a nemzeti hagyományok pusztítására készítették a királyt.

Ez a feltevés abból a tényből táplálkozik, hogy a Koppány elleni háborúban Hunt és Pazman voltak vitézeikkel együtt István testőrei. Jutalmul kapott vármegyényi birtokaik központja az egykor a Bolhád és a Garam között Árpádnak harc nélkül meghódolt ipolyi táj⁴⁷, s a későbbi Hont vármegye. Terebélyes birtokaik voltak később a zólyomi erdőispánságból alakult északi határvármegyékben, de Nyitra, Gömör, Kishont, Bihar és Szabolcs vármegyékben is. Ebbe a nemzetségbe tartozott az előbbieken, címere okán már említett Demeter érsek is.

Ennek a nemzetségnek már a legkorábbi ismert jelvénye sem nyugati, hanem keleti motívum. A magyar, de főként a felvidéki és az erdélyi/székkelyföldi címerekre szinte általánosan jellemző félhold és csillag, amelyeket a nemzetség háromféle változatban használt.

Egyik változatát a *Képes Krónika*-ból ismerjük: jobbról a csillag, mellette balról a feléje forduló, csúcsára állított (cölöpösen álló, növekvő) holdsarló (7. kép). A *Képes Krónika* miniátorra a bejövételük idejére visszavetítve tünteti fel ezt a változatot, amit azonban a Héderváriak őseinek pajzsára festett, míg Hunt és Pazman jelképét egy kutyafejjel intézte el. Ezt a tudomány tévedésnek tekinti, feltehetően téves népi vagy klerikus etimológia eredményeként, a Huntot a német Hundból értelmezve. Erre azonban, álláspontunk szerint, más magyarázat is lehetséges. Aminek a Hont-Pázmányok esetében az lehetett az alapja, hogy a Koppány elleni hadjáratban ők voltak – vitézeikkel együtt – István fejedelem testőrei. Márpedig a régiség egyik legfőbb *örállata* a kutya! (Az *ör* fogalomjele az archaikus képfírásban a kutyafej piktogram, majd az ékírás is ebből stilizálta ékjelét, s ezzel jelölték Úr városát is.⁴⁸) S ha a *Képes Krónika* képét nézzük, a kutyafej leginkább a kuvaszra üt, arra a magyar juhászkutya, amely kétségtelenül őrző-kutya, és

neve a türk-török nyelvben „örszemet” jelent! Ami pedig a Héderváriak címeréről festett csillag-hold együttest illeti, bár közismert címereiken nem ezt a címerképet használták, mégis előfordult, hogy a nemzetség újlaki ágának egyik – éppen a *Képes Krónika* keletkezésének idején élő – tagja, Újlaky Lőrinc síremlékén felfő félhold és annak öblében egy csillag áll, ami ezzel a

jelképpel náluk is valamiféle – eddig még tisztázatlan – kapcsolatot feltételez. Mivel a *Képes Krónika* miniátorának képei a magyar hagyományokban való különös jártasságról tanúskodnak, mind ezen adatok párhuzamában meg kell engednünk azt a lehetőséget, hogy az ún. „tévesztésnek” valójában nem „tévedési”, hanem ténybeli alapja volt, talán éppen ezekben az adatokban.

A másik, még jellemzőbben keleti jelképkonstrukció gyakorlati használatának a nemzetség tagjai közül Demeter vespéremi püspök 1391. évi püspöki⁴⁹ (lásd a 6. képen), illetve Bogus mester szepesi alispán 1346-ban használt sisakpecsétje a példa.⁵⁰ Itt a holdsarló, éppen úgy, mint az ókori keleti kultikus emlékeken, s magán az ókori keleti égbolton is, vízszintes helyzetű, felfelé fordult szarvai öblében az ugyancsak ottani jelképiségű, hatágú csillaggal.⁵¹ Ez a változat, úgy tűnik, gyakoribb az előbbinél.

A csillagos-holdas nemzetségi címerek harmadik változatában a nemzetség legkiemelkedőbb Nyitra vármegyei családjai úgy osztoztak az égitesteken, hogy egyikük csak a csillagot, másikuk csak a holdat használta címerében. A csillag a bazini és szentgyörgyi Szentgyörgyieké maradt, a hold pedig a gimesi és gácsi Forgáchoké lett. A Forgáchok legrégebbiről ismert jelvénye, egy 1212-ben használt nyitrai és barsi főispáni sisakpecsét szerint cölöpösen⁵² álló, jobbra fordult félhold. Ehelyett kapott a Kis Károly elleni merénylet hőse, Forgách Balázs

1386-ban, Mária királynőtől olyan címet, amelyben az eredeti félhold, megkettőzve, egy koronás fejű női törzs koronájának kétoldali díszévé vált, úgy azonban, hogy a két holdsarló előbb a halántékhoz illesztve – mint afféle szarvacskák – keretezték a koronát (8. kép), végül pedig attól is eltávolítva, az alak két oldalán, lebegő helyzetbe kerültek. A családi hagyomány azt tartja, hogy Balázs, tettének jutalmául, Mária királynő koronás képmását kapta címerül. Mi tagadás, ennek a címerképnek is keleti párhuzamai vannak. Erre utal az attribútumokkal is ki-fejezett tartalmi és konstrukciós kapcsolat az akár előképek is tekinthető egykori sumer⁵³ → urartui országvédő hegyi istennő, Ninhurszag⁵⁴ köreliefjével (9. kép), vagy a szerepköreinek egyike szerint a harcosokat védő-óvó sztyepei szkíta Anahita istennő alakját

13/ Ókori sumer hengervegykép képe

14/ Az Ur-i sumer királysírok egyik kőszobra (a Jelképtár nyomán)

idéző bronz sátorcsúcs-díszöntvényekkel (10. kép). Ha az ókori istennők védő-óvó-segítő szerepét egybevetjük Forgách Balázs tétével, amely a királynő oldalán csak is a királyt, az országot védő cselekedetnek minősülhetett, s még azzal is, hogy Anahita (s talán Ninhurszag is) idővel a magyar ősvallás hasonló szerepű Boldogasszonyává, majd a magyar kereszténység gyakran ugyancsak holdsarlóval ábrázolt Boldogasszony-Máriájává alakult, akkor Mária királynő nevét is tekintve, igen lehetséges, hogy Forgách Balázs valójában ezt az ősi kultikus istennőalakot kérte, s kapta a holdsarló helyett – azt a nőalak koronájához illesztő – címerképül.

Az attribútumokat említvén ide kíváncsozunk néhányuk felsorolása. Ilyen például Ninhurszag reliefsjén az istennői fénykör jelzése, a vállból indított gömbvégű ágakkal, amelyekhez egészen hasonló fénykörjelzést látunk egy gömőri magyar szuszék istenanya-jelképén⁵⁵ (11. kép). Úgy tűnik, mindkettővel rokon a Forgách-címeralak stilizált koronája, nem evilági, hosszú, vibrálóan hajladozó gömbvégű ágaival. Ugyanilyen attribútumpár Ninhurszag fejékén kétoldalt a holdsarlót idéző szarvacska és a Forgách-címerben a kétoldali holdsarló. Viszont sztyeppeti párhuzamot idéz, hogy a címeralak éppúgy karok nélküli, mint a szkíta sátorcsúcsdíszek egyes hadban segítő, védelmező isten-nőalakjai.

Ezek után már nem is nagyon meglepő fordulattal bukkan fel a nemzetség kishonti és gömőri ágazatainál egy merőben más címerkép, amelyen egy szőlőtőre ágaskodó kecskebak látható. A heraldika rendszerint a nemzetségi ágak szaporodásával járó megkülönböztetési igényre vezeti vissza, például az oszgyáni Bakos ág címerében, amelyet a családnak a neve után választott „beszélő” vagy névcímereként tart számon. Ám a beszélő címer feltevése nem ad magyarázatot arra, miért használja ugyanezt a címeralakot – alig számottevő különbséggel – a nemzetség Hanvai ága, melynél – éppen a névből következően – a névcímer lehetősége fel se merülhet. A kérdés és a válasz tehát nem ennyire egyszerű.

A bak – a fennmaradt emlékek között sajátos módon éppen nem a Bakos, hanem a Hanvai ághoz tartozó – Szkárossy István 1473-ban használt gyűrűspecsétjének lenyomatán egy kecskefőben jelenik meg. (12. kép). Ha melléje tesszük egy-egy ókori keleti eredetű pecsét rajzát, feltűnik itt is a keleti párhuzam (13. kép). Mind-egyiken önállóan áll a kecskefej, s nemcsak megformálása, de még az állása is hasonló. Vajon csak véletlen a hasonlóság?

Az ókori alkalmazás, a kecske egyébként egészalakos ábrázolásai után kikövetkeztethetően, kultikus jelentésű. Csakúgy, mint más szarvas-állatoknak, mindjárt például a csodaszarvasnak, a bikának, bivalynak, bölénynek, kosnak vagy hegyi kecskének az ábrázolása. Nos, ez a kecskefej változott rövidesen a Hanvaiak címerképében egy szőlőtőre ugró egészalakos kecskebakká, melynek keleti párhuzamait az Eufrátesz-parti Ur⁵⁶ városában feltárt ókori királysírok egyikének életfára ágaskodó kosai – két arany szobrocska – adják (14. kép), de számtalan más cserjére, fára támaszkodó, egyes és páros változatban megtalálhatók hatti⁵⁷ és szkíta leleteken egyaránt, mint például a 15. képen. Ha ezekkel összehasonlítjuk az egymástól csak a sisakdíszben eltérő – a Hont-Pázmány holdat-csillagot más-más elhelyezésben, de egyaránt a sisakdíszbe helyező – XV. századi oszgyáni Bakos-⁵⁸ (16. kép) és Hanvai⁵⁹ címert, alig vitatható a szimbolikus hasonlóság.

E címerképek keleti eredetét és pogány kultikus jelképességét valószínűsíti még néhány olyan család címere, mely családok – ismereteink szerint – nem a Hont-Pázmány nemzetségből erednek, címerképük mégis hasonló a Hanvai- és a Bakos-címerhez: címeralakjuk egy-egy kos, szőlőtővel, illetve tulipán- vagy liliumvirágos „életfával”, ahogy a Nyitra megyei Tapolcsányiak XVII. század elejéről fennmaradt⁶⁰ (17. kép), és a türöci Kossuth család 1479-ben adományozott címerén⁶¹ (18. kép) látjuk. A Kossuthok címerképe kiváltképp egyivású az ókori keleti khafadzsei hengerpecsét (19. kép), vagy az Úr városában lévő királysírok másik lelete, Subad királynő fejékének a 19. sz. képpel szinte azonos rajzú, ugyancsak életfára ágaskodó kecskebakjával. A kompozíció ókori kultikus jellegét nemcsak az uri királyi temetési kincsek közötti elő-

fordulások valószínűsítik, ugyanis a szarvas állatok egykori kultikus voltát a többszörös asztrológiai állat-övi (csillagképi) szereplésük mellett még a bibliai áldozati szerepük is alátámasztja.

A fára ágaskodó kos és kecskebak kultikus jelentésének ilyen hangsúlyos valószínűsége tereli a figyelmet ismét a Forgáchok címeralakjára, melynek pogánykori sztyeppeti szimbolikus előképe, Anahita, Ninhurszag mellett Inannaként⁶² már a transzkaukáziai istennők között is szerepelt, s ottani ábrázolásai egyikén-másikán az asztrológiában hold-kapcsolatú kecske vagy hegyikecske kíséri. Vajon lehetetlen-e azt feltételezni, hogy a nemzetség elkülönülő csillagos-holdas, illetve bakos-szőlőtőcs címerképei között – elvégre ugyanazon

15/ Szkíta kardmarkolatot díszítő vad-kecskebakok (a Jelképtár nyomán)

16/ Az oszgyáni Bakos család címere a XV. században (Csoma nyomán)

17/ A kistapolcsányi Tapolcsányi család címere a XVII. században, a Kubinyi-féle árvai pecsétgyűjteményben (Novák nyomán)

nemzetség jelképeiről van szó –, éppen a Forgách-címer nőalakjában, s annak analógiáiban tetten érhető, jellemzően keleti, kultikus és asztrológiai háttér teremt összefüggést?

* * *

Tehát a Svábföldről jött Hont-Pázmány nemzetség honti ága valamennyi ágazatának eredeti csillagos-holdas jelképében, majd az egyes aláganként használatba vett, megkülönböztető címerképekben egyaránt és kivétel nélkül keleti kultikus jelképeket találunk, illetve azok analógiáit.

A vér szerinti testvérek másika, Pazman leszármazottai ismét más címerképet használtak. A vendégös nevét is viselő főág címere például, amint ezt Pázmány Péter címeres pecsétje⁶³ (20. kép) is mutatja, három strucc-toll. Ami kétségtelenül a nyugati heraldika jellemzője, de talán nem alaptalan óvatossággal tesszük fel a kérdést, hogy vajon ez, s más hasonló korai magyar címerképek valóban strucc-tollat mutatnak-e, vagy a sztyeppéről hozott, jellegzetesen magyar madarunk ugyan-csak jellegzetesen magyar, rangot is jelző, süveg- és sisakdíszül használt tollát, a kócsag- vagy darutollat? Ha igen, akkor bizony ez is keleti jelkép, ezúttal a Kaukázus északi lejtőin volt egykori Onogória: Meotisz–Dentumagaria–Levedia, vagyis a Kubán, Kuma, Volga, Don és Dnyeper térségéből.⁶⁴

Ennél is fontosabb kérdés, hogy a vér szerinti testvérek leszármazottainak jelképei, sokféleségük mellett miért mutatnak Kelet felé két irányba? Vagyis a Kaukázus déli és északi oldalára, valamint a sztyeppére? Természetesen ennek az is a magyarázata lehet, hogy a délről északra irányuló vándorlás során bővült a kultikus jelképtárunk. Ezt a választ azonban azonnal követi az a kérdés, hogy Szent István a két fő ágat – Huntét és Pazmanét – miért olyan egymástól elkülönülő tájakra, a felvidéki Zólyomerdőnek az esztergomi királyi székhelyhez legközelebb eső, Duna-menti szegletébe, egyébként pedig Nyitra és Nyitra vármegye közvetlen szomszédságába – a későbbi Hont vármegye területére –, illetve a Dunántúltra, és a bihari végekre telepítette? Kétségtelen, hogy mindkét helyen valószínűsíthető királyhűségük szigetelő szerepe. Északon az Anonymus szerint „hűtlenné” vált egykori cseh alattvalók és Bors híveiként önként behódoltak utódai, illetve a szövetségként letelepítettek népei között, egyben a királyi székhely közvetlen közeli védelmében; Pázmán birto-

kai pedig a Nyírség és Bihar határán, Mén-Marót pogány népe XI. századi maradékainak szomszédságában. Pázmán védelmi szerepe a Dunántúlon is markánsan rajzolódik a térképre; az ugyancsak nyugati Orczy lovaggal együtt kétoldali határát szabják a Szent István által megnyitott római és jeruzsálemi zarándokút Székesfehérvártól délre eső pannóniai szakaszának.⁶⁵ Itt

Pázmán szállásváltó birtokpárja egyúttal Székesfehérvárt és a Duna-menti királyi udvarházakat is védhette.

Ha Anonymustól Kézaihoz fordulunk, akkor azt látjuk, hogy nála az újonnan jött idegen vendégek rendszerint kettesével-hármasával, mint testvérek vagy valaki fiaiként érkeztek nyugatról. Egyedül a Hont-Pázmányok őseit, Huntot és Pazmant nevezi „vér szerinti testvéreknek”. Holott éppen az ő leszármazottaik nem viselkednek – jelvényeik viselésével sem – egymás vérrokonaként, noha a nemzetség-közösséget, a Hont-Pázmány nemhez tartozást mindvégig megőrzik és vallják.

Az imígyen nyugatról érkezett testvérek sokasága eleve felveti a Hunor-Magor párhuzamot, és általában a testvérpármondás keleti (onogur, mongol, tatár, stb.) mítoszaival való rokonságot is. Ám ezek önmagukban csak figyelemfelkeltő jelek, mindaddig, amíg nem tárul fel olyasféle adat, amely segít tisztázni, hogy ezen vendégeink is a sajátjukként hozták-e magukkal a testvérmítoszi hagyományt, vagy csak a magyar környezet fűzte hozzájuk, ősi hagyományai alapján, a testvéri kapcsolat honoratíon felértékelő számontartását?

Ilyen következtetéshez segítő adat Kézainál a mód, ahogyan az egyes esetekben a testvéri kapcsolatot megnevezi. Általában „fivéreket” emleget, vagy valaki „fiairól” beszél. Egyetlen helyen

tesz kivételt, s éppen Hunt és Pazman esetében. Őket – és csakis őket – „vér szerinti testvéreknek” mondja.

Ha ezt egybevetjük azzal, hogy a nemzetség egyes ágainak és alágainak címerhasználatát milyen változatosságot mutat, feltételezhetjük, hogy minden valószínűség szerint ez a sajátos „vér szerintiség” magyarázza a címerkép-típusok különbözőségét. Azt, hogy egyes alágak a hold és csillag együttesét, vagy ezek valamelyikét használják címerképpül, más ágak címerében a kecskéket a főalak, a hold és a csillag kíséretében, hol meg a mindkét motívummal rokon változat – igaz, hogy csak a Forgáchok Balázs által szerzett címerében –, sajátosan egyesíti valamennyi jelképet: a megkettőzött holdsarló úgy díszíti a címerkép nőalakjának fejét, mint valami ókori istennőt idéző szarvpár. Végül ez ad-

18/ A Kossuth család címere, 1479 (Nyulásziné és Bertényi nyomán)

19/ A khafadzei ókori hengerpecsét képe (Erdélyi nyomán)

20/ Pázmány Péter címeres pecsétje a Kubinyi-féle árvas pecsétgyűjteményben (Novák nyomán)

hat magyarázatot a Pázmányok címeralakjának teljesen eltérő volta és a velük rokon családok címereinek változataira is.

Márpedig ez a jelenségegyüttes erősen valószínűsíti annak lehetőségét, hogy Hunt és Pazman „vér szerinti” testvérsége nem közös szülőktől való származáson, de még csak nem is feltétlen genetikai rokonságon alapul, hanem nemzetségek közötti *v é r s z e r z ő d é s e n*, amit ehhez mérten Kézai a maga korában még gyakorlatilag is éppúgy ismert, mint a kortársak, és az ezredfordulón Hunt és Pazman a maguk svábföldi hazájukban, ahol Nagy Károly idejében még *hun*nak nevezve élt ama két jobbág, *Hunt és Zotan*, akiket egy birtokper jogalapját képező hatalmaskodás során elhurcoltak.⁶⁶ Mármint, ha ezt egybevetjük a Hont-Pázmány nemzetség itt vizsgált adataival, a párhuzam erősen valószínűsíti annak lehetőségét, hogy a „vér szerinti testvérség” *v é r s z e r z ő d é s e n* alapuló rokonságot jelent, ami még a Szent István-i ezredfordulón is aktívan élő, érvényes és hatályos, ám speciálisan keleti jogszokás volt, nemcsak nálunk, de a Közép- és Nyugat-Európába minket megelőzve beérkezett sztyeppei népek leszármazottai körében is. Ami tehát a Hont-Pázmányok esetében vendég és befogadó közös keleti öröksége volt, generációnként éppúgy megújítva, mint a magyar népszokásban a legújabb kort is megért komaság, vagy *A Mongolok Titkos Történetében az andaság*.⁶⁷ Talán a stájer-szváb-germán-frank-cesh környezetű rezervációba került hun-avar-onogur túlélési egymásrautaltság önvédelmi szövetkezési stratégiája tartotta fenn ezt az ősi keleti szokást, s erről ad hírt Kézai adata a „vér szerinti testvérekről” szólván. Minden külön hivatkozás, tehát célzat, sőt magyarázat nélkül, az értelmezésben a közismereti háttérre számítva.

Igy adódott aztán, hogy az itt meg- vagy visszahonosított vérszerződési nemzetség egyes rokonsági ágai egymástól földrajzilag is elkülönülve, ősi jusson más-más jelvényeket, címereket (szimbólumokat) használtak, olykor teljesen önállóan, olykor a nemzetséghez tartozást az ősi csillag és hold mellékalaki pozíciójával jelezve.

Ez igazolni látszik azt is, amit például Györffy György, Dienes István és László Gyula általában is lehetségesnek tartott a szerintük „testvérségi szerződéssel” létrehozott „új összetételű nemzetségről”.⁶⁸ Bár a jogi összefüggések az ide fűzött következtetéseknél differenciáltabb képet mutatnak, a lényeg valóban ez.

[...]

Nekünk mindennek előtt azt a jogi tartalmat kell értékelnünk ebben az adatban, hogy Hunt és Pazman nem nyugati módra, hanem az ősi keleti kultúra hagyományai és szokása szerint készültek fel a hozzánk vezető útra, s ugyanúgy kötöttek életre-halálra szóló szövetséget, ahogyan a Pannoniába készülő dentumagyarai hét vezér, Hérodotosz szkíta harcosai és Cornelius Tacitus pártus vezérei, vagy a Krim-félszigeti Kul-obai szkíta királysír aranylemezen megörökített, szinte eggyé váló ivókürtös férfiak, de még jóval később is a messzi ordosi mongolok Dzsingisz kán korában: vérszerződés-

sel, ami erősebb köteléket teremtett, mint a származási egytestvérség.

Ám ennek a sztyeppei szokású „vér szerinti” testvérségnek és a közös szokások kulturális otthonosságának párhuzamában azonnal más értelmet nyer Szent István és a Hont-Pázmányok bensőséges kapcsolata, s ami jogi relevanciájában ennél is fontosabb, más értelmet nyer a fiatal és épp a tűzkeresztségre készülő Vajk-István fejedelemnek Hunt és Pazman által egyesek szerint a „Garamnál”, mások szerint a „Garamban” történt, „német módra”⁶⁹ való felövezése⁷⁰ is. E párhuzamban a különböző krónikák eltérései is összerendeződnek.

Mert ilyen relációban az a bizonyos „felövezés” aligha tekinthető valóban idegen, német módi aktusnak, különösen ha az övnek és övdíszeknek a hun-avar-honfoglaló sírokból feltárt (a *Képes Krónika* miniatúráin is realiztikusan ábrázolt) kor- és rangjelző szerepét is figyelembe vesszük. XIII–XIV. századi adataink vannak arra, hogy a régi rítushoz kötődő falusi környezetben a serdült fiúk férfivá avatása (harcossá, a társadalom teljes jogú tagjai közé iktatása) a köznép körében még abban az időben is *folyóvíz partján, vízbe merüléssel/arclemosással* (hajnyírással) és *felövezéssel* történt!⁷¹

Itt is irányadó László Gyulának az a megállapítása, hogy az őv a népvándorlás kori népek egyik legfontosabb társadalmi rangjelzője. Már a hunoknál is a szabadság és a rang jele, s valamely tisztségbe iktatás eszköze, s ez a szerepe az avar korban és a honfoglaló magyarok körében is nyomon követhető.⁷²

Mindez a Hont-Pázmány nemzetség relációjában azt valószínűsíti, hogy nem idegen svábok, hanem a bajáni Avar Kaganátus nyugati gyeplőre telepített, s ott meghúzódott hun maradékok, vagy a 670/680-as (első honfoglalási) onogur túlélők közül kerültek ki, s jöttek hozzánk, rokon kultúrába, rokoni környezetbe. S feltehetően ez a válasz arra is, miként kerülhettek a hun tudatú, Attila-utód uralkodó dinasztiaival bizalmas, tanácsadói, s a fejedelem, majd király barátságával kitüntetett kapcsolatba.

A heraldikai tapasztalatok jogi relevanciái tehát rehabilitálni látszanak a Hont-Pázmányokat az idegenség vádjában, és Szent Istvánt az idegenérdekű nemzetellenesség hipotézisében. Kétségtelenül újszerű, de az alaposabb vizsgálódás próbáját is kiállni látszó képet rajzolnak Hunt és Pazman eredetéről, idejüvetelük indokairól, testőri szerepükről, bizalmi helyzetükről. És általában, az első ezredforduló magyarjainak egyik-másik élő jogszokásáról, a társadalom életéről, összetettségéről, és államba szervezésének élet diktálta uralkodói módszereiről. (Ezek után már „csak” az igényel értelmezést, mit fed egyes krónikák azon adata, hogy „az ő tanácsukkal és segítségükkel állítottak királyt a magyarok fölé”?)

Mindenesetre a krónikák és a korabeli magyar (preheraldikus) jelkép-, jelvény- majd címerhasználat jogtörténeti forrásértékét kétségtelenül és erőteljesen jelzi, hogy segítségükkel egy unikális jogtörténeti aktusra, egy *tényleges, Szent István-kori vérszerződésre* sikerült

erős valószínűséggel fényt deríteni. Nem kis eredmény ez akkor, ha azzal vetjük egybe, hogy ez a vérszerződési szövetség, bár a magyar jogélet élő jogszokása volt

Jegyzetek

- ¹ Vö.: László Gyula: *Múltunkról – utódainknak* (Püski Kiadó, Budapest, 1999, 154. p., második bekezdés; a továbbiakban: László, *Múltunkról*).
- ² E hivatkozásokat a tudomány rendszerint a külföldön iskolázott pap tudományos arisztokratizmusaként, a népi kultúra gögös lekezeléseként értékeli, holott – szerény véleményem szerint – a közszájon forgó történetek köztudomási értékét jelzi. S legfeljebb azt a tudósi kritikát, amely csupán az évszázados események „tudományosan elfogadhatatlan” mondaképződési torzulását, mesebelivé válását kíséri.
- ³ Hamvas Béla: *Sciencia sacra* (Budapest, 1988, 133., 263. p.).
- ⁴ „Történeink ugyan tagadják krónikáink szkíta hagyományát, de a régészeti leletek kézzel foghatóan bizonyítják, hogy „a szkíta elődökhöz volt ilyen – tudatos vagy tudattalan – kapcsolódás”. írja László Gyula (*László, Múltunkról*, 955. p.), mert „mind az onogur-avar-magyar népnél, mind pedig Árpád magyarjainál kimutatható a szkíta hagyományréteg”. (uo., 983. p.) – Szkítia a Krisztus előtti évezredben Belső-Ázsiától a Kárpát medencéig terjedő sztyeppe világa, a Kaukázuson túl pedig a Van és Urmia tó körüli – a későbbi Urartu földi – bázissal, egy időben Egyiptomig is terjeszkedett. A szkíták fénykorában – a mi őstörténetünkben is szerepet játszó – Meotisz–Krim–Azovi térségben a királyi szkíták tanázták, és a Kr.e. IV–III. évszázadi hanyatlásukban ezt a területet tartották legtovább hatalmukban. A magyar kulturális hagyományok jelentős részének régészeti párhuzamait, analógiáit is javarészt az itteni kurgánok leleteiben találjuk meg. – Csodaszarvas-mondánk szerint a Kaukázusból a Meotiszba települt Hunor és Magor az alán fejedelem lányait rabolta el, s ezt a történet-tudomány a magyar és az alán nép keveredése emlékeként tartja számon. Márpedig az alánok szkíták voltak. Csakúgy, mint a belső-ázsiai. Altáj-vidéki szaka nép, amelytől elődeink másik ága, a türkök eredtek. Krónikáink szkíta hagyománya már csak ezen körülmények szerint se tekinthető megalapozatlannak.
- ⁵ Szádeczky-Kardoss Irma: Szent István monogramja és a korabeli magyar (jogi) kultúra (kézirat, megjelenés előtt).
- ⁶ Ezt a modern történelmekutató tudományok egyike, a történeti antropológia „rituális pedagógiának” nevezi. A Szent László-legenda freskói esetében azt hiszem másról, annál, amit a terminus takar, jóval többről, hagyományról van szó, ami persze nem zárja ki a rituális pedagógiai célzatot, például a keresztény közegben fenntartott ősvallási hagyományörzésben.
- ⁷ Püspöki-Nagy Péter: A „rovásírás” írástani helye és szerepe a magyar művelődés történetében. In.: *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése. 1181–1981* (Magyar Herald. I. Bp., 1984); Róna-Tas András: *A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus* (Néprajz és Nyelvtudomány, 29–30., 1985–86., 174. p.).
- ⁸ Vö.: Ginzburg, Carlo: *Rituális fosztogatások. Először egy folyamatban lévő kutatáshoz*. In.: *Történeti antropológia* (Replika Kör, Budapest, 2000, 279–298. p.).
- ⁹ Bertényi Iván: *Új magyar címtan* (Mæcenas Könyvek, Budapest, 1998, 16. p.; a továbbiakban: Bertényi).
- ¹⁰ Bertényi, 109. p.
- ¹¹ Pl. a soóvári Soós Miklósnak adományozott címernél; Csoma József: *Magyar nemzeti címerek* (MTA, Bp. 1904, a továbbiakban: Csoma). In.: Dr. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. (reprint kiadás: Nap Kiadó, Bp., 1995, 1190. p.).
- ¹² Gyöffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (Bp., 1973).
- ¹³ Bertényi, 12. p.
- ¹⁴ Bertényi, 108. p.
- ¹⁵ Csoma, 1266. p.
- ¹⁶ Hoppál Mihály: *Jelképek a kultúrában. Szerkesztői bevezető*. In.: Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. (Helikon Kiadó, Budapest, 2000, 7. p.; a továbbiakban: *Jelképtár*).
- ¹⁷ Lásd az előző jegyzetet.
- ¹⁸ László, *Múltunkról*, pl. 783., 928. p.
- ¹⁹ Csoma, 1268. p.
- ²⁰ *Jelképtár*, 180. p., 737. sz. kép. (Szemadám). – A griff ókori fantáziálény, a sas és az oroszán keveréke, s mindkettő révén naplégnyegű. A szkítáktól a hunoktól az avarokig jellemző kultikus szimbóluma a sztyeppe népek művészetének. Csallány Dezső véleménye szerint az avarság legősibb és legelterjedtebb törzsjelvénye az óriás griff volt. A szárnyas griff a napkultusz szimbóluma, s a griffek, mint képzeletbeli kultikus lények, általában az égi eredetű aranykincs őrizői az északi – pl. a mondabeli „Rifei” – hegyek világában. – László Gyula szerint a késő avarság (első honfoglalók) egyik népének jelképe. Olyan jellemző motívum, amely éppúgy túlélt ezen népek művészetét, mint ahogy a szkíta–hun–avar kultúrahordozó népek egyes részlegei is túlélték hatalomban-létük korszakait és birodalmaik összeomlását. Beolvadásuk századokig tartott, kulturális örökségük szívóssága etnikai önállóságuknál maradandóbbnak bizonyult. Több más kultikus lényvel. – pl. a sassal, a kétfejű sassal, a sárkánnyal, a medvével stb. – együtt a griff is így maradt fent máig az egykori avar birodalmi végvidékek utódnépességeinek jelképrendszerében vagy a székely és a magyar népművészetben.
- ²¹ Urartu: ókori (Kr.e. XIII–VI. századi) királyság a Kaukázus déli lejtőjén, az Ararát, a Van és az Urmia tó, valamint a Tigris és az Eufrátesz forrásvidéke térségében, a mai törökországi Anatólia, illetve Irán, Irak és Örményország egymással szomszédos területein. (Lásd: *Történelmi Világlás*. Cartographia, Budapest, 1997, 11. p.). Az egykor Sumertől Hattig (lásd az 53. és 57. sz. jegyzeteket is) terjedő, Tigris menti Mitanni királyságnak bukása után ide visszahúzódott hurri népessége, a magyarhoz hasonlóan, ragozó nyelvet beszélt: királyuk a négy égtáj királya volt; kultúrájuk sumer gyökere, és kisugárzása nagy hatással volt a térségben. A később dokumentált szavárd magyarok hona is Urartu egykori területén azonosítható.
- ²² Kádár István: *Urartu – emlékek – memorabilia* (Budapest, 1996).
- ²³ Biborbanszületett Konstantin – Bulesú és Tormás herceg követi tájékoztatóján alapuló – feljegyzésében „sabartoi asphaloi”. László Gyula Árpád-kori ötvösművészetünkben is kaukázusi örökség hatását látja (*László, Múltunkról*, 1007. p.).
- ²⁴ Anahita: a magyar Boldogasszony szkíta elődje, s egyben a mezopotámiai (sumer) Innin égitestné szkíta megfelelője. Szerepköre egyikének lényege az ország és népének védelme, részben a termékenység biztosításával, részben a hont védő harcosok oltalmával, győzelemre segítségével. (Lásd még az 53. és 62. jegyzetet is.)
- ²⁵ *Jelképtár*, 21. p. (Jankovics).
- ²⁶ Burke, Peter: *Mi a történeti antropológia? In.: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok* (Replika Kör, Budapest, 2000, 19. p.).
- ²⁷ Daczó Árpád (Páter Lukács O.F.M.): *Csiksomlyó titka* (Csíkszereda, 2000). Daczó szerint a csiksomlyói Babba Mária speciális gyógyító szerepköre a korai sumer Bau, vagy másik nevén Baba (Bába) istennőtől ered, akinek alakja idővel összeolvadt Inannáéval (lásd még a 62. jegyzetet is.). Baba istennő tisztelete a XIV. században, a táltosok gyógyító praxisában még nálunk is létezett, akik a Szent Bábát hívták szüléskor segítségül (Fehér Mátyás Jenő: *A középkori magyar inkvizíció. Gede Testvérek*, Budapest, 1999, 213., 358–359. p.) – (Miként a keresztény Mindenható lényében is a többistenhit különböző isteneinek szerepkörei egyesültek, ugyanígy idővel a magyar ősvallás Boldogasszonya alakjában is több „pogány” istennő egyesült, a Boldogasszonyra ruházva szerepkörét.)
- ²⁸ Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. In.: *Az ősi magyar hitvilág* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 319–338. p.).

- ²⁹ Sok szó esik a magyar középkor általános analfabétizmusáról. Pedig ez a rovásírás használatáról szerzett és egyre gyarapodó kutatási tapasztalatok szerint csak relatív analfabétizmus, mert csak a latin nyelv ismeretéhez és a latin betűs írás használatához kötött megállapítás, amely nem veszi figyelembe a rovásírás nemcsak több évszázados, de éppen a köznépi szférában legtovább élő általános gyakorlatát.
- ³⁰ Forrai Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. (Antológia Kiadó, 1994).
- ³¹ Csoma, 1206. és 1245. p. Lásd a 7. képen.
- ³² Lásd a 11. jegyzetet.
- ³³ László Gyulának A kettős honfoglalásról c. tanulmányában (Archaeológiai Értesítő, 1970. évf.) a honfoglalók és az avarok temetőinek elkülönülése nyomán kifejtett véleménye is Anonymus hitelességét támasztja alá a csatlakozott „kunok” szerepét illetően.
- ³⁴ A „hütlenné” és „hívek” gestabeli szerepét a történettudomány elhanyagolni látszik. Jogtörténeti jelentőségük azonban nem mellőzhető, bár kétségtelen, hogy a tisztázás még kutatást igényel, s mint ilyen, tanulmányunk külön fejezetének tárgya lesz (Lásd erről előláróban: Szádeczky-Kardoss Irma: Krónikáink és a jogtörténet. I. A magyar történeti jog elemei Anonymus Gestájában. In.: Közös jelen, múlt és jövő Észak-Kárpát Medencében, különös tekintettel a gömöri tájegységre. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület konferencia-kiadványa. Rozsnyó–Budapest–Zürich, 2002, 85–104. p., kiemelten a 90–93. p.).
- ³⁵ László, Múltunkról, 704. p.: a későavar lelőhelytérkép és a 717 p. első bekezdésében írtak.
- ³⁶ Ennek a kb. Lajta–Duna, illetve Pinka/Gyöngyös–Rába–Duna által határolt területnek fő jellemzője – a meotiszhoz hasonlóan – a vizes-zsombékos-lapos-mocsaras természeti környezet, amely ezt a Fertő–Hanság–mosoni tájat biztonságossá, jól élhetővé és védhetővé tette. Ezen belül volt később a nyugati magyar gyeptű Duna-jobbparti kapuja (Kapunvár), amelynek előterében nem egy ránk törő német támadás fulladt kudarcba, illetve mocsárba.
- ³⁷ Ez a rezerváció, a Felvidék hegyei és a még ismeretlen helyen volt Csíglamező mellett, feltehetően az északi és keleti Kárpátok külső oldalán lehetett, annak azon lejtős sávján, amely még évszázadokig magyar gyeptű és gyeptűelve volt (Történelmi Világlasz. Cartographia, Budapest, 1997, 107. és 109. térkép). Vö. még IV. Béla „tatár levelével”, amely a tatár hódítás kapcsán sorolja fel azokat a Kárpátokon túli területeket (Oroszország, Kunország, brodníkok földje, Bulgária), amelyek „azelőtt jórészt a mi hatalmunk alá tartoztak”.
- ³⁸ Lásd a 34. jegyzetben hivatkozott előadás vonatkozó felvetését a kiadvány 92. oldalán.
- ³⁹ Ezt támasztja alá László Gyula ezúttal is többszörös megállapítása – Csallány Dezső (Az avar törzsszervezet. JAMÉ, Szeged, 1965) kutatásaira is hivatkozva – arról, hogy a temetőkből és a helynevekből ítélve az első és második honfoglalás népének települései nem átfedtek, hanem kikerültek és kiegészítik egymást. Főként a Kapuvártól Bécsig terjedő sávban (ami a Sabaria és Carnuntum közötti területet is magába foglalja), valamint Nyugat- és Dél-Dunántúlon (mindkettő a székely hagyományú, hun származástudatú őrségi és göcseji nép földje).
- ⁴⁰ Kristó Gyula: Regino és a magyar honfoglalás. In: Studia varia, 89–96. p.
- ⁴¹ Pl. Erich Zöllner, Fritz Zimmermann, Karl Schiffmann, Erich Saffran, illetve Csallány Dezső, László Gyula, írásai és leletképei, vagy Bátorbanszületett Konstantin feljegyzése a horvátok közé telepített avarokról, akik „jó barátságban és atyafiságban vannak a törkökkel” (=magyarokkal). Idézve pl.: A magyar honfoglalás kútfoi. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1900, 114. p.; reprint: Nap Kiadó, Budapest, 2000). – Olajos Teréz is onogur jelenlétet mutat ki, mégpedig jelenlegi ausztriai területen (bécsi medence). Német Lajos 860-ban kelt okleveléből, amely határmegjelölésül az Ungariorum marcha helynevet használja (Adalék a /H/ung/a/ri/i/ népnév és a késői avarok etnikum történetéhez. Antik Tanulmányok, 16, 1969, 87–90. p.). – Király Péter „A VIII–IX. századi Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger személynévek” c. tanulmányában (Magyar Nyelv, 1987, 162–180., 314–331. p.) bizonyítja a nyugati frank övezetben az onogurok jelenlétét. – 843-ban a Nagy Károly Frank Birodalma – egyik – felosztásáról rendelkező verduini szerződés Nyugat-európai „hunok vagy magyarok” királyságáról is szól. Már 750-ből is van adat arra, hogy a türingiaiak megtámadták a zsarnok avar (onogur?) királynak fizetendő adót, amire (ti. az adóztatásra) jószíval csak Türingia és az avar illetékességi terület szomszédossága esetén kerülhetett sor (Vö. László, Múltunkról, 747. p.).
- ⁴² Más fordítás szerint tartományok. A szövegkörnyezet arra utal, hogy nem, vagy nemcsak országok fejedelmei értendők rajta, hanem törzs- vagy nemzetségszféra csatlakozása is. Ami pedig az „országok” kifejezés anonymsi értelmét jelenti, főleg a Kárpát-medence frank-bajor hűbéri függésben élő rokon törzseinek, nemzetségeinek területeire vonatkozhat.
- ⁴³ A kíséret a nomád fejedelmi udvarok (Priszkosz leírásában Attila udvarának is) fontos etnikai és egyben területi hatalom-kifejező eleme. Tagjai a törzsek vagy törzsszövetség vezéreinek és tisztviselőinek kívül a csatlakozott vagy hódoltatott etnikumok/nemzetségek fejedelmei, nemzetségszférai, illetve követül vagy túsul adott előkelőségei. Az uruszág – ország – egyik régi jelentése is „kiséret”. Tőlünk „országok” alakban és kíséret jelentéssel ment át a korabeli lengyel nyelvbe. Vö.: Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika (Századok, 1939, 257–294. és 385–448. p.); Az egy nyelvű ország (Századok, 1941, 113–1398. p.).
- ⁴⁴ Anonymus, 43.
- ⁴⁵ Kézai, 76.
- ⁴⁶ László Gyula pl. Csallány Dezső leletképei alapján maga is hivatkozik ausztriai területen lévő griffes-indás (későavar onogur) temetőkre (László, Múltunkról, 753. p.). másutt pedig saját tapasztalatai alapján is állítja, hogy a griffes-indás sírokban erős nagyllattartó rétegnek is vannak nyomai (uo., 724. p.).
- ⁴⁷ Ezt a tájat Anonymus szerint Árpád vezére hódoltatták, de – feltehetően első honfoglalási onogur – lakosait helyükön hagyták. Ez következik László Gyula megállapításából is (László, Múltunkról, 723. p.) arról, hogy egyebek között a Zsitva és Ipoly köze is egyike azon területeknek, amelyeken nincs jele a X. századi honfoglaló magyarok jelenlétének. – Ugyanezt igazolja Madaras László: A kettős honfoglalás történetének néhány településtörténeti problémája c. tanulmányának adataival is (Acta Juvenum. Szeged, 1999, 30–51. p.).
- ⁴⁸ A sumér szójegyzékek szerint az úr szó jelentésváltozatai: ör, erő, erőd, vitéz/férfi (=vir), fegyveres szolga, kutya, oroszlan (ti.: királyi őrállat), férfi, férj. Az úr–uralkodás/erőhatalom, valamint az úr–férj fogalompárokat a magyar szókinés is ismeri.
- ⁴⁹ Csoma, 1245. p.
- ⁵⁰ Csoma, 1245. p.
- ⁵¹ A Nap, a Hold és a csillagok az altáji kultúrában is főszerepű jelképek. Itt azért tekintünk inkább a Kaukázuson túli kultúra felé, mert a vízszintes állású holdsarló, valóságos természeti jelenség alapján, ott vált kultikus jelképpé, s mint ilyen vonult be – perzsa, horezmi, baktériai, turáni közvetítéssel – a sztyeppe kultúrába.
- ⁵² Heraldikai szakkifejezés: a címerkép függőleges állását jelenti.
- ⁵³ Ha tanulmányunkban objektívításra törekszünk, az ún. mezopotámiai és sumer kérdés nem kerülhető meg. A jogtörténet nem azt vizsgálja, hogy lehetséges-e a 6–7. évezred előtti sumerek és a magyarság között genetikai kapcsolat. (Ennek vizsgálatára sem eszközei nincsenek, sem illetékessége. E tekintetben a jogtörténetnek csak segéd- vagy társtudományi szerepe lehet.) De a jogtörténet őskorának felderítése érdekében vizsgálnia kell azt, hogy a magyarság azokban a térségekben, amelyekben tartózkodott és különféle társadalmi formációkba szerveződött – éppen, mert a szervezés eszköze a jog –, milyen kulturális és jogrendszeri közegekben s környezetben élt és teremtett kapcsolatokat? Tekintve, hogy azon népek, amelyekből a magyarság egésze ötvöződött, őstörténetük különböző korszakaiban közeli kapcsolatba kerültek az ókori kelet sumer és sumer jellegű (mezopotámiai: sumer, káld, akkád-babiloni; hurrita-urartui-hatti; Kaukázus-vidéki; méd, pártus, kusán, horezmi) népeivel és kultúráival is, az észlelt párhuzamok és analógiák figyelmen kívül hagyása és számbavételük elmulasztása ésszerűtlen kutatási koncepció volna. Tanulmányunkban az utalások és a vizsgálódás kereteit ezek a szempontok határozzák meg.

⁵⁴ Ninhurszag: ősi sumer istennő, „a hegycsúcs úrnője”, kinek alakja a *Kerka* parti Szuzától Hattusasig számtalan helyen előkerült szoborlelettel dokumentáltan tovább élt a térben nyugatra eső, az időben későbbi ókori Kelet akkád-babilóniai, hattí és urartui kultúráiban. Képünk urartui lelet. – A hegy képeje általában országot (is) jelöl a különböző kép-, illetve rovásírásokban.

⁵⁵ Jelképtár, 25. p., 34. kép (Szemadám).

⁵⁶ Ur városa: az Eufrátesz alsó folyása mentén épült, királlysíjairól híres ókori sumer, káld, majd akkád város és királyság.

⁵⁷ Hatti – hettiták: a hattik Hattusas (ma: Bogazköy) központtal a később (Kr. e. XX–XIX. sz.-ban) kelet felől érkező hettita törzsek által hattusasi bázissal alapított Hettita Birodalom őslakosai. A Hettita Királyság központosított katonaállam volt a Földközi-tenger északkeleti karéjában, a mai törökországi Anatólia és Szíria területén; hódításai időlegesen a későbbi Urartu táján a Méd Birodalmat, Babilont, Ciprust és Egyiptomot is elérték. Fejlett jogrendszerét a világ első ismert törvénykönyveinek egyike jelzi. Sajátos kultúrája erőteljes sumer hatást mutat. Hanyatlása a Kr. e. XI. században következett be.

⁵⁸ Csoma, 1231. p.

⁵⁹ Csoma, 1230. p.

⁶⁰ Novák, J.: Rodové erby na Slovensku Kubinyiho zbierka Pečati. I. kötet: Kubinyiho zbierka Pečati; II. kötet: Petovka zbierka pečati (Vydateľstvo Osveta, 1980–1986. I. 248).

⁶¹ Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad magyar címerai (Corvina Kiadó, Budapest, 1987, 40., 146. ábra); Bertényi, I. I. p., 97. ábra:

⁶² Inanna: a sumer Innin istennő hurri-hettita neve, az égbolt úrnője. „Természetének kettőssége” következtében kiválik a mezopotámiai Pantheon istennői közül. Egyfelől harcdevelő, felfegyverzett istennő, aki győzelemre segít, ugyanakkor ő a hatóereje, védnöke és megsemmisítője a szexuális erőben (is) rejlő termékenységnek. (Oppenheim, A. Leo: Az ókori Mezopotámia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 248–249. p. és Klíma, Josef: Mezopotámia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 165–167. p.). – A különböző korok és népek mitológiájában In-Anna, Innin, Ninni, Anat, Astarte, Istár/Ésdár néven vitt szerepe a sumer pantheon-evolúció legjellegzetesebb példája. Ő Ízisz, ő Aphrodité és Déméter. Ő Vénusz és Minerva, ő a harcban segítő szkíta sztyeppei Anahita, és ő a magyar ősvallás Boldogasszonya, aki Szent

Gellért térítő zsenialitása eredményeül a magyar kereszténységben az ősi Napbaöltözött Boldogasszonyként jelenik meg. S mi tagadás, országvédő és harcban segítő tulajdonságát Szűz Mária-ként is megtartotta, a Szent István-i országfelajánlásban, Szent László győzelmeinek és a hozzájuk kapcsolódó egyházalapításainak krónikaadataiban, illetve a hadi zászlainkra hímzett Madonnaképek tanúsága szerint.

⁶³ Novák, J.: Rodové erby na Slovensku Kubinyiho zbierka Pečati. I. kötet: Kubinyiho zbierka Pečati; II. kötet: Petovka zbierka pečati (Vydateľstvo Osveta, 1980–1986. I. 195. p.).

⁶⁴ Ez azonban egyelőre még csak kutatási feltevés, amelynek elsőleges alapja a nemzetség honti ága jelképrendszerének kizárólagos keletisége.

⁶⁵ Vö.: Györffy, 235., 253–254. és 301. p.

⁶⁶ Hunt és Zotan olvasattal idézi Fehér Máttyás Jenő a salzburgi püspökség irataiból: Korai Avar Kagánok (Buenos Aires: 1972, 12. p.). A birtokvita színhelye a Sváb Jura.

⁶⁷ A Mongolok Titkos Története. Fordította Ligeti Lajos (Gondolat Kiadó, Budapest, 1962).

⁶⁸ László, Múltunkról, 918–919. p.

⁶⁹ N. Nadzip 1968-as kiadású ujjur–orosz szótárában – amint Fehér Máttyás Jenő idézi a Korai avar kagánok c. könyve 108–109. oldalán – a német névszóról úgy vélekedik, hogy a hajdani magyarok (onogurok?) a tőlük nyugatra lakó avarokat nevezték németnek.

⁷⁰ A felővezés ceremóniája lehetett nagykorúsító (Freisingi Ottó jegyezte fel az ifjú II. Géza 1147. évi „szokás szerinti” felővezését), vezéri vagy egyéb tisztségbe iktató, pl. királyavató hatályú. Valamennyi esetben közhírré, köztudomásúvá tételi szertartás. Ez esetben nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy az egyébként testőri tisztséget viselő Hunt és Pazman embereit, az őket szolgáló csapatot tagjait egyértelműen tájékoztassa arról, hogy ezúttal István fejedelem a vezérük. Ő irányít, őt kell követni, védeni, menteni. Később István, a döntő ütközet napján. Vecellinre ruházta a fővezérséget. Ennek ceremóniájáról nincs ismert adatunk.

⁷¹ Fehér Máttyás Jenő: Középkori magyar inkvizíció (Gede Testvérek, Budapest, 1999, 219. p.).

⁷² László, Múltunkról, 927. p.

⁷³ Tagányi Károly: A magyar jogi népszokások gyűjtésének szükségességéről (Budapest, 1919, 69–71. p.).

DISPUTA

Az e rovatunkban megjelent írásokhoz, tanulmányokhoz szívesen várjuk olvasóink szakmai észrevételeit, írásait!

Kahler Frigyes:

A jogállam válaszol

NÉHÁNY GONDOLAT
EGY TÉNYÁLLÁSRÓL

BEVEZETŐ HELYETT

A Legfelsőbb Bíróság 2006. március 6-án nyilvános ülésen ítéletet hozott a háborús bűntett és más bűncselekmények miatt halásra ítélt és kivégzett Kristóf László ügyében.¹ Az alapítétek ellen Kristóf László testvére nyújtott be felülvizsgálati ké-

relmet a Budapesti Katonai Bíróság,² illetve a Legfelsőbb Bíróság³ által megállapított bűnösség miatt. Kristóft emberek törvénytelen megkínzása és kivégzése által elkövetett háborús bűntettben, fogolyszökés bűntettében és hatósági közeg elleni erőszak bűntettében mondták ki bűnösnek és végezték ki.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletében Kristóf Lászlót az emberek törvénytelen kivégzése által elkövetett háborús bűntett miatt emelt vád alól felmentette, az emberek törvénytelen megkínzása által elkövetett háborús bűntettként értékelt cselekményeket 4 rb. hivatali hatalommal visszaélés bűntettének minősítette, s emiatt, valamint a fogolyszökés bűntette és hatósági közeg elleni erőszak bűntette miatt indított büntetőeljárást megszüntette.⁴

A ítélet kihirdetése felháborodást váltott ki a közéletben egyes értelmiségiek és szervezetek körében, s felháborodásuknak mind az elektronikus, mind az írott sajtóban hangot is adtak. Egyesek a „fasizmus rehabilitálásának” rémlátomásáról írtak. Az emocionális felhangoktól sem mentes nyilatkozatok azt sérelmeztek, hogy a felmentő rendelkezés a Ságvári Endre⁵ – halállal végződő – elfogásában részt vett csendőrmozgót mentesítette az emberek törvénytelen kivégzése által elkövetett háborús bűntett terhe alól. Álláspontjuk lényege szerint, mindazok, akik az antifasizista Ságvári Endre hatósági elfogásában

részt vettek, büntetőjogilag is bűnösök, így Kristóf László felmentésével valójában a „fasiszta rendszer” mellett, az antifasiszta mozgalommal szemben foglalt állást az ítélet.

Mi az igazság ebben a kétségtelenül kusza ügyben? Azt előre kell bocsátani, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak egy olyan ügyben kellett eleget tennie jogállami igazságszolgáltatási kötelezettségének, amelyben az alapügyben eljáró katonai tanácsok a tényállás felderítésére vonatkozó kötelezettségüknek sem tettek eleget. E helyett a tényállást a koncepciós perekben ismert módon konstruálták meg, másrészt – s ez a dolog súlyosabb oldala – a büntetőjogi bűnösséget nem mint a büntetőjog belső szabályai szerint megállapítandó kategóriát kezelték, hanem azt egy előre eldöntött politikai követelménynek alávetve mondták ki.⁶

A felülvizsgálati eljárásban⁷ két kötöttsége volt az eljáró tanácsnak. Kötve volt a felülvizsgált ítélettel megállapított tényálláshoz,⁸ valamint a megtámadott határozat meghozatala idején hatályos jogszabályokhoz.⁹

Ez a jogszabályi helyzet azt eredményezte, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak egy megalapozatlan és koncepciós elemeket tartalmazó tényállás alapján kellett egy kardinális jogkérdést elbírálnia, nevezetesen, hogy a vádlott bűnös volt-e a vád tárgyává tett háborús bűncselekmény elkövetésében.

A TÉNYÁLLÁS

A tényállás tekintetében a kutató vizsgálódásának azonban nincsenek korlátai. Ahhoz, hogy az ügyben világosan lássuk a történeteket, tekintsük át – a rendelkezésre álló anyag alapján –, mit állapítottak meg tényállásként az eljáró hatóságok, s próbáljuk meg rekonstruálni – sine ira et studio – mi történt a hűvösvölgyi Nagy Béla-féle cukrászdában [ma Remiz kávéház] 1944. július 27-én.

A Ságvári Endre halálával kapcsolatos első hatósági vizsgálatot és tényállás-megállapítást nem sokkal az események után a csendőrség végezte.¹⁰ 1944. augusztus 2-án,¹¹ a vizsgálat eredményéhez képest Cselényi Antal, Kristóf László és Pétervári János rendőr kitüntetésére tettek előterjesztést.

Az itt megállapított tényállás szerint az előállításával szemben ellenálló Ságvári Endrével Kristóf és Cselényi dulakodott, miközben Ságvári a „szomszéd asztalon lévő táskájából előrántotta pisztolyát és tüzelni kezdett”. Lövései Kristóf jobb combját, Cselényi jobb vállát találták el, Péteri Jánost pedig hasba lőtte. A sebesült Cselényi – így az előterjesztés – a cukrászdából kimenekülő Ságvári Endre után ment, aki [Cselényi] „lövéseitől eltalálva holtan rogyott össze”. Arról, hogy Ságvári lelövése pontosan hol és milyen módon történt, nem tett említést az előterjesztés.

Ezt követően a – többek között – Palotás Ferenc (1913) volt csendőr törzsőrmester ellen folyamatban volt büntetőeljárásban érintette magyar bíróság a Ságvári Endre halálával összefüggő történeteket 1949. november 1-jén kihirdetett ítéletében.¹² Az itt tett megállapítások azért is fontosak, mert az 1959-es ítéletben – lényegüket illetően – újból megjelentek.

A hivatkozott ítélet tényállása többek között¹³ megállapította: Kristóf László csendőrnemzetőr törzsőrmester 1944 júliusában feladatuk kapta Sugár György figyelését, akiről megállapította, hogy a Tömpe Andor fedőnéven ismert Ságvári Endrével tart kapcsolatot. Követve Ságvári Endre útját, 1944. július 27-én behatoltak Budán, a hűvösvölgyi Nagy-féle cukrászdába. Ságvári Endre „menekülni igyekezett, mire nagy kavarodás

(sic!) támadt. A kavarodásban több lövés hangzott el és Ságvári bizonyíthatóan egy, de feltehetően több lövéstől találva a cukrászdában menekülés közben lerogyott. Testét egy autóból kivetették, azonban rövid időn belül kiszendvedett. A gépkocsivezető Szabó¹⁴ és egy Kristóf nevű nyomozó is megsebesült a kavarodás közben, ki nem derített körülmények között; lehetséges, hogy amint a nyomozók össze-vissza lövöldöztek, véletlenül találták el ezeket.” Megjegyezte még az ítélet: „Valóban lehet, hogy Cselényi adta le a halálos lövést...”

A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság¹⁵ a fenti tényállást, a Ságvári Endre elfogásával kapcsolatos megállapításokat – irratellenesség okán – kirekesztette a tényállásból.¹⁶ A tényállás egyéb megállapításait elfogadta.¹⁷ Nem látta bizonyítottnak azonban, hogy Palotás a nyomozók között volt, amikor azok Ságvári elfogására megjelentek.

Az ügyben a következő lépésre csak 1958. januárjában került sor, amikor is – az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlására indított eljárások kiegészítéseként, a hatalom újabb csapást akart mérni a volt csendőrökre.¹⁸

„Kommunisták és hazafiak ellen irányuló nyomozásban tevékenyen résztvevő volt csendőrök és volt horthysta detektívek résztvettek kommunisták és hazafiak elhurcolásában, kihallgatásában és meggyilkolásában is”¹⁹ – jelentette ki a nyomozást elrendelő határozat.

Az 1949-ben jogerősen életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt Palotás Ferencet újból eljárás alá vonták, mert „...alaposan gyanúsítható azzal, hogy 1944-ben résztvevő kommunisták üldözésében és Ságvári Endre elvtárs meggyilkolásában.”²⁰

A nyomozás – amelynek egyes részleteire még kitérünk – eredményeként a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya perújítási indítványt terjesztett elő.²¹ „Ságvári Endre pisztolyt rántott és Kristóf László csendőrnemzetőrről rálöve menekülni próbált. Dulakodás kezdődött, melybe Palotás Ferenc is bekapcsolódott és Kristóf Lászlóval együtt több lövést adott le Ságvári Endrére, aki halálos sebet kapott, néhány lépés után összeesett és korházba szállítás közben meghalt.”

A NYOMOZÁS

Milyen fontosabb adatokat tárt fel a nyomozás? A terjedelmes nyomozati anyagnak a Ságvári Endre elfogására és halálos sebesülésére vonatkozó része roppant ellentmondásos. A vádlottak vallomásait nem számítva az egyik fontos tanú Szabados Lajos,²² akivel Ságvári Endre elfogásakor találkozott. Szabados szerint amikor a nyomozók megjelentek, őt [ti. Szabados] megkötözték. Ezt látva a pincérmő kérte, hogy fizessenek. Ságvári a kabátjába nyúlt, mintha a pénztárcáját venné elő, azonban nem fizetett, hanem pisztolyt rántott, és belelőtt az egyik nyomozóba. (Kiemelések tőlem – K. F.) Ságvári menekülni próbált, de dulakodtak vele, miközben lövöldözés volt. A dulakodás során Ságvári kiszabadította magát, egy szembe jövő „nagy testű” nyomozót hasba lőtt. A kapu felé menet a nyomozók lőttek rá, 4-5 lövés érte, „de ezek akkor közvetlenül halálos lövések nem lehettek”. A bejárathoz érve – mert a nyomozók kiabáltak, hogy fogják meg – egy katona és egy BESZKÁRT alkalmazott útját állta és felbuktatta. Bukdácsolva menekült, s már kint volt, amikor a nyomozók – többek között Palotás – a kapuból lőttek utána. A lövések hatására hasra vágódott, majd meghalt.

A cukrászda felszolgálónője, Fenyő Manóné²³ a dulakodásra figyelt fel. Látta, hogy Ságvári az egyik nyomozót lábon lőtte

te, majd „a kövér férfit, aki bejött, meglötte.” Dulakodás közben kibújt a kabátjából, így sikerült elmenekülnie, és kikerült a cukrászdából. A tanú szerint Palotás Ságvári után ment, és *hátról* lelötte. (Kiemelés tőlem – K. F.)

Figyelmet érdemel még *Bagdi Mihály* (1933!) szemtanú kihallgatása.²⁴ Ez a tanú, aki kihallgatása idején belügyi dolgozó volt, 1944 júliusában még csak 11 éves volt. Vallomása szerint határozottan emlékszik a 14 évvel korábbi eseményekre, és állítja, hogy Ságvárit *előlről* érte a lövés. Arról is beszélt a tanú, hogy a lövedék Ságvári Endre hátán távozott. Vallotta azt is, hogy nem az utcán, hanem az *épületben* történt a halálos lövés. (Kiemelések tőlem – K. F.)

Sugár György tanúvallomásában előadta²⁵: Ságvári „Egy nyomozót leütött, egyet pedig agyonlőtt, majd kifelé rohant a cukrászdából. Akit leütött, az a *hátaba lőtt* és ő az ajtóban holtan esett össze”. Sugár hozzátette: „Szikra elvtárs elbeszéléséből” ismeri a történeteket. (Kiemelés tőlem – K. F.)

A szemtanúk vallomásai közötti lényeges eltéréseket sem a nyomozás, sem a tárgyalás során nem tisztázták a hatóságok.

A nyomozás megkísérelte tisztázni a használt *fegyverek kérését*. Az adatok itt sem egyértelműek.

Palotás – aki helyszíni szemle útján igyekezett cáfolni, hogy Szabados és Fenyőné tanúk nem láthatták, hogy ő Ságvári *lőtt*²⁶ – a lövöldözés után összeszedte a cukrászdában maradt fegyvereket. „2 pisztolyra emlékszem, de lehet, hogy 3 volt”²⁷ – vallotta. Megtudjuk, hogy a csendőröknek kiskaliberű pisztolyok volt.²⁸ Palotás úgy vélekedik, hogy az általa összeszedett pisztolyok közül egy nagyobb volt, s ez lehetett Ságvárié. Olyan vallomása is van, miszerint Cselényi Antalnak volt nagyobb – 7,65 mm-es – pisztolya.²⁹

A nyomozati iratoknál elfekszik egy – a történelmi tényállás megállapításánál alapvetően fontos – bizonyíték, a Ságvári Endre holttestének vizsgálatáról készített *boncolási jegyzőkönyv*, amelyet dr. *Tamáská Lóránd* „rendőrboncnok”³⁰ készített a holttest 1944. augusztus 3-ai boncolásakor.³¹ A boncolás eredményét rögzítő jegyzőkönyv tartalmára azonban sem a vádhatóság, sem a bíróságok nem fordítottak figyelmet. Hogy miért, arra később még visszatérünk. A vádirat felsorolja ugyan a bizonyítékok sorában, de érdemben nem értékeli.

A tényállás tisztázásához fontos tény – a nyomozás során is felmerült –, hogy a lábon lőtt Kristófit még egy lövés érte a jobb vállán. A röntgenfelvételen látható lövedéket 1959. április 23-án operálták ki a rabkórházban Kristóf vállából. A fegyverszakértő szerint a lövedék 6,35 mm-es pisztolygolyó.³²

A VÁDIRAT

A vádirat³³ e tényállást illetően az alábbiakat tette vád tárgyává: „A fasiszta pribékek a legkegyetlenebb kínzási módszereken kívül nem riadtak vissza attól sem, hogy az illegális Kommunista Párt egyik vezetőjét, dr. Ságvári Endrét 1944. július 27-én egy budai cukrászdában agyonlőjék, az ebben résztvevő pribékeket pedig kormánykitüntetésben részesítették, Kristóf László és Palotás Ferenc³⁴ csendőrnemzeteket.³⁵... I. r. Kristóf László résztvevő dr. Ságvári Endre meggyilkolásában. Fegyveréből lőtt dr. Ságvári Endrét. E cselekményéért ő is kitüntetésben részesült.”³⁶ E tényállás alapján a vád a BHÖ 82. pont (e) alpontjában foglalt – halállal is büntethető – háborús bűntett.

AZ ELSŐ FOKÚ ELJÁRÁS

Az első fokú eljárásban megállapított tényállás³⁷ előrebocsátja Kristóf László vonatkozásában: „Vádolt 1944 nyarán résztvevő Ságvári Endre elvtárs nyomkövetésében, leleplezésében, elfogásában és megölésében.”³⁸ Az ítélet a továbbiakban rögzítette, hogy a nyomozó szervek mielőbb igyekeztek megtalálni, és őrizetbe venni a már évek óta illegálisban élő Ságvári Endrét.

A nyomozók „ellenőrzési körük alá tudták vonni Sugár György illegális kommunistát”, akinek „nyomkövetésére” parancsot kapott „... 1944. július 27-én Cselényi Antal detektív, Kristóf László csendőrnemzet, Palotás Ferenc csendőrnemzet, ... hogy Pétervári r.[endör] örm.[ester] gépkocsiján végezzék a figyelést.”³⁹

Sugár György figyelése során észlelték, hogy a megfigyelt személy találkozik Szabados Lajossal, s ezután a nyomozók Szabadosot követték. „Ezt követően Szabados találkozott Ságvári Endrével.... A két személy kerülő utakon egyik hűvösvölgyi cukrászdába ment és annak kerthelyiségében foglaltak helyet és fagyaltot fogyasztottak.”⁴⁰ Annak tisztázására, hogy a két személyt őrizetbe vegyék-e, vagy csak a megfigyelést teljesítsék, Cselényi a parancsnokától utasítást kért telefonon. „... Juhász István – az azóta halálra ítélt cső.[csendör] nyomozó alhadnagy” azt az utasítást adta, hogy az „őrizetbevételt feltétlen fogadatosítsák”. Szabados Lajossal szemben – a nyomozók megegyezése szerint – Kristóf és Palotás, Ságvárival szemben Cselényi és Pétervári intézkedik. Az ítélet megállapítja, hogy Pétervárinak nem volt pisztolya. „A csoport tagjai a csőre töltött és kézben tartott (sic!) pisztollyal léptek be a cukrászda helyiségébe...”⁴¹

Cselényi megkezdte Ságvári, Kristóf pedig Szabados igazoltatását. Szabados nem tanúsított ellenállást „hanem látva a helyzetet, megadta magát a sorsának, miközben Palotás vádlott megkezdte annak⁴² (sic!) összekötözését.” Cselényi igazoltatási felhívására Ságvári Endre „először illegális igazolvánnyal próbálta kitérni, azonban ekkor Cselényi őt felismerte és »kár a gőzért Endre« szavakkal megadásra szólította fel.”⁴³

„Ságvári Endre azonban az ott keletkezett zűrzavarban pillanatnyi előnyhöz jutott és sikerült az aktatáskájában lévő pisztolyt magához venni és ennek birtokában menekülni próbált.”⁴⁴

A tényállás további megállapítása szerint Kristóf és Pétervári sietett Cselényi segítségére; Kristóf Ságvárit földre rántotta, „miután kezét elkapta, azt fegyverrel együtt a betonra szorította. Közben Ságvári pisztolyából több lövést adott le, de ugyancsak lövöldöztek most már – meg nem állapítható mérvben és nem tisztázott körülmények között – a csendőrnemzetek is. A lövöldözés során egy lövés, amely feltehetően Palotástól vagy Cselényitől származott, Kristóft találta el *derék tájon*, mire az erejét vesztette, kezei közül kiengedni kényszerült Ságvári Endrét. Ugyanezen idő alatt Ságvári Endre egyik lövése eltalálta a gépkocsivezetőt is, aki haslövést kapván nyomban elesett. Ez alatt Szabados látván a helyzetet menekülni igyekezett, de őt Palotás ebben megakadályozta. Ebben a helyzetben Ságvári Endre igyekezett a helyiséget futva elhagyni és menekülni, mivel őt Palotás mással lévén elfoglalva nem tudta megakadályozni, ugyancsak *Kristóf és Pétervári is magatehetetlen állapotban voltak*, így Ságvári elvtársnak sikerült a helyiség ajtajáig eljutni, ahol őt egy katona és egy MÁV alkalmazott feltartóztatta....”⁴⁵ (Kiemelés tőlem – K. F.)

Az ítélet szerint „Ezen idő alatt Cselényi felocsúdva meglepetéséből, utána rohant a már a helyiségen kívül lévő Ságvári Endrének, akit sikerült lőtávolságra utolérnie és az épület melletti sövénynél *hátulról* lelőtte.”⁴⁶ (Kiemelés tőlem – K. F.)

Megállapította még az ítélet, hogy Ságvári a kórházba szállítás közben meghalt, s ugyancsak életét vesztette a haslövést szenvedett Pétervári is. Kristóf László és Cselényi, „akik csak könnyebb sérülést szenvedtek”, felgyógyultak. Cselényi „később nyugatra távozott és jelenleg is ott van.”⁴⁷

Az első fokú ítélet Kristóf László védekezését részletesen leírta ugyan, de nem fogadta el Kristóf ténybeli előadásait.⁴⁸ Kristóf tagadta, hogy tüzelt volna, s állította, hogy szolgálati pisztolya nem volt nála, azt otthon hagyta, mert nem készült elfogásra, csak megfigyelésre. Állította, hogy ő csak birkózott Ságvárival, „*melynek során megsérült*”⁴⁹ (Kiemelés tőlem – K. F.), ugyanis Cselényi segítségére sietett, „amikor már ott tűzharc kezdődött”.⁵⁰ A bíróság ezzel szemben azt állapította meg, hogy Kristóf nem szavahihető, s volt nála fegyver, amelyből lövéseket adott le Ságvárira, de azok nem találtak.⁵¹

Az ítélet fogalmazása szerint „Ságvári Endre megölését I. r. vádlott ugyan Cselényinek tulajdonította, de azt megelőzően közbeiktatta azt a mozzanatot, hogy, amikor Ságvári menekült, akkor Palotás volt az, aki utána ugrott, fegyverével tarkón ütötte őt, amikor fegyverét is elejtette.”⁵²

Az elfogással kapcsolatosan Palotás Ferenc vallomására is kitért az ítélet.⁵³ Eszerint Palotásnál nem volt fegyver, ezért ment Kristóf után, hogy megkötözze Szabadost. Tagadta, hogy fegyverrel megütötte volna Ságvárit, s hogy lövést adott volna le. Állítása szerint Kristóf adott le lövéseket.

Palotás vallomását – most már nem állította, mint korábbi perében, hogy nem volt jelen az elfogáskor – annyiban elfogadta a bíróság, amennyiben terhelő volt Kristófra nézve, továbbá, hogy Palotás aggályoskodott és felettesének telefonált az elfogási parancs ügyében. Nem fogadta el ugyanakkor, hogy Palotás fegyvertelen volt, noha ezt feleségén kívül Czigány csendőr ezredes – egykorú értesülése alapján – is vallotta.⁵⁴ Az ítélet megállapítása szerint „Palotás is jelen volt az elfogásnál, abban tevékenykedett, sőt fegyverrel is rendelkezett, melyből lőtt is, de találatot nem ért el.”⁵⁵

A bíróság objektív tényként kezelte – tanúvallomások alapján –, hogy a cukrászdában 10–20 lövés történt, „...a helyszínen egy nagyobb és két kisebb fegyvert találtak és, hogy Ságvári Endre megölése a *helyiségen kívül* történt... feltehetően Cselényitől...”⁵⁶ Megállapította még az ítélet „...hogy Kristóf valóban megsebesült, mégpedig két helyen, a *deréktáján és a karban...*”⁵⁷

A Kristóf karjába fúródott kis „méretű lövedéket” a nyomozás során operálták ki a vádlott karjából. Rögzítette még az ítélet, hogy „...Cselényi különleges típusú, kisméretű fegyverrel rendelkezett... Ságvári Endre viszont nagyméretű fegyverrel rendelkezett.”⁵⁸ Nem fogadta el a bíróság, hogy a 7,65-s pisztoly Cselényié volt. Fontos megállapítás még, hogy a „két kisméretű és egy nagyméretű fegyverből... *több-kevesebb lövedék ki volt löve*”.⁵⁹ (Kiemelés tőlem – K. F.) *Ezzel a tényállás megállapítása e vádkörben be is fejeződött.*

A bíróság úgy állapította meg ítéletében a tényállást, hogy *meg sem jelölte* azokat a konkrét bizonyítékokat, amelyekre ténymegállapításait alapozta (a vádirat ezt legalább megtette). Nem beszélve arról, hogy a kihallgatott tanúk vallomása ko-

rántsem egybehangzó,⁶⁰ nem is beszélve arról, hogy a már említett *boncjegyzőkönyvről* szó sem esik az ítéletben. Hiányzik a helyszín leírása is, amelyre ugyancsak különbözőek a vallomások. Pedig a bíróságnak – az akkori perrend szerint is – törvényi kötelezettsége volt az ítélet indokolása. „Ki kell fejteni, hogy a bíróság azokat [ti. az egyes bizonyítékokat – K. F.] miért fogadta el valónak...”⁶¹ A törvényhelyhez fűzött hivatalos kommentár szerint⁶² a 184. §-ban előírt indokolási kötelezettségnek pusztán a tanúk nevének felsorolása csak akkor felel meg, ha a tanúk vallomása lényegében egybehangzó. De nem felel meg... ha a tanúk vallomása lényeges részekben eltérő, sőt határozottan ellenmondó. Ilyen esetekben a bíróság az elmentmondó adatokat mérlegelni és mérlegeléséről az ítéletben beszámolni köteles.” Az indokolási kötelezettség nem teljesítéséhez a Bp. súlyos jogkövetkezményt, az ítélet *hatályon kívül helyezését* kapcsolja.⁶³

Mindez talán be is következik, ha ez a büntetőeljárás nem két előre meghatározott koncepció mentén folyt volna, amelyre később visszatérünk.

A MÁSODFOKÚ ELJÁRÁS

A másodfokú eljárásra a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumának Különtanácsa⁶⁴ előtt, zárt fellebbezési eljárás keretében került sor 1959. november 25-én.

Az első fokú ítélet ellen a katonai ügyész többek között *Palotás Ferenc terhére súlyosításért* (más szóval halálbüntetés kiszabásáért) fellebbezett. *Palotás és védője*⁶⁵ az első fokú bíróság ítéletét *tudomásul vette*.⁶⁶

*Kristóf László és védője*⁶⁷ a tényállás részben téves megállapítása miatt, *enyhítés végett fellebbezett*⁶⁸ (Kristóf az egyéb vádpontok tekintetében bűnösnek érezte magát). Bejelentették továbbá, hogy kegyelmet kérnek. Az ügyész Kristóf vonatkozásában nem fellebbezett.

A jogerős ítéletben⁶⁹ a *tényállást* illetően a fellebbezési fórum túllépett minden, a nyomozás során már felbukkanó, és az elsőfokú bíróság által nem indokolt ellenmondáson. „A Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú bíróság ítéletének felülbírálásánál azt tapasztalta, hogy a katonai bíróság valamennyi vádlott tekintetében helytállóan állapította meg a tényállást.” Az I. r. vádlott és védője, valamint a XIII. r. vádlott és védője a katonai bíróságnak Ságvári Endre letartóztatásával, illetve meggyilkolásával kapcsolatban rögzített tényállást támadták.... A katonai bíróság részletesen foglalkozik a vádlottak fenti védekezésével, és lényegében azt állapítja meg, *hogy mindketten részt vettek Ságvári Endre és társa elfogásában*, ezen keresztül *közreműködtek* abban, hogy a velük lévő *harmadik csendőr* végülis (sic!) Ságvári Endrét pisztolylövéssel *halálosan megsebesítette*”.⁷⁰ (Kiemelések tőlem – K. F.)

A másodfokú ítélet kifejtette: lényegtelen részlet, hogy „a közösen végrehajtott cselekmény során” kinél volt fegyver, s kinél nem. „Annál is inkább nincs jelentősége annak a részletes feltárásának (sic!), hogy I. és XIII. r. vádlott fegyveresen, vagy fegyvertelenül vettek részt a *támadásban*, mert a katonai bíróság tényként állapítja meg, hogy Ságvári Endre halálát okozó lövést nem a vádlottak, hanem a velük lévő harmadik csendőr adta le... Tény, hogy az I. r. vádlott tevékenysége folytán *leplezték le* Ságvári Endrét.”⁷¹ (Kiemelés tőlem – K. F.)

Úgy tűnik tehát, hogy a fellebbezési fórumot sem érdekelték, hogy a tanúvallomások ellenmondásai nincsenek feloldva,

hogy az ügyben rendelkezésre álló objektív bizonyítékok mit tartalmaznak, s, hogy az elsőfokú bíróság indokolási kötelezettségét súlyosan megszegte.

MI TÖRTÉNT TEHÁT A HÜVÖSVÖLGYI CUKRÁSZDÁBAN?

A nyomozás kezdettől fogva nem törekedett a való tényállás felderítésére, ezért vannak olyan mozzanatok, amelyet ma már nem lehet pontosan rekonstruálni. A lényeges kérdésekre azonban választ kaphatunk.

Az előzményeket illetően tény, hogy Kristóf László, Cselényi Antal, Palotás Ferenc csendőrnemzetvezetők Pétervári János rendőr őrmester gépkocsijával együtt figyelték meg 1944. július 27-én Sugár György illegális kommunisztát, akit Nógrádverőcétől Budapestig követtek. Délután Sugár találkozott Szabados Lajossal. Ezután a nyomozók Szabadosot figyelték, aki Ságvári Endrével találkozott a Hűvösvölgyben, a Nagy-féle cukrászdában. Cselényi telefonon utasítást kért parancsnokától, Juhász alhadnagytól⁷² a két személy elfogását illetően. A felettes parancsnok utasította tehát Cselényit az elfogás végrehajtására. Ezt a parancsot Palotás Ferenc telefonon visszakérdezte, de a parancsnok korábbi utasítását megerősítette.

A cukrászdába belépő csendőrök közül Cselényi Ságvárit igazoltatta úgy, hogy közelükben tartózkodott a fegyvertelen Pétervári. Kristóf László, Palotás segítségével eközben Szabadossal szemben intézkedett.

Semmi sem bizonyította – sőt, a szituáció inkább ellene szól – annak az ítéleti megállapításnak, hogy „a csoport tagjai csőre töltött és kézben tartott pisztollyal léptek a cukrászdába.” Pétervárinak és Palotásnak az volt a feladata, hogy megkötözzék a foglyokat. Ez aligha volt lehetséges kézben tartott pisztolyokkal. Később 3 pisztolyt találtak a helyszínen.⁷³ Ezek közül két kiskaliberű pisztoly volt a csendőröké. Mindez inkább azt támasztja alá, hogy két csendőrnél – Cselényinél és Kristófnál⁷⁴ – volt fegyver az akcióban.

Abból a tényből, hogy személyének felismerése után ellenállást tanúsító Ságvári „az ott keletkezett zűrzavarban” ki tudta venni aktatáskájából pisztolyát, arra mutat, hogy *dulakodás volt* (Cselényi és Ságvári között, ebbe avatkozott be Kristóf), ami ugyancsak aligha képzelhető el kézben tartott fegyverrel.

Más oldalról megközelítve: ha a csendőrök valamelyikének *kezében van* a csőre töltött pisztoly, miként volt Ságvárinak ideje arra, hogy a vele szemben lévő Kristóft *lábon*⁷⁵ – s nem derékon, ahogy azt a katonai bíróság ítélete állítja –, Cselényit vállalon és Pétervárit *hasba* lölje. Ságvárinak a három lövés leadására csak akkor lehetett volna ideje, ha a csendőrök fegyverei nincsenek kézben. Nem változtat ezen az sem, hogy Kristóf, amikor földre szorította Ságvárit, ő még a *betonba* is adott le lövéseket.⁷⁶

Itt kell megjegyezni, hogy a katonai bíróság másik ténymegállapítása – mely szerint Ságvári a pisztoly magához vétele után „ennek birtokában menekülni próbált” – ugyancsak valótlan. Ságvári csak azután kezdett menekülni, hogy két embert súlyosan, egyet pedig halálosan megsebesített.

Ságvári lövéseit viszonyozva lövések dördültek el a nyomozók részéről is. Ha túlzottnak is találjuk a cukrászdában leadott 10–20 lövést (a 3 fegyverből – mint emlékszünk – „több-kevesebb” lövedéket löttek ki⁷⁷), valószínű, hogy a csendőrök fegyvereiből is esett 4–6 lövés. Ezekből egy találhatta el Kristóf vá-

lát, amelyet a nyomozás során távolítottak el, s amelyről annyit lehet megállapítani, hogy 6,36-os kaliberű – ez a csendőrségnél rendszeresített kaliber – fegyverből kilőtt lövedék volt. *A fegyver azonosítására azonban nem volt lehetőség.* Ennek ellenére a katonai bíróság úgy foglalkozik a fegyverek kérdésével, mint-ha azokat a szakértő azonosította volna.

Az tény – a katonai bíróság is megállapította –, hogy Kristóf és Pétervári *magatehetetlen állapotban fekiüdtek* a cukrászdában, amikor társuk – Cselényi – lelőtte Ságvárit. Az is bizonyított tényként fogadható el, hogy Ságvárit Cselényi lövése sebesítette meg halálosan. Nagy kérdés, hogy *miként*. A vád és a katonai bíróság szerint Cselényi *hátról lötte le* a menekülő Ságvárit.⁷⁸ Ennek azonban ellentmond a boncolási jegyzőkönyv tartalma, amelyet *egyetlen bíróság sem értékelt* mind a mai napig. Ez egyedül a Legfelsőbb Bíróság 2005. évi eljárásában nem róható fel hibaként – a tényálláshoz való kötöttség törvényi parancsa miatt. Súlyos hiba viszont a katonai bíróságok eljárásában!

A BONCOLÁSI JEGYZŐKÖNYV

A jegyzőkönyv „Vélemény” részét szó szerint közöljük:

„Dr. Ságvári (Spitzer) Ernő (sic! – K. F.) halálának oka heveny belső elvérzés volt, ami tüdőlövés folytán jött létre. A bemeneti nyílás a mellkas baloldalán a II. bordaközben volt feltalálható és minősége, az ovális alakú háthorzsolós udvar miatt azt a látszatot keltheti ugyan, hogy a lövés ferdén érte a testet, de a löcsatorna egyenes lefutása azt határozottan megcáfolja. A bemeneti nyíláskörüli ovális alakú háthorzsolós udvar úgy keletkezett, hogy a lövés pillanatában a bal felső végtag előre volt nyújtva. A lövedék a II. bordaközben fúrta át a mellkas falát és innen egyenesen, a gerincoszloppal párhuzamosan haladva előlről hátra felé átfúrta a bal tüdő felső és alsó lebenyét, a rekeszt, a gyomorboltozatnak elülső és hátsó falát, áttörtte a lépét és a rekeszen újra áthaladva visszakérült a mellüregbe és itt a XII. borda magasságában, mégpedig a lapockavonalban volt feltalálható a hát bőre alatt a 6 mm-es »Long-Rife« ólomlövedék, melynek felszínén 6 huzag lenyomata észlelhető. A nyomozati adatok, különösen a helyszínek ismerete hiányában a lövés sérülés mechanizmusát illetően határozottan nem nyilatkozhatunk. A bemeneti nyílás minősége és a löcsatorna lefutása alapján az a valószínű, hogy a lövés Dr. Ságvárit szemtől-szembe érte, mikor is nevezett, vagy előre dőlt testhelyzetben volt, vagy pedig a lövést leadó egyén sokkal magasabb helyen, például lépcsőn állt.”

Nincs semmi okunk arra, hogy Dr. Tamáska Lóránd orvosszakértő véleményét megkérdőjelezzük. Sokkal inkább indokolt a katonai bíróság által megállapított tényállást a legendák honába utalni, hiszen az kezdettől fogva egy mitológia felépítését szolgálta.

Mi történt tehát azután, hogy Ságvári Endre leadta a lövéseit és elindult az ajtó felé? Pontosan nem lehet rekonstruálni a mozzanatokot, mert nem rögzítették a helyszíni nyomokat. Tény, hogy a jobb vállán sebesült Cselényi nem „utána rohant” Ságvárinak, hanem *szembe került* vele. Nem tudjuk, hogy ez hol történt, a cukrászdában-e, esetleg a teraszon vagy a kijárat ajtóban, ahol a katona és a vasutas elgáncsolta(?) Ságvárit? Ma már mindez aligha pontosítható.

A 11 éves Bagdi Mihály úgy emlékezett, hogy az *épületben* történt a halálos lövés, Fenyőné szerint viszont kint, az ajtón túl történt a lövés.

Bárhol történt is az egyetlen találatot eredményező lövés (valótlán tehát az az állítás is, hogy több lövés érte menekülés közben) az *szemtől szembe* történt abban a *tűzharcban*, amelyet Ságvári Endre kezdeményezett.

Azok a tanúvallomások tehát, amelyek Ságvári Endre orvul történő meggyilkolásáról szólnak, nem a valóságot tartalmazzák. Ezeknek a vallomásoknak az elfogadása – mellőzve a boncjegyzőkönyv adatait – arra utal, hogy ez a per *konstruált tényállást tartalmazó koncepció eljárás volt*.

NÉHÁNY SZÓ BÜNTETŐJOGI BÜNNÖSSÉGRŐL

BÜNTETŐJOGI BÜNNÖSSÉG ÉS JOGELLENESSÉG

Evidencia egy jogállamban, hogy a büntetőjogi bűnösség alapja olyan *jogellenes* magatartás, amely a büntető törvény valamely különös részi tényállásába ütközik. Ez az igény már megjelent a XVIII. században Cesare Beccaria⁷⁹ méltán világhírű művében. A „nullum crimen sine lege” és a „nulla poena sine lege” elve a civilizált világban a büntetőjog feltétel nélkül elismert és tisztelt alapelvevé vált.

A magyar liberális jogállam első büntető törvénykönyvében⁸⁰ Csemegi Károly így határozza meg a büntetendő (büntett vagy vétség formájában megvalósuló) magatartásokat: „Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra, elkövetése előtt a törvény megállapít.”⁸¹

Olyan magatartásért tehát, amely jogszerű – nem sért semmilyen jogszabályt –, elképzelhetetlen a büntetőjogi bűnösség megállapítása. Ezt az elvet Magyarországon a kizárólagos hatalom megragadására az államhatalmi ágak megosztásának elvét tagadó, a monolit hatalom megvalósítását célul tűző kommunista párt vette el.

Az 1945–1948 közötti demokrácia és az e folyamatot lezáró fordulat éve kapcsán M. Kiss Sándor – e kor kiváló kutatója – pályája kezdetétől minden, ebben a témakörben tett megnyilatkozásában „fenyegetett”, „korlátozott” demokráciáról beszél, teljes joggal. Valamire való magyar politikusnak tudnia kellett, hogy a tényleges hatalom a Szovjetunió és a szovjet vezetés által irányított kommunisták kezében volt. A kommunisták a végrehajtó hatalom eszközét, a belügyet és annak összes létrehozható eszközét azonnal a kezükbe kaparintották. Így került sor 1945. január 17-étől Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére már működött a Vidéki Főkapitányság.⁸²

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tartóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak, hogy köze nem volt a náciizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak, igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Aki kellő figyelmet szentelt az MKP főideológusának – a kiemelkedő koncepció perek, közöttük a Mindszenty-per egyik „társzervezőjének” – Révai Józsefnek⁸³ a *Szabad Népből* megjelent, a „reakcióról” írt cikkének,⁸⁴ választ kaphatott arra, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira: „Reakciós az,

aki antikommunista.” Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, vagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra milliókra tágult az ellenséghez tartozók köre, *csaknem az egész társadalom*. Körvonalazódott tehát a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája.

Ezzel egy időben felszámolták a bírói függetlenséget⁸⁵ és a bíróságok nagyrészt a hatalom elvárásainak végrehajtóivá váltak. Ezzel tág tér nyílt a koncepció perek megrendezésére, a büntetőjogi alapelvek (esetenként tételes rendelkezések) áthágására. Ennek egyik legsúlyosabb formája volt a *jogellenesség nélküli büntetőjogi bűnösség* alkalmazása. Jankó Péter tanácsa a Mindszenty-perben a másodfokú ítéletben mondta ki: „Tűrhetetlen volna, hogy demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse.”⁸⁶ Más szóval: a jogszerű magatartást tanúsító személy is lehet büntetőjogilag bűnös, ha *reakciós* (s hogy ki reakciós, azt láttuk Révai okfejtésében).

Mi történt itt valójában? Nem kevesebb, mint hogy a *jogellenesség* jól körülhatárolt és pontosan körülírható fogalma helyébe a *reakciós* képlékeny politikai fogalma lépett.⁸⁷ Amellett, hogy ez a „megoldás” eltöröl minden szabadságjogot is a diktatúra útjából, szabad folyást biztosít mindazon személyek büntetőjogi üldözésére is, akiket a hatalom üldözendőnek ítél, tekintet nélkül arra, hogy jogellenes magatartást tanúsítottak-e, vagy sem.

Az 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről (Btá) bevezeti a *társadalomra veszélyesség* fogalmát: „Társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti, vagy veszélyezteti.”⁸⁸ Anélkül, hogy e helyen bővebb jogdogmatikai fejtegetésbe bocsátkoznánk, rá kell mutatni: a *társadalomra veszélyesség* fogalma ebben az összefüggésben az *anyagi jogellenesség* terminusának felel meg. Más szóval: a *társadalomra veszélyes* magatartás anyagi jogszabályt sértő magatartás! A jogszabály rendelkezése alapján tehát büntetőjogi bűnösség megállapításához 1959-ben is nélkülözhetetlen volt a *jogellenes* magatartás.

MIKÉNT ALKALMAZTA A KATONAI BÍRÓSÁG MINDEZT A KRISTÓF-PERBEN?

Kristóf László *bűnösségének* alapjául sem az első, sem a másodfokú ítélet nem hív fel olyan jogszabályt, amelynek megszegése folytán a büntetőjogi bűnösség és a felhívott bűncselekményi minősítés megállna.

Bő kifejtést ad ugyanakkor az első fokú ítélet – a vádirattal azonos tartalommal⁸⁹ – arról az általa igaznak vélt történelmi helyzetről, amely Magyarországon 1919 augusztusától 1944 végéig fennállt.⁹⁰ Ennek lényege: „A népellenes horthysta kormányzat... a tömegeket leigázni akaró politikája... szükségszerűen háborús vereségbe sodorta a magyar népet. A horthysta államapparátus erőszak szervei, így a csendőrség és rendőrség... állandóan fokozták az elnyomást a hazafiak, baloldali, valamint haladó gondolkodású emberekkel szemben..., akik... igyekeztek gátolni a fasizmus magyarországi térhódítását... A haladó baloldali erők ezen akciója féktelen terrorban és elnyomásban megmutakozó ellenakciót eredményezett az uralkodó osztály részéről... Az államapparátus a lát-

szat törvényességet is felrúgva mindent megtett akaratának keresztülvitelére.... A horthysta államhatalom erőszak-szervei... igyekeztek oda hatni, hogy az ország teljesen és mielőbb a fasizmus hatalma alá kerüljön, és a hitleri klikk hűség kiszolgálójává váljon... A háború kitörése után a terrorista erők akciói dühödtebben felújultak, mikor megérezték, hogy a kommunista párt körül mind szélesebb és szélesebb körben tömörülnek haladó erők, és igyekeznek gátat szabni a fasizmus céljainak... A magyar nép legjobbjai, élükön az illegális kommunista párttal 25 éven keresztül hősi, lankadatlan harcot folytattak az ellenforradalmi rendszer és annak célkitűzéseivel szemben. Bár a magyar fasiszta államgépezet a haladó erők, a háborúellenes erők ellen fordult..., a kommunista párt köré tömörültek a leghaladóbb hazafias erők, akik harcolni készek voltak a horthy-fasizmus (sic!) németbérenc diktatúrájával. A fasizmus politikai célkitűzéseinek és hódító politikájának megfelelően a magyar fasiszta kormány katonai erejével megszállta a Felvidéket, Erdélyt és Jugoszlávia egyes részeit...⁹¹ 1944 márciusa után, a német megszállás bekövetkeztével a Gestapo⁹² égisze és irányítása mellett hajtottak végre [ti. nyomozásokat – K. F.], természetesen azok célkitűzéseinek megfelelően... emberek tömege került letartóztatásra, megkínzásra, majd a haladó erők tagjai bíróság elé lettek állítva, ahol a kikényszerített vallomások alapján természetesen igazságtalan, túlzó, szigorú ítéletek születtek...⁹³

Az első fókú bíróság ezekre a „történelmi tényekre” alapozta azt a következtetést, amelyből megalkotta a Kristóf László vádlott büntetőjogi bűnösségére levont következtetést: „...minden cső.[csendő]rnyomozó, ugyanúgy, mint minden üldözött személy tisztában volt, hogy az ő [ti. a csendőrnnyomozó – K. F.] munkájának mi a célja, és ha az eredménnyel jár az üldözöttekre, milyen sors következik be. Már pedig ezt tudva, az ezzel szembeni ellenállást jogosnak, az ilyen igazságtalan, törvénytelen cselekvőseget pedig a *népbírósi törvény szellemétől*, a *szocialista jogtudat és igazságérzetből* kiindulva *törvénytelennek* kell tekinteni, így az ebben résztvevők pedig jelen bűnügyben is megállapított bűncselekmény tettesei.”⁹⁴

A fellebbezési tanács sem a ténymegállapításokkal, sem a bűnösség ilyen módon történt levezetésével szemben nem támasztott kifogást.⁹⁵

A TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEK MEGÍTÉLÉSE

Ami a történelmi események ítéleti előadását illeti, az igen távol áll a történettudomány álláspontjától. A bíróság az ítélet ezen részében Révai Józsefnek, Andics Erzsébetnek⁹⁶, a dogmatikus marxista történetírás fő magyarországi képviselőjének és Mód Aladárnak⁹⁷ a nézeteit tükröző, a háború utáni „hivatalos” pártpropaganda által „kinyilatkoztatott” szöveget használta fel. Ennek célja a Horthy-rendszernek olyan feltüntetése, mintha az 1919-től egy fasiszta, törvényeket nem ismerő diktatúra lett volna, amellyel szemben a kommunista párt jelentős erőt, komoly ellenállást fejtett ki, különösen a háború utolsó időszakában, amikor is a német megszállás (1944. március 19.) megszüntette a magyar szuverenitást.

A Rákosi-rendszer propagandaállításait a katonai bíróság 1959-ben úgy tette büntetőjogi bűnösség alapjává, hogy annak igazságtartalmára semmilyen bizonyítást nem folytatott, hanem, olyan *köztudomású tényként*⁹⁸ kezelte, amelyre bizonyítás nem rendelhető el.

A történettudomány már az ítélet meghozatala idején is kétségbe vonta ezt az 1940-es évek második felében és az 1950-es évek elején propagandacélra készített történelmi képet. Az 1970-es években megjelent – marxista szemléletű – nagy összefoglaló mű⁹⁹ már nemcsak mellőzte a „Horthy-fasizmus” fikcióját, hanem árnyalta is a korszak történéseit. Így terjedelmes részt szentelt a totális diktatúra magyarországi megvalósítására tett kísérletnek, s a Gömbös Gyula nevével fémjelzett törekvés *kudarcsának*.¹⁰⁰ Ugyancsak árnyalta a német megszállás és a Szálasi-puccs (1944. október 15.) időszaka közötti történéseket.¹⁰¹ Mindebből kitűnik: Horthy Miklós kormányzó – ha akadályokkal küzdve is – államfői jogaiban nem volt teljesen korlátozva. Gondoljuk csak a Sztójay-kormány menesztésére, a Lakatos-kormány felállítására (a kormány feladata a szuverenitás visszaállítása és a háborúból való kilépés előkészítése volt), a Szovjetunióval való tárgyalások felvétele.

Lakatos Géza vezérezredes 1944. augusztus 29-én foglalta el hivatalát, és másfél hónapig kormányzott. Erre az időre esik a magyar fegyverszüneti delegáció – Faragho Gábor csendőrtábornok vezetésével – moszkvai tárgyalásainak megkezdése, valamint – többek között – a zsidók deportálását irányító Endre László és Baky László belügyi államtitkárok menesztése is.¹⁰²

Napjaink történetírása – széles kutatási anyagra támaszkodva – feltárta a Horthy-korszak politikai jellegét: „A fasiszta vagy nemzetiszocialista totalitarizmus legfontosabb ismertetőjegyeivel – hivatalos ideológia, egypártrendszer és a parlamentarizmus felszámolása, a szellemi és kulturális élet *gleichschaltolása* és teljes ellenőrzése, a társadalmat permanens rettegésben tartó fegyveres terrorrendszer stb. – ez a rendszer nyilvánvalóan nem rendelkezett. Annak, hogy az 1945 utáni magyar történetírás évtizedeken át mégis fasizmusnak, félfasizmusnak, illetve diktatúrának nevezte, rendszer-legitimációs, s nem tárgyi-szakmai okai voltak.”¹⁰³

Ami az ország szuverenitásának korlátozását illeti, a Margarethe I. és II. fedőnevű megszállási tervek – amelyek kidolgozására Hitler már 1943 szeptemberében utasítást adott – ismeretében tudjuk, hogy az eredeti terv szerint nem volt szándék a magyar szuverenitás teljes megszüntetésére.¹⁰⁴

A német megszállás alatt tett állami intézkedések sora is arra utal, hogy a magyar állam még nem esett szét. A már felsoroltakon kívül ide soroljuk még a március 19-én őrizetbe vett politikai foglyok – köztük Bajcsy-Zsilinszky Endre – kiszabadítását.¹⁰⁵ Jelentős lépés volt, hogy Horthy kormányzó bezáratta Elchmann¹⁰⁶ deportálást irányító irodáját, továbbá, hogy fegyveres erővel megakadályozta a budapesti gettóból 200 000 ember deportálását.¹⁰⁷ Meghiúsította továbbá a Baky által szervezett nyilas puccsot.

A front 1944. július–augusztusban még nem lépte át a magyar határokat.¹⁰⁸ Így szó sem volt arról, hogy az országban felfordulás – netán polgárháborús állapot – uralkodott volna. A *magyar állam felbomlása* a Szálasi-puccsal végrehajtott hatalombitorlás idején következett be. Szekfű Gyula drámai hangvételű megállapításai erre az időszakra igazak: „Állam volt ez még? Magyar állam? És társadalom? Egyik sem volt többé, az állam szétesett, a társadalom szétrohadt.”¹⁰⁹

Ugyancsak valótlanok és túlzóak – és merőben propagandisztikusak – a *kommunisták szerepére* és az *ellenállási mozgalomra* vonatkozó ítéleti ténymegállapítások is. Ami a kommunisták súlyát és szerepét illeti, meg kell állapítani, hogy az igen

csekély volt. Nem csak a Békepárt szerény – 100 körüli – tagszáma,¹¹⁰ de társadalomra gyakorolt tényleges befolyása is jelentéktelen volt. Ez tükröződik egyébként az 1945. évi választások kommunista kudarcában is.¹¹¹

Ami az ellenállási mozgalmat illeti: „A nyugat-európai fegyveres földalatti mozgalomhoz vagy a lengyel és jugoszláv partizánharcokhoz fogható ellenállás Magyarországon a német megszállás után sem bontakozott ki.”¹¹² Hasonlóan vélekedett egyébként erről Budapest Gestapo-főnöke is Gosztynyi Péternek adott interjújában.¹¹³

A helyzetet belülről látó Hegedüs András¹¹⁴ szerint: „December végén egyébként is szétzilálódik a még mindig igen vérszegény illegális kommunista mozgalom.”¹¹⁵ Az ellenállás elégtelen voltát is jól érzékelő Hegedüs írt „a fegyveres harcra való áttérés nehézségeiről”¹¹⁶ is. Ugyanígy jól érzékeli – ez is felbukkan az ítélet „történelmi tablóján” – mennyire hamisan kezelte a kommunista politika a trianoni sokkot, amely alapjaiban rázta meg a magyar társadalmat. „A strucc állítólag nem dugja fejét a homokba, mi, kommunisták azonban a nemzet igen fontos kérdéseiben megtettük ezt. Mindhárom általam átéltem: nemzeti sorsforduló.... egyik fontos meghatározója: Trianon.... Sajnos mi magyar kommunisták, nem annyira elvi megfontolásból, mint opportunizmusból, ez utóbbi csoporthoz [ti. a „nemzeti nihilizmushoz” – K. F.] sodródtunk. Lenin ugyan kijelentette, hogy a trianoni és a versailles-i béke igazságtalan burzsoá békekötés, de sem a szovjet, sem a magyar kommunista párt nem állt ki sem a nemzeti önrendelkezésért, sem az etnikai határok érvényesítéséért.”¹¹⁷

Ezen a helyen nem kívánunk részletesebben foglalkozni a Trianon-problémakör könyvtáryi irodalmával,¹¹⁸ csupán utalunk arra a primitív, a tudományos valóságot mellőző szemléletre, amely a kommunista párt álláspontja volt, s amelyet a vizsgált eljárás is tükröz.

A tényt azonban feledtetni kellett, ezért a valósággal szemben fel kellett nagyítani a kommunista párt jelentőségét.

A BÜNTETŐJOGI BÜNNÖSSÉG KÉRDÉSE

Mint láttuk, a katonai bíróság ítélete egy hamis történelmi értékelésre alapította a büntetőjogi bűnösség kérdését.

A bűnösség megállapíthatósága érdekében alapvetően azt a két valótlan állítást kezelte tényként a katonai bíróság, hogy: 1. a vádbeli időben nem volt már magyar állam, amelynek a jogszabályi rendelkezéseire hivatkozhatott Kristóf László; 2. a

csendőrök által elfogott valamennyi kommunista ellenállóra a megsemmisítés várt.

Az első valótlan állítás következménye, hogy a bűnösség alapja *nem valamely jogellenes magatartás*, hanem – mintegy folytatva a Mindszenty-perben hivatkozott álláspontot – a „népbírói bírósági törvény szellemétől, a szocialista jogtudat és igazságérzetből kiindulva... törvénytelennek” tekintették a Ságvári Endre és Szabados Lajos elfogására kiadott parancsot, s „így az ebben résztvevők pedig jelen bűnügyben is megállapított bűncselekmény tettesei”.

A második állítás ugyancsak a fikciók világába tartozik, s azt a célt szolgálta, hogy kizárja Kristóf cselekvőségének jogszerűségét. Az fel sem merült a bíróság érvrendszerében, hogy számos letartóztatott kommunista kiszabadult az 1944-ben fogantatott letartóztatásból. Így a Ságvári Endrével együtt elfogott Szabados Lajos vagy Hegedüs András, akit 1944. augusztusában elfogtak, és 2 évi szabadságvesztésre ítélték.

Ságvári Endre magatartását egyébként pártja központi bizottsága is helytelenítette, és nem engedélyezte – mint ezt Hegedüs Andrástól tudjuk – a pártvezetőknek fegyver viselését: „Ságvárit is hibáztatták, mondván: talán élve megúszt volna, ha nem bocsátkozik tűzharcba. A párt előbbi álláspontját Kende István közölte velem 1944 augusztusában. Ugyanakkor 1966-ban megjelent könyvében ezt írja: »Ságvári külön elbírálást harcolt ki magának; neki személy szerint engedélyezte a párt a fegyverviselést« (eszerint Kende mintha maga sem helyeselte volna Ságvári magatartását ezen utolsó akciója során).”¹¹⁹

Kristóf bűnösségének megállapítása tehát nem állja ki az alkotmányos büntetőjoggal szemben támasztott alkotmányossági követelményeket.¹²⁰ Teljes joggal állapította meg a Legfelsőbb Bíróság: „Ebben a helyzetben a csendőrök eljárása az intézkedés során törvényes volt”¹²¹ Ezért „Kristóf László I. r. terhelt bűnösségének megállapítása e bűncselekmény miatt a büntető anyagi jog alapvető általános tételei szerint törvényszerűen került sor.”¹²²

Végezetül – talán az ügy tanulságaként – leszűrhetjük: az alkotmányos jogállam büntetőjoga – és bírósága – nem vállalhat közösséget olyan bűnösség kimondásával, amely ellentétes a büntetőjog alapelveivel, így különösen: semmilyen formában nem adhat teret a jogellenes magatartás nélkül kimondott büntetőjogi bűnösségnek, még akkor sem, ha ez a múltban történt, és a jogorvoslat sérti egyesek politikai érzékenységét.

Jegyzetek

- ¹ A Bfv. X. 1185/2005/7 sz. ítélet meghozatalában részt vett: dr. Kónya István, a tanács elnöke, dr. Édes Tamás előadó bíró, dr. Akác József, dr. Horváth Ibolya és dr. Belegi József bírók.
- ² B.I. 065/1959. az 1959. szeptember 25-én kelt ítéletet a dr. Mátyás Miklós tanácselnök, hadbíró őrnagy, Baranya László ezredes, Végh József rendőr ezredes katonai ülnökök összetételű tanács hozta meg.
- ³ Kt. 094/1959. 1959. november 25-én a Katonai Kollégium Különtanácsa dr. Ledényi Ferenc hadbíró ezredes elnökletével, Csonka Tibor ezredes, Liszt Vilmos ezredes, Borgos Gyula rendőr ezredes, Kucsera László rendőr ezredes ülnökök összetételben járt el.
- ⁴ Bfv. X. 1185/2005/7 sz. I. p.
- ⁵ Dr. Ságvári Endre (1913. október 4. Budapest – 1944. július 27. Budapest): jogász, kommunista politikus. 1936-tól a fővárosi előjáróság alkalmazottja. A Magyar Szociáldemokrata Párt tagjaként 1937-től a kommunista befolyás alatt álló Országos Ifjúsági Bizottság munkatársa. Megszervezte a Tompa u.-i nyilas pártközpont elleni támadást (1937. szept. 16-án), amelyért 1939. június 20-án 8 hónapi szabadságvesztésre ítélték.

Szabadulása után az illegális kommunista párt (MKP) tagja lett, majd 1943-tól a Békepárt néven működő kommunista párt egyik vezetője.

⁶ Erre utal már a nyomozás során is számos tanú kihallgatásánál alkalmazott hatósági figyelmeztetés: „Önt Ságvári Endre elvtárs *gyilkosainak* ügyében fogom tanúként kihallgatni...”

⁷ A többször módosított 1998. évi XIX. tv. (továbbiakban: Be.) a felülvizsgálati eljárásról rendelkező szabályok a 405.§–429.§. A 405.§. (1) bek. a)–d) pont és a 406.§. (1) bek. a)–c) pont és a (2) bek. sorolja fel, hogy melyek a felülvizsgálati eljárás okai.

⁸ Be. 420. §. (1) bek.

⁹ Be. 420. §. (2) bek.

¹⁰ Czigány József volt csendőr ezredes vallomása a per 1959. szeptember 9-ei tárgyalási napján. Tárgyalási jegyzőkönyv (továbbiakban: Jkv.) 10–104. p.

¹¹ Csotlovai a B.I. 065/1959 iratokhoz.

¹² Budapesti Büntetőtörvényszék B.XLV. 17055/1949/4. Az eljáró tanács: Dr. Kiss Endre tanácselnök, dr. Gábor László, dr. Tóth Ferenc bírák, Berki András, Gál Lajos ülnökök.

- ¹³ A bíróság az 1945. évi VII. tv. 11. §. (5) bek.-ben meghatározott háborús bűntettben mondta ki bűnösnek Palotás Ferencet – a Ságvári Endre elfogásában való részvétel mellett azért is, mert kommunisták elleni nyomozásokban vett részt, amikor is 50–60 foglyot megkínzottak, többek között Braun Éva kommunista ellenállót. Palotást ezért az első fokú bíróság halálra ítélte.
- ¹⁴ Névelírás, helyesen Pétervári.
- ¹⁵ B.IV. 6249/1949 – 1949. december 28. A tanács összetétele: Dr. Jankó Péter tanácselnök, dr. Téglás István előadó bír., dr. Lázár Miklós bíró. Jónás Imre és Ligeti Béla ülnökök.
- ¹⁶ Hivatkozással az 1949. évi XI. tc. 67. §. (2) bek-re.
- ¹⁷ Az elsőfokú bíróság által az emberek törvénytelen kivégzésével megvalósított háborús bűntettet nem találta bizonyítottnak.
- ¹⁸ A nyomozás elrendelését Korom Mihály rendőr alezredes 1958. január 23-án hagyta jóvá. Belügyminisztérium V. 10-52191/1959 – Megnyitva: 1958. január 31., lezárva: 1959. június 19., csatolva a B.065/1959 ügy nyomozati irataihoz.
- ¹⁹ Jogszabályi hivatkozás az 1953. évi 13. tvr. 13. §., illetve A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása (továbbiakban BHÖ) 82. c. pontja (amely a 81/1945 [II. 5.] ME. sz. rendeletnek és az 1440/1945 [V. 1.] ME. sz. rendeletnek az 1945. évi VII. tv.-nyel törvényerőre emelt szövege.) Eszerint: háborús bűnös az „aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi szabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszaszavatott területek lakosságával, a rábízott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában akár belföldön, akár külföldön felbujtója, tettese, részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának”
- ²⁰ 1958. január 31. napján kelt határozat. A nyomozás kiterjedt még a korábban eltűntnek, majd halottnak hitt Kristóf László (1911) volt csendőr nyomozó törzsrőmester, Balassa Jenő (1910) volt csendőr nyomozó fő-törzsrőmester, Csontos András (1907) volt csendőr nyomozó fő-törzsrőmester, Katona Lajos (1909) volt csendőr nyomozó törzsrőmester, Molnár Mihály (1908), Kulcsár Lajos (1914), Sebestyén Árpád (1917), Bártfai Sándor (1914) volt „horthysta politikai detektív”, Láng István (1912) volt „polgári ruhás rendőr őrmester”, Bujdosó József (1903) volt csendőr fő-törzsrőmester, Puska Imre (1909), U. Kovács László (1908) volt „horthysta politikai detektív” ellen is, ugyancsak „emberek törvénytelen megkínzása és kivégzése által elkövetett (háborús) bűntett” miatt.
- ²¹ 1959. Bp. 60280 számon 1959. július 11-én, a Bp. 216 (3) bek. és 213. §. (1) bek. 4. pontjára, tehát új bizonyíték felmerülésére hivatkozással. A perújítási indítványt dr. Szaki József, a legfőbb ügyész első helyettese írta alá.
- ²² Vallomását leírta 1958. február 28. napján. Vallomása szóban, nyomozati iratok, III. kötet, 50–51. p.
- ²³ Vallomása a nyomozati iratoknál, II. kötet, 5. p.
- ²⁴ 1958. február 26. Vallomás a nyomozati iratoknál, de a Vádirat erre a vallomásra nem hivatkozik.
- ²⁵ 1958. április 24. A Vádirat nem hivatkozik a vallomásra, mint bizonyítékra.
- ²⁶ 1959. május 26-ai kihallgatás.
- ²⁷ 1958. február 2-ai vallomása.
- ²⁸ 6.35-ös Liliput, amelyből „spórolásból” Long Rife 6 mm-es löszert lőttek ki.
- ²⁹ 1958. febr. 11-ei vallomása.
- ³⁰ Mai szóhasználat: rendőrorvos szakértő
- ³¹ Naplósám 2037. Az iratoknál a Belügyminisztérium 68-as – népköztársaság-címeres – pecsétjével hitelesített másolat található. Nyomozati iratok, IV. kötet, 4. p.
- ³² A BM. Országos Rendőrkapitányság Technikai Osztály szakvéleménye.
- ³³ A Katonai Főügyészség B.VII. 020/1959, 1959. augusztus 22-én kelt vádiratát Dr. Vig István őrnagy, főügyészségi ügyész írta alá. A továbbiakban: Vádirat.
- ³⁴ Palotás Ferenc ellen Vádiratban nem emeltek vádat. Mint említettük, az ő terhére az ügyész perújított, így került az ügyek egyesítésre, s lett a B.I. 056/1959 sz. ügyben Palotás Ferenc a XIII. r. vádlott. Palotást korábban kétszer engedték ki a börtönből, majd a forradalom után újból megkezdte büntetésének töltését. A terhére benyújtott perújítást a Legfelsőbb Bíróság elfogadta (T. B.50/1859).
- ³⁵ Vádirat, 4. p.
- ³⁶ Vádirat, 5. p.
- ³⁷ Budapesti Katonai Bíróság B.I. 065/1959 ítélete (a továbbiakban: Ítélet I.)
- ³⁸ Ítélet I. 14. p. Az ítélet ezután részletezi, hogy az I. r. vádlottól úgy tudták a hatóságok, hogy „bombaráadás érte és megsemmisült” (sic!) Nem jelentkezett a csendőrök igazoltatását végző bizottság előtt sem. „... ezt a körülményt ügyesen kihasználta”. Korábbi okmányait, amelyekben nem szerepelt csendőr volta – ezeket fedett nyomozói munkájához kapta – felhasználva más országrészbe költözött, és „új életet kezdett”. „Így történetelt meg az, hogy bár elfogadott tény volt már évek óta, hogy Ságvári Endre elvtárs elfogásában is részt vett, sőt egyik társát a jelenlegi XIII. r. Vádlottat ezért előzőleg el is ítélték, vele szemben mégsem indult eljárás, mert halottnak hitték....” Ítélet I., 15. p.
- ³⁹ Ítélet I. 30. p.
- ⁴⁰ Ítélet I. 31. p.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² Ti. Szabadosnak, uo.
- ⁴³ Ítélet I., 32. p.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Ítélet I., 34–35. p.
- ⁴⁹ Uo., 34. p.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ Ítélet I., 37. p.
- ⁵² Ítélet I. 35. p.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Jkv., 101–103. p.
- ⁵⁵ Ítélet I., 38. p.
- ⁵⁶ Ítélet I., 35. p.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ Uo. 35–36. p.
- ⁵⁹ Ítélet I., 38. p.
- ⁶⁰ Ennek ellenére az ítélet a „nagyszámú tanú nyilatkozata” kifejezést használja.
- ⁶¹ A büntető perrendtartásról szóló, az 1954. évi V. törvénnyel és az 1957. évi 8. számú törvényerejű rendelettel módosított 1951. évi III. törvény megjelent kommentárral (Közgazdasági és Jogi Könyvtár, Budapest, 1957 – a továbbiakban Bp.), 184. §. (3) bek. A törvény szövegére paragrafusokra, a kommentárra oldalszámra utalva hivatkozunk.
- ⁶² Bp. 557.
- ⁶³ Bp. 203. §. (1) bek. c/ pontja. Hatályon kívül helyezési ok, ha „a bíróság a 184. §. (3) bekezdésében meghatározott kötelezettségének nem tett eleget, és ennek következtében nem állapítható meg, hogy ítéletét mire alapozta”. Vö. még: Bp. kommentár, 607–612. p.
- ⁶⁴ A Különytánc hatáskörét az ügyben az 1957. évi 34. tvr. 13. §. (1) bek. alapozta meg, miután a legfőbb ügyész az ügyet a különytánc elé terjesztette.
- ⁶⁵ Dr. Gáspár Miklós kirendelt védő látta el mindkét fokon Palotás védelmét.
- ⁶⁶ Jkv., 175. p.
- ⁶⁷ A védelmet mindkét fokon dr. Endrődi László meghatalmazott védő látta el.
- ⁶⁸ Jkv. 175. p.
- ⁶⁹ Katf. Kt.094/1959, a továbbiakban: Ítélet II.
- ⁷⁰ Ítélet II., 2–3. p.
- ⁷¹ Uo. 3. p.
- ⁷² Juhászt már korábban kivégezték, így az ügyben nem lehetett meghallgatni.
- ⁷³ Palotás a tárgyaláson úgy emlékezett, hogy volt egy negyedik pisztoly is – Cselényi –, ami nem maradt a helyszínen, mert Cselényi azt eltette. Arról is beszélt, hogy Ságvári pisztolya 9 mm-s volt. Jkv. 103. p. 1959. szeptember 9-ei tárgyalási nap.
- ⁷⁴ A nyomozati anyagból az is kiténik, hogy Kristófnak Cselényi adott egy pisztolyt, mert az övé nem volt nála, Cselényinél viszont két pisztoly volt.
- ⁷⁵ Így vallotta ezt Fenyőné is a nyomozás során.
- ⁷⁶ Jkv. 103. p.
- ⁷⁷ Ha egy tárbán 6 löszert feltételezünk, akkor fegyverenként 2–4 kilövése esetén sem esett több 10 lövésnél. Fenyőné tárgyalási vallomásában ösz-

- szesen 5-6 lövésről beszélt (Jkv. 123. p.). Palotás viszont azt vallotta, hogy Ságvári a pisztolyából kilőtte valamennyi töltényt (Jkv. 103. p.). Ugyanakkor a megtalált pisztolyok egyikéről sem mondják, hogy a tár üres volt.
- ⁷⁸ Ilyen értelemben vallott Fenyőné is a tárgyaláson. Jkv. 123. p.
- ⁷⁹ Cesare Beccaria: *Dei delitti et delle pene* [A bűntettekről és a büntetésről] (1764).
- ⁸⁰ 1878. évi V. törvénycikk.
- ⁸¹ A magyar büntetőtörvények zsebkönyve (Budapest, 1909): Büntetőtörvénykönyv (1878. évi V. tcz.). p. 3. 1. §.
- ⁸² Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990 (Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.).
- ⁸³ Révai József [Léderer József] (1898. október 12. Budapest – 1959. augusztus 4.): kommunista politikus. Középiskolás korában csatlakozott a Galilei Körhöz. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Berlinben folytatta. 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egyik alapítója és a *Vörös Újság* belső munkatársa. A kommün bukása után emigrált. Az illegális KMP Központi Bizottságának (KB) póttagja, majd tagja (1926–1930). 1930-ban Magyarországra küldték, itt 3 és fél év börtönrre ítélték. 1934–1937 között Moszkvában a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (Komintern VB), a II. világháború alatt a moszkvai Kossuth-rádió munkatársa. 1944-ben a Vörös Hadsereggel tért vissza Magyarországra. 1944–1956 között a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségében (KV), 1945–1946-ban, majd 1948–1953 között a titkárság tagja. 1953 júniusában és 1956 júliusától októberig a Politikai Bizottság (PB) tagja. A párt legfőbb ideológusa, a hatalomátvétel után a kulturális élet irányítója. 1949 júniusától 1953 júliusáig népművelési miniszter. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1949).
- ⁸⁴ 1946. július 22.
- ⁸⁵ Vö.: részletesen Zinner Tibor–Kahler Frigyes–Koczka Éva–Pálvolgyi Ferenc–Tóth Béla: *Megfogya és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban, 1918–1962* (Budapest, Közlöny Kiadó, 2005. 97–515. p.).
- ⁸⁶ NOT (Népbíróságok Országos Tanácsa) 1.687/1949/22 sz. ítélet, 1949. július 9.
- ⁸⁷ Vö.: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében (Büntetőjogi tanulmányok, IV. MTA VEAB. Veszprém, 2003. 14–22. p.). Vö.: Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül (Collectio iuridica universitatis Debreceniensis, IV. 2004. 101–136. p.).
- ⁸⁸ Bt. 1. §. (2) bek.
- ⁸⁹ Vádirat, 3–5. p.
- ⁹⁰ Ítélet I., 10–12. p.
- ⁹¹ Ítélet I., 10–11. p.
- ⁹² Gestapo, Geheime Staatspolizei: titkos államrendőrség, a nemzetiszocialista Németország politikai rendőrsége, amelyet Göring 1933. április 26-án a porosz politikai rendőrség különleges egységeként hozott létre.
- ⁹³ Uo. 11. p.
- ⁹⁴ Uo. 42. p.
- ⁹⁵ A ügy belső szakértője Hollós Ervin rendőr alezredes, történész volt, aki 1962-ig dolgozott a BM kötelékében. Az ő álláspontja érvényesült, amikor az ügyet – a megállapított történelmi körülmények leírásával – háborús bűntettként vitték a katonai bíróság elé.
- ⁹⁶ *Andics Erzsébet* (1902. június 22. Budapest – 1986. április 3. Budapest): történész, kommunista politikus. Kommunista tevékenységéért 15 év szabadságvesztésre ítélték; 1921-ben fogolycserével szabadult, és a Szovjetunióban telepedett le. 1945-ben tért haza Magyarországra. Országgyűlési képviselő (1948–1956), az MKP KV póttagja (1946–1948), az MDP KV tagja (1948–1956), a Pártfőiskola igazgatója (1946–1953), a közgazdaságtudományi egyetemen egyetemi tanár (1948–1950). Oktatásügyi miniszter (1953–1954), az MDP KV Kulturális Osztályának vezetője (1945–1956), az ELTE BTK új- és legújabb kori magyar történelem tanszék vezetője (1950–1974), az MTA levező (1949), majd rendes tagja (1950).
- ⁹⁷ *Mód [Oszkó] Aladár* (1908. augusztus 20. Karakó – 1973. november 21. Budapest): filozófus, kommunista politikus. Magyar–latin szakos tanári diplomát szerzett Budapesten. 1932-től a KMP tagja, többször letartóztatták. A második világháború alatt az antifasiszta népfrempolitika tá-
- mogatója. 1944-ben az újpésti ellenállókhoz tartozott. A *Társadalmi Szemle* felelős szerkesztője (1946–1953). Az MKP KV Oktatási Osztály vezetője (1947), az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály helyettes vezetője (1950).
- ⁹⁸ Bp. 4. §.-hoz fűzött indokolás, 33. p.
- ⁹⁹ Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerkesztő: Ránki György (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979; a továbbiakban Mo.t.).
- ¹⁰⁰ Mo.t., 674–728. p.
- ¹⁰¹ Mo.t. 1173–1189. p.
- ¹⁰² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században (Osiris, Budapest, 2000, 263–265. p.).
- ¹⁰³ Romsics: i. m., 233. p.
- ¹⁰⁴ Vö.: Romsics: i. m., 260. p.
- ¹⁰⁵ Romsics: i. m., 260–261. p.
- ¹⁰⁶ *Eichmann, Karl Adolf* (1906. március 19. Solingen – 1962. június 11. Ramla, Izrael): SS-Obersturmbannführer, a kelet-európai zsidóság deportálását és koncentrációs táborokba hurcolását előkészítő csoport parancsnoka.
- ¹⁰⁷ Romsics, i. m., 263. p.
- ¹⁰⁸ Csak 1944. szeptember 12-én léptek a szovjet csapatok magyar földre.
- ¹⁰⁹ Szekfű Gyula: *Forradalom után* (Cserépfalvi, Budapest, é. n. [1947], 80. p.).
- ¹¹⁰ Vö.: Pintér István: *A Szociáldemokrata Párt története 1933–1944* (Budapest, 1980).
- ¹¹¹ 17%-ot ért el a párt.
- ¹¹² Romsics, i. m., 263. p.
- ¹¹³ Gosztönyi Péter: *Légiveszély* (Budapest, Népszava, 1989, 101. p.).
- ¹¹⁴ *Hegedüs András* (1922. október 31. Szilváskány – 1999. október 23. Budapest): politikus, szociológus. 1941-ben villamosmérnök-hallgató, majd 1942-től az MKP tagja. 1944 augusztusában letartóztatták és 2 évi börtönrre ítélték, novemberben megszökött és illegálisba vonult. 1945–1947 között a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség titkára. 1945-ben a földosztás miniszteri biztosa Zemplén és Sopron vármegyéiben. Országgyűlési képviselő (1945–1947). Az MKP központjában Gerő Ernő mezőgazdasági referense (1947), az MDP KV tagja (1950. május–1956. október), a KV titkárság tagja (1950. május–1953. június), a PB tagja (1951. március–1956. október), miniszterhelyettes (1951. november–1952. január), majd miniszter és a miniszterelnök első helyettese (1952. január–1953. július), Magyarország miniszterelnöke (1955. április 18.–1956. október 24.). Nagy Imre első kormányában a miniszterelnök első helyettese (1956. október 24–25). 1956. október 28-án Moszkvába távozott, ahonnan 1958. szeptember 28-án térhetett haza. 1956. novemberében kizárták a pártból. Az MSZMP-be 1958-ban vették fel. 1958–1961 között az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet főmunkatársa. 1961–1963 között a KSH elnökhelyettese. 1963–1966 között a *Valóság* című lap főszerkesztője. 1968-ban revizionistának nyilvánították. Tiltakozott Csehszlovákia megszállása ellen. Kizárták az MSZMP-ből, eltiltották a tanítástól és a publikálástól. 1975-ben rokkantnyugdíjba helyezték. 1988-tól a közgazdaságtudományi egyetem tanára.
- ¹¹⁵ *Hegedüs András: A történelem és a hatalom ígézetében* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1988. 84. p.).
- ¹¹⁶ *Hegedüs: i. m., 83–91. p.*
- ¹¹⁷ *Hegedüs: i. m., 79. p.*
- ¹¹⁸ Vö.: Romsics, i. m., 621–622 p., szakirodalmi válogatás.
- ¹¹⁹ *Hegedüs: i. m., 83. p.* Hegedüs jegyzetben idézi: Kende István: *Akkor voltunk húszévesek* (2. kiadás, Budapest, 1974, 134. p.).
- ¹²⁰ Vö. különösen: az Alkotmánybíróság 11/1992. (III. 5.) AB; 2/1994 (I. 14) AB; 58/1997 (XI. 5) AB; 18/2000 (VI. 6.) AB; 47/2000 (XII. 14) AB számú határozataiban kifejtettek.
- ¹²¹ Legfelsőbb Bíróság Bfv.X.185/19005/7 ítélet, 8. p. Egyetlen olyan jogszabály sem játszott szerepet az elfogadásnál, amely ellentétben állt a természetjoggal, illetve az állampolgári jogegyenlőség elvével, s ez okból semmissé lettek nyilvánítva (1939. évi IV. tc.; 3350/1940 ME sz. rendelet; 1942. évi XV. tc.; 1942. évi XC. tc.; 3600/1843 ME. sz. rendelet; 550000/1842 FM. sz. rendelet; 4070/1843 ME. sz. rendelet; 1600/1844 ME. sz. rendelet; 1830/1944. ME. sz. rendelet; 26500/1944. ME. sz. rendelet; 50550/0944 KKM. sz. rendelet.
- ¹²² Legfelsőbb Bíróság Bfv.X.185/19005/7 ítélet, 9. p.

Tóth J. Zoltán:

A halálbüntetés szabályozása a középkorban, különös tekintettel a Német-Római Birodalomra

A halálbüntetés az ókor folyamán (néhány ritka kivételtől eltekintve)¹ mindvégig általánosan alkalmazott büntetési nem volt valamennyi országban, valamennyi birodalomban, mégpedig igen változatos, kegyetlenebbnél kegyetlenebb végrehajtási módokkal; még a civilizáltságra, műveltségére, humanizmusára (sic!) oly büszke és ma is sokszor kimagasló példaképként emlegetett Római Birodalomban is kb. egy tucat, cseppet sem humánus kivégzési mód létezett.² A halálbüntetés a legtöbb ókori jogrendszerben rendes büntetésként (*poena ordinaria*) nyert alkalmazást, ami azt jelentette, hogy általában nemcsak az életellenes bűncselekményeket, hanem sok más (vagyon elleni, szexuális, vallási és erkölcsi stb.) vétséget is halállal toroltak meg. Az emberi élet egy olyan korban, amikor az emberek többsége egyébként is viszonylag korán meghalt, nem számított különös értéknek, az uralkodók tehát szabadon „pazarolhatták” azt. Mivel pedig a társadalom, a kultúra (különösen az evilágihoz képest a túlvilági életet középpontba helyező vallási felfogás) és az egészségügyi feltételek ezt követően sem nagyon fejlődtek, a középkori és a kora újkori³ jogviszonyok nem sokban különböztek az ókoriaktól, legalábbis ami a büntetőjogi szabályokat illeti.⁴

A büntetések alkalmazásának célja a megtorlás és az elrettentés volt, ehhez pedig rendszerint a *tálió* és a tükörbüntetések elvén⁵ alapuló büntetéseket használták fel; ennek folyományaképpen a halálbüntetést és a testi büntetéseket – csakúgy, mint a legtöbb ókori birodalomban – *poena ordinariaként* alkalmazták. E tekintetben mégis különbséget kell tennünk amúgy egységes történelmi éráként felfogott korszakunk két szakasza, jelesül egyrészt a kora középkor, másrészt a késő középkor és a kora újkor között. Míg ugyanis a kora középkori büntetőjogi jogfejlődést elsősorban a törzsi-nemzetségi szerveződés és a büntetőjogi igény önhatalmú érvényesítése határozta meg, addig a késő középkorban a központi államhatalom fokozatos megszilárdulásával egyre inkább az uralkodó kezébe került a büntetések és a kiszabható szankciók meghatározásának, továbbá a büntetőjogi jogkövetkezmények alkalmazásának kizárólagos joga. (Mindez persze az egyes országokban különböző gyorsasággal mehetett végbe, és eltérő időpontokban valósulhatott meg.)

Az első évezred második felében a társadalom fő szervező elve a vérségi kapcsolat volt. A fennmaradás ekkor csak azáltal volt biztosítható, ha azok, akiket rokoni kötelék kötött egymással össze, közösen léptek fel másokkal szemben, külön-külön ugyanis pusztulásra voltak ítélve. Ezért ha a nagycsalád valamely tagját, a nemzetség valamely családját vagy a törzs valamely nemzetségét támadás érte, akkor a többi családtag stb. közösen torolta meg a sérelmet annak érdekében, hogy ezáltal elrettentse a sérelmet okozót a jövőbeni támadásoktól. Az ilyen „rokoni” segítség nemcsak erkölcsös, hanem egyben ésszerű cselekedet is volt: ha ugyanis az egyik család segített a másiknak, akkor cserébe elvárhatta, hogy szükség esetén az is segít majd neki; ha viszont baj esetén magára hagyta a megtámadottat, tarthatott tőle, hogy ha ő kerül bajba, őt is magára hagyják majd. Mivel a korszakra általánosan jellemző a jogbizonytalanság, ezért a bosszúért kiáltó „támadás” fogalma sem volt tisztázva. Általában ilyen sérelmet jelentett a törzs, nemzetség vagy család valamely tagjának meggyilkolása, súlyos bántalmazása, a család stb. asszonyainak és leányainak megerőszakolása, tulajdonának szándékos megrongálása (például házának, birtokának felgyújtása), de a sértett felfogása alapján egyéb tetteket is megtorlandónak tarthattak.

A későbbi támadások megelőzése legfőbb eszközeinek a bosszú és a magánharc számított; a sérelmet legalább ugyanolyan súlyú sérelemmel kellett megtorolni, mint amelyet a támadó okozott. Gyakori volt azonban az is, hogy a bosszú túlment a *tálión*; ilyenkor az aránytalan reakció miatt rendszerint viszontbosszú következett, ami nemritkán szintén aránytalan volt. A sérelmek és ellensérelmek egymást követő megbosszulásának láncolata sokszor szabályos törzsi háborúhoz vezetett, amelyekben egész nemzetségek pusztultak el. Idővel ezért – hasonló fejlődés eredményeképpen, mint az ókorban – a vérbosszút fokozatosan felváltotta a sérelem vagyoni (pénzbeni vagy természetbeni) megváltásának az intézménye (*compositio*). Ez mindkét félnek érdekében állt, mivel anyagi elégtétel fizetésével mindketten elkerülhették a vérontást, a sértett család pedig még gazdagodott is. A központi hatalom uralkodók általi megszilárdítása, valamint (részben ezzel összefüggésben) a jogbiztonság iránti igény szintén elősegítette a magánharc visszaszorulását; a törzsek egymással kötött szerződéseiről vagy a királyok rendelkezései előre rögzítették azokat a tarifákat, amelyeket meghatározott típusú sérelmek okozása esetén fizetni kellett. Ezzel egyrészt meghatározták a jogtalan támadások körét, másrészt a szankciók is eleve kiszámíthatókká váltak.

A *compositio* alkalmazásának időszakában (nagyjából az ezredforduló körüli évszázadokban) a halálbüntetés a szegényebb, döntően paraszti rétegek büntetésévé vált; ők ugyanis egyrészt képtelenek voltak a vagyoni elégtétel megfizetésére, másrészt nem állt mögöttük olyan nemzetség, amely védelmet nyújtott volna az állam által előírt szankciók alkalmazása ellen. Az állami büntető hatalom tehát először a vagyontalanok által elkövetett bűntettek elbírálásának jogát szerezte meg ma-

gának (de „természetesen” a nincstelennel szemben a helyi hatalmasságok is éltek a halálbüntetés eszközével). A magánharc visszaszorítása mindazonáltal csak igen hosszú, sok évszázados fejlődés eredményeképpen történt meg Európában; a frank királyok rövid korszakától eltekintve az csak a XIV–XV. századra valósult meg.

A középkori büntetőjogi jogfejlődésnek szintén fontos jellemzője – a szokásjogi magánbosszú, illetve magánharc fokozatos visszaszorulásán túl – az állam által előírt és alkalmazott büntetések térhódítása, majd kizárólagossá válása. Ezen kívül számos más közös sajátossága is létezett az akkori európai országok kriminális gyakorlatának. Ilyen volt például az, hogy a büntetés közvetlen céljának mindenhol az elrettentést és az elkövető számára a bűnismétlés lehetetlenné tételét tartották, közvetve azonban a jogrendbe és a törvényességbe vetett hit fenntartása⁶ is megjelent mint büntetési cél. Az elrettentés halálbüntetés esetében természetesen csak az általános megelőzés (*generális prevenció*)⁷ formájában jelenhetett meg, testi és megszégyenítő büntetések, illetve pénzbüntetés esetében azonban már a speciális prevenció is szerepet játszott. A bűnismétlés lehetetlenné tétele szintén két módon valósulhatott meg: abszolút módon, vagyis minden jövőbeli bűncselekmény vonatkozásában halálbüntetéssel, relatíve, meghatározott jogellenes magatartások esetében pedig testi, ezen belül is elsősorban csonkító büntetésekkel, a *tállo* és a *tükörbüntetések* elvének alkalmazásával.⁸ Ugyanakkor mai szemmel nézve semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a gyakorlatban a kivégzések népünnepély jellege és a kivégzendő iránt érzett szálatom a legtöbbször ténylegesen lerontotta a megfélemlítést és az így elérni kívánt elrettentő hatást.

A következő lényeges jellegzetesség, hogy a jog figyelmének középpontjában nem az elkövető személye, hanem az elkövetett tett állt. Emiatt a szándékosságot és a gondatlanságot nem mindig különítették el egymástól, ehelyett kizárólag az eredményt vették figyelembe;⁹ a motívum és a célzat, illetve az elkövető személyisége, lelkiállapota az ítélet kiszabása során szintén ritkán játszott szerepet. Ez alól két általános kivétel van: a visszaesést mindig szigorúbban büntették (már ha az adott bűncselekményre létezett egyáltalán szigorúbb büntetés), illetve az elkövető (és a sértett) társadalmi helyzete, személyi állapota alapjaiban befolyásolta a büntetőjogi felelősségre vonás jellegét. A közép- és kora újkorra tehát a nyílt jogegyenlőtlenség jellemző; a hatalom megléte vagy hiánya fontosabb tényező, mint maga a bűncselekmény. Ez azt jelenti, hogy ha egy alacsonyabb társadalmi osztályú egy magasabb szinten álló személy sérelmére követett el mégoly csekély vétséget is, biztos számíthatott valamilyen kegyetlen büntetésre; míg ha egy *nobilis* (esetleg egy vagyonos, befolyásos polgár) követett el egy jobbággyal vagy egyszerű városi iparossal szemben bűncselekményt, akkor jó eséllyel felelősségre sem vonták, vagy ha mégis, csak minimális mértékű büntetést kapott.¹⁰ Ennek következtében a jog valódi érvényesüléséről csak azonos személyi státuszú emberek közti konfliktusok esetében

beszélhetünk, de a büntetés itt is függött attól, hogy a felek a *nobilitas* vagy a parasztság köréből kerültek-e ki. Míg ugyanis ez utóbbiakkal szemben bármilyen büntetés kiszabható volt, addig a nemeseken testi és megszégyenítő büntetéseket mindenhol tilos volt végrehajtani (ez alól egy generális jellegű kivétel létezett: ha a nemes a király sérelmére követett el büntetett); emiatt egy tolvaj, házasságtörő, gyalázkodó vagy verekedő jobbágy sokkal súlyosabb szankcióra (testi, vagy akár halálbüntetésre is) számíthatott, mint egy előkelő.¹¹

Szintén általánosnak volt tekinthető mindenhol a középkorban a jogi partikularizmus. Ez azt jelentette, hogy a földesúri immunitás¹² birtokában minden nagybirtokos a saját területén maga határozhatta meg (amennyiben az az állam/uralkodó érdekeivel nem ellenkezett), hogy mi legyen a jog. Az a báró, aki elegendő gazdasági és ennek folytán megfelelő nagyságú katonai hatalommal rendelkezett, az a saját birtokait tetszése szerint igazgathatta, bármely magatartást ténylegesen megbüntethetett; emiatt mindenhol más és más jogi normák voltak érvényben. Olyan is előfordulhatott (különösen az erkölcsi-vallási jellegű vétségek körében), hogy ugyanazt a magatartást, ami az egyik földesúrnál egyáltalán nem minősült bűncselekménynek, azt a szomszédos uraság halállal rendelte büntetni. Mindezt csak fokozta a bírói önkény; mivel a döntőbírók is a főúr hatalma alatt álltak, ezért sokszor annak (kimondott vagy kimondatlan) elvárásait vették figyelembe, és nem az amúgy is homályos és képlékeny jogot, amely a legtöbb esetben egyáltalán nem is volt írásba foglalva, ezáltal is lehetővé tették biztosságot arra, hogy a nagybirtokos nemes a saját kénye-kedve szerint rendelkezze jobbággyai vagyona és élete felett.

További sajátosság volt, hogy az általánosan elismert népi jogszokások törvénylerontó ereje (*desuetudo*) sokáig érvényesült. Ezek a szokásjogi normák a nép babonás hiedelmeiből eredtek, éppen ezért azok érvényesülését sokszor a földesurak sem tudták megakadályozni. E szabályok legtöbbször a kivégzéshez kapcsolódott; a legfontosabb közülük az volt, hogy ha a kötél az akasztás során elszakadt vagy a pallos háromszor lesújtott, és az elítélt még élt, akkor a kivégzést abba kellett hagyni, és szabadon kellett őt engedni, mert Isten nem akarta, hogy kivégezzék;¹³ illetve ha egy férjezetlen nő felajánlotta, hogy hozzá megy a kivégzendőhöz, és (akár életét kockáztatva is) vállalta, hogy vele él, akkor adni kellett a bűnösnek még egy esélyt, hogy megjavuljon. Hogy e népi babonák mennyire elevenen és milyen sokáig éltek, jól mutatja, hogy 1768-ban Mária Teréziának a *Constitutio Criminalis Theresianae*-ben kifejezetten meg kellett tiltania, hogy a hóhér ezen hiedelmeket figyelembe vegye, és elő kellett írnia a végrehajtó számára, hogy ilyen esetekben is folytatni kell, illetve meg kell ismételni a kivégzést.

A végrehajtáshoz kapcsolódik a nyilvánosság mindenek felett való preferálása,¹⁴ amelynek egyszerre három funkciója is volt. Először is a korban a kivégzéseknek és egyéb büntetéseknek általánosan tulajdoní-

tott elrettentő hatást csak akkor tekintették megvalósíthatónak, ha a szankciók végrehajtásáról nemcsak hogy mindenki értesült, hanem azokat személyesen látta is, és átélte az elkövetővel a büntetés borzalmait. Másodszor: ez legitimálta az emberek szemében, és ezért a jog egész rendszere számára is az ítéletet, kvázi az egész közösséget a kivégzés részesévé téve. Harmadszor: a nyilvánosságnak (különösen a kivégzések nyilvánosságának) volt egy jogbiztonsági funkciója is: mindenki láthatta, hogy az ítélet végrehajtott, és így igazság tétetett. Szintén fontos és a középkorban, legalábbis a XV. századig általánosan elismert volt az *asylum* (menedékjog) intézménye. Az *asylum* kifejezetten a keresztény középkori Európára jellemző intézmény, amely végső soron a Bibliából eredeztethető. Eredetileg ugyanis a mózesi törvények rendelték el, hogy hat menedékvárost kell építeni abból a célból, hogy a bűncselekménnyel megvádolt személy a vérbosszú elől oda menekülhessen, amíg a vének az igazságot ki nem derítik, de ezen városok a gyakorlatban arra is szolgáltak, hogy a valódi bűnöseket (igaz, csak meghatározott vétkeket elkövetőket) „megóvják” a büntetéstől.¹⁵ Kezdetben az *asylum* joga a középkori keresztény államokban is hasonló funkciót töltött be: az államiság kialakulásának kezdetleges fokán, amikor a központi hatalom még nem volt elég erős ahhoz, hogy a bűnösnek tartott személyeket az állam maga vonja felelősségre és a vétkes megbüntetése iránti jogos igényt maga érvényesítse, a vérbosszú megakadályozására, ezáltal pedig a büntető eljárás rendes lefolytatásának garantálására volt hivatott. Később, az ezredforduló környékén, az egyház megerősödésével párhuzamosan, a világi hatóságok is kezdték elismerni az egyházi dolgok, így az egyházi épületek, a templomok szentségét, ennek következtében az *ecclesia* képes volt megakadályozni, hogy az állam a szakrális helyekre menekült bűnöst felelősségre vonja. Ha tehát valaki egy templomba, kolostorba vagy kápolnába menekült, és bűnösnek vallotta magát, nem volt büntethető; ha ellenben ártatlanságát hangoztatta és ügyének kivizsgálását kérte vagy abba beleegyezett, akkor, ha mégis bűnösnek találtatott, nem kerülhetett el a jogszerű ítéletet.¹⁶ Az intézmény jelentősége azonban a központi uralkodói hatalom megerősödésével párhuzamosan csökkenni kezdett, mivel az idő múlásával elsősorban nem a vérbosszúnak, hanem immár az állami üldözésnek jelentette a gátját; a XV. századra ezért nagyrészt elvesztette a szerepét, és már csak nyomokban volt feltehető.

A büntetőeljárás közös európai sajátosságai között említhető, hogy a beismerő vallomás rendszerint az elmarasztaló ítélet érvényességének feltétele volt; erre a tényre vezethető vissza a büntett elkövetésének önkéntes beismerésére nem hajlandó személlyel szemben a tortúra széles körű alkalmazása. Ehhez kapcsolódik, hogy ebben az időben nem ismerték az ártatlanság vélelmét; a bírák, az inkvizítorok és az ítélet-végrehajtók között is általános volt az a meggyőződés, hogy senki sem válik „véletlenül” gyanússá, és ha valakit a közha-

talom bűncselekmény elkövetésével vádol, azt nem ok nélkül teszi. A középkori jog igazságtalanságát tovább súlyosbította, hogy ha valakit a bíróság mégiscsak felmentett, annak „békeesküt” kellett tennie, ami azt jelentette, hogy az illető írásban megfogadta: kínzóin, valla-tóin, vádlóin és bíráin az elszenvedett sérelmekért nem áll bosszút, ha pedig száműzték, nem tér vissza. Ugyan-ilyen kötelessége volt annak is, akit bűnösnek találtak, de kegyelemben részesítettek, rendszerint azzal a különbséggel, hogy a száműzetés ilyenkor nem meghatározott időre, hanem élethosszig szólt.

A kegyelmezés ebben az időben egyébként is általánosan bevett gyakorlatnak számított, amely tény abból fakadt, hogy a hatalom (legyen szó akár a királyról, akár a földesúrról) az elrettentés hatásossága érdekében egyszerre kívánta a szigorú megtorlást érvényesíteni, valamint az értékes munkaerőt megőrizni. Emiatt a kegyetlen büntetéseket gyakran csak kiszabták, de végre már nem hajtották, mert az a hatalmon levők gazdasági érdekeit sértette volna. Természetesen e vonatkozásban is jelentős különbség volt bűn és bűn között. Ha például az elkövető jobbágy egy másik jobbágytól lopott vagy egy másik jobbágyra támadt, rendszerint megúsza pellengérről vagy korbácsolással, ha ellenben ezt a földesúr sérelmére tette, akkor ritkán kerülte el a halálbüntetést. Ez utóbbi szankciót a súlyosabb büntetésekre (gyilkosság, nemi erőszak, méregkeverés, kútmérgezés, gyújtogatás, rablás) azonban szinte mindig kiszabták; ilyenkor a kegyelem pusztán abban állt, hogy a fájdalmasabb vagy megalázóbb kivégzési mód helyett egy kevésbé fájdalmas vagy kevésbé degradáló metódust írtak elő. Például a felnégyelés, kerékbe törés vagy karóba húzás helyett akasztást rendeltek el; az „egyszerű”, de megszégyenítő akasztás helyett lehetővé tették, hogy az elítélt a lefejezést válassza; eltekintettek a halálos ítélet végrehajtását megelőző kínzások és megszégyenítések (korbácsolás, pellengér, a városon keresztül lovakkal való végigvonszoltatás, testcsonkítások, megbélyegzés stb.), illetve a kivégzést követő, becsületbe gázoló előírások (a test eltemetésének tilalma, a holttest akasztófán lógni hagyása vagy egyéb módon történő közszemlére tétele stb.) alkalmazásától. Már az is kegyelemnek számított, ha a máglyahalálra ítéltet a máglya meggyújtása előtt garotte-tal megfojtották, az élve eltemetett szívét lándzsával átszúrták, avagy ha a máglyán elégetést, a vízbe vetést vagy a kerékbe törést pusztán az előzőleg már egyéb módon megölt (felakasztott, lefejezett) személy holttestén hajtották végre.

A középkori jog talán legfontosabb sajátossága (témánk szempontjából mindenképpen) azonban az volt, hogy a halálbüntetés – az ókorhoz hasonlóan – „rendes”, közönséges büntetesként (*poena ordinaria*) nyert elismerést. E korszakban alig volt olyan bűncselekmény, amelyre (legalább bizonyos időszakokban és egyes területeken) ne alkalmazták volna ezt a szankciót. Európában ekkor mindenhol halállal büntették az emberölést, a méregkeverést, a rablást, az útonállást, a felségsértést, a hazaárulást, a hűtlenséget, a nemi erő-

szakot, az emberrablást, a gyújtogatást, és úgyszintén gyakran halálbüntetéssel sújtották a vallás elleni vétkeket (istenkároklás, bálványimádás, varázslás, bűbajoság, boszorkányság, eretnokség, okkultizmus), az erkölcsi és nemi bűncselekményeket (vérfertőzés, házasságtörés, bigámia, paráználkodás, szodómia, homoszexualitás, bestialitás), továbbá a hamis esküt, hamis tanúaszt és hamis vádat (rágalmazást), a pénz-, váltó-, okmány- és pecséthamisítást, az adók megfizetésének szándékos elmulasztását és a lopást.

A halálbüntetés ilyen széles körű alkalmazásának oka elsősorban az emberi élet értéktelensége és a római katolikus egyház által elterjesztett és érvényesített keresztény világszemlélet volt. Az emberi élet azért nem számított különösebb értéknek, mert a középkorban a különböző halálos járványok és egyéb betegségek miatt az átlagéletkor igen alacsony volt; a gyermekek több mint fele meg sem érte a felnőttkort, de a felnőttek jó része sem élt 35-40 évnél tovább. Ilyen körülmények között pedig, amikor a halál természetes módon is bármikor bekövetkezhetett, nem számított szenzációnak, rendkívüli vagy esetleg felháborító dolognak egy-egy ember (különösen egy bűnöző) hirtelen elhalálása.

Ehhez járult hozzá a vallási ok. A katolikus egyház felfogása és ennek hatására az emberek általános világszemlélete szerint a földi élet nem más, mint az „igazi”, a túlvilági élet előfutára, siralomvölgy, amelynek az örök mennyországi (vagy pokolbeli) léthez képest nincs jelentősége. Az ember földi halála tehát pusztán egy elkerülhetetlen lépés az örök boldogság vagy kárhozat felé; sőt a bűnözők kivégzésének pont az a célja, hogy „megtisztítsa” a vétkeseket a bűntől, és ezzel az üdvözülésüket biztosítsa. Ez (és persze a minél nagyobb mértékű elrettentés, a potenciális bűnözőkben való minél nagyobb félelem keltése) volt az alapja a kivégzések különösen kegyetlen mivoltának is. A bűntől ugyanis csak a szenvedés által lehet megtisztulni; minél nagyobb a bűn, annál nagyobb szenvedést kell elviselni annak „lemosásához”. Ennek alapján pedig bizonyos személyekkel (például az „ördög cimboráival”: boszorkányokkal, hitszegőkkel, istenkároklókkal, paráznákkal stb.) szemben a kivégzések azon módjait alkalmazták előszeretettel, amelyek a pusztaszenvedés mellett önmagukban is rendelkeztek ilyen „tisztító” jelleggel (például máglyahalál, vízbefojtás, élve eltemetés stb.).

A fenti bűncselekmények közül a legtöbbet természetesen a világi jog rendelt büntetni, a vallás elleni vétkeket és egyes nemi deliktumokat azonban az egyház üldözte (még akkor is, ha magát a végrehajtást az „*ecclesia non novit sanguinem*”¹⁷ elve értelmében ráhagyták a világi hatóságokra). Emiatt a középkori Európában tulajdonképpen két típusú büntetőjogi normarendszer létezett: a világi üldözés alatt álló és az egyházi üldözés alatt álló bűncselekmények joga.

Az előbbiek közül mintaadó jellege, viszonylagos dogmatikai kidolgozottsága és kodifikációja miatt elsősorban a Német-Római Birodalom halálbüntetésre vonatkozó szabályozásával érdemes bővebben foglalkoz-

nunk. A német területeken a XV. századig (sőt a kisebb bűncselekmények vonatkozásában még az után is) a jogi partikularizmus érvényesült: míg a nemesek magánbosszúval vehettek elégtételt az őket ért sérelmekért, addig az elnyomott társadalmi rétegekhez tartozók a földesúri vagy fejedelmi bíróságokhoz fordulhattak, amelyek az eltérő helyi szokásjogok és uradalmi érdekek alapján hozták meg ítéleteiket. A jog anyaga nem (vagy csak ritkán és hézagosan) volt írásban rögzítve, ezért a súlyos bűncselekmények kivételével (amelyekre szokásosan halálbüntetést szabtak ki) a döntést még körvonalaiban sem lehetett előre kiszámítani. Az írásba foglalás iránti igény sokáig azért nem merült fel, mert e büntettek (például a lopás) nem sértették oly mértékben az uraságok érdekeit, ami miatt ez indokolt lett volna. Emiatt ezeket a vétségeket sokszor nem is kezelték valódi bűncselekményként, ami azzal járt, hogy a per sokban hasonlított a magánjogi perekre. A lopást ekkor sok helyütt úgy tekintették, mint a szándékos károkozás egy fajtáját, amelyért ugyanúgy kártérítés és pénzbüntetés jár, mint az egyéb károkozások esetén. Ebben az időszakban tehát a legtöbb büntetőjogi igényt magánjogias jellegű eljárásban lehetett érvényesíteni; ez volt az ún. akkuzatórius per.

Az akkuzatórius vagy vádelvű eljárásban a magánvádoló (és nem valamilyen állami alkalmazott) kezében volt a bűnüldözés joga, az ő feljelentésére indult a per, annak végig aktív, tevékeny résztvevője volt, perbeli cselekményei kihatottak az eljárás menetére (pl. ha megbocsátott a vádlottnak vagy kompenzációban egyeztek meg, akkor megszüntethette a vádat, miáltal a per folytatását megakadályozta). Érvényesült a felek (a vádló és a vádlott) egyenjogúsága, valamint a kontraktórius jelleg. Ez utóbbiból következik, hogy a vádelvű eljárást a közvetlenség és a szóbeliség jellemezte, továbbá a procedura annak teljes szakaszában nyilvános volt. A bíró szerepe pusztán a „felek csatájának” felügyeletére, az eljárási szabályok betartatására, valamint az ítélet meghozatalára korlátozódott; bizonyítási indítványokat nem tehetett, és hivatalból nem járhatott el. A bizonyítékok mérlegelésére ellenben korlátlan lehetősége volt; az igénybe vehető bizonyítékokat semmilyen jogi norma nem korlátozta („szabad bizonyítási rendszer”).

A bizonyítékok közül jelentőségére tekintettel kiemelkedett a tanúbizonyítás, a felek és az eskütársak esküje,¹⁸ továbbá a különböző istenítéletek (ordáliák), és ez utóbbiak közül különösen a párbaj. Az ordáliák alkalmazásának indoka a kor vallásos világszemléletéből következően az volt, hogy Isten nem engedi, hogy a világban igazságtalanság történjen, ezért beavatkozik a perbe annak a félnek az érdekében, akinek igaza van. Az istenítéletek igénybe vételének „virágkora” a VIII–XII. századra tehető, de maradványaival még az újkorban is találkozhatunk. A leggyakrabban használt ordáliák a hidegvíz-, a forróvíz-, a tűz- és a tüzesvaspróba,¹⁹ valamint a már említett párbaj²⁰ voltak, de ezen kívül számtalan egyéb istenítéletet is alkalmaztak szerte Európában.

Ez az éra (a jogi partikularizmus, a szokásjogon és önkényen alapuló földesúri-fejedelmi igazságszolgáltatás, valamint az akkuzatórius büntetőper és az istenítéletek korszaka) Németországban a XV. században ért véget; ennek legfontosabb állomása a már említett 1495. évi worms-i birodalmi gyűlésen elfogadott *Reichskammergerichtsordnung* (Birodalmi Kamarai Bírósági Rendtartás) volt, amely véglegesen megtiltotta a magánharcot (*Fehde*), és a büntetőügyeket állami útra terelte. Ez azonban még kizárólag az eljárásjogot egységesítette, az anyagi büntetőjogot nem. Erre a büntetőjogi kodifikációra, az önkény korlátok közé szorítására és a jog valamelyes kiszámíthatóságának létrejöttére 1532-ig kellett várni, amikor V. Károly (1519–1556) német-római császár kiadta a *Constitutio Criminalis Carolinát*,²¹ a büntető anyagi jogot, a büntető eljárásjogot és a büntetés-végrehajtási jogot egységesen szabályozó kódexet, amely széles körben lehetővé tette mind a kínvallatás igénybe vételét (akár köztörvényes bűnözőkkel, akár eretnekekkel, akár boszorkányokkal szemben), mind a halálbüntetés alkalmazását; ám azzal, hogy ezek feltételeit írásban szabályozta, az önkényes jogalkalmazás lehetőségét a korábbi állapotokhoz képest csökkentette, és a kegyetlenséget valamelyest korlátozta, azaz hozzájárult egy bizonyos mértékű jogbiztonság létrejöttéhez.

A *Carolina* eljárásjogi újítása volt, hogy a perek lefolytatására a korábbi vádelvi procedúra helyett bevezette a nyomozóelvi (inkvizitórius vagy inkvizíciós) eljárást,²² mivel az állam szerepének növekedésével és a büntető igazságszolgáltatás központosítása igényének megjelenésével az előbbi már nem volt tartható, és helyette egy olyan eljárási rendre volt szükség (nemcsak a Német-Római Birodalomban, hanem egész Európában), ahol a büntetőper teljes mértékben állami ellenőrzés alatt van, a vád képviselétől az ítélezésen át egészen a végrehajtásig.²³ Az inkvizitórius per legfőbb jellemzője a mindent átható officialitás elve: a bírák a bármilyen módon tudomásukra jutott, akármekkora jelentőségű vagy súlyú ügyekben kötelesek hivatalból eljárást indítani; ahhoz a sértett fél feljelentése vagy egyáltalán beleegyezése nem szükséges. Ha a feljelentést a sértett fél maga teszi, akkor sincs az eljárás felett semmifajta rendelkezési joga, legfeljebb tanúkénti kihallgatását kérheti a perben. A procedúra minden szakaszát az állami szervek uralják, annak megindításától a bizonyítási és egyéb perbeli cselekmények meghatározásán és az ítélet meghozatalán át a végrehajtásig.²⁴ (Az akkuzatórius perben a bíróság által meghozott ítélet kikényszerítése is magánútra tartozott.)

Ezzel a változással értelemszerűen megszűnt a per kontradiktórius jellege is, mivel az eljárásban immáron egymással egyenrangú „felek” sem szerepeltek. Vádlóvá hivatalból a bíró vált, a korábbi „kvázi alperesből” pedig olyan vádlott lett, aki minden szempontból alá volt vetve a bíró-vádló akaratának, és akinek önálló eljárási jogosítványai (a vallomás tételének vagy megtagadásának jogán kívül) gyakorlatilag nem voltak. Ezzel párhuzamosan a szóbeli per átalakult írásbelivé, amely-

ben a per szereplői döntően pusztán iratok útján érintkeztek egymással. (Előfordult, hogy a bíró az ítélethozatal napjáig nem is látta a vádlottat.) Megszűnt a nyilvánosság is; egyrészt az írásbeli aktusok lehetetlenné tették a külső részvételt, hiszen nemigen voltak olyan tényleges cselekmények, ahol egyáltalán jelen lehetett volna lenni, másrészt, ahol ez fizikailag lehetséges lett volna (például a kínvallatás során), azt a hatóság és az állam érthető okokból nem kívánta közszemlére tenni. Végül szintén fontos változás volt, hogy a korábbi szabad bizonyítási rendszert kötött szisztéma váltotta fel: az igénybe vehető bizonyítási eszközök és bizonyítékok köre törvényileg rögzítve volt, amelyeken kívül mást felhasználni nem lehetett. A bizonyítékok közül megmaradt a tanúk kiemelkedő szerepe, az eskü fontossága jelentősen csökkent, az istenítéletek (köztük a párbaj) alkalmazása pedig megszűnt. A beismerő vallomás jelentősége ellenben nemcsak, hogy megmaradt, hanem az a „bizonyítékok királynőjévé” vált, olyannyira, hogy beismerő vallomás nélkül elmarasztaló ítélet meghozatalára jogszerűen nem is kerülhetett sor. Ennek következtében azt még akkor is ki kellett csikarni a vádlottból, ha az egyéb bizonyítékok már bőven elegendőek lettek volna a bűnösség megállapításához; ennek másik oldala azonban az volt, hogy a beismerő vallomás önmagában is elegendő bizonyítéknak minősült.

Mivel az ártatlanság vélelmét továbbra sem ismerték, ezért a vádlottal szemben minden eszköz megengedett volt, még a kínvallatás is. A *Carolina* a kínvallatást elvileg szabályok és korlátok közé szorította, például arra nem azonnal, hanem csak az egyéb bizonyítékok beszerzése után kerülhetett sor, és csak akkor, ha például két felnőtt, szavahihető tanú ellene vallott, a sértett eskü alatt állította, hogy ő a tettes, ha látták a tetthelyen, ha az elfogás előtt menekülni próbált, avagy ha meghatározott számú és erősségű indícium (gyanújel) állt rendelkezésre.²⁵ A törvény szerint tehát kínzást csak akkor lehetett volna alkalmazni, ha a gyanú az egyéb bizonyítékok által már beigazolódott vagy annak alapossága nagymértékben valószínűsíthető volt, de ezt az elvet a gyakorlatban rendszeresen áttörték. A kínzás egyébként nem mindenki számára jelentette ugyanazt, annak ugyanis fokozatai voltak, amelyeket (vagyis a konkrét igénybe veendő kínzási módokat) a bűncselekmény súlyához igazítva maga a bíróság rendelt el. Ha valaki a rá kiszabott kínvallatást anélkül kiállta, hogy beismerő vallomást tett volna, akkor, mint ártatlant el kellett őt engedni, de azt, hogy a tortúra mikor tekinthető „kiálltnak”, a bíróság maga döntötte el.²⁶ Egyébként is népszerű volt az az elv, hogy a kínzást nem lehet újratekinteni, de „folytatni” szabad; ezért a tortúra a beismerő vallomás megtétele előtt szerfelett ritkán ért véget az eljárás megszüntetésével, azt általában csak „ideiglenesen felfüggesztették”, még akkor is, ha aztán ténylegesen esetleg soha nem folytatták. Egy garanciális szabály volt hivatva a „nem önkéntesen” tett vallomások felhasználását meggátolni, jelesül az, hogy a vallomást a kínzókamrán kívül, a tortúrát követő napon írásban meg kellett ismételni. Mivel azonban – mint láttuk – a

kínvallatást bármikor folytatni lehetett, ezért ennek a gyakorlatban nem volt nagy jelentősége. Ennél sokkal fontosabb volt az az előírás, miszerint kétséges esetekben az ügyet „jogi szakvélemény”²⁷ kérése végett fel kellett terjeszteni egy felsőbb bíróságra vagy egy jogi fakultásra („*Aktenversendung*”), és az ítéletet csak akkor lehetett végrehajtani, ha annak jogszerűségét ezek megerősítették;²⁸ ez a szabály már valamelyest korlátozni tudta a bírók tág (sokszor önkényes és szabados) jogértelmezését és jogalkalmazását.

A tortúra lehetővé tétele sok esetben önmagában is a halálos ítélettel ért fel, de kifejezetten a halálbüntetés alkalmazására is széles körben lehetősége nyílt a bírának. Bár a *Carolina* kiadása valamelyest korlátozta az addig általánosan bevett gyakorlatnak számító jogtalanságokat, de azokat egyrészt nem szüntette meg teljesen, másrészt a jogszerűség határán belül is rengeteg lehetőséget biztosított a kegyetlenségekre. Ezek közé tartozott az is, hogy a *Peinliche Halsgerichtsordnung* szinte minden büntett esetében feljogosította a bíróságokat halálos szankció kiszabására, ideértve az élet, a testi épség, az állam, az egyház, a vallás, az erkölcs,

sőt még a vagyon elleni bűncselekményeket is. A *Carolina* a halálbüntetés végrehajtásának hét, rémisztőbbnél rémisztőbb módozatát írta elő: a megégetést, vízbefojtást, élve eltemetést, akasztást, lefejezést, kérekbetörést, felnégyelést, amelyeket még súlyosítani is lehetett; ilyen súlyosításnak minősült például a kivégzés előtt a kézlevágás, a vesztőhelyre menet tüzes fogókkal tépkedés, a kivégzés után a test felakasztása, megégetése, a holttest eltemetésének megtiltása stb. A kisebb büntetésekre (minimális mértékű lopás, koldulás, káromkodás stb.) különböző testi és megszégyenítő büntetések (megbélyegzés, korbácsolás, különböző testcsontkítások, kaloda, pellengér stb.) alkalmazását írta elő; ismerte továbbá a pénzbüntetést (bár ezt ritkán rendelte el), valamint az „örökfogságot” („*ewiges Gefängnis*”)²⁹ és a börtönt (*Kerker*)³⁰ is. Végül (az előbbiekből is következően) a *Carolina* által meghatározott büntetési cél az elrettentés és a megtorlás volt, ez utóbbi által pedig szimbolikusan a gonosztett társadalomból való kiirtása (vagyis a gonosz fizikai megsemmisítésével eszmeileg magának a gonoszságnak a megsemmisítése is).

Jegyzetek

¹ Ilyen kivételt jelent például Amandagambani, Lanka (Srí Lanka) buddhista királya, aki a Kr. u. I. században, vagy a japán Saga császár, aki 818-ban megszüntette országában a halálbüntetést (azt Japánban a következő 300 évben nem is állították vissza: arra csak a XII. században került sor).

² Az egyetlen, amiben Róma kiemelkedik a többi ókori állam közül, az a kivégzésen kívüli kínzások korlátozott körű alkalmazása. Ilyenre szabadokkal (különösen előkelőkkel, patriciusokkal) szemben csak az archaikus jogban és a preklasszikus kor elején került sor, ám a rabszolgák és az idegenek tekintetben is hátrányos megkülönböztetésnek voltak kitéve. A keresztre feszítés (amely csaknem az egész római történelem során tipikus rabszolgabüntetésnek számított) például eleve együtt járt a kivégzés előtti testi fenytéssel.

³ Mivel a középkor és az újkor elválasztása a jog fejlődése szempontjából mesterkélt lenne, hiszen a büntetőjogi jogfejlődés valódi korszakhatára nem a XV. század végére, hanem a XVIII. század második felére, a felvilágosodás kialakulásának és az abolitionista mozgalom megindulásának idejére tehető, ezért a továbbiakban a „kora újkor” kifejezést (hacsak az adott szöveggörnyezetben nincs külön kijelölő funkciója) nem említem, helyette a a XVI. és a XVII. századra, valamint a XVIII. század első felére is a büntetőjogi szempontból sokkal indokoltabb „középkor” kifejezést használom.

⁴ Természetesen ugyanez a magánjogról nem mondható el, ha mintának a fejlett dogmatikával és precíz jogi fogalmakkal rendelkező római jogot tekintjük.

⁵ A *tálío* elvének alkalmazása esetében ugyanolyan sérelmet kell okozni az elkövetőnek, mint amilyen sérelmet ő okozott az áldozatának. A tükörbüntetés azon testrésze vonatkozik, amellyel a tettes a cselekményt megvalósította. (Egy egyszerű példa a kétfajta elv megkülönböztetésére: ha valaki egy másik személyt oly módon üt meg, hogy a bántalmazás következtében kifolyik a szeme, akkor a *tálío* elve szerint a bántalmazót is meg kell vakítani [lásd: „szemet szemért...”], a tükörbüntetés elve alapján viszont azt a testrészt kell megbüntetni, amellyel a sérelmet okozta, vagyis példánkban a kezét kell levágni.)

⁶ Ez a kissé eufemisztikus megfogalmazás gyakorlatilag a megtorlás gondolatát takarja.

⁷ A „generális prevenció” és a „speciális prevenció” jogi *terminus technicusok* ebben az időben még nem léteztek, a fogalmak által jelölt tartalom azonban igen; ezért és a mai érthetőség kedvéért

ezen tartalmak jelölésére a továbbiakban e fogalmakat is használni fogom.

⁸ Például akinek levágják a kezét, az többé (azzal a kézzel legalábbis) nem tud lopni vagy pénzt hamisítani, akinek kivágják a nyelvét, az nem tud hamisan tanúskodni vagy istent káromolni, akit kasztrálnak, az nem tud nemi erőszakot elkövetni stb.

⁹ Az egyenes és az eshetőleges szándék, illetve a tudatos és a hanyag gondatlanság finom elhatárolása pedig sehol sem jelenik meg.

¹⁰ A jobbágyoknál is rosszabb helyzetben csak az idegenek, jövevények voltak, mivel ők semmifajta gazdasági hasznot nem hoztak (a jobbágyokkal ellentétben, akik adóztak és robotoltak), ezért velük szemben még ilyen ésszerűségi korlát sem érvényesült. A legtöbb idegen abban a korban eleve gyanús volt, és mivel nem hiányzott senkinek, ezért a legkisebb vétségért is nyugodt szívvel végeztették ki őket.

¹¹ A nemesek és nemtelenek megkülönböztetése még akkor is érvényesült, amikor az elkövetett büntett jellege miatt ugyanazt a büntetést kapták; halálbüntetés esetén például az előkelőket pallossal, bárdal vagy karddal lefejezték, míg az alacsonyabb státuszú személyeket (hacsak nem volt valamilyen súlyosbító körülmény) rendszerint felakasztották.

¹² Az immunitás azt jelenti, hogy az állam (a király) tartózkodott a földesúr birtokai területén érvényesülő jogba való beavatkozástól.

¹³ Ez a népi hiedelem szerint ugyanis vagy azt bizonyította, hogy a megvádolt nem bűnös, vagy azt, hogy bűnös ugyan, de Isten megbocsátott neki; az államnak azonban egyik esetben sincs joga Isten (az emberek számára egyértelműen kifejezésre juttatott) akaratára ellenére valakinek az életét elvenni.

¹⁴ Ez természetesen nem vonatkozott a bírói eljárásra és az ítélethozatalra, amely titkos volt.

¹⁵ A mózesi törvények szerint ha az emberölés nem szándékosan, hanem „történetből”, azaz véletlenül esett meg, lehetősége volt a „gyilkosnak” a hat, erre a célra kijelölt menedékváros (Kedes, Síkem [Szichem], Hebron, Becer, Rámot, Golán) egyikébe menekülni, hogy ott húzza meg magát a vérbosszú elől. Ekkor a „gyilkost” a város gyülekezete elé kellett állítani ítéletre, aki felett a város papjai döntöttek. Ha azt állapították meg, hogy nem bűnös, vagy „nem szándékosan öli meg az ő felebarátját, és nem gyűlöli vala azt azelőtt” [5 Móz. 19.4.], akkor befogadták, ha viszont arra a következtetésre jutottak, hogy a gyilkosság szándékos volt,

vagyis „a ki gyűlöli az ő felebarátját, és meglesi azt, és reá támad és úgy üti meg, hogy meghal” [5 Móz. 19,11.], akkor ki kellett, hogy „adják azt a vérbosszúló rokon kezébe, hogy meghaljon”. [5 Móz. 19,12.]

¹⁶ Érdekesség, hogy az állam egyéb, nem szakrális helyeket is felruházhatott az *asylum* jogával; így a középkor folyamán egyes egyetemek, főúri kastélyok, sőt akár vendégfogadók is jogszerűen menedéket nyújthattak az állam (vagy a földesurak) által üldözött bűnösnek.

¹⁷ „Az egyház nem ont vért”. Ezt az elvet még az ókori keresztény-üldözések idején fogalmazták meg a legkorábbi egyházatyák, akik szó szerint megszenvedtek hitükért, és pontosan tudták, hogy mit jelent a hit és a szabad gondolat elnyomása, nem akarták tehát, hogy az egyház bárkinek is hasonló szenvedést okozzon. A középkorban azonban a keresztény dogmatika megalkotásával az egyházi álláspont megmerevedett, és egyre inkább elfogadottá lett, hogy aki az autentikus egyetemes zsinati és pápai Biblia-értelmezéseket tagadja, az a hitet tagadja, és velük mint istentelenekkel szemben bármilyen eszköz megengedett az egyetlen igaz hit védelme érdekében. Mivel azonban az „*ecclesia non novit sanguinem*” elve továbbra is érvényben volt, a két szempont közötti feszültséget meglehetősen szemforgató módon úgy oldották fel, hogy az egyház valóban nem ont vért, de ez a tilalom a világi szervekre már nem vonatkozik. A papok és szerzetesek azonban még ekkor is úgy jártak el, hogy ájtatosan kérték a világi hatóságokat, hogy ne ontsa ki a bűnösök véré, noha mindenki pontosan tudta, hogy ha a bírók nem végeztetik ki az egyház által bűnösnek nyilvánítottakat, akkor ők is könnyen az inkvizíció karjaiban találhatják magukat. Ezért a profán jog a dilemmát hasonlóan szemforgató módon oldotta fel, mint a kánonjog: máglyahalálra (esetleg ritkán vízbe fojtásra vagy élve eltemetésre) ítélte az eretnekeket és az egyéb bűnösöket, így teljesítve egyszerre az egyházi elvárást és azt, hogy „egy csepp vér se hulljon”.

¹⁸ Az eskünek önmagában, bármely egyéb bizonyíték híján is bizonyító erőt tulajdonítottak. Ez abból a szemléletből táplálkozott, hogy aki az Istennek tett esküjét megszegi, az a túlvilágon a pokolba kerül, és egy egyszerű földi hívságért senki sem kockáztatná lelki üdvét. Aki tehát esküszik az igazat szól: ha pedig mégsem, halála után bármely földi szankciónál nagyobb büntetésben lesz osztályrésze. Érdekesség, hogy az eskü az ordáliákkal ellentétben nem tűnt el az idők során: azt ma is szinte minden államban alkalmazzák, még a XXI. század Magyarországon is (lásd az állampolgári vagy a katonai esküt!).

¹⁹ A hidegvíz-próba során a vádlottat összekötözve a közeli folyóba vagy tóba merítették; ha elsüllyedt, ártatlannak bizonyult, mert a víz magába fogadta; ha viszont bűnös volt, kidobta magából. Ezt a próbát elsősorban boszorkánysággal gyanúsított személyekkel szemben alkalmazták, és a legveszélyesebbnek is ez számított, mert ha az ártatlannak talált személyt nem húzták ki idejében, könnyen vízbe fullhatott. A forróvíz- (esetleg forróolaj-) próba alkalmával a vádlottnak bele kellett nyúlania a kérdéses folyadékba, és vagy meghatározott ideig benne kellett tartania a kezét, vagy valamilyen tárgyat (például egy keresztet) ki kellett belőle vennie. Ezt követően bekötötték a sebt, majd bizonyos idő (általában három nap) múlva levették a bandázst, és megnézték a heget; ha az gyógyulásnak indult, az illető ártatlannak találtatott, ha azonban elgennyesedett, akkor bűnösnek. Ugyanezen mechanizmuson alapult a tűz- és a tűzesvas-próba is; ezek során a gyanúsítottak vagy tűzbe kellett nyúlania, vagy valamilyen izzó fémtárgyat bizonyos ideig kézben kellett tartania, illetve meghatározott távolságig el kellett vinnie (esetleg felhevített ékevason kellett sétálnia); ha a seb begyógyult, felmentették, ha pedig elfertőződött, elítélték. (Ha már magát a feladatot sem volt képes végrehajtani, akkor bizonyosan bűnös volt.)

²⁰ A párbaj során a felek valamilyen módon (például bajvívásban) megmérkőztek egymással; aki ebből a mérkőzésből győztesen került ki, annak volt a perben igaza. Ezt az ordáliát sokkal tovább alkalmazták, mint bármelyik másikat, sőt azt nemcsak büntető-, hanem tisztán magánjogi perekben is igénybe vették. A párbaj jellege azonban az idők során módosult: abban egyre kevésbé maguk a felek, hanem helyettük egyre inkább fizetett párbajozók vettek részt. Eltűnését is ennek köszönheti: a századok folyamán mind a felek, mind a bajvívók, mind a kívülállók számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem az nyer, akinek egyébként igaza van, hanem az, aki jobb párbajozót fogadott fel: mindazonáltal a párbaj istenítéletként történő alkalmazására még a XVI–XVII. századból is vannak adataink.

²¹ „*Peinliche Halsgerichtsordnung*” – alapja az 1502. évi bambergi *edictum* (Constitutio Criminalis Bambergensis) volt.

²² A váltás eszmei alapja az volt, hogy a jogellenes cselekmények nemcsak a sértettet, hanem közvetve az egész társadalmi rendet és ezáltal magát az államot, mint ennek a fenntartóját is sértik.

²³ Az inkvizitórius per tehát a feleknek az eljárás menete feletti rendelkezési jogát kizsorítva az állam büntetőhatalmi igényének kizárólagos érvényesítésére épült; ennek köszönhető, hogy az inkvizitórius per a Német-Római Birodalomban csak a központi (császári) hatalom megerősödésével, ebben az időszakban tudott megjelenni.

²⁴ Az államhatalom tehát egyszerre vádlóként és ítélkezőként is megjelenik, és e két funkció személyileg sem válik el egymástól: a bíró nemcsak ítéletet hoz, de már a vádat is ő fogalmazza meg, továbbá ő rendeli el az egyes eljárási cselekményeket, így a tortúra alkalmazását is, valamint ő utasítja a hóhért az általa meghozott ítélet végrehajtására és az *executio* szintén ő felügyeli. Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy minden jogbiztonságra és kiszámíthatóságra való elvi törekvést ellenére mennyire problémás a *Constitutio* azon szabályozása, amely lehetővé teszi, sőt kifejezetten előírja, hogy egy bíró a saját vádindítványáról hozzon ítéletet a szintén a saját utasítására a vádlottól kieroszakolt bizonyítékok (elsősorban persze a beismerő vallomás) alapján, sőt mindennek végrehajtását ugyancsak ő felügyelje.

²⁵ A gyanújeleken alapuló bizonyítás a *Carolina* újdonsága volt, amely abban állt, hogy közvetlen tárgyi bizonyítékok és tanúvallomások nélkül, pusztán az indíciók és a kicsikart beismerő vallomás alapján is el lehetett ítélni valakit.

²⁶ Az, akit ártatlanul vádoltak és kínoztak meg, utólagos kártérítésre tarthatott igényt, ezt azonban a feljelentővel (és nem az állammal) szemben lehetett érvényesíteni.

²⁷ Az eredeti német *terminus technicus* („*rechtlisches Erkenntnis*” – „a jog megismerése”) sokkal jobban kifejezi, hogy itt elvileg nem addig nem létező jogi normák mesterséges konstruálásáról vagy joghézagok kitöltéséről, hanem létező jogi normák kikereséséről és „felszínre hozásáról” van szó. A gyakorlatban persze az egyetemi jogtudósi „jogfejlesztés” az esetek jó részében ténylegesen jogalkotást jelentett.

²⁸ A szakvéleményeket az alsóbb bíróságok szinte mindig az egyetemektől kérték. Ennek oka az volt, hogy a *Carolina* a recipiált római jogra épült, és mivel az *Oberhofok* éppúgy csak a helyi szokásjogot ismerték, mint az alsóbb bíróságok, ezért semmivel sem tudtak volna autentikusabb véleményt nyilvánítani, mint azok. A jogi karok ellenben nem a szokásjogok, hanem a római jog (és persze a kánonjog) tudósai voltak, ezért a tőlük származó jogi szakvélemény hitelesebbnek számított.

²⁹ Az „örökös fogság” a kora újkori várbörtönök állapotait ismerve valójában legfeljebb néhány évet jelentett.

³⁰ A *kerker* egyszerre jelentett vizsgálati fogságot és a pénzbüntetést meg nem fizetése esetén kiszabott, meghatározott időre szóló börtönbüntetést

Irodalomjegyzék

Bakóczy Antal: Az emberölés (Budapest, Közgazdasági és Jogtörténeti Szemle, 1984)

Balás Elemér: A halálbüntetésről (Budapest, Révai és Salamon Könyvnyomdája, 1900)

Balogh Elemér: A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői (Jogtörténeti Szemle, 2004, 4., 1–7. p.)

Both Ödön: Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből (Szeged, JATEPress, 1996)

Csemegei Károly művei. (Budapest, Franklin-Társulat, 1904)
Doleschall Alfréd: Halálbüntetés. In: Magyar Jogi Lexikon. Szerk. Márkus Dezső. III. kötet (Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900)

Dülmen, Richard van: A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban (Budapest, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, 1990)

Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák (Budapest, 1933)

Firon András: Káinbélyeg. Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért? (Budapest, Panoráma Kiadó, 1991)

Gönczi Katalin – Horváth Pál – Stipta István – Zlinszky János: Egyetemes jogtörténet (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997)

Hatvani Tamás–Géczi Zoltán: Kínzások és kivégzések története. (Kecskemét, Vagabund Kiadó, 2002)

Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981)

Horváth Tibor (szerk.): A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Dokumentumgyűjtemény (Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991)

Innes, Brian: A kínzás és kínvallatás története. (Nagykanizsa, Canissa Kiadó, 2001)

Kulcsár Zsuzsa: Inkvizíció és boszorkányperek (Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1961)

Lyons, Lewis: A büntetés története (Budapest, Magyar Könyvklub, 2005)

Nemere István: A kivégzések története. (Pécs, Alexandra Kiadó, 1999)

Paternoster, Raymond: Capital Punishment in America (New York, Lexington Books, 1991)

Pokol Béla: A jog elmélete (Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001)

Szemere Bertalan: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről. (Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990)

Szent Biblia. Károli Gáspár fordítása

Tóth J. Zoltán: A Biblia és a halálbüntetés (Jogelméleti Szemle, 2003. 3.)

Tóth J. Zoltán: Az abolicionizmus mint világtendencia (Themis, 2005. december, 138–146. p.)

ARCKÉPCSARNOK

Herger Csabáné:

A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

A grazi Karl Franzens Egyetem Jogtudományi Kara 2007. január 12-én ünnepelte *o.Univ.-Prof. DDr.h.c. Dr. Gernot Kocher* 65. születésnapját. A kulturális rendezvények helyszínül szolgáló, impozáns, a Monarchia korából származó Meerscheinschlösslben tartott ünnepségen a külföldi vendég számára különösen megnyerő volt, hogy nem csak a egyetem, hanem Graz városa és a Szövetségi Tartomány vezető személyiségei is kifejezték elismerésüket Kocher professzor felé. Alfred Gutschelhofer rektor inkább baráti, mint hivatalból elmondott üdvözlő beszédében méltatta Gernot Kocher kiemelkedő oktatói és kutatói tevékenységét, valamint a fakultás életében betöltött szerepét. Willibald Posch, a Jogtudományi Kar jelenlegi dékánja a jubilánst – 14 évnyi, rekord hosszúságú dékáni tevékenységére utalva – decanus maximsként köszöntötte. Heiner Lück hallei egyetemi tanár díszelőadását (*Von der Macht der [Vor]-Bilder in der Rechtsgeschichte*) követően került sor a Gernot Kocher tiszteletére készült *emlékkönyv* ünnepélyes átadására. A kötetben három pécsi jogtörténész, Kajtár István tanszékvezető professzor, Korsósné Delacasse Krisztina és jómagam is olyan tanulmánnyal járultunk hozzá Kocher professzor köszöntéséhez, amelynek témája visszatérő eleme a grazi Osztrák és Európai Jogtörténeti Intézet és a pécsi Jogtörténeti Tanszék 1992 óta évenként megrendezésre kerülő közös szakmai találkozóinak.

Gernot Kocher többek között a két fakultás közötti együttműködésért kapta meg 1995-ben a „Janus Pannonius Tudományegyetem díszdoktora” címet. Köszönettel gondolunk arra, hogy dékánként konferencia-meghívásokkal és különféle ösztöndíjakkal járult hozzá a magyar tudományos élet fejlődéséhez, s jogtörténészként emlékezetes kurzust tartott karunkon 1993 novemberében (*Mitteuropäische Rechtsgeschichte und ihre*

visuellen Quellen). Segítséget nyújtott a „Jogtörténet képekben” című, választható tárgy beindításához is: több mint 100 színes diával gazdagította a szeminárium anyagát. Szakmai támogatása értékes a számunkra.

Gernot Kocher pályafutását tudományos segédmunkatársként kezdte a Grazi Egyetem egykori Jog- és Államtudományi Karán, a Német Jogtörténeti Tanszéken, miután 1966 novemberében ugyanott jogi doktorrá avatták. 1975-ben német és osztrák jogtörténetből habilitált Berthold Sutter professzornál. Két évvel később rendkívüli professzorrá, valamint ezzel egy időben a Német jogtörténeti és Kodifikáció-történeti Csoport vezetőjévé nevezték ki. 1988-ban *ordinarius*ként, Hermann Baltl professzor örökébe lépve vette át az Osztrák Jogtörténeti Intézet irányítását.

Akadémiai karrierjében fontos lépcsőfokot jelentett, hogy 1991-ben a fakultás dékánjává választották. E megtisztelő hivatalt 2006-ig töltötte be. Vezetése alatt a kar jövőorientált tevékenységével sajátos profilt alakított ki, a kutatás és a képzés területén éppen úgy, mint társadalmi szerepét tekintve. Ez az ambíciózus fejlesztés a fakultást a megváltozott jogi keretek-

hez igazította; Ausztriában elsőként hasznosították a frissen elnyert autonómiát, és innovatív képzési tervet vezettek be. Nagy hangsúlyt helyeztek a nemzetközi együttműködésre, a partner egyetemekkel való kapcsolattartásra.

Gernot Kocher tudományos munkássága során tucatnyi önálló művet jelentetett meg, szerkesztőként emlékkönyvek és más gyűjteményes munkák publikálásában vett részt. Különböző szakmai folyóiratokban, emlékkönyvekben, lexikonokban és kiállítási katalógusokban több mint száz cikket adott közre. Kutatói tevékenysége több nagyobb témára irányult és irányul ma is. A jogi szimbolika területén már 1971-ben monográfiával jelentkezett, amellyel az anyaintézményében tradicionálisnak számító Weistum-kutatáshoz csatlakozott. 1976-ban jelent meg újabb nagyobb munkája Meroving II. Chlothar ún. párizsi ediktumáról. Több tanulmányában foglalkozott a felvilágosult abszolutizmus jogtörténeti elemzésével. Ezek közül legfontosabb talán az 1979-ben nyomtatásban is megjelent habilitációs értekezés volt az Oberste Justizstelléről és az általános osztrák magánjogról; ezzel a hatalmas, levéltári forrásanyagban nyugvó munkával a modern osztrák jogrend kezdeteit bemutató alpművet hozott létre. Jogi szimbolikai kutatásaival Gernot Kocher úgy metodikai, mint szervezeti szempontból új utat nyitott. A jogtörténeti képeket óráin a legmodernebb technika segítségével mutatta be. Három évtized alatt – az újfajta adathordozók segítségével – 23 000 képet tartalmazó gyűjteményt állított össze; a számítástechnikai eszközök oktatásban történő alkalmazását tekint-

ve a fakultás pionírja volt. Ikonográfiai kutatásaira 1992-ben megjelent, *Zeichen und Symbole des Rechts* című monográfiával tette fel a koronát, amelyben az ókori Kelet és az antikvitás jogéletének emlékeit éppen úgy feldolgozta, mint a modern kori és aktuális ábrázolásokat. Az elmúlt másfél évtizedben figyelme az Alpok–Adria-térség jogtörténeti forrásai felé fordult.

Tudományos-kutatói tevékenysége mellett ereje nagy részét, miként a korábbi években, úgy napjainkban is, az oktatásba fekteti. Kiváló didaktikai képességeinek és a történeti-jelenkori kapcsolódások, párhuzamok bemutatásának köszönhetően Kocher professzor sikeresen népszerűsíti hallgatói körében a jogtörténet-tudományt. Munkássága elismeréseként 1973-ban Steiermark Szövetségi Tartomány Kutatói Díját, a következő évben a Theodor Körner Alapítvány Kutatói Díját nyerte el, majd 1975-ben Josef Krainer Díját, egy évvel később pedig Leopold Kunschak Díjat kapott.

Megtiszteltetés volt számunkra, hogy a két jogtörténeti intézet, illetve tanszék közötti szakmai-baráti kapcsolat jegyében meghívást kaptunk Kocher professzor díszvacsorájára és a hivatalos egyetemi ünnepségre is. Kajtár István elsősorban nem hármunk nevében, hanem a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és Szalayné Sándor Erzsébet dékán asszony képviselőjében – 35 évvel ezelőtti véletlen megismerkedésük emlékét felidézve – köszöntötte születésnapja alkalmából Gernot Kochert, aki ma már a ljubljanoi és a mári-bori egyetem honoris causa doctora is.

SZEMLE

Varietas delectat

Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok

Szerkesztette: Mezey Barna

Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 342 p.

ISBN 963 9610 21 6

Hálás feladat egy olyan munka ismertetése, amely a maga monografikus igényével nagy hiányt pótol, s eléri, hogy a „nyájas olvasó” ne csupán élvezettel forgassa, hanem gondolkodásra is készítse. Jómagam is inkább a remek dolgozatok olvasván támadt merengéseimet adom közre, hiszen a részletező ismertetés ehelyütt tarthatatlan, aránytalan terjedelmet igényelne. Mert hát szemet gyönyörködtető változatosság és tartalmi gazdagság tárul elénk: *varietas delectat*. 23 szerző – csupa tapasztalt, neves szakember, választott témáik avatott ismerői. Ez azért fontos, mert a színvonal egyenletességét önmagában garantálja. Ők a szőnyegre kerülő témák legjobb hazai művelői.

A CÍMRŐL

Azért jó, mert talányos. Több absztrakt fogalom is olvasható benne, szinte tobzódik az összetett fogalmakban. A „jogi kultúra” önmagában is nagyon összefoglaló kifejezés, jószerivel önmagában is elég lenne. A lényeg, hogy a cím nagyon figyelemfelkeltő, ami egy könyvpiaci forgalomba (is) szánt kiadványnál nem az utolsó szempont.

A TÉMÁKRÓL

Valószínűleg spontán módon adódtak össze a tanulmányok, prekoncepciónak nyoma sincs. Ez is azt igazolja, amit az előszó sejtet, ígér, hogy a kötet a témákkal foglalkozók autonóm módon keletkezett munkáit összegzi. Olvashatunk jogi népszokásokról, antik rítusokról, az eljárási formák ezernyi „kódolt” üzenetéről, a közjog, a hatalom és a politika tér- és időbeliséget is hordozó szimbólumrendszeréről. Külön említést és kiemelést érdemel a szerkesztő igényes előszava, amelyben alapos áttekintést ad a tanulmánykötet témájában olvasható honi és nemzetközi eredményekről, de még ennél is fontosabbak a hiányosságokra utaló megállapítások.

A SZENTKORONA

A Szentkoronát több tanulmány is tárgyalja. A keletkezéstörténet – túlzás nélkül állíthatóan – kalandregénybe illő fejezetei mellett a reflektált alkotmánytörténeti

közüggondolkodás is hangot kap az írásokban. A Szentkorona szinte summázata is lehetne az itt méltatott kötetnek, hiszen egyszerre tárgyiasult, kézzelfogható valóságként él velünk, s ugyanakkor jelentéstartalma szinte duzzad a szimbólumoktól, elsősorban a közhatalmi szimbolikától. Igazi „hungarikum”, amely „tömörített fájlként” rekvizituma letűnt korok jelképrendszerének. Olyan korról üzen, amikor még a tudás írásbeli rögzítettsége iránt nem támadt fel az elemi igény. Talán azért sem, mert a hatalmi szimbólumoknak a szakralitással való bensőséges kapcsolata még köztudott volt és köztiszteltetnek örvendett. A szakralitás nem igényel sok beszédet, megelégszik a jelekkel. A jeleket persze érteni kell, hűségesen őrizni és tovább adni azoknak, akik méltók rá. Tudták és gyakorolták is, hogy az ember közösségi létezésének legfontosabb értékeit, elemeit, azok valóságát szimbolikusan lehet leginkább méltó módon kifejezni. (Ezt mi, egy technokrata kor kicsit sajnálatra méltó gyermekei ma már csak profán dolgokkal kapcsolatban tudjuk megélni. Életünk, létezésünk nagy pillanatai mind titkok, amelyeket szimbolikus eszközökkel emelünk ki a szürke, racionális hétköznapiokból. A házasság intézményét létrehozó polgári jogi szerződést például látványos külsőségek mellett érezzük hitelesnek.)

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS

Nyilván nem véletlen, hogy a perjog történetének a büntető vetülete kap jóval nagyobb hangsúlyt a kötet ilyen témájú írásaiban. Ez leginkább onnan érthető, hogy a magánjogi tartalmat hordozó jogi konfliktushelyzetek elbírálása nagyon korán tárgyiasult, és részint kevésbé szorult rá, hogy szimbólumokon keresztül üzenjen a társadalomnak, részint, tartalma okán, kevésbé is volt erre alkalmas. Persze, jól tudjuk, szimbólumok jócskán akadtak az efféle jogi matéria kapcsán is: a germán népjogok és a végtelenül változatos középkori szokásjogok hemzsegek a szimbolikus perbeli cse-

lekményektől, amelyeket az egykorú „tükrök” képileg is ábrázoltak. A fejlődés e területen mégis gyorsabb ütemben szorította háttérbe a szimbólumokat, hiszen a tisztán vagy legalább jellemzően vagyoni jogi tartalmú jogügyletek kapcsán keletkezett jogviták döntően racionális alapon, racionális jogi eszköztárral kielégítően kezelhetők. A jog ezen a területen távolodott el leginkább ősi, szakrális karakterétől.

Nem így a közjog és a büntetőjog. Számos, és éppen a legsúlyosabb, leginkább kétséges megítélésű anyagi, s főleg eljárásjogi aktus máig szívósan kapaszkodik irracionális gyökereibe, nagymértékben igényli a szimbolikus eszközök nyújtotta segítséget. Nem azért, mert nélküle nem állna meg, nem lenne kivitelezhető, végrehajtható egy ítélet, hanem azért, mert itt végső soron az emberi személyiség integritását a legdurvábban érintő aktusokról, gyakran élet-halálról van szó, s itt már a szimbólumok nélkülözhetetlenek. A szimbólumok közvetítik, magyarázzák a társadalom felé a jog funkcióját. Ide kívánczik a bírósági épületek kérdése is. Magyarországon ezzel leginkább a bürokratikus hatalom megjelenítői, míg összehasonlításképp, példának okáért, a tradícióikat hűségesen őrző angolszász országokban a felsőbíróságok leggyakrabban az antik templomok vizualitását őrzik, ezen keresztül bizonyos szakralitást sugároznak. Szimbólumok híján olyan a büntetőjog, mint az étel só nélkül. Leerölteti az ember a torkán, az étel betölti táplálkozási funkcióját, csak éppen élvezhetetlen. Az étel pedig az ember számára nem csupán az anyagcsere-folyamatok láncszeme, hanem minőségileg több. Úgy gondolom, ezt az elvi hiányt ismerte fel a közelmúlt, amikor leginkább a talár viseletét bevezette a jogszolgáltatás – ideálisan: igazságszolgáltatás – mindennapjaiba.

Nagy adósságot rótt le tehát ez a kiváló kötet, s hiszem, hogy a figyelmet is ráirányítja a jogi szimbólumok nagyon elfeledett valóságára.

Balogh Elemér

Az egyik évforduló a másikat követte az utóbbi időszakban a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának életében. S hogyan is lehetne méltóbban ünnepelni, mint visszaemlékezéssel.

2002-ben a debreceni (és a pozsonyi) tudományegyetem létrehozásáról rendelkező törvény (1912. évi XXXVI. tv.) megszületésének, 2004-ben pedig az egyetem tényleges működése megkezdésének kilencvenedik, s 2006-ban a jogi oktatás újraindulásának tizedik évfordulóját ünnepelte a Kar.

A dicső múlt felidézésére – *Historia Iuridicae Facultatis* címmel – egy többkötetes sorozatot indítottak útjára, amelynek első darabja a Debreceni Tudományegyetem jogász rektorait mutatta be, ezzel adózva tisztelettel azon kollegáknak, akik e legmagasabb pozícióba érkeztek. E kötetben olvashattuk Bernolák Nándor, Kiss Géza, Teghze Gyula, Illyefalvi Vitéz Géza, Szentpéteri Kun Béla, Tóth Lajos, Bacsó Jenő, Haendel

Debreceni jogtudósok

A Debreceni Egyetem jogtanárai

I. kötet – Szerkeszti: P. Szabó Béla, Madai Sándor
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Debrecen, 2004, 264 p.
ISBN 963 472 858 8

II. kötet – Szerkeszti: P. Szabó Béla, Madai Sándor és Megyaszi Georgina közreműködésével
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Debrecen, 2006, 270 p.
ISBN 963 473 008 6

Vilmos és Bozóky Ferenc életrajzát és munkásságát (*A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai. 1915–1947.* Szerk.: P. Szabó Béla, Madai Sándor. Debrecen, 2002).

A jogi fakultás történetét feldolgozó sorozat újabb két tagja az egyetem jogtanárait mutatja be.

Mindkét kötet az 1914–1949 közötti időszak Debrecenben oktató jogászaival foglalkozik. Az Állam- és Jogtudományi Kar sajátos története szabta meg ezt az intervallumot, hiszen az alapítást követő 37. esztendőben meghatározatlan időre felfüggesztették a debreceni jogi oktatást, amely ezt követően csak tíz évvel ezelőtt, 1996-ban indulhatott újra. A kötetek alapján az olvasó joggal állapíthatja meg, hogy a ma tíz esztendő, mégis a negyvenhetedik tanévében járó Kar büszke lehet történetére és egykori munkatársaira.

A tanulmányok szerzői szinte valamennyien a mai Állam- és Jogtudományi Kar oktatói, s többnyire saját jogterületük nagy elődeinek debreceni éveit dolgozták fel.

A sorozat újabb darabjai a rektorokról szóló kötet szerkezetét veszik át; a bemutatandó jogtanár *életrajzát* követően *munkásságát* majd *műveinek jegyzékét* ismerhetjük meg – lehetőség szerinti teljes felsorolásban. Az egyes életrajzok előtt, ahol csak lehetett, fényképet és aláírást is közöltek.

Mindkét kötet elején a szerkesztők – mintegy a hajdani Kar tizenhárom tanszékének sorsát rekonstruálendő – táblázatos formában, tanévekre lebontva közzétették az egyes katedrákat betöltő professzorok nevét. (Ezekből kiderül, hogy egy-egy tanszék élére akár évenként keresztlül sem sikerült megfelelő vezetőt találni, legfőképpen a háborús években.)

A két keményfedelű, elegáns megjelenésű kötet összesen 19 professzort mutat be formailag egységes szerkezetben. Egy többszerzős műnél elkerülhetetlen, hogy stílus- és feldolgozásbeli különbségek legyenek. Ez itt is megjelenik, s – ahogyan a szerkesztők is írják – valóban vannak mélységbeli eltérések az egyes írások között. Az életrajz–munkásság–művek hármas egység arányai az egyes írások esetében jelentősen eltérnek egymástól. Néhol – például a Nagy Emília és Csűrös Gabriella által írt *Szádeczky-Kardoss Tibor*-tanulmány esetében (II. kötet 169–203. p.) – talán a hiányos vagy nehezen fellelhető adatok miatt túl rövid az életrajzi rész, máshol a szerző a munkásságra is kiterjedő leírással terheli meg a biográfiai egységet, vagy olyan – bár valóban érdekes – ismertetésekkel találkozunk, amelyeknek nem feltétlenül e szakaszban van a helyük. Ez utóbbit példázza a *Wünscher Frigyes*-ről szóló tanulmány (szerzője Nádházy Zsolt, II. kötet, 251–270. p.), ahol mind az MTI-t, mind a Hangya Szövetkezetet illetően a szerző alapos kutatását dicsérő, értékes információkhoz jutunk, de ezek nem tűnnek a debreceni jogi oktatáshoz szorosan kapcsolódónak. A *Zachár Gyula*-ról szóló fejezet esetében (szerzője Szikora Veronika, II. kötet, 229–248. p.) pedig sajátos szerkezetű életrajzi ismertetést olvashatunk, amelyben az általános biográfiai adatokat a szakmai életút leírása követi.

Említést érdemel, hogy a szerzők széles irodalmat és adatbázist tekintettek át a minél teljesebb kép megfestéséhez. Nemcsak a *Magyar Életrajzi Lexikonra*, hanem emlékkötetekre, kari és egyetemi tanácsi jegyzőkönyvekre, évkönyvekre, fennmaradt (ön)életrajzokra,

beszédekre, levelekre, a *Debreczeni Képes Kalendáriomra*, sőt saját emlékekre is találunk hivatkozásokat, amelyek máshol eddig még nem jelentek meg, s amelyek olykor személyessé is teszik a feldolgozást.

A második egység valamennyi tanulmány esetében a munkásságot öleli fel. Ezek többnyire – mindkét kötetben jellemzően – leíró jellegűek, az oktatók műveinek ismertetésében merülnek ki. Jóllehet kevés szerző vállalkozott elemző, értékelő feldolgozásra, a tanulmányok többsége az érintett személyiség jelentősebb műveit felvillantja. Az egyes jogtanárok munkáinak bemutatását tekintve többféle módszerrel találkozunk. A kronologikus számbavételek sorát megtöri egy-egy tematikus csoportosítás. Szabó Szilárd *Jászi Viktor* munkáit időrendben, a neves közjogász tudományos korszakainak megfelelően tárja elénk (II. kötet. 15–40. p.). Szabó Anita *Márffy Ede* életét feldolgozó írásában a kor kiemelkedő szakemberének munkáit a közigazgatási, illetve a pénzügyi jog köré csoportosítja (I. kötet, 15–35. p.). Csűrös Gabriella pedig *Szontagh Vilmos* publikációit a közjogi eszmék és a közigazgatási jog körében vázolja (I. kötet, 101–113. p.). A *Hacker Ervint* bemutató, Kiss Katalin által papírra vetett tanulmány is a téma szerint csoportosító ismertetések közé tartozik, hiszen a kriminológiai munkák után a büntetőjogi, majd büntetés-végrehajtási műveket tárgyalja a szerző (I. kötet, 169–184. p.). A munkásság ismertetésével összefüggésben kiemelendő a Szádeczky-Kardoss Tiborról szóló egység, hiszen itt a korabeli pénzügyi jogi szabályok és a hatályos rendelkezések összevetésével is találkozunk, a szerzőknek a jogterületen való jártasságát igazolandó.

Harmadik egységként valamennyi ismertetést egy (teljességre törekvő) műjegyzék zár. A maradéktalan felsorolást sok esetben a fennmaradt adatok hiánya nehezítette meg, illetve néhány esetben maguk a szerzők szorítkoznak csupán a vonatkozó publikációk közlésére.

A kevés elemző, értékelő írás közül néhány dolgozatot érdemes megemlíteni, hisz ezek önállóan is megállják a helyüket.

A Kardos Sándor által devecei *Schultheisz Emil*-ről írt tanulmány (I. kötet, 187–219. p.) igényességével, alaposágával és magas szakmai szemléletével önálló jogtörténelmi munkával ér fel, hiszen a szerző az általánost követő részletesebb, de mértéktartó törvényi ismertetéshez Schultheisz gondolatait, tudományos álláspontját is hozzákapsolja, és mivel Schultheisz nevéhez fűződik a Kbt. megalkotása, így munkássága e szűkebb jogterülettel fonódik össze.

A *Kausser Lipót*-ot bemutató, Prugberger Tamás tollából született munka (I. kötet, 243–264. p.) személyes hangvételével kelti fel a figyelmet. A szerző azon szerencsés emberek közé tartozik, akik személyesen ismerhették a Tanár urat, s ennek köszönhetően a kötetekben ez az egyetlen olyan írás, amely nemcsak némi távolságból mutatja be a jogtudóst, hanem az embert is közel hozza hozzánk.

Balogh Judit nagy alaposággal dolgozta fel *Nizsalovszky Endre* debreceni kötődését (II. kötet, 71–141. p.). A neves jogtudós volt az említettek közül

az egyetlen, aki itt szerezte jogi diplomáját, majd később oktatott is a Karon. A rendkívül termékeny professzor első munkáját, 1916-os, büntetőjogi tárgyú doktori értékezését is értékeli a szerző, s annak ellenére sikerrel vállalkozik erre, hogy ő maga nem büntetőjogász. A debreceni korszakhoz köthető Nizsalovszky-műveket tárgyköri és kronologikus csoportosításban találjuk meg, amelyeknél az elemzés sem marad el. E fejezet a Nizsalovszky-életmű első periódusát fogja át, s méltán kapcsolható Mádl Ferenc azon kitűnő tanulmányaihoz, amelyek a későbbi életpályát mutatják be.

Ugyancsak az említésre méltó dolgozatok sorába illeszkedik Molnár Judit *Sárfy Andorról* szóló írása (II. kötet, 205–225. p.). A szerző egészében szemléli a munkásságot. Tematikusan csoportosítja Sárfy műveit, azok értékeléséből a polgári eljárásjog problémái iránti érzékenysége tűnik ki. A szerző kellő mértékben mélyed bele egy-egy publikáció ismertetésébe, s nem vész el a részletekben. Olyan átfogó képet ad Sárfy életművéről, amelyből e jogtanár gyakorlatias szemléletmódja erősen kiviláglik.

A tanulmányok számos érdekességgel szolgálnak, amelyek közül érdemes szemezgetni. Egy egyetemtörténeti „Tudta-e?” rovatba biztosan belekerülne az a tény, hogy az egyetem Tisza Istvánról való elnevezését *Barabási Kun József*, a jogi kar közjogot oktató professzora vetette fel először. Erről Varga Norbert tanulmányában olvashatunk (I. kötet, 37–61. p.). *Hacker Ervin* nevéhez fűződik a vetítettképes jogi oktatás bevezetése a jogi egyetemeken, amelyhez több ezer diapozitívt gyűjtött össze. Ez ma már oktatástörténeti érdekesség, írja Kiss Katalin. Ugyancsak ide tartozik, hogy a társasháztulajdon gyökerei Rómába nyúlnak vissza, ezt Madai Sándor *Sztehlo Zoltán*ról írt tanulmányából tudhatjuk meg (I. kötet, 155–166. p.). Szádeczky-Kardoss Tibornál pedig említést tesznek a szerzők az agglegényadóról, amely mai szemmel nemcsak furcsának, de igencsak diszkriminatívnek tűnik.

Meglepő az is, hogy 1918 szeptemberében Kolozsvárra kérte áthelyezését *Kovács Gábor*, közgazdaság- és pénzügytannal foglalkozó debreceni professzor. Ezzel az – akkori politikai és történelmi helyzetet ismerve – elgondolkodtatónak nevezhető lépéssel a Károlyi Géza–Szabó Szilárd szerzőpáros munkájában találkozhatunk (II. kötet, 43–51. p.), de sajnos az okra nem derül fény. Az irodalmi érdeklődés sem megszokott egy jogtanár esetében; az egykori debreceni jogtanárok között akadt olyan is, aki nemcsak tudományos írói vénával rendelkezett. Ő *Geröcz Kálmán* volt, s a róla szóló fejezet szerzője, Elek Balázs az *Ábel* című alkotás záró szavait is idézte tanulmányában (II. kötet, 53–68. p.). Szintén az érdekességek közé tartozik, hogy az ország első kisebbségjogi intézete a debreceni jogi karon jött létre *Kovács Andor* közbenjárására, akit Szabó Krisztián mutatott be (I. kötet, 63–98. p.). Érdekes párhuzam fedezhető fel *Flachbarth Ernő*nek (a vonatkozó fejezetet Siska Katalin és Szabó Krisztián írta, I. kötet,

115–153. p.) és *Ullein-Reviczky Antal*nak (szerző: Varga Norbert, II. kötet, 143–165. p.) a nemzetiségi elvvel kapcsolatos felfogása között, hiszen arra mindketten az önrendelkezéshez való jog szemszögéből tekintettek.

Az írások – miként már említés esett róla – egységes szerkezetet tükröznek, ami a szerkesztői munkát dicséri. Ezzel ellentétben a hivatkozások nem minden esetben azonosak. Előfordul, hogy ugyanazon forrást nem egyformán jelölték, illetve az sem mutat egységet, hogy a szerzők egy adott mű ismertetésénél, az első említés kapcsán hivatkozzák-e a megjelenés adatait, vagy sem.

Sajnos néhány helyen leütési hibák maradtak a szövegben, illetve szóismétlésekkel, akár szerkesztetlen mondatokkal is találkozhatunk.

A kötetek egészét tekintve talán hasznos lett volna egy – az említett táblázatokhoz hasonlóan – egyetemi, ill. tudományos előmenetelre vonatkozó ismertető csatolása, azon egyszerű oknál fogva, hogy az olvasó, amennyiben nem járatos a korabeli tudományos fokozatok terén, előismereteket szerezhesen. Ezzel megkönnyítenék annak mérését és megértését, hogy mit jelentett az adott időszakban a magántanári, a nyilvános rendkívüli, ill. a rendes tanári cím.

Ügyszintén a járatlan olvasó kíváncsiságát elégítené ki egy, a szerzők által írt néhány soros bemutatkozás, amiből akár az is kiderülhetne, hogy ki, miért választotta bemutatni kívánt professzorát. S talán arra is fény derülhetett volna e pár sorból, hogy *Lupkovics György* nemzetközi jogász és *Lupkovics György* szerző között milyen családi kapcsolat van.

Nagy jogászai egyéniségekről olvashatunk a két kötetben, s olyanokról is, akik nem feltétlenül jogászként váltak ismertté. Sajnos a Bevezető gondolatokból nem derül ki, hogy miért e tanárok, s miért e sorrendben kerültek bele a két kötetbe, sem tematikai, sem alfabetikus rend nem fedezhető fel közöttük. S többek között olyan nagy elődök, mint az alapító professzorok egyike, a kereskedelmi jogász Mártonffy Marcel, vagy a neves római jogász, Marton Géza kimaradtak az ismertetésből, bár a sorozat következő részében helyet kaphatnak, hiszen a sorozat szerkesztője további két kötetet tervez.

Ezen apróbb hiányosságok mit sem vonnak le a sorozat, illetve e két kötet értékéből.

Tiszteletre méltó és dicsérendő vállalkozás ez, hiszen, azon kívül, hogy a nagy elődöket nem engedi a múlt homályába veszni, erősíti a debreceni jogi oktatás felé hittel forduló önbecsülését. Annál is inkább, mivel egy olyan jogi kar életébe nyertünk betekintést, amely számos nagy jogtudóst tudhatott oktatói között. A hallgatók és az egyetem közötti kapcsolatra is több aspektusból találunk utalást, nemcsak a vizsgáztatási stílusok és módszerek sejlenek ki az írásokból, hanem több esetben a hallgatók segítségére tett intézkedések is megjelennek.

E kötetek előkészítő munkálatok, építőkövek, amelyek egy nagy ívű kartörténetté állhatnak össze a jövőben.

Megyeri-Pálffy Zoltán

A Magyar Jogtudósok sorozat harmadik kötetéről

Magyar Jogtudósok. III. kötet

Szerkeszti: Hamza Gábor

Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006, 228 p.

ISBN 963 463 860 0

A Magyar Jogtudósok című sorozat harmadik kötete 2006-ban jelent meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar *Bibliotheca iuridica. Publicationes cathedrarum* című tudományos kiadványsorozatában. A mű a kiemelkedő hazai jogtudósok életét, munkásságát bemutató, nagysikerű sorozat folytatása. A kötetet, amely ezúttal is tizenkét, a római jog, a jogtörténet, a kereskedelmi jog, a magánjog, a nemzetközi magánjog, a jogbölcsélet és a büntetőjog nagyhatású művelőjének tevékenységét, életútját elemzi, Hamza Gábor akadémikus professzor szerkesztette. A tanulmányok szerkesztésében Siklósi Iván nyújtott segítséget.

A korábbi két kötethez hasonlóan ismét nemzetközi szinten is elismert jogtudósok tevékenységéről kapunk hiteles képet. A kötetben szereplő személyek közül nem egy olyat találunk, aki a jogtudomány több ágában is kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Sokan közülük aktív és szerteágazó politikai és közéleti tevékenységet végeztek. Legtöbbjük kiváló pedagógus, író és filozófus volt.

Az elemzések születési dátum szerint követik egymást, a Tripartitum korától kezdve egészen a második világháborúig.

A kötet legelején Kitionich János munkásságáról olvashatunk egy tanulmányt Gedeon Magdolna tollából. Kitionich arra vállalkozott, hogy a törvénykezési eljárást megismerhetővé tegye a jogászok és a jogkeresők számára. Munkájának egy része a törvénykezéssel foglalkozott, perjogi könyvében, a *Directio methodicában* hat eljárási szakaszt különböztetett meg. Kitionich művét főleg korának gyakorlata után írta, ismereteinek egy részét hivatali és bírói munkája során szerezte. Művében a bírói hivatást is megfogalmazta, amely szerinte nem más, mint hogy a kétes esetekben egyéni utat válasszon, „minden ítéletében kövesse azt, ami általánosabb, ésszerűbb, a tudósoknak is hihető, és amelyet a bíró is értelme szerint tartozik helyben hagyni”. Másik jelentős művében, *Centuria Cerarum* című értekezésében Kitionich megkísérelt feloldani száz, a *Tripartitumban* fellelt ellentmondást. Ezen könyvében sajátos előadásmódot használt: szerepel egy állítás a *Hármaskönyvből*, majd egy ellenállítás, szintén a *Hármaskönyvből*, ezután pedig következik a megfejtés, amely az állítás és az ellenállítás közötti ellentétet oldja fel.

Közel másfél évszázaddal később élt Szlemenics Pál, aki a kötelmi jogban és a büntetőjogban is maradandót alkotott – olvashatjuk a Nánási László által írt fejezetben. Szlemenics Pál nagy lendülettel vetette magát az oktatásba és a tudomány művelésébe. A joghallgató ifjúság tanulmányainak elősegítése céljából büntetőjogi és polgári jogi tankönyvet írt, ahogy kortársai írták, „fontos rövidecséggel, s kimerítve adja elő a honi törvény egész tudomány alkatját”. Szlemenics Pál elszántságát bizonyítja, hogy korábbi tankönyveit a nyelv haladásának és a reformkor országgyűlésein hozott újabb törvényeknek megfelelően átdolgozta; így született meg 1845-ben magánjogi műve, a *Polgári magyar törvény*, büntetőjogi munkájának javított kiadása pedig 1847-ben jelent meg. A neves jogász szükségesnek tartott egy átfogó büntetőjogi kodifikációt: „Szükséges lenne, hogy a törvényhozó minden büntettnél képzetét és körét pontosan körülírja, és büntetését mindenképp meghatározza”. Szlemenics művei jelentős sikert arattak, több kiadást is megérték. Úttörő műve, a *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* volt az első magyar nyelvű büntetőjogi tudományos könyv. Írásai a korabeli joghoz fűződtek, a radikális újítás igénye nélkül, ám a reformkori országgyűlés működését támogatta. Említést érdemel, hogy élete végén az elismert tudós névsort készített diákjairól, amely szerint oktatói tevékenységének negyvenegy éve alatt 2970 fiatal tanulta tőle a magyar jogot.

A XIX. század második felének nemzetközi szinten is elismert magyar büntetőjogásza, Csemegi Károly volt, akinek életét és tevékenységét Sebestyén István elemzi a kötetben. Csemegi kétségtől páratlan életművet hagyott hátra, nevéhez fűződik az első hazai büntetőjogi kódex is. A csongrádi születési jogász olyan kiemelkedő emberek ismeretségét, illetve barátságát élvezhette, mint Kossuth Lajos, Deák Ferenc, vagy éppen Mikszáth Kálmán. Nagy hatással volt rá Deák Ferenc 1843-as büntetőjogi javaslata, illetve Napóleon büntetőtörvénykönyve, a *Code Pénal*. A liberális beállítottságú Csemegi a jobbágyszabadítás híve volt. Részt vett az 1848–1849. évi szabadságharcban, a fegyverletétel után hat hónapig raboskodott, Mikszáth Kálmán szerint Temesváron, mások szerint Aradon. 1850-től ügyvédkedni kezdett, s jelentős hírnévre tett szert, miközben folyamatos hatósági megfigyelés alatt állt, mivel politikailag megbízhatatlannak tartották. A kiegyezés után új szakasz kezdődött életében: 1868-ban felkérést kapott az Andrássy-kormánytól egy általános büntető törvénykönyv elkészítésére, amelynek eleget is tett. Ezek után mind tudományos, mind politikai szerepvállalása megnőtt, 1872-ben államtitkári megbízatást kapott. Később megkapta a Szent István-rend középkeresztjét is. 1899. március 18-án hunyt el. „Egy világhírű magyar jogtudós zárta le szemeit” – búcsúzott Csemegi Károlytól a *Pesti Hírlap*.

A következő fejezetben Hamza Gábor Farkas Lajos életművét foglalja össze. A bonchidai születésű jogász jelentős pedagógiai és sokoldalú közéleti munkát végzett. Oktatói tevékenységét kiforrott, eredeti stílus jelle-

mezte, előadásaiiban egyértelműen és tömören fogalmazott. Tevékenységének is köszönhető, hogy a kolozsvári egyetem nemzetközi hírvé vált. Élete során hitelesen képviselte a római jog egyik alapelvét: „tisztességesen élni, más meg nem sérteni, mindenkinek megadni, ami őt illeti”. Farkas Lajos oktatói pályafutását a nagy-szebeni jogakadémián kezdte; Kainz Josef Pfaff Innsbruckba való távozása után, 1869-től a római jogi tan-székes tanított. 1872-ben királyi jóváhagyással a Ko-lozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem oktatója, 1873-tól nyilvános rendes professzora lett, egészen 1915-ig, visszavonulásáig. Aktív életet élt az egyete-men, de egyházi felkéréseknek is örömmel tett eleget, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatóságának tagja volt. Emellett több ízben is betöltötte a kolozsvári egyetem dékáni tisztségét. Vallásos kötődésében ko-moly szerepet játszott, hogy gyermekként római katoli-kus elemi iskolát, majd a piaristák kolozsvári líceumát végezte el. Római jogi és jogtörténeti tudományos munkássága ma is iránymutató. Fő műve, a több kiadást is megélt *Római jog történelme. Alapintézmények az el-ső alakulás szerint* (1892–1895). A Friedrich Carl von Savigny és Gustav Hugo nevével fémjelzett Történeti Jogi Iskola hívének vallotta magát. Élete végén jelentős értekezést írt a római jogi kötelekről. Munkássága a hazai jogfejlődés és a római jogtörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű. Werbőczytól Szász-Schwarz Gusztávig áttekintette a kötelmi jogról alkotott teóriákat, végül pedig a saját nézeteit fejtette ki e té-mában.

A kötet következő részében *Jekelfalussy Józsefről* olvashatunk, akit a fejezet szerzője, Kovacsicsné Nagy Katalin az alábbi módon jellemez a tanulmány bevezetőjében: „A XIX. század második felének kiemelkedő személyisége. [...] Egy kiváló, de kevésbé ismert statisztikust szeretnék bemutatni”. Jekelfalussy társadalmi súlyát minősíti, hogy 1896-ban őt kérték fel a millenni-umi kötet szerkesztésére. Jekelfalussy József 1849-ben Rimaszombatban látta meg a napvilágot. Ősei Kun László királytól kapták a Gölnicbányától a Hernádig terjedő családi birtokot, amelyet édesapja tovább gyara-pított. Az ifjú Jekelfalussy az érettségi megszerzése után a pesti egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. 1869-ben a Földmívelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium statisztikai osztályán vállalt munkát. Egyetemi évei alatt számos statisztikai szaktanfolya-mon vett részt. A korabeli szaktekintély, Keleti Károly felismerte a 34 éves ügyvédben a kiemelkedő képessé-gű munkatársat, s 1883-ban kinevezte az Országos Sta-tisztikai Hivatal elnöki osztályának vezetőjévé. 1886-ban miniszteri osztálytanácsos, két év múlva az Orszá-gos Statisztikai Hivatal igazgatója, Keleti halála után, 1893-tól nyolc évig a Statisztikai Hivatal igazgatója lett. Számos írásával aratott széleskörű elismerést. Leg-sikeresebb műve a *Községi pénzügyek*, amelyért akadé-miai jutalomban részesült. Kiváló írói képességének is köszönhetette, hogy ő lett a *Nemzetgazdasági Szemle* szerkesztője. A lapot továbbfejlesztette, amely idővel a *Közgazdasági és Közigazgatási Szemle* címet viselte.

„Szinte nincs a társadalmi és a gazdasági életnek olyan ága, amelynek a statisztikai megfigyelését és elemzését ne tűzte ki volna napirendre” – írja a szerző Jekelfalussyról, hozzátéve, hogy a népszámlálások szervezése, a helységnévtárak szerkesztése, a pénzügyi statisztika megszervezése mellett érdeklődése kiterjedt a mezőgazdasági, az ipari és a malomipari statisztikára is, de fontos szerepet játszott az áruforgalmi statisztika megteremtésében vagy a bűnügyi statisztika vizsgálatá-ban. Fontos azonban leszögezni, hogy legkiemelke-dőbb eredményét a népszámlálással összefüggő terüle-ten érte el.

A következő fejezetben Weiss Emilia méltatja *Grosschmid Béni* pályafutását: „Egyesek egyetemi ta-nári munkásságát, egyetemi előadásait, átadott tudását értékelik a legmagasabbra, míg mások különösen a családjog és az öröklési jog területén kifejtett kodifiká-cióis tevékenységét értékelik első helyen, ismét mások tudományos munkásságát, és azt helyezik első helyre, hogy új irányt szabott és jelentősen fellendítette a ma-gyar jogtudomány iránti érdeklődést.” A szerző idézi Vékás Lajos akadémikust, aki úgy véli, hogy Grosschmid főműve, a *Fejezetek kötelmi jogunk köré-ből* egyik „alapvető forrása lehet polgári jogunk kívá-natos megújulásának”. Grosschmid Béni 1851-ben született Máramarosszigeten. Jogi tanulmányait Nagy-váradon és Bécsben végezte, de egy szemesztert Buda-pesten is eltöltött. Oktatói pályafutását 1880-ban kezd-te Budapesten, de tanított Nagyváradon és Kolozsvá-ron is. Tanári munkája mellett egyrészt magánterveze-teket készített, másrészt az Igazságügyi Minisztérium felkérésére szerepet vállalt a magyar magánjog kodi-fikációjában. Munkásságának fő gondolata a magyar jog nemzeti hagyományainak, a hazai jog nemzeti sa-játosságának megőrzése, propagálása. Bíráói szerint túlértékelt az ősi magyar jogot, ám a többség üdvö-zölte törekvéseit. Legmaradandóbb műve a már emlí-tett *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című, kétkötetes, monumentális alkotás, amelynek jelentőségét bizonyít-ja, hogy megjelenése után szinte valamennyi, a kötel-mi jog tárgyában írt könyv idézi. „A Fejezetek valósá-gos kincsebányáját rejtik a jogi gondolatoknak, s pá-ratlanul állnak a világirodalomban” – méltatja Weiss Emilia a könyvet. Grosschmid műveiben hangsúlyozta az érdekeszme érvényesülésének figyelembe vételét. Grosschmid vezette be a jogi gondolkodásba, a szerző-dés értelmezésébe az érdekirányítás, a kötelelem lebo-nyolításába az érdekmulás, az érdekelmi lehetetlenülés és az érdekleengedés fogalmát és irányelveit. Emellett a kártérítés tanában is több forradalmi gondolatot fo-galmazott meg. Kiemelkedők a *surrogatum* és a *residuum* megkülönböztetésével kapcsolatos megállá-pításai, illetve a *damnum non cessans* és a *lucrum non emergens* fogalmának definiálása. Említésre méltó azon tanítása is, hogy a kártérítés mértéke vonatkozá-sában a károkozó tény folytán beállott vagyonomódo-sulást a maga egészében, vagyis hátrányos és előnyös vo-natkozásaiban egységesen kell vizsgálni, mert „a va-gyon egésze az, amelyen a kár megmutatkozik”.

Grosschmid kötelmi jogi tézisei a jövőt alapozták meg, ezzel szemben öröklési jogi és családjogi munkái inkább a múltba tekintettek, a nemzeti jelleg és hagyomány megőrzésére helyezve a hangsúlyt. Sajátossága, hogy az öröklött vagyon tekintetében a végrendelkezési szabadságot nem ismerte volna el, de az ági öröklést is két parentélára kívánta korlátozni. A családjog terén több figyelemreméltó törvénytervezetet dolgozott ki. Az egyetemi életben is kiemelkedő színvonalú tevékenységet folytatott, előadásaiból készült el *Jogszabálytan* című, terjedelmes munkája. Munkáit a mai kor jogásza is haszonnal forgathatják.

A következő fejezetben *Nagy Ferenc* életművének Csehi Zoltán állít emléket. A verőcei születésű jogász korán árvaságra jutott, ennek ellenére jó anyagi körülmények között töltötte el gyermekkorát. Jogi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte. 1877-től a budapesti egyetemen a kereskedelmi és váltójog tanára lett, később a kolozsvári egyetemen is tanított. Szakmai pályáját számos hazai és nemzetközi elismerés, kitüntetés fémjelezte. A párizsi Sociéte de législation comparé levelező tagjává, később a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagjává is megválasztották. A kolozsvári egyetemet több nemzetközi kongresszuson is képviselte, tagja volt a Polgári Törvénykönyv kodifikációs bizottságának. Több nemzetközi jogi kongresszuson is képviselte a magyar államot. A XX. század kezdetén betöltött magas pozíciói miatt a Tanácsköztársaság idején kegyvesztetté vált, fogházba zárták, és rövid időre az országból is távozni kényszerült. A Tanácsköztársaság bukása után tért vissza Magyarországra. Munkásságának súlypontja a kereskedelmi és váltójog területére esett. Összefoglaló munkája *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*, amelynek 1914-ben már a nyolcadik kiadása jelent meg. E kézikönyv a kereskedőkre, a kereskedelmi társaságokra vonatkozó szabályokat ismerteti a bírói gyakorlatra is kiterjedően. Nagy Ferenc legfőbb szakmai érdeme, hogy a magyar kereskedelmi jogot korszerű színvonalon művelte, képviselte. Elutasított minden szolgai utánzást, ugyanakkor egységes rendszerbe foglalta számos terület (így a kereskedelmi, a biztosítási, a váltó- és a tengerjog) joganyagát. Olyan alapokra helyezte a magyar magánjogi kultúrát, amely a történelmi és politikai viharok után is a hazai magánjog alappilléreinek tekinthető. „Nem egyoldalú eljárással, hanem az összes művelt kultúrnépnek egyaránt való tanulmányozásából és útmutatásából merítettük azt, amit mi magunkra nézve a legjobbnak, leghasznosabbnak és legcélszerűbbnek találunk” – vallotta. Nagy Ferenc oktatói tevékenységének sikerét bizonyítja, hogy olyan tekintélyes jogászok nőttek fel tanításain, mint Almási Antal, Agoston Péter, Meszlény Artúr vagy éppen Szladits Károly.

A kiegyezés évében született *Teghze Gyula*, aki a jog és állambölcselet, valamint a nemzetközi jog területén alkotott. „Mindaz, amit egy korabeli vidéki jogakadémiai tanár, majd egyetemi professzor ekkoriban tudományos teljesítményt, egyetemi megbízatásokat illetően elérhetett, számára megadatott” – írja emlékezésében a fe-

jezet szerzője, Szabadfalvi József. Jogi tanulmányait Európa neves városaiban végezte, „tisztí vizsgálatot” tett, majd tanulmányi útjai során ismét bejárta Európát. 1895-től a kecskeméti református jogakadémia tanára volt, később Debrecenben is tanított. *Jog- és állambölcseleti előadások vázlata* című munkája szemléletmódjában és módszerében is az elmúlt évszázadok tradícióit idézte, az új tendenciákkal kevésbé érintkezett. Ezen írását sokan egy bővített előadás-tematikának is nevezték. Művében a pozitivisták szemléletmód helyessége mellett tett hitet. Teghze első áttűtő sikerét a *Szerves társadalomtani elméletek és az állam személyiségének teoriája* című művével érte el. Könyvében 900 régi és új író ismertetett, akik a társadalom organikus felfogásának voltak a hívei, és az állam személyiségével foglalkoztak. Számos korabeli professzor tiszteletét vívta ki írásával, mert, mint kortársai is írták, nem kis fáradságot igényelt egy ilyen léptékű mű megírása a magyar vidék szegényes könyvtári viszonyai között. A századforduló idején több más neves szakemberrel együtt részt vett *A társadalom: az emberiség művelődésének és gazdasági életének fejlődése* című, több mint hétszáz oldalas kötet elkészítésében. Debreceni tanári székhelye után, 1924-ben mutatta be összefoglaló művét *Társadalom-, állam- és jogbölcselet* címmel. Olyan jelentős jogbölcseleti kérdésekkel foglalkozott, mint a jog és az állam viszonya, a jog fogalma, az általános és a gyakorlati bölcselet kapcsolata. Másik kutatási területe a nemzetközi jog volt. Első nyomtatásban megjelent nemzetközi jogi tárggyú írásában (*A háború és a nemzetközi jog*) olyan kérdéseket fogalmazott meg, hogy jog-e a nemzetközi jog, és „ha igen, minő jellegű”? A trianoni békeszerződés elmentmondásait mutatta be *Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban* című írásában. 1925-ben úgy döntött, hogy tankönyvbe foglalja a nemzetközi jog terén megszerzett tudását, így jelent meg a terjedelmes *Nemzetközi jog* című monográfia.

A *Bozók Gyula* életéről szóló fejezetet Pókecz Kovács Attila írta. A többgenerációs értelmiségi családból származó Bozók 1875-ben született Nagyváradon. Jogi tanulmányait Nagyváradon és Budapesten végezte. 1899-től közjegyzőként dolgozott. Később Párizsban folytatta tanulmányait, majd Pécsen professzorként tevékenykedett, 1920-ban és 1934-ben a pécsi tudományegyetem dékánja lett. Első jelentős tudományos munkája az 1902-ben publikált *Az új polgári perrendtartás tervezete és a kereskedők* című tanulmány. Első monográfiája 1905-ben jelent meg *A bizományi ügylet* címmel. Művében rávilágított a bizományi ügylet jogi természetével kapcsolatos jogi vitára. Ő maga az uralgó, a megbízáshoz hasonló jogügyleti felfogás mellett érvelt. Egy, a korlátolt felelősségű társaságokról szóló kismonográfiája után, 1926-ban írta meg *A magyar váltójog* című, 700 oldalas könyvét. Ez a monográfia a váltó hazai alkalmazási kérdéseinek részletes és pontos magyarozatát adja. A számos váltóelmélet közül az ún. szerződéses elmélet mellett tette le voksát. Egyik kiemelkedő munkája a *Magyar kereskedelmi jog, különös tekintettel a történeti fejlődésre*, amelynek első kö-

tete 1928-ban, a második pedig egy évvel később jelent meg. Bozóky precízítását tükrözi, hogy műve bevezetőjében 72 korabeli állam kereskedelmi jogát részletezi igen nagy pontossággal. A joghallgatók körében nagy népszerűségnek örvendett a tankönyv második kötete, a *Kereskedelmi ügyletek*, amelynek köszönhetően a mű tanulmányozója európai szintű ismeretekhez juthatott. Bozóky Géza legkiemelkedőbb munkája az 1937-ben Pécsen megjelent, a *Nemzetközi váltójog, az idegen és a saját váltóra vonatkozó egységes váltótörvény tárgyában kötött genfi egyezmények és az azok alapján készült magyar törvényjavaslatok magyarázata, különös tekintettel a külföldi váltójogokra, valamint jelenlegi és legelső váltótörvényünkre* című, 800 oldalas monográfia. Ezt a művet a váltójog lexikonjának is nevezhetjük. Bozóky ezen könyvével megelőzte korát, mivel műve mind a mai napig hatályban lévő jogforrás gyakorlati kézikönyveként szolgál.

Bozóky Géza életműve után Moór Gyulával ismerkedhet meg az olvasó. A fejezetet Szabadfalvi József írta. A brassói születésű Moór Gyula a magyar jogfilozófia területén szerzett magának kimagasló hírnevet – nemcsak hazánkban, hanem külföldön is. Filozófiája modern színvonalú volt, követve a külföldi tudomány fejlődését. Munkásságának eredetisége rendszerező tevékenységében, problémaérzékenységében, logikai módszerében, szintézisre törekvésében rejlik. Moór Gyula 1888-ban született, apja evangélikus főesperes volt. A jogot Kolozsváron tanulta, tanulmányai végeztével Bíró Balázs kolozsvári ügyvéd irodájában helyezkedett el. Első jelentős művét 23 évesen írta *Stammiller Helyes jogról szóló tana* címmel, amelyben az általa nagyra becsült német filozófust vette kritikai górcső alá, és amellyel fiatalon hírnevet szerzett magának. Korán foglalkozni kezdett a büntető igazságszolgáltatás és az esküdtszék témakörével. Ebben a témában írta meg 1914-ben német nyelvű értekezését *Die Reform des ungarischen Schwurgerichtes* címmel, amely a magyar esküdtszéki reformtörvény kritikai elemzését tartalmazta. 1918-ban a nemzetközi jogi tanszék rendes tanárává nevezték ki. A világháború befejezése után a bizonytalan politikai helyzet az ő életét is megkeserítette, végül Budapesten folytatta tanári munkáját, majd 1921-ben Szegedre került. Ezekben az években számos jogbölcseleti írást készített el, például a *Macht, Recht, Moral*, illetve a *Bevezetés a jogfilozófiába* című tankönyvet. Munkáiban részben a neokantiánus filozófia alapkérdéseiből kiindulva keresett újszerű válaszokat, részben a filozófia által végzett örök vizsgálatokat összegezte. Az idő múlásával nőtt elismertsége is. Számos tudományos társaság tagja lett, 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1929-től a Pázmány Péter Tudományegyetem jogbölcseleti tanszékén dolgozott. Diákjai rendkívül szerették és tisztelték, mivel a legelvontabb gondolatokat is pár szóval, közérthető formában fejezte ki. Sorozatban írta értekezéseit olyan témákban is, mint például a szabad akarat kérdése, de jelentős kritikákat közölt Hans Kelsen filozófiai felfogásáról. A pacifizmus kérdése is

lekötötte figyelmét, az 1920-as évek végétől több tanulmányt szentelt a témának. A pacifizmus filozófiájában, akárcsak az anarchizmuséban, komoly ellentmondásokat fedezett fel. Pályájában megkoronázásaként 1942-ben az Akadémia rendes tagjainak sorába emelte. Ajánlói között a kor legnagyobb tudósait találhatjuk. 1943-as akadémiai székfoglalójában így fogalmazott: „Szabad akaratú eszes teremtmény számára az államhatalom erkölcsileg csak akkor elviselhető, ha nem zsarnoki, vagyis ha politikai szabadság útján a hatalomnak alávetettek maguk is beleszólhatnak a hatalom gyakorlásába.” A háború borzalmai ellen is felemelte a hangját: „Attól a hatalomtól, amely terrorlegényekkel és koncentrációs táborokkal dolgozik, nem várható, hogy meghajoljon az ellenséges katona s az ellenséges polgár emberi méltósága előtt. Nem meglepő tehát, hogy az európai kultúra kivirágzása óta aligha viseltek ilyen brutális módszerekkel, ilyen könyörtelen durvasággal háborút, mint ma.” A háború után aktív tudományos és közéleti tevékenységet folytatott, és hatalmas népszerűsége tett szert. Am a negyvenes évek végén kibontakozó politikai változás, valamint egyre romló egészségi állapota véget vetett karrierjének. 1950-ben, gégerákban hunyt el. Halálát követően a jogi kari tanácsülés nem emlékezett meg róla, hiába szerzett magának hírnevet az egész kontinensen.

A hazai társadalomtanban kiemelkedő személyisége, *Ottlik László* tevékenységét Szabadfalvi József méltatja a kötetben. Ottlik 1895-ben született Budapesten, és a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. Az első világháború alatt kitűnt bátorságával, ezért több érdemrenddel jutalmazták. A diploma megszerzése után a központi közigazgatásban dolgozott, írásai a *Magyar Szemle*ben, később több neves lapban (például az *Athenaeumban*) jelentek meg. Az 1920-as évek végétől tanári munkát végzett, a társadalomtan (ma: szociológia) magántanárává nevezték ki. 1940-ig ebben a minőségében oktatott a budapesti egyetemen. Ereje teljében hunyt el 1945-ben, Buda ostroma idején. Ottlikot tudományos munkássága első éveiben a marxizmus, a szocializmus és a kapitalizmus, illetve a munkásmozgalmak elméleti és gyakorlati kérdései foglalkoztatták. Az 1920-as évektől több olyan kismonográfiát írt, amelyben a marxizmus belső ellentmondásait igyekezett feltárni. Társadalomprognózisai, például a munkásság növekvő elnyomorodásáról, utólag tévesnek bizonyultak. A marxizmus kritikája mellett a gazdasági világviszonyok idején a kapitalizmus számos válságjelét is megfogalmazta. Az 1920-as évek második felétől Ottlik figyelme a társadalomtan irányába fordult. Ekkor írta meg *Társadalomtudomány filozófiája* című önálló kötetét, amelyben azt bizonygatja, milyen alapon lehetséges társadalomtant művelni. Ezen írása nem aratott osztatlan sikert. Legjelentősebb munkáit a politikatudományi, politikatörténelmi és aktuálpolitikai kérdésekkel való foglalkozása során készítette. Elemezte az angolszász politikai és közjogi rendszert, tanulmányozta az angol és amerikai választásokat, a Brit Birodalom működését, illetve az általa elfogadott brit poli-

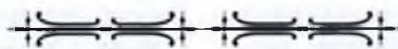
tikusok életútját. Több írásában foglalkozott a hitleri rendszerrel is. Hitler hatalomra jutását a weimari modell hibáinak tulajdonította, párhuzamot vont Machiavelli fejedelme és a Führer-elv között. Minden diktatúra jogtalan állapotot teremt, mit csak a szükségesség igazolhat – írta Ottlik, aki a zsarnokság elemzésének is számos tanulmányt szentelt. Emellett tanulmányozta a nacionalizmust, s megfogalmazta az „új Hungária”-elvet is, amely nem más, mint a régi nemzeti hagyományokból merített eszmék alkalmazása az új történeti helyzetre.

A kötet utolsó fejezetében *Horváth Barnáról* olvashatunk, e fejezetet Cs. Kiss Lajos írta. Horváth Barna a magyar jogfilozófia egyik legnagyobb alakja volt, aki a kritikai racionalizmus szellemében európai szinten művelte a jogbölcseletet. Az 1896-ban született és 1973-ban elhunyt tudós szinoptikus módszertanra és eljárási jogelméletre épülő filozófiáját olyan sokra becsülték Németországban is, hogy *Probleme der Rechtssoziologie* című kötetét még 32 évvel később is újra kiadták. Horváth 1919-ben a Kincstári Joghivatalban kezdte meg gyakorló jogászi tevékenységét. Hivatali ideje alatt írta meg *Az értelmezés elmélete* című művét. 1920-ban jogi doktorátust szerzett, 1923-ban letette „élete legnehezebb vizsgáját”, a bírói-ügyvédi szakvizsgát. Később összeismerkedett Moór Gyulával is. 1925-ben készült, *Az erkölcsi norma természete* című munkája díjat nyert. „Egyszerre ismert embert lettem” – emlékezett vissza az eseményre a jogfilozófus. Szegegyen és Pesten is tanított, 1925-ben Bécsben ösztöndíjas, négy évvel később Moór és Kelsen ajánlásával Londonba került. 1929-től a szegedi egyetem jogfilozófiai tanszékének vezetője, és kollégium-igazgatója volt. Ezekben az években dolgozta ki szinoptikus jogelméletét, ekkor írta meg fő műveit: *Bevezetés a jogtudományba* (1932), *Rechtssoziologie* (1934), *A jogelmélet vázlat* (1937), *Angol jogelmélet* (1943). Horváth Barna jog-

filozófiáját – gondolati forrásait és elméleti felépítését tekintve is – a természetjogi és pozitivist, a normatív és szociológiai jogszemlélet, a német és angolszász jogi kultúra egybevetéseként, szintéziskísérletként kell értelmezni. Horváth felfogásáról rengeteget kifejez 1944–1945-ben írt önéletrajza. Számára az ész kritikai használata, az ember kikerülése a kiskorúság állapotából kizárólag akkor lehetséges, ha az ember úrrá lesz dogmatizmusra való hajlamán, zárójelbe teszi racionalista előítéleteit, ráébred arra, hogy az ész, az értelem, a gondolkodás, minden tudás társadalmilag és történelmileg, individuális és kollektív vágy-struktúrák által feltételezett. A filozófus emellett göröcső alá vette a tudást, illetve a léthelyzethez kötött tudást is. Magyarországi pályafutásának a kommunista rendszer kiépülése vetett véget, hamar a rendszeridegen személyek között találta magát. Megfosztották a jogfilozófiai tanszék vezetői posztjától és a publikálás lehetőségétől, és kizárták az Akadémia tagjai sorából. A totális kontroll miatt családjával együtt az Egyesült Államokba emigrált, ahol 1950 és 1956 között nemzetközi jogot, jogelméletet és politikatudományt oktatott. Emellett az Amerika Hangja Magyar Osztályán is dolgozott. Ezen idő alatt csupán egy nagyobb tanulmányt írt (*Field law and Law Field*), s elsősorban recenziókat és kritikákat publikált. Utolsó átfogó munkájának az *Angol jogelmélet* tekinthető.

A *Magyar Jogtudósok* című sorozat harmadik, az előzőekhez hasonlóan tipográfiai szempontból is magas színvonalat képviselő kötete a fentiekben felsorolt jogtudósoknak kiemelkedő emléket állít. A részletes és információgazdag tanulmányok a jogi oktatásban is kitűnően használhatók. A kötetet elolvasván az értő olvasó abban reménykedhet, hogy a harmadik kötetrel a sorozat még nem zárult le, és a jövőben méltó folytatása várható.

Boóc Ádám

Igazságot a magánjognak

Horváth Attila:

A magyar magánjog történetének alapjai

Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 557 p.

ISBN: 963 9610 19 4

Horváth Attila egyetemi docens legújabb monográfiája az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 36 évvel ezelőtt indított *Jogtörténeti értekezések* sorozat 33. köteteként jelent meg 2006 végén.

A mű rendkívül széles témakört kíván felölelni, célja szerint áttekintő képet nyújt a magyar magánjog egyes intézményeinek történeti alapjairól, mindezt alig

több mint 550 oldalon. Egy történeti megközelítésű munka határvonalai mindig kissé „csipkés” maradnak; bár a könyv elsősorban a „polgári kor” (1848–1944) fejleményeire fókuszál, a történetvezetés fonala jó néhányszor visszanyúlik egészen 1711-ig, mint a magyar magánjogot is alapvetően érintő történelmi fordulópontig, olykor pedig még korábbra is, hiszen például a Werbőczy-féle *Hármaskönyv* tárgyalása egy magánjog-történeti műben nem mellőzhető. A szerző érdeme, hogy a több évszázados perspektíva nem teszi cseppfolyóssá a könyvet, és képes a fejlődési tendenciákat folyamatában láttatni.

A klasszikus magánjog jelentős átalakulásokat ment keresztül a XX. század elejétől fogva. A folyamatot összefoglalóan a magánjog közjogiasodásának vagy másképpen alkotmányjogiasodásának nevezik, amely az alapvető magánjogi elvek és struktúrák fellazulását eredményezte – a személyiség és az egyén méltóságá-

nak, életfeltételeinek hatékonyabb védelme érdekében. Ami korábban a személyiség autonómiája egyetlen valódi biztosítékának látszott, ti. a magántulajdon és a magánszféra fokozott védelme, a piaci logika könyörtelensége okán, alig egy évszázaddal a jogok kodifikációjának megkezdése után, a gyengébb, a tulajdonnal nem rendelkező egyén létezésének alapvető feltételeit vonta kétségbe.

Sokan eljutottak erre a felismerésre, és az ebből fakadó egyetlen helyes következtetésre is, amely az individualizmusból egyfajta közösségelvű szemlélet felé terelte a magánjog fejlődését is. Ezt a változást a XX. század elején Albert V. Dicey angol jogtudós már tényként kezelte (*Law and Public Opinion in England*).

A magyar magánjog – természetesen eredendően is csak a nyugat-európainál jóval később esedékes, de a nagy történelmi kataklizma által végül szervetlenül végrehajtott – változtatási kísérletei azonban nem a helyes választ adták a kérdésre: a *bourgeois* és a *citoyen* eredendően francia elválasztását alapul véve az átkosnak ítélt magánérdek teljes semmibe vétele történt, és 1945 után a kollektívizmus eszméje által elbódulva a magánjog szférájának durva leszűkítése következett be.

A francia terminológia értelmében a *bourgeois* a magánérdekek és törekvések kizárólagos képviselője, ezzel szemben a *citoyen* a közösségi érdekek érvényesítője. A magánérdek-közérdek ezen éles szembeállítására Marxtól függetlenül is egyértelműen a *citoyen* emeli a morális trónra. A két, olykor kétségtelenül ütköző érdek azonban szükségszerűen egyazon mederbe terelendő, mert enélkül a társadalom dinamikája helyrehozhatatlanul megbomlik; a köz- és magánérdek egyszerre érvényesítendő, a folyamatos egyensúlyozás kényszerét is vállalva. Mint oly sokszor, ezúttal is az angol gyakorlatiasságnak lett igaza, amely nem kreált önálló kifejezést e két érdek képviselőinek megnevezésére, talán azon okból, mert felismerte e kettősség szükségszerű egybefonódását. Ezért – bár a *bourgeois* francia kifejezést az angol nyelv is ismeri – inkább csak a *polgár* (civil) vagy az *állampolgár* (citizen) kifejezéseket használják.

A XX. század második felének fokozatosan kirajzolódó, ma már teljes pompájában élénk táruló jellemző új ember típusa, némi cinizmusmal élve, ideálja: a *fogyasztó ember*. A nyugati civilizáció államai által választott gazdasági berendezkedés kikezdetlenül logikájából adódóan a modern kor eszménye az anyagi javak minél hajszoltabb fogyasztása lett. A fogyasztó ember megjelenése és nyomasztó számbeli fölénye, úgy fest, végleg pontot tett George Orwell és Aldous Huxley posztumusz versengésére. A XX. század első felének két angol látnoka egymással tökéletesen ellentétes *disztópiát* (negatív *utópiát*) írt. A múlt század nyolcvanas éveiben a Vasfüggönyön innen még tiltott orwelli 1984 a totalitárius rendszerek letaglózó erejű megjelenítése, ahol a zsarnoki hatalom egyetlen, diktatórikus eszközökkel tartja fenn önmagát. A huxley-i *Szép új világ* azonban ma már, legalábbis a földgolyó ezen részén érvényesebb modellt állít: az új világban ugyanis nem működik elnyomó diktatúra. A hatalom

fenntartását az alávetett egyének boldogságérzetének, gondosan szabályozott igényeinek folyamatos kielégítése biztosítja. Sajnos nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a regény által felvázolt borongós jövőkép egyes elemeai és a megjelenés óta eltelt több mint hét évtized eseményei ne lennének párhuzamba állíthatók.

A tömegember (amely minden további nélkül azonosítható a fenti fogyasztói emberünkkel) uralomra jutásának folyamatát egyébként régen megrajzolta már Ortega y Gasset klasszikus esszéjében, *A tömegek lázadásában*. E ponton még az ízig-vérig liberális John Stuart Mill is szót kér (*A szabadságról*), aki e folyamatot már jóval korábban, a XIX. század derekán is érzékelte; szavai szerint az egyéniség kiveszésével „maga a lélek veszi fel a jármot”, és ezt a modern társadalomban kibontakozó jelenséget – tehetjük mi hozzá – a tömegmédiaterjedése, a tömegtermelés kialakulása és az általános életnívó ugrásszerű emelkedése jelentős mértékben felgyorsította.

A piac és az állam kénytelen egymás mellett létezni, elviselni egymás társaságát, kölcsönösen eltérve az egymás érdekszféráiba történő gyakori beavatkozásokat. Ennek a kettősségnek a tökéletes lenyomata például a brit médiatörvény, a *Communications Act 2003* egyik rendelkezése, amely a brit médiahatóság legfőbb, általános feladatává az *állampolgárok* és a *fogyasztók* érdekeinek *egyidejű* képviseletét teszi. A két érdek, talán mondani sem kell, gyakran kerülhet összeütközésbe, a sajtónak azonban mindkettőre tekintettel kell lennie. Ez a kettősség azonban a médián kívül, általánosabb értelemben is érvényesül: a fogyasztó érdeke a technikai fejlődés, az alacsony ár, a széles választék, a magánszféra zavartalan élvezete, az állampolgáré pedig a megfelelő tájékoztatás, a kulturális igények kielégítése, a közösségi vitákban és a döntéshozatalokban való részvétel lehetőségének biztosítása. A két eltérő megközelítés ábrázolása persze jelentősen leegyszerűsített, hiszen a valóságban ezen igények – eltérő arányokban ugyan, de – egymással összeolvadva jelentkeznek, legtöbbünk egyszerre fogyasztó és büszke polgár. A fogyasztó és az állampolgár angol elválasztásában egyébiránt nem nehéz felismerni a francia *bourgeois-citoyen* megkülönböztetés modern, és a mai valóságot pontosabban leképező változatát.

Hogyan kapcsolódik mindez a recenzió alá vett könyvhöz? Nos, a szerzőnek témaválasztása folytán megadatott, hogy a magyar magánjog felépülésének folyamatáról számolhasson be, a vizsgálatot pedig a csúcspont elérésével zárja le. A mű ezáltal posztumusz igazságot tesz a magánjog-polgári jog mesterséges, erőltetett szembeállításáról körüli vitában. Lehet, hogy ezt a feladatot korábban már mások is elvégezték, de a több évtizedes, meggyökerezett téveszmék továbbélése miatt végrehajtása újra és újra indokoltnak látszik.

Az olvasás befejezése után, a rendkívül szerteágazó áttekintés láttán kiderül, hogy a magánjog, amely 1945 után, a hivatalos értelmezés szerint, a polgári társadalom tulajdoni és *vagyoni rendjének* megvetett, individuális alapokon nyugvó jogává szűkült, a magyar társa-

dalomfejlődés adott szakaszában nem a közösség ellenében működött – ellenkezőleg, a közösség felépítésében elengedhetetlenül fontos egyéni autonómia határait mérte ki, a maga eszközeivel törekedve a *citoyen* és a *bourgeois* közötti egyensúly fenntartására. A társadalmi fejlettség elmaradottsága miatt ez persze csak töredékesen valósulhatott meg, de a magyar magánjog – amelynél kellett, bátran merített a külföldi példákból, de mindvégig törekedett az egyéni arculat megőrzésére – ebben nem tekinthető bűnösnek; kimondható, hogy legnagyobb jogtudósaink (akiket a könyv egyenként is bemutat) és az általuk megalkotott művek, kodifikációs munkálatok elérték az akkori európai élvonal legjobb minőségét.

A magánjog 1945 utáni fokozatos megszüntetése, s helyébe a polgári jog ültetése – eleve groteszk szóhasználatnál élve, hiszen az új rend mindent gyűlölt, ami „polgári”, a kávéházaktól az irodalomig – tehát hamis, mesterségesen kreált alapokon valósulhatott csak meg.

A könyvben a magánjog klasszikus területeihez (sze-

mélyek joga, dologi jog, kötelmi jog, öröklési jog) képest egyenrangú súllyal szerepel a kereskedelmi jog alapintézményeinek bemutatása. Itt lelhetünk rá a szerző igazi szakterületére (előző monográfiája a részvénytársasági jog történetéről íródott), és ez az olvasáskor is érződik, de dicséretes önkorlátozással mindez nem borítja fel a szerkesztés kívánatos egyensúlyát. A kereskedelmi jog hangsúlyos szerepeltetése is aláhúzza a könyv fő mondanivalóját: a magánjog régi, eredeti fogalmának restituálását.

A könyvhöz rendkívül alapos és az egyes témakörhöz kapcsolt bibliográfia található, amely nagy segítségére lehet az egyes részterületeken elmélyedni kívánóknak. A könyv műfaja mintegy átmenetet képez a tudományos monográfia és a kézikönyv között. A szerző szándéka feltehetően a történeti vázlat étvágygerjesztő találása volt, mintegy felhíva az olvasót a további kutatásokra, amelyet egyetemi hallgatók és oktatók egyaránt megszívlelhetnek.

Koltay András

Paternalizmus és jog

ANGELA AUGUSTIN (1968–2004)

EMLÉKÉRE

Paternalismus und Recht.

In memoriam Angela Augustin (1968–2004)

Szerkesztők: Michael Anderheiden, Peter Bürkli, Hans Michael Heinig, Stephan Kirste, Kurt Seelmann
Tübingen, Mohr Siebeck, 2006, 318 p.

A *Paternalizmus és jog* című kiadvány az Angela Augustin (Universitát Basel) emlékére rendezett nemzetközi konferencia referátumait tartalmazza. A tragikus hirtelenséggel, fiatalon elhunyt professzor habilitációja után a jog egy viszonylag ritkán kutatott része, a paternalizmus szemlélete felé fordult, amellyel kapcsolatosan egy nemzetközi részvétellel zajló rendezvényt tervezett, mivel e téma német nyelvterületen korábban semmilyen fórumnak sem képezte alapját.

A paternalizmus kérdéskörében domináns szerepet játszik a jog és az állam fogalmának meghatározása; az a gondolat, miszerint a jogrend meghatározott személyeket meg akar óvni a veszélyektől, azonban azok visszautasítják e védelmet, szembeállítja egymással az önállóan cselekvő, idegen befolyástól mentes, önös érdeket a jogrend mások pozitív érdekét szolgáló tevékenységével.

A szerzők többsége – Angela Augustinhoz hasonlóan – a *normatív individualizmus* nézetét képviseli, amely az állami tevékenység felelősségét fogalmazza meg az egyének viszonylatában. Az említett szemlélet ellenpontját a *normatív kollektívizmus* jelenti, amely

meglehetősen kevés támogatót tudhat maga mögött. A normatív individualizmus és paternalizmus viszonyát közelebbről megvizsgálva szembetűnik a fogalmak meghatározását illető bizonytalanság, valamint az elhatárolási nehézség. A paternalizmus gondolata mindezek előtt azon személyekkel kapcsolatban mutatkozik meg, akiket ítélőképesként jelölhetünk meg, ugyanis megfogalmazódik a kérdés, hogy szabad-e egy ítélőképest a saját érdekére kényszeríteni. Egyedül az ítélőképtelenség pusztá meghatározása posztulálja az állam nyílt vagy leplezett beavatkozási jogosultságát, amely bizonyos szempontból paternalisztikusként jellemezhető.

A paternalizmus diszkussziója kapcsán megjelenő különbségek feltárásának egy része teljesen újnak tekintendő, más szegmenseit vizsgálva viszont meglehetősen hosszú múltra tekint vissza. A paternalisztikus állami tevékenység igazolására irányuló kísérletek egészen az abszolutizmusig nyúlnak vissza, mint ahogyan azt Frank Grunert (München) is állítja *Paternalizmus a német felvilágosodás politikai elméletében* című tanulmányában. Grunert Christian Wolff ambivalens paternalizmus-felfogását helyezi a középpontba; racionalizmusa egyrészt a kevésbé differenciált paternális struktúrák megszűnését hirdeti, másrészt az abszolutisztikus jóléti államon keresztül még inkább tagolt szerkezethez vezet el. Ezen egész rendszer alapja az általános jólét, mint a közösség legmagasabb célja. Az ebben kifejezésre kerülő tökéletesség-elv nemcsak az államhoz kötődött, hanem objektív alapelvként is funkcionált, amelynek az egyének is alá voltak vetve.

A német idealizmus az ehhez hasonló jóléti államfilozófiához meglehetősen szkeptikusan viszonyult. Stephan Kirste (Heidelberg) a paternalizmus idealisztikus perspektíváját vázolja, s Fichte, Kant és Hegel

munkásságának jellemzése során ismerteti a nagykorúság, szabadság és értelem legjelentősebb kapcsolódási pontjait, valamint a konfliktusok feloldásának lehetőségeit. Jean-Claude Wolf (Fribourg) a paternalizmussal kapcsolatos viták klasszikusát, John Stuart Mill *On Liberty* című művét helyezi előtérbe. A szerző az egyik legkiemelkedőbb argumentációs írást illetően rávilágít, hogy azon princípium, amely szerint mások megsértését bizonyos esetekben meg lehet akadályozni, nem értelmezhető olyan egyszerűen, mint ahogyan azt Mill állította. Tanulmányának végén Wolf rámutat Mill antipaternalizmusának határaitra is.

Lorenz Schulz (Frankfurt/München) a pragmatizmus paternalizmushoz való kötődését elemzi, majd az egyik első pragmatikus nézeteket valló alkotmánybíró, Oliver Wendell Holmes antipaternalisztikus gondolatainak kerestül fejt ki a véleménynyilvánítási szabadság és a paternalizmus problematikáját. Dietmar von der Pfordten (Göttingen) *Paternalizmus és mások figyelembevétele* című munkájában az etika szemszögéből közelíti meg a paternalizmus territóriumát; nézete szerint a morál és etika a másokra való odafigyelésnek, érdekeik tekintetbevételének alapfeltételét jelenti. Pfordten mások védelmével kapcsolatosan elválasztja az akarat ellenére és az a nélkül történő állami beavatkozást, s arra a következtetésre jut, hogy az akaratot nélkülöző közbelépés végeredményben a kollektív jólét alapját képezi. Anne van Aaken (Bonn) a kognitív pszichológia módszereivel világít rá, hogy a jog területén nem csupán azon normákat kell kutatni, amelyek a választást paternalisztikus módon korlátozzák, hanem azokat is, amelyek segítséget nyújtanak a választáshoz. Van Aaken különbséget tesz az állami tevékenység módszerei és a jogtudományi szempontból kevésbé taglalt metódusok között, példaként hozva fel a különféle tanácsadási, közvetítői eljárásokat.

Hanno Kube (Mainz) szűkíti van Aaken paternalizmus-felfogását, miszerint az állam tevékenysége csak akkor tekinthető paternalisztikusnak, ha a költség-hatékony-külső hatásokra való tekintet nélkül gyakorol ellentétes befolyást. A szerző elsődlegesen az állami bevételekre koncentrál, s elemzése során megállapítja, hogy a központi adók nem minősíthetők paternalisztikusnak, míg bizonyos helyi, tartományi adónevek tekintetében ezen jelleg kimutatható. Hans Michael Heinig (Heidelberg) *Paternalizmus és szociális állam* című tanulmányában kifejti az etikailag igazolt paternalizmus létjogosultságát, valamint a modern szociális állam követelményeinek körülhatárolása során eltávolodik a klasszikus paternalizmus-kritikusok által megfogalmazott kritériumoktól. A szociális állam és az önrendelkezés rendkívül határozatlan fogalmak ahhoz, hogy a paternalizmus vitájának alapjául szolgáljanak – hangsúlyozza Gerd Roellecke (Mannheim), s a szociális állam keletkezését illetően megállapítja, hogy Hegel filozófiájában a „szociális államiság” csak egy funkciója a „szükség- és értelemállam” kategóriájának, valamint ezek mellett az erkölcsi állam képviseli a legmagasabb értéket.

A paternalizmus tanulmányozása során nélkülözhetetlen az alapjogok beható vizsgálata, viszonyának rendezése. Martin Hochhuth (Freiburg) *Alapjogok és alapszabadságok mint védelmi kötelezettségek* című művében igazolja, miszerint az alapjogok és alapszabadságok az állam részére kötelezettséget keletkeztetnek, és ebben a tekintetben kétségét fejezi ki a paternalizmus fogalmának többszemélyes, illetve kollektív viszonyokban történő alkalmazhatóságát illetően. Otto Lagodny (Salzburg) Németország, Ausztria és Svájc büntetőjogi szabályozásának védelmi funkciójával kapcsolatosan elemzi a szükségesség és arányosság jelentőségét, a jogrendben betöltött szerepét. Andrew von Hirsch (Cambridge) az önkárosítás büntetendőségének angolszász megítéléséről értekezik, s a biztonsági öv használatának és a sisak viselésének kötelező voltán keresztül rámutat a jelentéktelenül pönalizált paternalisztikus viszonyokra.

Mezey Barna (Budapest) a paternalisztikus tevékenység problematikájára a társadalmi átalakuláson keresztül világít rá. Az átalakulás Magyarországra gyakorolt 1988–2005 közötti hatásairól megállapítja, hogy ez együtt járt a paternalisztikus elemek visszaszorulásával a büntetőjog terén. A magyar Alkotmánybíróság döntéseinek tükrében láttatja, hogy az abortusz szabályozásában jó néhány paternalisztikus gondolat rejtőzik. Michael Kahlo (Leipzig) tanulmányában az öngyilkosságban való közreműködéssel kapcsolatban hangsúlyozza, első ránézésre nemcsak a német törvényhozás, hanem a német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlata is teljes mértékben paternalisztikus ebben a kérdésben. I. Kant fogalmi meghatározásait alapul véve viszont Kahlo arra a következtetésre jut, hogy a német törvényhozás csak bizonyos területei minősíthetőek ilyenként. A szerző nézetének ellenpontját jelenti a Legfelsőbb Bíróságnak az öngyilkosságban való közreműködéssel kapcsolatban meghozott legjelentősebb döntése, amely a kanti felfogás következetes figyelembevétele esetén nem lett volna meghozható.

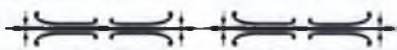
A paternalisztikus viszonyok legitimitásához szorosan kapcsolódik az orvosi etika. Michelle Salathé (Basel) az *Etikai Bizottságok – az állami paternalizmus megnyilvánulásai?* című munkájában bemutatja a bizottságok mindennapi tevékenysége során felmerülő kérdéseket, valamint azok megoldási lehetőségeit. Mathias Bärger, Peter Bürkli és Martin Götz (Basel) a kutatások etikai bizottságának munkáját tették vizsgálat tárgyává, különös tekintettel a kísérleti alanyok védelmére. Bardo Fassbender (Berlin) a nemzetközi jogban található paternalizmussal kapcsolatos különféle döntések létét emeli ki, majd hangsúlyozza, hogy ezen a jogterületen paternalizmus-diszkusszióról nem beszélhetünk, viszont az állami szuverenitás és a népek önrendelkezési joga miatt antipaternalisztikus nézetek kimunkálása és térnyerése figyelhető meg.

Angela Augustin jogfilozófusként a megfogalmazottak legjellemzőbb vonatkozásainak feltárását tűzte ki céljául, ezáltal az emlékére rendezett konferencián, valamint az ismertetett kötetben kiindulópontként a pater-

nalizmus rendszerezési és történelmi alapjai szolgáltak. Az ott feltett kérdésekre az egyes jogterületek által adott gyakorlati válaszok is megjelentek, ennek köszönhetően a kiadvány egy rendkívül széles spektrumot

mutat be az állami finanszírozástól kezdve a szociális államon és az alapjogokon át a büntetőjog, a bioetika és a nemzetközi jog területéig.

Lenkovics Judit

Szabó István habilitációs előadásai a Miskolci Egyetemen

A Miskolci Egyetemen dr. Szabó István egyetemi docens (Miskolci Egyetem – Pázmány Péter Katolikus Egyetem) nyilvános habilitációs előadásaira 2006. december 14-én került sor. A pályázó tudományos teljesítményének és előadói képességének értékelésére felkért szakértő bizottság elnöke dr. Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem), két tagja dr. Balogh Elemér alkotmánybíró, egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem) és dr. Mezey Barna dékán, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE) volt.

A nyilvános rendezvény a pályázó *Államszerveződési modellek a legújabb kori német és osztrák alkotmányfejlődésben* című tudományos előadásával kezdődött. A jelölt rámutatott arra, hogy a három érintett államszerveződési modell – vagyis az államszövetség, a szövetségi állam és a decentralizált egységállam – elhatárolásánál a legalapvetőbb szempont a központi hatalom, illetve a belső állami egységek befolyásának mértéke a központi alaptörvény (szövetségi alkotmány) módosítása terén. Míg az államszövetség esetében a szövetségi alkotmányozó hatalom a tagállamok kezében van, a szövetségi államnál az alkotmány módosításához a szövetség és a tagállamok konszenzusa szükséges, a decentralizált egységállamban pedig – bár vannak belső állami egységek – az alkotmányozás a központi hatalom kizárólagos hatáskörébe tartozik. A szövetségi állam létrehozásának előfeltétele egy önálló (a tagállamoktól független) törvényhozó szerv felállítása. A szövetségi államban a törvényhozás terén a közvetlenül választott népképviselői kamarának van döntő szerepe, de a szövetségi államberendezkedés fenntartásához egy tagállami kamara is szükséges. A tagállami kamara esetében kulcsfontosságú, hogy a delegált képviselők kötött vagy szabad mandátummal rendelkeznek; az utóbbi konstrukció ugyanis csökkenti a tagállamok befolyását. Ha a központi törvényhozó szerv tagjait kizárólag a lakosság választja, a tagállamok a szövetségi alkotmány vonatkozásában elvesztik minden befolyásukat, s decentralizált egységállammá válnak, ahol a belső állami egységek autonómiája egyedül a központi hatalom akaratától függ.

Mindezek tisztázása után a jelölt sorra vette Németország és Ausztria XIX–XX. századi alkotmányait. Né-

metország esetében részletesen elemezte a Német Szövetség (1815–1866) államberendezkedését, a frankfurti alkotmánytervezetet (1849), a bismarcki (1867–1918) és a weimari alkotmányt (1919–1933), valamint a bonni alaptörvényt (1949–). Osztrák vonatkozásban kitért a pillersdorffi (áprilisi) alkotmány (1848), a kremsieri tervezet (1849), az olmützi alkotmány (1849), a szilveszteri pátens (1951), az októberi diploma (1860), a februári pátens (1861), az 1867. évi alaptörvények (1867–1918), valamint az 1920. és az 1934. évi alkotmány sajátosságaira. Az előadásból jól kitűnt, hogy milyen apró, közvetett lépések vezethetnek a központi hatalom megerősödéséhez, s milyen különböző típusai alakulhatnak ki a szövetségi államnak, attól függően, hogy milyen mértékű a szövetség, ill. a tagállamok alkotmányozó befolyása. A jelölt kitűnően szemléltette, hogy a jogfejlődésben kimutathatók elvszerű irányok, de ezeket lényegesen befolyásolhatják a történelmi determinációk és a politikai kompromisszumok.

Az előadást tudományos kollokvium követte, melynek során a jelenlévők számos kérdést megfogalmaztak. Elsőként dr. Jobbágyi Gábor tanszékvezető egyetemi tanár arról kérdezte a jelöltet, hogy a két világháború közötti magyar jogfejlődésben kiemelkedő jelentőségű kormányzói jogkör tekintetében felfedezhetők-e német, illetve osztrák hatások? A jelölt válaszában kifejtette, hogy az uralkodót akadályoztatása esetén minden államban helyettesíteni kellett. Németországban 1848-ban, az ideiglenes alkotmány szerint is választottak kormányzót a császári trón betöltéséig, az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlata után azonban a kormányzó is lemondott. A magyar kormányzói tisztségnél külföldi hatások nehezen mutathatók ki, mivel a magyar intézmény sem volt egységes; a kormányzó jogállását minden választáskor egyedileg állapították meg.

Dr. Prugberger Tamás egyetemi tanár három kérdést is feltett a jelöltnél: (1) milyen lehetőségek voltak a történelmi Magyarország szövetségi átszervezésére; (2) Magyarország jelenlegi regionalizálása jelenthet-e szövetségi átszervezést; (3) egy kétkamarás rendszerben elképzelhetőnek tartja-e a helyi önkormányzatok által delegált második kamarát? A jelölt válaszában előadta, hogy a történelmi Magyarország szövetségi átszervezésére Kossuth készített tervezetet. Az, hogy ez meggátolta volna Magyarország 1918 utáni szétesését, nehezen állapítható meg. Az ország regionalizálására készített tervezetek nem irányulnak szövetségi átszervezésre, csupán a területi önkormányzatok nagyobb egységekbe történő tömörítését célozzák. Technikailag a szövetségi átszervezés is megvalósítható, de erre tervezet sem készült. A helyi önkormányzatok által delegált második kamara nem rossz megoldás. A kétkamarás rend-

szerre történő átszervezés azonban nehezen kivitelezhető, hiszen az Országgyűlésnek saját ellensúlyát kellene felállítania, s ez jelentős politikai akadály.

Végül a szakértő bizottság elnöke arról kérdezte a jelöltet, hogy a német és osztrák alkotmánytörténet milyen mértékben van feldolgozva a magyar jogtörténet-írásban? A pályázó erre azt a választ adta, hogy az osztrák alkotmánytörténet vonatkozásában Wilhelm Brauner művének Kajtár István által elkészített magyar fordítását, valamint a fiatalon elhunyt Ijjas József kandidátusi értekezését tartja a legfontosabbnak, a német alkotmánytörténet vonatkozásában pedig Ruzsoly József akadémiai doktori értekezését emelné ki, mely a Német Szövetség tagállamainak 1848-as választójogi rendszereit elemzi.

A kollokviumot a pályázó német nyelvű előadása követte, mely a tudományos előadás anyagát foglalta össze, majd *A törvényhozó és végrehajtó hatalom fejlődése Magyarországon (1848; 1867–1918)* című tantárgyi előadás megtartására került sor. Ennek keretében a jelölt előbb felvázolta a magyar államszervezet polgári kori struktúráját, majd részletezte a trónbetöltés és a királyhelyettesítés szabályait. Kifejtette, hogy mi-

lyen szerepe volt a királynak a törvényhozásban, s bemutatta az országgyűlés működését. Elemezte a király jogkörét a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás terén, végül pedig a kormány jogállásának kérdéseit taglalta.

A pályázó teljesítményét a szakértő bizottság tagjai, a kari habilitáltak és a jelenlévő egyetemi hallgatók értékelték titkos szavazással. A szavazások alapján a jelölt 92,5%-os összesített eredményt ért el. Ennek kihirdetése után az elnök a következőképpen foglalta össze a szakértő bizottság állásfoglalását: „Szabó István habilitációs eljárása során a pályázat mellékletét képező dokumentumgyűjtes, a jelölt komparatív tudományos előadása, a modernkori hazai alkotmányfejlődés egyik kardinalis problémájának szentelt, igen lendületes tantárgyi előadása, idegen nyelvi kommunikációs felkészültsége és vitakészsége a megkívánt oktatói-kutatói habitust meggyőzően demonstrálta. A szakértő bizottság mindezekre tekintettel javasolja a Miskolci Egyetem Társadalomtudományi Habilitációs Tanácsának, hogy Szabó István számára a „dr. habil” címet ítélje oda.”

Sáry Pál

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében 2006. november 15-én rendezték meg Dr. Kelemen Miklós egyetemi tanársegéd *A birodalom kormányzása* című doktori értekezésének nyilvános vitáját. Az ülést Dr. Sári János egyetemi tanár (Dsc., ELTE Állam- és Jogtudományi Kar), a Doktori Bizottság Elnöke nyitotta meg. A Bizottság tagjai: Dr. Antalóczy Péter egyetemi docens (PhD. KGRE Állam- és Jogtudományi Kar) és Dr. Miskolczy Ambrus egyetemi tanár (Dsc., ELTE Bölcsészettudományi Kar).

Kelemen Miklós a disszertációban elsősorban azt vizsgálta, hogy mennyiben járult hozzá a késő Római, majd a Bizánci Birodalom a középkori Európa egyik államszervezési modelljének, az ún. bürokratikus vagy hivatali államszervezetnek a kialakulásához, illetve az ezt megvalósító intézmények, különösen a kancelláriák és központi tanácsok megszervezéséhez. Kutatásai során bizonyította, hogy egyes intézmények annak ellenére tovább éltek az egykori birodalom területén szerveződő új államokban, hogy a Nyugatrómai Birodalom bukása együtt járt a késő római igazgatási rendszer összeomlásával. A Pápai Állam jól kimutathatóan a késő római igazgatás mintájára szervezte meg kormányzatát, a nyugat-európai királyságok pedig a bürokratikus államszervezés egyik legjellegzetesebb szerve, a központi kancellária kialakításában támaszkodtak késő római hagyományokra.

A disszertáció másik fő kérdése az volt, hogy kimutathatók-e a bizánci állam története során olyan államszervezési elvek, módszerek, amelyeket a későbbi korok folyamán is felhasználtak a modern államigazgatás

A birodalom kormányzása – A Keletrómai Császárság igazgatástörténete

KELEMEN MIKLÓS
DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK
NYILVÁNOS VITÁJÁRÓL

rendszeiben; alkalmaztak-e a bizánciak a modern időkben is megfigyelhető módszereket, eszközöket a tisztviselők toborzása, előmeneteli rendje, díjazása terén, a hivatalok hatáskörének és illetékességének megállapításakor. A Szerző dolgozatában kimutatja, hogy a késő római, majd a bizánci államszervezés nagyrészt ismerte azokat a kormányzati és szervezési módszereket, amelyeket a mai napig alkalmaznak a modern igazgatás kialakításában, és a keletrómai igazgatás is szembesült azokkal a problémákkal (hivatalválsárlás, korrupció), amelyeket a modern igazgatásnak szintén meg kell oldania.

A dolgozat hipotézisét – a bizánci államigazgatás az európai igazgatástörténet szerves része, a középkori államszervezés egyik modelljének, a hivatali államszervezetnek legfőbb reprezentánsa – a Szerző meggyőzően bizonyítja: a késő római államszervezési hagyományok elsősorban a bizánci államon keresztül éltek to-

vább Európában, kimutatható azonban közvetlen folytonosság a késő Római Birodalom és a nyugat-európai államok intézménytörténete között is. A középkoron is túlmutató államigazgatási módszerek és az egyes intézmények fejlettsége alapján a késő római és a bizánci államkormányzat Európában az első hivatali jellegű igazgatási rendszernek, kis túlzással az abszolutizmus kori modern államszervezés előképének, mintaadójának tekinthető.

A disszertáció egyik opponense, Dr. Nagy Marianna egyetemi docens (PhD., ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) szerint az értekezés rendkívül izgalmas olvasmány a közigazgatási jogász számára. Nem csupán azért, mert egy nagyon szofisztikált igazgatási rendszert ismerhetünk meg belőle, hanem azért is, mert azzal szembesíti az olvasót, hogy a Birodalom igazgatása is csaknem ugyanazokkal a problémákkal küzdött, mint amelyeket napjainkban próbálunk megoldani, többnyire sikertelenül. Jelentősen hozzásegít bennünket a mai szláv (főként az orosz) közigazgatás működésének megértéséhez is, amelynek történelmi gyökereit a disszertáció kimutatta. A Szerző eredeti források, hivatali jegyzékek, ceremónia-leírások, szertartáskönyvek, hivatalnoklisták elemzésével jutott új és értékelhető információkhoz, így valóban eredeti látásmóddal, eredeti információk alapján megírt művel állunk szemben. Az opponens a disszertáció egyik legnagyobb eredményének a bizánci hatalmi szimbolika eredeti forrásanyagán alapuló, részletes bemutatását és értékelését tartja. A Szerző a hatalmi szimbolikán keresztül fontos következtetéseket von le a közigazgatás szervezetére és működésére vonatkozóan is. A bizánci közigazgatásban talán minden másnál bonyolultabb és cizelláltabb a hatalmi szimbólumok rendszere. A dolgozat fontos tanulsága még, hogy civiljogi tanulmányainknál elengedhetetlen a római jogi gyökerekre való hivatkozás.

A dolgozat másik opponense, Dr. Nótári Tamás egyetemi docens (PhD., KGRE Állam- és Jogtudományi Kar) véleménye szerint a témaválasztás örömmel töltheti el nemcsak a jogtörténészeket, hanem az ókorász- és középkorász kutatókat is, hiszen Kelemen Miklós munkája nem csupán a jogtörténet irodalmát gazdagítja, hanem a méltán világszínvonalú magyar bizantinológiát is. A disszertáció tagolása logikus, arányos, jól áttekinthető. Módszerét tekintve példamutatóan ötvözi a történelmi és jog-összehasonlító metodikát. A dolgozat a főhatalom (vagyis a császárra vonatkozó joganyag) tárgyalását követően a hivatalnoki kar, a birodalmi kormányzás kérdéseit taglalja. Törzsanyagát a *De ceremoniis* egyes fejezeteinek Kelemen Miklós által készített fordítása egészíti ki, ami bizonyítja a Szerző jártasságát az eredeti források feldolgozásában. Az opponens kritikája részben kutatástechnikai – a szakirodalomból hiányolja a francia, olasz és orosz nyelvű munkák jelentősebb felhasználását –, másrészt egy terminológiai problémára – a disszertáció alcímében szereplő Keletrómai Császárság elnevezés helytelen voltára – hívta fel a figyelmet. Bár a „Bizánc” (Byzantion, Byzantium) elnevezésnek az egész birodalomra való al-

kalmazása az újkor szellemi terméke, a birodalom lakói magukat rómaiaknak (*rhómaiói*) tartották, s Konstantinápoly 330 után hivatalosan is „új Róma” (*nea Rhómé*), illetve „második Róma” (*deutera Rhómé*) lett, az opponens mégis szerencsésebbnek tartotta volna a „Bizánci Császárság”, illetve „Bizánci Birodalom” elnevezést a „Keletrómai Császárság” megnevezésénél, akkor is, ha az utóbbi éppoly történelmietlen, mint az előbbi, hiszen 476-ig egyetlen Római Császárságról beszélünk, s 395-ben nem a birodalmat, hanem a közigazgatást osztották ketté. A „Keletrómai Császárság” *de iure* sohasem létezett, a bizánci uralkodó magát mindvégig a rómaiak császáranak tartotta, országa tehát maga a „Római Birodalom”, a Kr. e. 753-ban alapított Róma folytatója, ennek következtében a több mint 2000 éves Római Birodalom (Kr. e. 753–Kr. u. 1453) életében a bizánci korszak csupán egy szakasz. Az opponens szerint a Bizánci Császárság elnevezés a szakirodalomban kellően elfogadott ahhoz, hogy a középkorra alkalmazva ne kelljen felváltani a nem kevésbé aggályos Keletrómai Császárság névvel.

A dolgozat és a pályázó korábbi tudományos munkássága alapján mindkét opponens *summa cum laude* minősítéssel javasolta a PhD-fokozat odaítélését Kelemen Miklós számára.

Az opponensi véleményekre reagálva a Szerző elmondta, hogy a kutatóhelyi vita során szóban, majd írásban kifejtett opponenciák tanulságait igyekezett a nyilvános vitára véglegesített szövegváltozatba beépíteni, felhasználni. Dr. Nagy Marianna véleményét – a bizánci birodalmi igazgatás és a modern közigazgatás szervezési elvei hasonlóságainak kiemelése a dolgozatban – örömmel fogadta, mivel egyik legfőbb célja éppen az volt, hogy az „első” közigazgatás számára nyújtson új szempontokat, értékelési érveket. Különösen megtisztelőnek tartotta a munka tematikai besorolását a közszolgálati jogtörténet címszó alá, mivel a dolgozat elkészítésekor fontos szempontja volt a jogtörténeti kérdések felé fordulás és a történelmi-filológiai iránytól való tisztes távolságtartás.

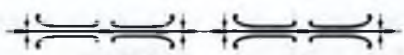
Dr. Nótári Tamás észrevételeire válaszolva elmondta, hogy a szakirodalom-felhasználási hiányosságok – a szerző képességeinek korlátai mellett – abból is fakadnak, hogy már a téma vizsgálatának első szakaszában – a bizánci igazgatástörténet nagy időbeli terjedelme, őrási forrásanyaga és szakirodalma miatt is – arra az elhatározásra kényszerült, hogy mind időben, mind tematikában, mind a feldolgozott munkák körében határokat szabjon. A Jelölt ígérete szerint a dolgozat következő változatában megpróbálja a szakirodalmi háttérrel a hiányolt művekkel kibővíteni. Az opponens terminológiai problémafelvetésével kapcsolatban Kelemen Miklós a „Keletrómai Birodalom” fogalomhasználatát azzal indokolta, hogy a terjedelmi korlátok miatt a Bizánci Császárság igazgatástörténetének csak egy szakaszát, a 3. század végétől a 11. század végéig terjedő korszakot dolgozta fel, s az alcím megválasztásakor egy olyan jelzõt kellett találnia, amely ezt az „első felében még római, de második felében már bizánci” nyolc évszázadot

hitelesen visszaadja. A Jelölt egyetértett Dr. Nótári Tamás érvelésével abban, hogy a tág értelemben vett Római Birodalom történelmének mintegy kétezer évében a „bizánci” korszak csak egy szakasz. Az igazán nehéz kérdés az, hogy mikortól beszélhetünk a római történelem „bizánci” korszakáról? Az egységes Római Birodalom két részre való felosztásától (Kr. u. 395)? A nyugatrómai *pars* és császárság bukásától, pontosabban a nyugatrómai császári trón – ideiglenes – betöltetlenné válásától (Kr. u. 476.)? Esetleg a 7–8. századtól, amikor kialakultak a római hagyományoktól már markánsan különböző „bizánci” állam intézményei, szervezési elvei? A bizantinisztika legnagyobb kutatóinak (Ostrogorsky, Brehier, Stein) korszakolásai leginkább ez utóbbi álláspontot fogadják el, vagyis azt a megközelítést, hogy a bizánci történelemnek volt egy „római”

és egy „bizánci” szakasza. A *keletrómai jelző talán jobban magában hordozza egyszerre ezt a két időszakot*, mint a bizánci, amely, amellet, hogy bevallottan történelmietlen, tudománytörténeti jelzőként is legkorábban a Herakleios (610–641) uralkodásától kezdődő korszakra vonatkozik. A keletrómai jelző természetesen nem a legmegfelelőbb kifejezés, mivel a Keletrómai Császárság történelmileg ugyanúgy nem létezett, mint a Bizánci Császárság, a kompromisszumos megoldás keresésében a Szerző mégis ezt tartotta a „kevésbé rossznak”.

A Bizottság a dolgozat alapján Dr. Kelemen Miklós-nak a doktori fokozat *summa cum laude* fokozattal való odaítélését javasolta az Egyetemi Doktori Tanács számára.

Összeállította: **Éleszthő László**

A z európai jogtörténészek legifjabb generációja immár hagyományosan más-más európai helyszínen tartja éves fórumát, amely alkalmat ad a pályájuk elején járó joghistórikusok számára kutatásaik eredményeinek ismertetésére, megvitatására. A fórum nemzetközi jellege azonban ennél többet is kínál: a „gondolatok, ötletek piactereként” eszmecserehez, (tudományos) kapcsolatok létrejöttéhez, ápolásához nyújt kiváló hátteret.

A fórum 2006-ban helyszínét tekintve visszatért a kezdetekhez: a Frankfurtban működő Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte és a Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main közös szervezésében került megrendezésre. A konferencia a korábbi évekhez hasonlóan ezúttal is tematikus jellegű volt: az előadások az „emlékezés és felejtés” mottójával hangzottak el.

A szervezők intenciója szerint a jogtörténet tudománya egyrészt a jogi emlékezet életben tartója, ugyanakkor időnként korábbi jogok újraélesztőjeként jelenik meg. Másrészt a jogtörténet egyes esetekben szerepet játszhat a felejtés/feledésbe merülés folyamatában, amelyet társadalmi és politikai változások során észlelhetünk. Az összehasonlító jogtörténet művelői nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy egy adott társadalom kollektív emlékezete alapvetően kulturális meghatározottságú, mely tény miatt jelentősen különbözhet más társadalmakétól. Az ezen gondolatokra való ráhangolódást a frankfurti egyetem középkortörténésze, Prof. Dr. Johannes Fried interdiszciplinaritásban bővelkedő nyitól előadása biztosította az első nap estéjén.

A fórum résztvevői a következő három napon kaptak lehetőséget témáik kifejtésére. Erre az előadók viszonylag magas száma miatt párhuzamos szekciókban került sor, ami a bőség zavarának sajátos öröme túl a hallgatóság tagjai számára meghatározta egy-egy nap helyszínét is. A fórumon összesen harminc előadás hangzott el a frankfurti egyetem, illetve a MPIER termében; mindegyik népes hallgatóság előtt, amely a

Emlékezet és felejtés a joghistória tükrében

FIATAL JOGTÖRTÉNÉSZEK
EURÓPAI FÓRUMA FRANKFURTBAN

EUROPÄISCHES FORUM JUNGER
RECHTSHISTORIKER / EUROPEAN
FORUM OF YOUNG LEGAL
HISTORIANS. FRANKFURT AM MAIN,
2006. MÁJUS 25–28.

*„A történelem csak az emlékezetben megőrzött adatok vékony zsinórja az elfelejtett adatok óceánja fölött.”
(Milan Kundera)*

harminc perces referátumok utáni kérdések, viták során hallathatta hangját.¹

A fórum nemzetközisége a rendezvény egyik legnagyobb előnyének és egyben hátrányának bizonyult. A nevében európai konferenciára örvendetes módon az öreg kontinensen kívülről is érkeztek; a nyelvi sokszínűség azonban helyenként jóval kevesebb öröme adott okot. Számos előadó választott olyan nyelvet, amelyet hallgatóságának többsége nem értett, így jobb híján a kiadott programfüzetben található rezümék² esetleges egyéb nyelvű változata nyújtott némi kapaszkodót a referátum tartalmát illetően.

A konferencia egyes szekciói az emlékezés és felejtés jogi aspektusainak különböző szegmenseit kívánták csokorba gyűjteni – még ha időnként talán nem is volt egyértelmű az egyes témák egymás mellé helyezése. A második nap délelőttjén került sor a jogi emlékezet for-

rásait érintő módszertani („Techniques of Legal Memory”), valamint a politika utólagos emlékezetformáló szerepét vizsgáló („Counter-Memory”) előadásokra. Az első szekcióban hallhatták a résztvevők az ókori görög komédiák jogfejlesztő szerepének kultúr-történeti aspektusokban bővelkedő feltárását (Buis, E. J.: *From Inscriptions to the Dramatic Text: Literary Reminders of Lawmaking in Athenian Old Comedy*), a magyar jogi írásbeliség kialakulásának ismertetését (Komáromi László: *Institutionen und Ursprung der juristischen Schriftlichkeit in Ungarn im 12.–13. Jh.*), a 16–17. századi mazóviai nemesi gyűlések által a rendi gyűlés bírósága számára megfogalmazott sajátos kegyelmi kérvények jellegzetességeit (Moniuszko, A.: *When to Remember and when to Forget? Court's petita of the Masovian Gentry in the Vasa Period*), valamint a kora újkori jogszabályok címzettjei jogismeretének erősítését célzó módszerek elemzését (Schennach, M. P.: „Damit sich niemand der Unwissenheit zu entschuldigen habe” – *Gesetzespublikation in Spätmittelalter und Frühneuzeit am Beispiel der Grafschaft Tirol*).

A második szekcióban hangzott el az 1831. évi belga alkotmányban deklarált szabadságjogokat a korábbi holland dominancia ellenhatásaként értékelő előadás (Delbecke, B.: *The Belgian Nation and Van Maanen's Curse. Remembering the United Kingdom of the Netherlands while Discussing Civil Liberties in 19th Century Belgium*), az 1848–1849-es német forradalmi hagyományok szerepét a választójogi reformokért való küzdelemben az egységes Németország létrejöttének időszakában vizsgáló referátum (Müller, Ch.: *Die umkämpfte Erinnerung an die Revolution: Die Instrumentalisierung des revolutionären Wahlrechts um 1870*), a francia negyedik köztársaság által alkotmányosan deklarált jogfolytonosság problémáit elemző beszámoló (Engel, Th.: *Welche Republik? Der Bezug auf republikanische Traditionen im französischen Verfassungsrecht nach dem Zweiten Weltkrieg*), valamint az olasz kárpótlási joggyakorlatban újra megjelenő faji jellegű megkülönböztetést ismertető szöveg (Falconieri, S.: *La scienza giuridica italiana tra ricordo e oblio della legislazione antiebraica*).

A konferencia harmadik napján hangzott el a legtöbb előadás; négy szekció járta körül a múlt feledésbe merülésének („Forgetting a Past”), a múlttal való kiegyezésnek („Coming to Terms With the Past”), a múltépítésnek („Constructing a Past”), a jogi emlékezetnek és az identitásnak („Legal Memory and Identity”) a problematikáját. Az első szekció két előadója foglalkozott az amnesztia kérdésével az ókori görögök (Scheibelreiter, Ph.: „Nichterinnern” und „Übles vergessen”: *Zum Amnestiebegriff im klassischen Griechenland*), valamint a modern olasz állam (Stronati, M.: „Grazia” e oblio) kapcsán. Ugyanitt hangzott el referátum a spanyol cenzúra egyes jogászai műveik elterjedésében játszott sajátos szerepéről (Beck-Varela, L.: *Zwischen „damnatio memoriae” und „castigationes”. Arnoldus Vinnius im Spanien des 18.*

Jahrhunderts), valamint a reformáció korában létrejött protestáns egyházak joga és a korábbi kánonjogi normák viszonyáról (Schulze, R.: *Was tun mit den Dekretalen Papst Gregors IX? Zum nachreformatorischen Schicksal der Normen des kanonischen Rechts*).

A joggal való kiegyezés szekciója érzékeny témákat érintett; a második világháború alatt elkövetett emberiség elleni bűntettek (Meyer, H.: *Die französische Vergangenheitsbewältigung des Zweiten Weltkriegs durch die Rechtsprechung am Beispiel des „Oradourprozesses”*), valamint a nemzetiszocialista eszmékkel rokonszenvező tudósok (Winkler, V.: *Dealing with the Nazi past of leading German scholars in the classroom*) mai megítélésének problematikáján túl szóba kerültek az átélt diktatúrák, tekintélyuralmi rendszerek későbbi személyes (Aragoneses Aguado, A.: „Entre le dictateur et moi” ou l'ombre longue du Franquisme juridique), illetve társadalmi (Olaiz, J.: *Coming to Terms with the Past: The Mexican Juncture between Remembrance and Forgetfulness*) feldolgozásának lehetőségei is.

A múlt átfogalmazásának, „újratemtésének” példaként hangzott el előadás korábbi korok jogi tekintélyeinek későbbi, újraértelmezett felhasználásáról (Aldous, K. E.: *The Selective Memorialization of Sir John Fortescue in Early Modern England: A Short Case Study in Legal Antiquarianism*), a társadalmi változások és a jogi szabályozás összefüggéseiről a családi viszonyok (Hofri-Winogradow, A. S.: *Law's Families: Conceptions of the Family in Late 18th Century English Law*), illetve a szerződések körében (Thompson, D. A.: *Verträge zugunsten Dritter, „Bedürfnisse des Verkehrs” und Privatrechtsmentalität im Deutschland des 19. Jahrhunderts*), valamint a csak másodlagosan fennmaradt források rekonstrukciója (Świecicka, P.: *Problem with the Textual Reconstruction of Ancient Leges. A Reconstruction of the Lex Aquilia*) kapcsán.

Az identitás és a régi jog kapcsolatát feszegették a latin-amerikai őshonos népek és a hódítók viszonyáról (Gutiérrez Vega, P.: *The Minutes of the Savages. Treaties between the Hispanic Monarchy and Indigenous Nations in Latin America*) és a 20. század egyik korai népiirtásával kapcsolatos nemzetközi jogi problémákról (Murtfeld, R.: *The Ovaherero Genocide: A Counter-Memory to International Law*), valamint az ősi zsidó normák sorsáról a modern Izraelben (Kedar, N.: *Israeli Law as a lieu de mémoire [et d'oubli]: Remembering and Forgetting Jewish Law in Modern Israel*), illetve az angolszász korszak előtti ír jog elfeledett szabályai 19–20. századi utópisztikus (újra)értelmezésének az ír függetlenségi eszmére gyakorolt hatásáról (Mohr, Th.: *Law in a Gaelic Utopia*) szóló előadások.

A zárónapon a jogi emlékezet szabályozását vizsgáló szekció („Controlling Legal Memory”) érintette a német földön élő földművelő lakosság körében megmaradt átruházási szokásjog és a polgári korszak törvény-

ben rögzített öröklési jogi szabályainak számos különbségét (Fastenmayer, B.: „*Wohin kommen wir, wenn wir überall Gesetze machen wollen, wo Dummheiten stattfinden....*” *Praxis und Gesetz im landwirtschaftlichen Erbgang*), a jogtörténelmi források értéke levéltári meghatározásának kérdéseit (Rügge, N.: *Steuerung des Erinnerns und Vergessens? Archivische Bewertung rechtsgeschichtlicher Quellen*), valamint a szocialista polgári jog egyes elemeinek továbbélését a szovjet utódállamokban (Zezekalo, A. Y.: *Forgetting the Socialist Tradition in Private Law. What Does It Mean?*). A múltbéli események bizonyítási problémáit („Proving the Past”) járták körül az emlékezetnek a hátrávitak eldöntésében való jelentőségéről (Dariescu, C.: *Physical Pain: An Ancient Legal Remedy Against Oblivion*), a katalán területek büntetőeljárásának 16–18. századbeli sajátosságairól (Desnos, F.: *Ne pas oublier le crime: lerefus d'absolution en Catalogne*) szóló, valamint a történészek perbeli szakértőkként való szereplésének problémáit elemző (Petrovic, V.: *Historians as Expert Witnesses: New Trend in Juridical Memory Making*) előadások.

A referátumok mellett a résztvevők számára kötetlen programokkal is kedveskedtek a szervezők: ilyen volt az egykori ciszter kolostor épületegyüttesének meglátogatása Eberbachban, az ezt követő vacsorával egybekötött borkóstolás Walluf am Rheinban pénteken. A másnap koraesti frankfurti városnézést követő, éjszakába

nyúló látogatás egy tipikus Äbbelwoi-Kneipe vendégeként a helyi specialitásnak számító, kissé savanykás almabor elfogyasztása közepette szintén elősegítette a résztvevők kikapcsolódását és a fentebb említett nyelvi nehézségek is oldódni látszottak. A jó hangulatot emelte ki a konferenciát lezáró rövid beszédében a rendező MPIER igazgatója, Marie Theres Fögen is, aki, emlékeztetve a jogtörténettel foglalkozók céljaira, utalt arra is, hogy ezt a szép hivatást mindig örömmel tekintve és örömmel kell végezniük.

A következő fórum helyszíne Sevilla, időpontja 2007. szeptember 5–8., tervezett témája a jogi kultúrák találkozása, kereszteződése („Crossing Legal Cultures”) lesz.³

Mázi András

Jegyzet

¹ Mivel a szervezők előzetesen válogattak az előadásra jelentkezők közül, a harminc előadón kívül számosan a hallgatóság tagjaiként képviseltették magukat a fórumon – így a népesnek mondható hatagú magyar delegáció öt tagja – Dr. Bató Szilvia (SZTE ÁJK), Dr. Korsós Dr. Delacasse Krisztina (PTE ÁJK), Dr. Peres Zsuzsanna (PTE ÁJK), Dr. Csizmadia Tamás (PTE ÁJK), Dr. Mázi András (KRE ÁJK) – is. A résztvevők teljes tábora mintegy nyolcvan fő volt.

² A rezümék megtalálhatók a <http://www.mpier.uni-frankfurt.de/pdfl/forum2006/abstracts.pdf> webcímen.

³ Bővebb információ angolul a <http://tresculturass.artempus.net/media/docs/Forum2007-English.doc> webcímen.

A z Európában egyedülálló francia Musée National des Prisons (Nemzeti Börtönmúzeum) Fontainebleau-ban, Párizstól mintegy 60 km-re délre található. A múzeumot 1995-ben rendezték be, s 2003-ban nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A börtönmúzeum egy olyan, a megyei bírósághoz tartozó területen 1845 után emelt épületben található, amelyben a gyanúsítottakat és a rövidebb idejű szabadságvesztés-büntetésre ítéltet tartották fogva. Az épület a XIX. századi börtönépítészeti eklatáns példája; a két emelet magas főtérben fából készült függőfolyosókon lehet megközelíteni a harminc zárkát. A sétálóudvar fölé egy kupolás megfigyelőhely emelkedik. Az épület pincéjében fennmaradt a fegyelmi zárka, a régi ebédlő, a zuhanyozóhelyiség és a műhely is.

A börtönmúzeumban kiállított és raktározott hatalmas gyűjtemény a franciaországi (anyaországbeli és tengerentúli) börtönökből származik, s bepillantást nyújt a francia börtönök történe-

Musée National des Prisons (Fontainebleau)

tébe és a börtönök mindennapjainak világába. A gyűjtemény három csoportból áll. A 4500 darabot számláló néprajzi jellegű kollekció börtönbútorokat, egyenruhákat és a mindennapi élethez, a fenytetéshez, a munkához és a váláshoz kapcsolódó tárgyakat tartalmaz. A 4000 darabos történelmi dokumentációt (kéziratok, metsetek, tervrajzok) az 1930-as években készült, 2500 fotóból álló Henri Manuel-gyűjtemény teszi teljessé. A múzeum időszakos kiállításokat is szervez, főképpen a nemzeti kulturális örökség napjának alkalmából.

A fontainebleau-i múzeum a XVI. századtól egészen napjainkig kíséri végig a francia börtö-

nők történetét, megismerteti látogatóival a büntetés-végrehajtási intézetekre vonatkozó legfőbb régi jogszabályokat és a mai szabályozás egy-két fontosabb részletét is. A francia börtönhistoria I. Ferencnek (1515–1547) a javíthatatlan csavargók és bűnöző koldusok bezárásáról szóló rendeletével kezdődik. XIV. Lajos idején a börtön nem büntetés volt, hanem a bűnözők biztonságos fogva tartására szolgáló helyként funkcionált. A nagy francia forradalmat közvetlenül megelőzően már háromféle elzárási intézettípus működött, amelyekből a felvilágosodás és a forradalom következtében megszülető eszmék hatására kialakult a bírósági rendszerrel összefüggő, egységes börtönhálózat (külön intézet a gyanúsítottak, a vádlottak és az elítéltek számára). 1803-ban kezdték el építeni a központi büntetőintézeteket, amelyek meghatározóvá váltak a XIX–XX. században. A múzeum bemutatja az anyaországbeli és a tengeren túli fegyenctelepeket, a deportáció, a transzportáció és a relegáció intézményét is.

A gazdag és sokszínű gyűjtemény nemcsak történeti sétát, hanem tematikus, a börtön életét bemutató látogatást is lehetővé tesz. Megismerhetjük a foglyok különféle csoportjaira (férfiak, nők és fiatalok) vonatkozó szabályokat, sőt az irodalom vagy a filmművészet által híressé vált rabokról is találhatunk érdekes adato-

kat. A múzeum külön figyelmet szentel a foglyok bűnügyi nyilvántartása történetének (rablajstrom és bertillonage) és a különféle egyenruhák, rabviseletek időbeli változásának. A gyűjtemény kiterjed a fenytések és a börtönmunka bemutatására, a higiéniai, étkezési és orvosi ellátási szabályok ismertetésére. A fotógyűjtemény és a kiállított tárgyak segítségével a látogató elé tárul a börtönigazgatás rendszere, a börtönszemélyzet (igazgatóság, hivatali személyzet, őrök) feladatköre, a metszetek és tervrajzok pedig a börtönpépítéssel jellemző vonásait mutatják be. A múzeum gyűjteménye olyan kuriózumokat is tartalmaz, mint a neuschwansteini kastély rabok által sajtdobozokból készített mása és az Eiffel-torony gyufákból összeállított makettje.

A börtönmúzeum (címe: 77300 Fontainebleau, 1 Rue du sergent Perrier), előzetes megbeszélés alapján, meghatározott napokon, csoportos vagy egyéni tárlatvezetés keretében látogatható, amelyre a Fontainebleau Turisztikai Hivatalban lehet jelentkezni (tel.: +33 01 60 74 99 99 vagy <http://www.fontainebleau-tourisme.com> honlapcímen). A múzeum honlapja a <http://www.justice.gouv.fr/musee> webcímen érhető el.

Südi Gergely

Texas Prison Museum – Huntsville

A huntsville-i múzeum új kiállítása Texas állam börtönrendszerének fejlődését mutatja be 1848-tól napjainkig. A texasi börtönrendszerben hozzávetőlegesen 150 000 bűnözőt tartanak elzárva, s éves költségvetése megközelíti a 2,5 milliárd dollárt.

A múzeum legújabb kiállítása lényegében egy érdekes, fülhallgató segítségével követhető audiobemutató. A hallottakat egy-egy eseménytábla egészíti ki, az egyes történetek elbeszélőjének képei a tábla feletti üveglapon láthatók. Az egyik oldalon a híres felügyelő, C. L. McAdams ad elő egy történetet Clyde Thompsonról, a Texas börtöneiben valaha is fogva tartott legveszélyesebb bűnözők egyikéről, a másik oldalon pedig McAdams munkatársai, két volt tisztviselő és egy elítélt mondanak el érdekes részleteket a felügyelő életéről.

Amikor Texas 1924-ben elnyerte függetlenségét, az államban a büntetés-végrehajtás törvényes módszere az akasztás volt. Az ítélet végrehajtására azon a helyen került sor, ahol a körözött személyt elfogták. 1924-ben az

állam átvette a végrehajtás feletti irányítást, s bevezették a villamosszékekben történő kivégzést. A kiállítás egyik leghátborzongatóbb látványossága az „Old Sparky” néven emlegetett, ma már használaton kívüli villamosszék, amelyben 1924 és 1964 között 361 elítélt vesztette életét. Ezt a legendás, eredetileg rabok által készített berendezést a Walls Unit Death House-ból

szállították a múzeumba, ahol az egyik legtöbb vitát kiváltó látványossággént tartják számon. A villamosszéket az USA Legfelsőbb Bírósága által 1964-ben hozott, majd 1976-ban törvényerőre emelt szabályozása alapján a méreginjekció váltotta fel.

A múzeumban helyet kapnak a börtöncsempészet emlékei is. A „csempészet” az a tevékenység, amely az egyik legnagyobb terhet rója az intézményekre, ugyanis célja a biztonság és az őrzés lehető legtökéletesebb kijátszása. A tárlat felvonultatja a legravaszabb, legötletesebb börtönlakókat, akik a cellák berendezéseit alapanyagul használva kézzel készítették fegyvereiket. A kiállítás a fogva tartottak őrzésére szolgáló

sokfajta eszközt – a régi láncos vasgolyót, a dereseket és a modern bilincseket stb. – is bemutatja.

A múzeum címe: Texas Prison Museum, 491 Hwy 75 N, Huntsville, TX 77320. Internetes elérhetősége: tpmuseum@sbcglobal.net.

Elek Péter

Az 1996-ban megnyílt chicagói The American Bar Association (ABA) Museum of Law America's *Lawyer-Presidents* (Amerika jogász elnökei) című kiállítása mintegy kétszázötven fényképpel, illusztrációval, dokumentummal, műalkotással és videókkal mutatja be az USA huszonöt jogász végzettségű elnökének karrierjét, valamint azt, hogy mennyiben befolyásolták későbbi elnöki tevékenységüket az általuk folytatott jogi tanulmányok.

Az Egyesült Államok negyvenkét eddigi elnöke közül huszonötnek volt jogász az eredeti foglalkozása, s valóban ügyvédi irodájukból léptek az elnöki hivatalba. Thomas Jefferson írta a jogi tanulmányokkal kapcsolatban: „a legfontosabb pont a nyilvánosság előtti előrelépéshez a politikai életben”. A jogász elnökök – többek között John Adams, Thomas Jefferson, James Monroe, John Quincy Adams, Andrew Jackson, Martin Van Buren, Abraham Lincoln, Rutherford B. Hayes, Chester A. Arthur, Grover Cleveland, Benjamin Harrison, William McKinley, William Howard Taft, Woodrow Wilson, Calvin Coolidge, Franklin D. Roosevelt, Richard Nixon, Gerald Ford, William Clinton – jogi karrierjével és ennek elnökségükre gyakorolt hatásával azonban mindeddig kevesen foglalkoztak. A kiállítás érdekes bepillantást enged – koruk jelentős eseményein keresztül – az elnökök életének mindennapjaiba is.

John Adams, az első jogász elnök, amellet, hogy húsz évig dolgozott ügyvédként New Englandben, a

Az Amerikai Egyesült Államok jogász elnökei

– ÜGYVÉDI IRODÁBÓL
AZ „OVÁLIS IRODÁ”-BA –

legteljesebb összefoglalást készítette az amerikai szabadságharcról és az ország alapító okiratairól. *Abraham Lincoln*, a valószínűleg legjobban tisztelt és szeretett elnök, huszonöt évet felölölő ügyvédi munkája alatt több mint 5100 ügyben működött közre. *Richard Nixon* az egyetlen olyan elnök, aki jogászként mindkét partvidéken tevékenykedett, s akinek jogi tevékenységébe tartozott egy nagy jelentőségű, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága előtt zajló ügy is; a nyolcadik jogász elnök volt, aki jogi tanácsadóként lépett fel az USA legmagasabb szintű bíróságánál.

A tárlathoz gazdagon illusztrált, jól szerkesztett és megfelelő tájékoztatást nyújtó kézikönyv készült.

A múzeum címe: *The ABA Museum of Law*, 321 North Clark Street, Chicago, IL 60610. Nyitvatartási ideje: hétfőtől péntekig, 10–16 óra között.

Elek Péter

- A Magyar Történelmi Társulat 2006. november 15-én tartotta 2006/2007. évi harmadik vitaestjét, amelynek témája **Bocskai István fejedelemsége** volt. A vitát *Kosáry Domokos* akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke vezette, a műhelybeszélgetés előadója *Horn Ildikó* tanszékvezető egyetemi docens volt.
- „A menekülés állomásai 1956–1957” címmel szervezett nemzetközi és regionális történelmi konferenciát Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata és Győr Megyei Jogú Város Levéltára. A kétnapos konferencia (2006. november 23–24.) levezető elnökei *Gecsényi Lajos* főigazgató (Magyar Országos Levéltár) és *Szakolczai Attila* tudományos munkatárs (1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézet) voltak. Magyar történészek és levéltárosok mellett angol, osztrák és amerikai történészek is tartottak előadást.
- Az Erdélyi római katolikus levéltárak című könyvsorozat két kötetét mutatta be *Török József* egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar) és *Gecsényi Lajos* főigazgató, c. egyetemi tanár (Magyar Országos Levéltár) 2006. november 28-án. A bemutatott

HÍREK

munkák: *Szögi László*: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára I. és *Bernád Rita*: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II.

- Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara szervezésében 2006. november 29-én került sor **Pokol Béla Társadalomtudományi trilógia** (Szociológiaelmélet, Jogelmélet, Politikaelmélet) címen megjelent munkáinak bemutatására és szakmai vitájára, melynek keretében *Karácsony András* egyetemi tanár, *Takács Péter* egyetemi docens és *Szabó Máté* egyetemi tanár ismertette és értékelte az egyes köteteket. Az ismertetéseket szakmai vita követte, melyet *Stumpf István* egyetemi docens vezetett.
- A Magyar Országos Levéltárban 2006. december 8-án *Kubinyi András* akadémikus és *Marosi Ernő*, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke mutatta be *Solymosi László*: **Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecséttani tanulmányok** című kötetét.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Georg **Ambach**, mag., Aakademia Nord, Tartu; **Babják** Ildikó, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Balogh** Elemér, PhD, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Bató** Szilvia, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Boóc** Ádám, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézet; **Elek** Péter, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Herger** Csabáné, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kahler** Frigyes, bíró, a Veszprém Megyei Bíróság Büntető Kollégiumának vezetője, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar; **Kajtár** István DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Koltay András** tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék; **Lenkovics** Judit, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Máthé** Gábor CSc., tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Mázi** András egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet; **Megyeri-Pálfi** Zoltán, PhD hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; Prof. Dr. Srdan **Šarkić**, Újvidéki Egyetem, Jogi Kar; **Sáry** Pál, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római jogi Tanszék; **Südi** Gergely, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar; **Szádeczky Kardoss** Irma, ügyvéd, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Szuromi** Szabolcs Anzelm O.Praem, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Kánonjogi Intézet; **Tóth J.** Zoltán egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, **Wang Yu** egyetemi tanár, Peking City University; **Wiener György** CSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék

E lapszám megjelenését a Győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;

- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;

- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;

- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;

- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;

- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;

- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;

- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

1956	
Wang Yu: Die Ereignisse in Ungarn 1956 – mit Augen eines Chinesen	1
STUDIEN	
BABJAK, Ildikó: Wechseltheorien in der Zeit vom 16. bis zum 19. Jahrhundert	4
ŠARKIĆ, Srdan: Der Adel im serbischen Recht des Mittelalters	13
SZUROMI, Szabolcs Anselm O. Praem.: Verfassungsentwicklung des Päpstlichen Staates von den Anfängen bis zur italienischen Einigung	20
WIENER, Imre: Das Mehrheitsprinzip und die Vertrauensfrage im Regierungssystem der 1848-er Revolution	24
WERKSTATT	
BATÓ, Szilvia: Fachliteratur des österreichischen und ungarischen Strafrechts in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts	32
Georg AMBACH: Entwicklung des Strafrechts zum Anfang des 20. Jahrhunderts in den unabhängig gewordenen baltischen Staaten	43
SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma: Die mittelalterlichen Chroniken und die frühe ungarische Heraldik als Quellen der Rechtsgeschichte	46
DISPUT	
KAHLER, Frigyes: Der Rechtsstaat antwortet	58
TÓTH J., Zoltán: Regelung der Todesstrafe im Mittelalter, insbesondere im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation	68
PORTRAITS	
HERGER, Csabáné: Laudatio auf den Rechtshistoriker Gernot Kocher zum 65. Geburtstag	75
RUNDSCHAU	
Varietas delectat. Rechtskulturen, Prozesse, Rituale und Symbole – BALOGH, Elemér	76
Rechtswissenschaftler in Debrecen – MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán	77
Über den dritten Band der Reihe „Ungarische Rechtswissenschaftler“ – BOÓC, Ádám	80
Recht dem Privatrecht! – KOLTAY, András	84
Paternalismus und Recht. Zum Andenken an Angela Augustin (1968–2004) – LENKOVICS, Judit	86
Habilitationsvorträge von István Szabó an der Universität zu Miskolc – SÁRY, Pál	88
Regierung des Reichs. Bericht über die Disputation der Doktorarbeit von Dr. Miklós Kelemen	89
Erinnerung und Vergessenheit im Spiegel der Rechtshistorie – Europäisches Forum Junger Rechtshistoriker in Frankfurt – MÁZI, András	91
Musée National des Prisons (Fontainebleau) – SÜDI, Gergely	93
Texas Prison Museum (Huntsville) – ELEK Péter	94
Die Jurist Präsidenten in Vereinigte Staaten von Amerika – ELEK Péter	95
NACHRICHTEN	95
Die Autoren dieses Bandes	96

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild: Sándor *BÖLÖNI FARKAS* (Bölön, 14. Dezember 1795 – Klausenburg, 3. Februar 1842)
Jurist, Notar, Reise- und Tagebuchschreiber, Pionier der ungarischen Fachliteratur über das Gefängniswesen.
Sein wichtigstes Werk: *Reise in Nordamerika*
(Nach einer Lithografie von Ferenc Simó)

Rechts geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallin),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László, Dr. Tóth Béla

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

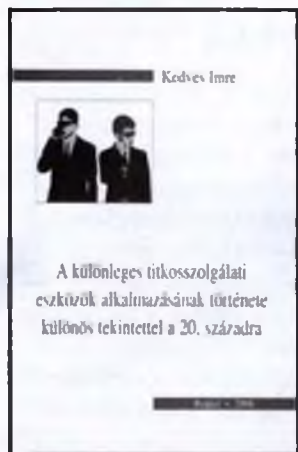
Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

Romsics Ignác: AZ 1947-ES PÁRIZSI BÉKESZERZŐDÉS

Az 1947. február 10-én aláírt, sokak által második Trianonként emlegetett párizsi békeszerződés – egyetlen kis eltéréssel: az ún. pozsonyi hídfő: három falu (Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún) Csehszlovákiához csatolásával – visszaállította Magyarország 1938 előtti, az I. világháborút lezáró, 1920. július 4-én aláírt trianoni békeszerződésben megállapított határait. A trianoni területi előírások visszaállításában meghatározó szerepük – az I. világháború utáni helyzethez hasonlóan – a győztes nagyhatalmaknak volt. A döntésbe emellett belejátszott Magyarország és riválisainak II. világháborús szereplése, valamint a háború alatti és utáni diplomáciájuk, propagandájuk is. Romsics Ignác a rendelkezésre álló magyar és külföldi szakirodalom felhasználásával, valamint új forrás csoportok bevonásával ezt a háború alatt kezdődött, s 1947-re befejeződött döntéshozatali folyamatot, a nagyhatalmi játszmákat, a magyar erőfeszítéseket, a békekonferencia tárgyalásait és vitáit követi nyomon.

ISBN 978 963 3898 67 3 – Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 280 p.

Kedves Imre: A KÜLÖNLEGES TITKOSSZOLGÁLATI ESZKÖZÖK ALKALMAZÁSÁNAK TÖRTÉNETE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 20. SZÁZADRA – Jogtörténeti vázlat

Különleges érdeklődésre számot tartó könyvet írt Kedves Imre a különleges titkosszolgálati eszközök alkalmazásáról. A történeti alapok, a hírszerzés történetének rövid bemutatása után részletesen ismerteti az 1945 utáni magyar titkosszolgálatok történetét és tevékenységét a Politikai Rendészeti Osztályoktól és az Államvédelmi Hatóságtól kezdve a Politikai Nyomozó Osztályon és a BM III/III. osztályán át az 1990 utáni nemzetbiztonsági és titkosszolgálati munkáig, kitérve a 1994. évi XXXIV. törvényre (a rendőrségről) és az 1995. évi CXXV. törvényre (a nemzetbiztonságról).

ISBN 963 7255 32 X – ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Rejtjel Kiadó Budapest, 2006, 83 p.

Sashalmi Endre: A NYUGAT-EURÓPAI ÁLLAMFEJLŐDÉS VÁZLATA (1000–1700) – Pannonica Kiskönyvtár

A Pécsi Tudományegyetem Közép- és Koraújkori Történeti Tanszékének egyetemi docense könyvében Nyugat-Európa államszerveződéseinek történetét követi nyomon, választ keresve olyan kérdésekre, mint például: milyen szakaszokra osztható Nyugat-Európa államfejlődése a nemzetállam kialakulása előtt? Miként jött létre a szuverén területiális állam? Mikortól van egyáltalán értelme az állam szó használatának a nyugat-európai politikai szerveződések vizsgálatában? A kérdések megválaszolásához a magyar történeti irodalomban elsőként ebben a kötetben ismertetett Thomas Ertman-féle európai államfejlődési modell hívja segítségül. A műből megismerkedhetünk a rendi állam jellegzetességeivel, valamint az abszolút monarchia rendszerének gyakran vitatott kérdéskörével is. Az abszolutizmus kapcsán a könyv nem csupán azt a téves elképzelést cáfolja meg, amely szerint az abszolút hatalom korlátlan hatalmat jelentett, hanem arra a sokak számára meglepő következtetésre jut, hogy a politikai rendszer „mintaállama” nem XIV. Lajos Franciaországa, hanem Dánia volt.

ISBN 963 7319 19 0 – Pannonica Kiadó, Budapest, 2006, 190 p.

Jany János: KLASSZIKUS ISZLÁM JOG – Egy jogi kultúra természetrajza

Az iszlám jog korunk egyik meghatározó, a hívők mindennapjait, vallási és jogi cselekményeit egyaránt átfogó jogi kultúrája, amely egyidős magával a muszlim vallással, s bizonyos elemei még korábbi történeti időkre nyúlnak vissza. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Ókortörténeti Tanszékének docense e könyvében a klasszikus iszlám jogrendszer kialakulásának folyamatát, a muszlim jogi iskolák és jogtudósok közötti élénk jogtudományi diskurzust, a jognak a muszlim teológiával és filozófiával való összefonódását, a jogintézményeket, a jogi oktatást mutatja be. Függelékében a legkiválóbb jogtudósok életrajza és munkássága mellett egy arab–magyar jogi terminológiai szótár is megtalálható.

ISBN 963 9610 05 4 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 520 p.